

AZƏRBAYCAN

2'2018

1923-cü ildən çıxır

AZƏRBAYCAN YAZIÇILAR BİRLİYİNİN AYLIQ ƏDƏBİ-BƏDİİ ORQANI

Baş redaktor: İntiqam QASIMZADƏ
Baş redaktor müavini: Südabə AĞABALAYEVA
Məsul katib: Tofiq MAHMUDOV

REDAKSIYA HEYƏTİ: Ağasəfa, Vilayət Quliyev, Firuzə Məmmədli, Məmməd Oruc, Vaqif Bəhmənli, Vahid Əziz, Seyran Səxavət, Saday Budaqlı, Əli Əmirli, Yaşar, Asim Yadigar, Elçin, Əjdər Ol, Musa Yaqub, Afaq Məsud, Rüstəm Kamal, Ənvər Əhməd, Kamil Əfsəroğlu, Vaqif Yusifli, Fəxri Uğurlu, Paşa Əlioğlu, Əli İldırımoglu

Redaksiyanın ünvanı: Bakı - Az1000 Xaqani küçəsi, 25	Çapa imzalanıb: 08.02.2018 Sifariş 395 Tiraj 600	E-mail: intigam.gasimzade@gmail.com qasimzadeh@azyb.az
Telefonlar: <i>Redaksiya</i> – 498-78-10 493-28-32 493-28-34 <i>Mühasibat</i> – 493-29-41	Kağız formatı 70x108 1/16 - 6,5 kağız vərəqi 12 çap vərəqi 16,8 şərti çap vərəqi	Qiyməti 1 manat 50 qəpik Bakı şəhəri, “Azərbaycan” nəşriyyatının mətbəəsində ofset üsulu ilə çap olunur

**Çap olunmuş yazılar qəbul edilmir.
Əlyazmalara rəy verilmir və qaytarılmır.**

BU SAYIMIZDA:**P O E Z İ Y A**

TƏRLAN ƏBİLOV - Şeirlər.....	3
FİKRƏT QOCA - İnkılab (poema).....	56
MUSA YAQUB - Şeirlər.....	87
RƏFƏİL TAĞIZADƏ - Şeirlər.....	106
TAPDIQ YOLÇU - Şeirlər.....	123
RAMİZ MÖVSÜM - Şeirlər.....	128
EMİN AKİF - Şeirlər.....	131
HİKMƏT MƏLİKZADƏ - Şeirlər.....	133
İQBAL NEMƏT - Şeirlər.....	136

N Ə S R

ZAHİD SARITORPAQ - Quşların intiharına ağlamayın (roman).....	15
---	----

D R A M A T U R G İ Y A

FİRUZ MUSTAFA - Üç canavar (pyes).....	64
--	----

Ə L İ A Ğ A K Ü R Ç A Y L I - 9 0

VAQİF YUSİFLİ - Sənətdə, poeziyada şəxsiyyət - Əliğa Kürçaylı.....	96
ƏLÖVSƏT BƏŞİRLİ - "Zirvə bir qaladır, zirvədəyəm mən!".....	101

X U D U M Ə M M Ə D O V - 9 0

TAHİR ABBASLI - Böyük alim və böyük insan.....	114
--	-----

Y E N İ T Ə R C Ü M Ə L Ə R

ZEYNALABİDİN MAKAS - Muradı gözündə qalanlar.....	139
---	-----

P U B L İ S İ S T İ K A

ŞƏMSİ PƏNAHOĞLU - Ceməli Karerinin "Səfərnəmə" əsərində islam həmrəyliyi.....	147
--	-----

T Ə N Q İ D V Ə Ə D Ə B İ Y Y A T Ş Ü N A S L I Q

QORXMAZ QULİYEV - Kontekst və kod (son).....	155
CƏLİL NAĞİYEV - Azərbaycan romanının əsas inkişaf təmayülləri (I məqalə).....	170

S Ö Z S Ə N Ə T İ K O R İ F E Y L Ə R İ

ETİBAR KƏRİMLİ - Homeri oxuyarkən.....	179
--	-----

Ə D Ə B İ İ R S İ M İ Z D Ə N

PAŞA ƏLİOĞLU - Klassik poeziyamızda qocalıq mövzusu.....	183
--	-----

K İ T A B R Ə F İ	191
--------------------------------	-----

◆ P o e z i y a

Tərlan ƏBİLOV

DƏRDİNİN

Yenə doğru-doğru dərdin çəkirəm
Qarabağ adında yalan dərdinin.
Zəhərə dönmüşəm dişi altında
xəzinə-xəzinə ilan dərdinin.

Susuzdu, qanımı içir günləri,
Qıvrılıb böyrümdən keçir günləri...
Bilmirəm meydini nə üstə sərim
bu evsiz-eşiksiz qalan dərdinin.

Yox gün, bir-birindən seçib ayıram,
Hər gün ac qarnımla cana doyuram...
Yetim başı kimi sığallayıram
Şuşayçın saçını yolan dərdini.

Sinəsi dağlıdı quca bilmirəm,
Qırıq qanadıyla uça bilmirəm.
Sazla da eynini açə bilmirəm
hərəyə bir hava çalan dərdinin.

Tərlan, çəkilmərəm, yüz böl, dilimlə,
Hücum çək, üstümə yeri ölümlə.
Çıxmışam önünə yalın əlimlə,
topu-topxanası olan dərdinin.

ÇƏKİRƏM

Möhkəm bürkü düşüb deyə,
varağa meşə çəkirəm.
Yoxluğunla baş qatmağa
bir sakit guşə çəkirəm.

Səhər açılıb hər sözə,
Gecə düşürəm gündüzə...
Uzağa dikilən gözə
pəncərə, şüşə çəkirəm.

Yoxa çıxıram varımı,
Bu yer, göy məndən yarımır,
Mən hər gün qanadlarımı
vurulmuş quşa çəkirəm.

Küləktək əsib bir əsim,
Batıb çıxıram bir səsi.
Gedib gəlməyən nəfəsi,
qəpik-quruşa çəkirəm.

Azdırır məni bu meşə,
Özümü salmışam işə,
Ayağıma düşə-düşə
sözümü başa çəkirəm...

QAYIDIR

Bir bax, ayağına düşüb getdiyin
hisslərin əvvələ, başa qayıdır.
Sən çıxıb getdiyin bütün yerlərim
tutub əllərindən qoşa qayıdır...

Dönürsən ruhunun sığın yerinə,
O əl-ayağını yığan yerinə.
Gözlərin günəşin doğan yerinə,
tellərin buzlanan qışa qayıdır.

Bir səhər mehitək əsirsən məndə...
Batırsan, çıxırsan, üzürsən məndə...
Özünə göy üzü gəzirsən məndə,
qanadın bir körpə quşa qayıdır...

İYUN ŞEİRİ

Gözlərimin azdığı tavanda
milçək vızıltısıdı sükut,
havaya səpilən tum qabığıdı vaxt...

Bayırda
idman hərəkətlərini yerinə yetirir
ağaclar,
bayırda
ipdən asılmış
uzunqol kişi köynəklərinin əzələlərini şişirdir
külək...

Hasarın o üzündə
qonşu qadının kölgəsini soyunur pəncərə...

Mən hələ indi anlayıram
hər gün evdən çıxıb
bir də geri qayıtmamağın
sevgi olduğunu, indi...

Gözlərimin azdığı tavanda
quyu dibindən görünməyən səmadı ümid...

KÖKSÜMDƏ

Min ildi bu susuz səhra
sevdama küncdü köksümdə.
Nəfəsim elə kəsilib,
Allah da dincdi köksümdə.

Kordu gecənin yuxusu,
Laldı gecənin qoxusu.
O kar gecənin qorxusu
üztək gülüncdü köksümdə.

Qan gölüdür ətrim, iyim,
Doğranıram deyim-deyim,
Başıma tac eyelədiyim
hələ qılncdı köksümdə...

HƏR YERDƏ

(Agim Rifat Yeşerenə)

Saralsalar belə
qaldırmayın divarlardan şəkilləri,
heyfiniz gəlsin bir parça donmuş vaxta...

Ayrılıq sağımda,
ayrılıq solumda,
qarşımda,
qonşumda ayrılıq,
mənim həyatıma qadın nə gərək.

Pəncərədən göyə baxıram,
ıldırım çaxıram -
otağıma daha çox işıq gərək
qaranlıqda.

Yer kürəsində sevgi azlığı var deyə
ölüm qoxuyur nəfəsimiz,
aclıq qoxuyur dişlərimiz.

Yaşamaqdan bezmək varkən hər yerdə,
qaldırmayın şəkilləri,
yazığınız gəlsin divarlara...

KİMƏ NƏ?

Dodaqlarından öpdüyüm şeirin
yaxasında azıramsa, kimə nə?
Sətir-sətir ürəyinə qısılib,
gözlərindən sızırımsa, kimə nə?

Dərin ahı hər sətrinin uzununu,
Dodaq çəkir yanağının yozumu,
Sinəm üstə ayağının tozunu,
qışda yazı yazıramsa, kimə nə?

Çıxa-çıxa bölgüsündə qanundan,
Tutub, dartıb ağ qoşmasız donundan,
Külək kimi ötürəmsə yanından,
ətəyinə qızırımsa, kimə nə?

Mən onunam, o mənim, el gözüne
Qələt eylər, kim ağ olar üzümə,
Əllərindən dartırımsa özümə,
saçlarını pozuramsa, kimə nə?

Min aləmdir təbim, yeri, göyü var,
Çökməz dizə, bu könlümün heyi var,
Mənimdirsə bütövlükdə nəyi var,
nəyin necə yazırımsa, kimə nə?

Tərən, odur ətir gülə, çəmənə,
Lüzum yoxdur mənə ağıl vermənə.
İllərdir ki, sevə-sevə o mənə,
mən də ona dözüürəmsə, kimə nə?

Sevda nə olduğunu
dualarının dimdiyindən vurulan quş daha yaxşı bilər,

yol nə olduğunu ayağı olmayan adam daha yaxşı anlayar,
ümid nə olduğunu şamsız qalan...

Götür bir ovuc dən, səp o quşa,
ayağı olmayan o adamın çiyindən sal bu yolu,
bir şam yandır şamsız qalana...

İnan gördüyün bu səhranın
nə vaxtsa dəniz olduğuna...

PARADOKS

Hara gedirsən - get,
kimi yad edirsən - et,
dalınca atmağa bir ovuc su olar,
başının üstündə durmağa
bir daş tapılar.

O qədər amansızdırlar ki,
yuxuna icazəsiz girər,
səni yatmağa belə qoymaz,
sənin olanı da
sənə qiymaz adamlar.

Harda olursan - ol,
özündən getdiyin yerdir vətən,
özünə gəldiyin yerin adı qürbətdir, qızım.

Tikanıyla yan-yana yaşayır qızılgül,
kölgəsiylə birgə qocalır ağaclar,
sahiliylə baş-başa qarıyır dəniz...

Özünü itirəndə hər şeyini tapır,
özünü tapanda hər şeyini itirir adam...

DAŞ

Dərəyə atsam,
yuxusu pozulacaq dağların.
Göyə atsam,
yarısı düşəcək Ayın.
Quşlara atsam,
uçub gedəcək ağaclar...

DURUB HARA GEDƏSƏN?

Çıxış yolu deyildir baş götürüb getmək də,
qayıtmağa yol yoxsa durub hara gedəsən?
Dünyanın hər yerində sıxlıqdı, sənə məndən
bir açılan qol yoxsa, durub hara gedəsən?

Gözsüzlükdür göz ummaq hər şeyə göz yumandan,
 Getsən, dağlar baş açmaz başındakı dumandan.
 Gör nə qədər vaxt ötüb gül gəzdiyim zamandan,
 gül olmağa kol yoxsa, durub hara gedəsən?

Gecələr sap deyil ki, keçə iynə gözündən,
 Üzün gülməsə yağmaz nur səhərin üzündən.
 Lap gizlənmək istəsən bir gün özün-özündən,
 arxanca "sağ ol" yoxsa, durub hara gedəsən?

Əlindirə göylərin ətəyindən sürüşən,
 Yoxsa bir xatırlayan, yoxsa bir yada düşən.
 Kim basacaq bağına qalın-qalın üşüsən?
 Qısılmağa sol yoxsa, durub hara gedəsən?

Sən uduzduğun şeytan məni satıb iblisə,
 İnanmaram yüz kərə bais sənsən kim desə.
 Daha mənə bənzəmir ürəyində kimdisə,
 xatirə, xəyal yoxsa, durub hara gedəsən?

Hara getsən, bu ömür orda pərən-pərəndir,
 Yox işıq gələn tərəf, hər tərəf it hürəndi.
 Bu dünya sevgiləri sevgisiz bitirəndi,
 bir nimdaş sığal yoxsa durub hara gedəsən?

SƏN BİLMİRSƏN

Sənə nə var, səni qıran olmayıb,
 sən bilmirsən ürək qırmaq necədi.
 Çox çətindi çıxıb getmək birindən,
 mən bilirəm başa vurmaq necədi.

Biləndə ki, özün boyda bir sirsən,
 Ağrın artır, artır acın, gülmürsən.
 Sən bilmirsən, sən bilmirsən, bilmirsən,
 sevə-sevə uzaq durmaq necədi.

Yaşayırsan belə, yanıb tökülüb,
 Gözlərinlə uzaqlara dikilib.
 Sən bilmirsən adamlardan çəkilib,
 özünə cəhənnəm qurmaq necədi...

HAYANA

(cığalı tənisi)

Hansı tərəfə üz tutdum, çevrildim,
 Bir kəs "can" demədi, döndüm hayana.

Aşiq deyər: ha yana,
Susuz könlüm ha yana.
Biri yan-yörəm olmaz,
Dönəm, baxam ha yana.

Bu nə eşqdi, tuş gəlibdi səhraya,
Yüz çağırım, biri verməz hay, ana.

Bal bəslədim, əl batmadı o yağa,
Tay olmadım heç vaxt bəxti oyağa.

Aşiq, əl aç, o yağa,
Əl kəs, can biç, oy, ağa.
Kim görsə məni, desin:
bu nə gündü, oy Ağə?!

Üz tutum, əl açım yarı oyağa,
Yar çevirmiş olsa da yan ha yana.

Can yandıra, yar bir ocaq qalaya,
Özü çıxı gecə, deyə qal Aya.

Aşiq deyər: qal aya,
Gün çəkməz çox, qal aya.
Ocağı gur qazanın
Canı bənddi qalaya.

Yan Tərlana, dön alınmaz qalaya,
Bax saata, hərdən bir ver hay, ana.

Məni pis sınaıyır bu əclaf zaman,
ömürdən nə qalib sınağa gəlmir.
Mənim başımdakı bu bəla ki var,
edamlıq səhnədi, qınağa gəlmir.
Adı sevgi deyil mən bildiyimin,
Tuşuna gəlmişəm, İlahi, kimin?!Sinəsi didilmiş bir qırıq simin
ucunu dartıram, varağa gəlmir.
Halaldan halaldır, haramdan haram,
Hər iki səmtində suçlutək varam.
Çəkirəm yaxamı pənah aparam
Allaha,
yaxam da qırağa gəlmir.

Özgə yuxusuna girən oğrutək,
Hələ dolanıram doğru, doğrutək.

Çəkilməz olmuşam, vallah, ağrıtək,
 içimdə sönənlər çırağa gəlmir.
 Min ildi çəkilən aha dönmüşəm,
 Bir yolçun çox sola, sağa dönmüşəm.
 Yuyulub əynimdə ağa dönmüşəm,
 mənimçin bir güllə darağa gəlmir...

Bir qadının
 şeirlərini səsləndirə bilmək bacarığıdır,
 bəlkə də, bu həyat.
 Hər gün
 bir kişinin dilindən rəng-rəng qopur
 tanıdığım bir qadının dodaqları boyat-boyat.
 Məndən bir qış solda
 Günəşin qulağına nəsə pıçıldayır yarpaqlar,
 diksinir pəncərə üstündə qaranquş yuvaları,
 baax, qapıda yaz var.
 Bir ovuc suda torpaq kimi dirilir,
 toxum kimi cücərir o qadının dodaqları,
 o kişinin səsi...
 Bitir, tamamlanır xəyala dalmış,
 yarımçıq qalmış bir şeir məndən sağda...

ÜZÜ GÜNDOĞANA

(Ələkbər Salahzadəyə)

1

Üzü darıxdığım yerə dayanıb saat,
 özümü bir əqrəbdən asmaqdan başqa yolum yox
 indi.
 Ayaqlarını uçurumlara sallayıb oturub -
 bura qədər gəldiyim yol.
 İlgəyə dönüb boynuma dolanan qol.

2

Hələ ki
 səhərin yaram kimi açılacağını gözləyirəm,
 yerimi özümdən belə gizləyirəm -
 insanlara etibar yoxdu, ustad.

3

Uzaqdan şeir səsi gəlir,
 kitab şəklində şəhərə dağılışıb cızma-qaraçılar.
 Qoltuğunda qovluq,
 əlini səkiyə açıb
 hündür binaların qarşısında

rəqs eləyir qaraçılar...
Qıvrım qadın saçlarına avtoqraf yazır külək.

4

Şeirdən bezib kitab rəfləri,
kitabdan bezib kitab evləri.
Harda şeir var, orda şair yoxdu,
harda şair var, orda şeir...
Qançır-qançırdı sözün bədəni...

5

Özgə əlini öz əlim kimi cibimdə gəzdirməkdən
bezmişəm daha...

6

Mənim kimi piyadalar üçün
ışıqforda həmişə yaşıldı yanan işıq.
Ömür - yolu bu üzdən
o üzə keçməkdisə,
hanı bəs yol?

7

Ölkə varlı olanda acından ölür əsl şairi...

8

Otağındakı külqabı hələ də dopdoludu,
birini söndürməmiş,
birini yandırdığın siqaretdi
gedib-gəlməyən nəfəsim.

9

Üzümə ağ olan vaxtın arxasında
qara fon kimi durmuşam indi,
üzümdəki acı təbəssüm sənindi.

10

Neçə vaxtdı
Başını üfün çiyinə qoyub
Yamyaşıl gözləriylə
Günəşin çıxmadığı yerə boylanıb bir ağac,
Bir budağa barmaq silkələyir ölüm ac-ac.

11

Xitabət kürsüsüdü kətil...

Yorub məni keçmişlə yaşamaq,
hələ də

İynə-sap tanımır kürəyimdəki bu yamaq.
Tər kimi axır üz-gözümdən gördüyüm yuxular,
məni bir başqa adam eləyib içimdəki qorxular.
Şahə qalxıb üstündə olduğum at,
susuzluqdan yanır məni gəzdirən dəvə,
taqətdən salıb məni əlimdəki qılınc.
Üzümü güldürməyib bu insanlığım,
bu xanlığım bircə dəfə.

Bircə dəfə döyüş meydanında olan
ömrü boyu unuda bilmir müharibəni -
haqlıymış deyən.
Boğazıma keçib dartdığım yüyən,
kəsdiyim başlar başqa bədəndə üzərimə gəlir,
od vurduğum evlərin içindən çıxma bilmirəm
əslərdir.
Sən mənim üzərimdə qurduğum
devrilməz hakimiyyətimdən,
sevgim mənim.
Mənə irəli baxmağı,
keçmişlə yaşamamağı öyrət.
Ağlım qarışır
muzeydə nizə görəndə,
qılınc görəndə,
ox görəndə.

Qan - daşımaq üçündü, axıtmaq üçün deyil...

Öyrət mənə bu günün əlifbasını,
mənə asılıqandan palto,
divardan şəkil,
tavandan nənni asmağı öyrət,
...adam asmağı yox.

Mənə
masa arxasında çəngəl-bıçaq tutmağı öyrət,
tullayım əlimdəki nizəni,
qılıncı,
oxu.

Mənə heç kimin oxumadığı kitabdan nəsə oxu.

Məndən dönə-dönə get,
mənə dönə-dönə qayıt,
dönə-dönə sev,
dönə-dönə doğ məni,
bilim nə olduğunu doğrunun,
nə olduğunu unudum qabırğamdakı ağrının,
böyrümdəki qadın.

Artıq dərdi vecimə almayacaq yaşdayam,
vecimə deyil haqqımda kimin nə danışdığı,
açılan çiçək,
açılan qapı,
açılan baxt görəndə
sevinə bilirəm hamının yerinə amma.
Sən də,
sən də evsizliyini vecinə alma,
gecələr başını Tanrının dizinə qoyub uyu,
səhərlər oyanan kimi Günəşin üzündən öp.
Nəbzini tut bir çiçəyin,
bir çəmənə qoşulub səcdəyə get-
külək əsərsə,
varlığının özü bir şah əsərsə...
Başqasına görə özünü məhv etmə,
özünə görə başqalarını sev.
Gülümsə,
gülümsəsin üzünə hər gələn gün.

Niyyətin gözəlsə
ən pis adamın da yaxşılarını görəcəksən,
yaxşılarını göstərəcəksən,
bəyənməyəcəklər.
Axtarıb sənin də ən pisini tapıb göstərəcəklər hamıya -
bir belə yaxşılarının içindən.
Və sən də bizim kimisən, deyəcəklər.
İnsanlar belədirlər,
getdiyində nədən - deyib soruşmazlar,
nədən qayıtdın? -
mütləq soruşarlar bir gün,
qayıtsan əgər...

Qaymaq deyiləm,
çörəyin üstünə çəkəsən...
yuxarı başda oturdasan məni...

Şairəm, şeirlərini əzbər bilməyən,
adı heç bir yerdə çəkilməyən şair.

Daha gözlərim uzağı zəif görür,
əlinlə öpücük göndərmənə də lüzum yox.
Özgə romanlarına obraz olmaq vaxtım çoxdan keçib,

Tanrı məni də cəzalandırmaq üçün bəndə seçib,
məndə yaşayanlar
mən hələ doğulmazdan çox-çox əvvəl
məndən köçüb.

Yol deyiləm, gedəsən,
nəgmə deyiləm, ötəsən...

Adıma heç nə yoxdu itimin azdığı bu ölkədə,
bir qağayı qədər deyiləm bu doğma dənizə yəni,
bir kağız gəmim belə yan ala bilməz bu limana.
Xatirələrimin sahilində tapılan naməlum kişi
meyidiyəm;
uca boylu,
yaşıl gözlü,
yoxsul üzlü.
Nə doğulduğum gün bilinir,
nə də öldüyüm,
yadıma düşmür dünyaya nə vaxt gəldiyim...

OXUCULARIN NƏZƏRİNƏ!

2018-ci İL ÜÇÜN

“AZƏRBAYCAN”

jurnalına abunə yazılışı davam edir.

“AZƏRBAYCAN”

jurnalının bir nüsxəsinin qiyməti 1 manat 50 qəpik,

illik abunə qiyməti 18 manatdır.

İNDEKS: 76300

Zahid SARITORPAQ

Quşların intiharına ağlamayın

◆ Roman

... bilirəm, bu gün nəinki quşların, hətta "doğru"yla "oğru"nu bir-birindən ayıran "d" hərfinin də intihar etdiyini eşitsəniz, yenə gözüünüzü döyəcəksiniz, tükünüz belə tərpanməyəcək...

Birinci bölüm

Quşların Pirqasımlı yaxınlığında özlərini maşınlara çırpıb intihar etdiyini neçə gündü hər yerdə danışmışdılar. Kənddən bir az aralı keçən magistral yolda görünməmiş hadisə baş verirdi. Yolun hər iki qırağı boyunca uzanıb gedən taxıllığın arasından, deyilənə görə, qəfil üç-üç, beş-beş qalxan, qaranquş kimi iti uçuşlu, sərcə kimi bozumlu rəngli, bu yerlərə xas olmayan uzunsov, qəribə quşlar civildəşə-civildəşə özlərini sürətlə keçən maşınların qabaq şüşələrinə çırpır, o andaca ölüb asfaltın üstünə tökülürdülər...

Xəstəliyin üzüb yatağa saldığı Minaxanım bu xəbəri onun üçün hər gün çörək alıb gətirən qonşu qadından eşitdi, qəribə hallar yaşadı. Özü də bilmədi ixtiyarsız olaraq niyə içindən acı bir sızıltı keçdi, nədən gözləri doldu.

Yatağa düşəndən bəri hər səhər gözlərini açar-açmaz yerinin içindəncə boy-landı divardan asılmış güzgüdə, elə bil, mumyalanmış bir meyitə baxırdı. Üstü pas rəngli pulcuq-pulcuq ləkələrlə örtülü köhnə güzgünün toranlılığında sanki özgə bir dünyanın adamını görürdü. Özlüyündə: "gör nə günlərə qaldım, Allah, ta özümə də oxşamıram heç..." - düşünürdü. Amma bilmirdi ki, əksinə, əsl özüne oxşayan çağı elə indi yetişib. Anlamırdı ki, əslində, insan bu dünyada ancaq ölüm ayağında özüne oxşamağa başlayır... Ağına batmırdı ki, sürdüüyü ömür - qapısı cəftəsiz bir ev, ölümə, Novruz bayramında papaqatdı oynayan bir uşaqdı eynən. Bilmirdi ki, həmin "uşaq" indi bu evin qapısı arxasında gizlənib "papağını" atıb içəri... Qarşıda onu nələr gözlədiyini hələ dərinədən dərk eləməirdi. Bəs vəziyyəti anlamış olsaydı, neyləyəcəkdi? Bu damın altında o "papağa" qoymağa nəyi vardı? Gözünü yumunca, üstünə qarışqalar daraşası, sızım-sızım sızlayan bir yaralı canı vardı, vəssalam. Deyəsən, duydu düşüncə, əlacsız qalıb axırda elə onu qoyacaqdı "papağın içinə". Elə qapının arxasındakının da istədiyi bu idi... Deyəsən, artıq onun da səbri tükənmişdi, yavaş-yavaş qapını döyürdü ki, "nooldu?.. vaxt keçir axı, qurtar görək, ay ev yiyəsi... - daha doğrusu - ay can yiyəsi, day tələs görək, bir az tez elə, sovqatımı ver, çıxım gedim..."

* * *

Aradan bir-iki gün də keçdi. Səhərlərin birində, dan yeri sökülər-sökülməz, Tufan dərəsinə qəfil soxulan dəli bir külək yabanı qızılgül kolları arasında yırtıcı quş kimi qanadlarını necə çırpdısa, saysız-hesabsız çəhrayı gül ləçəkləri, elə bil, perikmiş kəpənək sürüsünə döndü, uçuşaraq göyün üzünü bürüdü...

Onun yaşadığı Qırıqqala məhəlləsi bu qədim şəhərin kənarındaydı. Oradan həmin dərəyə qədər yüz-yüz əlli addım ancaq olardı. Bir vaxtlar hər gün o yolu göz qırpımında quş kimi səkə-səkə gedib-gələn Minaxanım indi yatağının içindən pəncərəyə sarı boylanıb göy üzünə dikələn gül sovrugunu gördü, sanki hər şeyi başa düşdü, gözlərini yumdu: "hə... deməli, axırımdı day, axırımdı... - pıçıldadı, - di gəl apar sovqatını, zalım fələy, gəl apar, belin qırılsın elə!.." - deyib əllərini yanına döşədi... Ancaq canı hələ tam üzülməmişdi, hələ qalxıb divardan tuta-tuta üç-beş addım yeriyə bilirdi, yəqin, elə buna görə də "qapının dalındakı" ürək eləyib içəri girmirdi...

Amma çox keçmədi, halı təmiz çöndü, Bakıya - Qaraqıza birtəhər zəng elədi ki, "bacı, durma gəl, ölürem day... İrzaya da de, üzünü orda isladıb, burda qırxdırsın, yubanmasın... " Sonra da məsələyə heç bir dərəcə olmadan, Pirqasımlı yolunda quşların intihar etməsindən qərribə bir yanğıyla danışdı, özünü saxlaya bilməyib hönküdü...

Qaraqız onun tavrından almadı, düşündü: "yox, bu xına o xınaya oxşamır, məsələ ciddi, deyəsən, birdən yubanaram, iş işdən keçər". Nə qədər əlləşsə də, Rzaya xəbər eləyə bilmədi, telefonuna zəng çatmadı. Evinde dayəlik etdiyi Şövqiyyə xanıma vəziyyəti başa salıb, icazə aldı. O dəqiqə də yır-yığışını eləyib, təcili Bakı avtovağzalına gəldi, maşına oturub "umudum sənədi, ay Allah, o bircə bacımı əlimdən alma, nolar..." deyib, içini yeyə-yeyə düzəldi yola. Ürəyinin bir parçası saydığı, dayəsi olduğu Gilənarla yol uzununu bir neçə dəfə zəngləşib - danışdı, tövsiyələrini verib, özündən muğayət olmasını dönə-dönə tapşırırdı. Rzanın nömrəsini nə qədər yığsa da, bir şey alınmadı. Bir də mənzil başına çatmaqda təsadüfən onunla əlaqə saxlaya bildi və hər şeyi anladı. Rza da: "Gedib görsən vəziyyət doğrudan da pisdi, xəbər eləyərsən gələrim. İşlərimizi başlı-başına buraxıb ikimiz də birdən getsək yaxşı olmaz", - söylədi. Qaraqız incisə də, özlüyündə onunla razılaşıdı, çünki Rza düz deyirdi, işləri başlı-başına buraxmağın bədəli ağır olardı. Bunları fikirləşdikcə, alını çarəsizcəsinə avtobusun pəncərəsinə söykəyib yaş dolu gözlərini yolun kənarı boyunca bir-bir ötüb arxada qalan dengil-düngül ağaclara, kollara dikdi.

* * *

Bacısı gələndən iki gün sonra Minaxanımın halı bir az da pisləşdi. Vəsiyyətini eləyib qurtarana qədər Qaraqız elə bildi onun əli bir parça buzdu, indicə ovcunda əriyəcək...

Hərçənd bacısını ölüm yatağında görəndən Qaraqızın öz canını da bir soyuqluq bürümüşdü, sümükləri sızıldayırdı, əl-ayağı üşüyür, barmaqları soyuqdan tökülürdü, elə bilirdi onu şaxta kəsib. Ancaq heç vaxt deməzdin ki, o, üşüyə bilər, üzünə baxanda yanaqları pörtmüş olurdu, deyirdin, qaynar bir hamamdan indicə yüyürüb eşiyə, indicə çimib çıxıb. Səliqəylə darayıb boynunun ardında bürmələdiyi, bir dənə də ağ teli olmayan saçlarına, elə bilirdin gənəgərçək yağı çəkib, adamın gözünə yamyaş dəyirdi. Keçmişdə, burda yaşadığı gənlik illərində üzünə baxmaq olmurdu: ərə getməmiş qızlara məxsus qalın, cod qaşları, ömründə heç kimə sevgi etirafı eləməmiş göyümtül,

ətli dodaqlarının üstünü, batıq çənəsini bürümüş seyrək, yöndəmsiz tükləri, belə demək mümkünsə, ölmüş bir qadın gözəlliyinin xarabalığında bitmiş bədbəxtlik adlı kol-kosa bənzəyərdi. Amma indi yaşı keçmiş olsa da, tamam dəyişmişdi, xeyli cavan görünürdü.

Qaraqız vaxtilə rayondakı pedaqoji liseyi əla qiymətlərlə bitirib, xarici dillərə qəbul olmuşdu, amma imkansızlıqdan Bakıya gedib təhsil ala bilməmişdi, ibtidai sinif müəlliməsi işləmişdi. Onda anası sağ idi, bacısının isə sağlam vaxtlarıydı. Onlar pirin üstə xidmətkarlıq edirdilər. Qaraqız isə gecə-gündüz kitab oxumaqdan, mütaliədən, ingiliscəylə yanaşı, digər xarici dilləri öyrənməkdən əl çəkə bilmirdi... Ancaq nə qədər savadı artıb, dünyagörüşü dəyişsə də yenə üz-gözündən, yeriş-duruşundan çox sadələvh görünürdü. İndi şəhərdə yaşasa belə, ilk baxışdan adama elə gəlirdi ki, o, bu dünyanın adamı deyil. Bakıda Hidayət adlı bir məhkəmə sədrinin evində on dörd ilə yaxındı həm qulluqçu işləyir, həm də onun Gilənar adlı qızına dayəlik edirdi. O mühit, hər halda, Qaraqızın təkə vücuduna yox, elə ruhuna da əl gəzdirmişdi.

Onun bu dünyada kimi vardı ki? Adıyla, varlığıyla nəfəs aldığı Gilənarı bir qırağa qoyaq - kimi vardı axı? Bircə can üstə olan, özündən on yaş böyük bacısı Minaxanın idi, bir də onu aparıb müdirinin evində işə düzəldən yeganə qohumu - anasının əmisi nəvəsi Rzaydı, vəssalam, başqa heç kimi yoxuydu. Əslində, heç cür barışa bilmədiyi, uzaq uşaqlıq illərinə gömüb gəldiyini düşünsə də, içində hələ də diri-diri gəzdirib sirrini heç kimə vermədiyi, onunla hansısa əlaqəsi ola biləcəyi heç kimin ağılına gəlməyən bəzi adamlar vardı ki, Qaraqız onların nəinki özlərini, heç adlarını da xəyalının ucundan keçirmək istəmirdi. O adamlara taleyindən, ömründən keçmələrinə izn verdiyi üçün özünü bağışlaya bilmirdi... "Uşaqlığım, yeniyetməliyim yad sənişinlərlə dolu bir qatar kimi keçdi məndən, bir qatar kimi... Amma Pirqasımlı yolundakı quşlar sayağı çırpmadım özümü ona, intihar etmədim, edə bilmədim..." - deyə, romantik düşüncələrə qapılırdı indi. Çünki uşaq vaxtı günlərini Yalqızlar Pirinin üstündə keçirən anasının, bacısının yanına - Tufan dərəsinə gedəndə, kömürçü Abdulun bir qıçı şikəst oğlu Canpolad dəfələrlə onu tovlayıb xəlvətə çəkmiş, aldadaraq başına yüz cür iyrenc oyun açmışdı və qorxutmuşdu ki, "Aşur babanın urfu haqqı, anana desən anan öləcək, bacına desən bacın. Əgər mən deyəni eləməsən, özün öləcəksən. Başqa adamlara desən, yatıb ayılmayacaqsan. Bunları yuxuda Aşur baban özü deyib mənə..." Qaraqız da inanmışdı. Çünki gözünü açandan dünyada Aşur babasından güclü bir kimsənin olduğunu eşitməmişdi. Sonra Canpoladın dostu Yolçu da onu aldadıb qorxutmuşdu: "Mənə yox desən, bu gecə Aşur baba hirsənib evinizi uçurdacaq... özü deyib yuxuda..." Onda Qaraqızın on üç yaşı vardı. Həmin uşaqlar ondan üç-dörd yaş böyük idilər, başına olduqca iyrenc oyunlar açmışdılar. Aradan uzun-uzun illər ötsə də Qaraqız bu günəcən sirrini bir kimsəyə deməmişdi. Hələ o vaxtlar tez-tez həmin məsələylə bağlı hönkürüb ağlayardı, anası deyərdi ki, "a bala, de görüm, axı noolub sənə?". - "Yox... ana, desəm, sən öləcəksən, öləcəksən, öləcəksən..." - deyib inadından dönməzdi. Anası da deyərdi ki, "vallah, sən dəli olmusan..." İndi yadına salanda miskin keçmişinə ögümək istəyirdi, başına gələnləri gözləri önünə gətirəndə, hirsindən ödü ağzına gəlirdi az qala. Hərçənd Yolçu Qarabağda əsgərlik çəkən qardaşına dəyməyə gedərkən avtomobil qəzasına düşüb ölmüşdü, Canpoladsa Rusyətə çörək dalınca gedib ilişib qalmışdı oralarda. Yeni Qaraqızın bu yaşda onlarla rastlaşmaq problemi yox idi ki, ölüb yere girsin. Əvvəllər bu haqda çox fikirləşir, olub - keçənləri ürəyinə dərd edir, "belə getsə, özümü öldürəcəm" deyirdi. Çıxış yolu tapmayanda, ömrünün gələcək adlı tək bircə nəfəsliyi vardı ki, onun aynasını qırıb dərindən ah çəkirdi. O dar nəfəslikdən yer üzünün bütün kişilərinə nifrət etdiyini hayqırırdı.

Sonra da çarəsizcəsinə: “olan olub, torba dolub” - söyləyir və təsəllini bu düşüncələrdə tapırdı: “Uşaq olmuşam, neyləyim? Allah özü görür ki, mənə aldadıblar...”

Bakıdan gələndən iki gün sonra Rzaya xəbər elədi ki, “vəziyyət yaxşı deyil, Minaxanımın canı gəlib durub ağzının içində, keçinməmiş özünü çatdır, yoxsa ortada tək qalaram”.

Neçə gün idi qonşu qadınlar gecə keçənəcən can üstə olan xəstənin yanında otursalar da axırda gedir, Qaraqıza: “bir şey olsa xəbər eləyərsən...” - deyirdilər.

Halsız olsa da, hərdən hadisələri qarışdırsa da, Minaxanımın ağıldüşüncəsi yerindəydi, yaddaşı itməmişdi. O gecə çarəsiz gözlərini bacısının üzündə gəzdirib sakitcə pıçıldadı:

- Qaraca, bacı qurban... Dədəmizin axırncı günü gəlir eey gözümün qabağına... Sən də, yəqin, unutmamısan... Yadındadı?

İki gün idi ki, Qaraqızın ürəyi bacısının söhbətlərindən yara olmuşdu. O, elə hey xatirələri “qurdalayır”, elə günlərdən, elə anlardan söz salırdı ki, sakit dinləmək olmurdu.

- Ay bacı, belə şeyləri nöş yadına salırsan axı? Yaxşı şeylərdən danış, sən Allah...

- Sözümlü kəsmə... De görüm, yadındadı?

Qaraqız bacısının inadkarlığını bilirdi, ona görə sakitcə köksünü ötürüb:

-Yox, - dedi, - onda çox balacaydım... Amma bilirəm ki, dədəmiz səksən ikidə ölüb...

Minaxanım gözlərini yumub bir qədər eləcə qaldı, sonra dərindən bir ah çəkdi, kipriklərini bərk-bərk bir-birinə sıxdı, gözünün suyu süzüldü. Ardınca da elə bil deyəcəklərini örtülü göz qapaqlarının arxasından söz-söz oxuyub pıçıldamağa başladı:

- Səksən ikidə yox... səksən birdə... Hə, dəqiq bilirəm, səksən birin yazıydı, səksən birin... Alça ağacımız təzəcə gülləmişdi. Hava istiydi. Həyətdə köhnə çarpayımıza uzatmışdılar onu. Özü belə istəmişdi. Yəqin evdə ürəyi darıxırdı. Off... bacı... İndi bilirəm yazıq dədəmiz nə çəkirmiş. Yanında anamızdan, bir də dostu Bədəl əmidən başqa heç kim yoxuydu. Ana qayıtdı ki, “a Mirzə, gözünü yuxarı nə çox zilləyirsən, yəqin oralarda dinclikdi, hə? Yəqin oralarda hər şey ürəyincədi, hə?” Bilirdin də ana rəhmətliyin solaxay suallar verməyini... Yeri gəldi-gəlmədi, tutuzdururdu elə haa... “Yox... - dedi rəhmətlik dədə, - yox, Pakizə... Orda nə əmin-amanlıq ola bilər axı?... ” Gözünün yaşını örpəyinin ətəyinə silə-silə, dünyadan bixəbər, avam anamız soruşdu: “Niyə?” Hə, Qaraca, sən də durmuşdun alça ağacımızın altında, tayçıq kuklanı oynada-oynada yenə baş barmağını sorurdun həmişəki kimi, hə, lap gözümün qabağındadı, çox balacaydın onda, çox balaca... dörd yaşın vardı, səni hamımız çox istəyirdik, hamımız...

Minaxanımın gözündən bir cüt yaş gilələnilib üzünün qırıışıyla süzüldü, Qaraqız yaylıqla quruladı. O isə udqunaraq sözüne davam elədi:

- Hə, anamız rəhmətlik soruşdu ki, “niyə, a Mirzə?” Atamız behiştlik gülümsədi. Bu onun sonuncu dəfə gülümsəməsiydi, indiyəcən gözümün qabağındadı, ona görə sonuncu dəfə deyirəm ki, elə həmin axşam öldü... Hə, dədəmiz işığı öləmiş gözlərini dostu Bədəl əmiyə çevirib güclə eşidiləcək o xırıltılı səsiylə: “Bu nə danışır, a Bədəl, - dedi, - göyün üzündə haçan əmin-amanlıq olub axı, hə? Ora yerdən də dolaşmaq xarabadı, elə deyil, sən Allah?... ” Bir xeyli udqundu, udqundu, axı yazıq dədəmizin boğazındaydı o adibatmış. Keşke elə mənim də boğazımda olaydı, başımda olaydı, amma qanımda yox... Qaraca, keşke, tez aparaydı mənə bu çərdəymiş... Sənə də sitəm eləməyəydim bu qədər...

Qaraqız bacısının getdikcə daha da soyuyan əlini ovcunda yüngülcə sıxıb - silkələdi, etirazını sanki bununla bildirdi: yəni ki, “bəsdı, bacılı, bəsdı, sənə canım qurban, borcumdu qulluğunda durmaq...”

Minaxanımın ağ qanı qırmızı qanını yeyirdi. Bir gün öncə evə çağırdığı tanış həkim də Qaraqıza xısnlamışdı ki, dava-dərmanın artıq əhəmiyyəti yoxdu, nə yaşasa qənimət bilin.

Xəstəlik tapandan üzü bu yana həkimlərə, müalicəyə, həm də dolanışığına çəkilən bütün xərclərini Qaraqız ödəyirdi. Ondan başqa kim ödəyəcəkdi ki? İndi “keşkə, tez aparaydı mənı bu çərdəymiş... sənə də sitəm eləməyəydim” deyəndə, xəstə bacısı həmin şeylərə işarə vururdu.

Minaxanım sözünə davam elədi:

- ... hə, dədəmiz sonra dedi: “Bax, Pakizə, göyün üzü çox dolaşıqdı, çox... Fikir versən görərsən ki, orda həmişə ley qaranquşdan qorxur, qaranquş sərçədən qorxur, sərçə də leydən... Heç ordan baş açmaq olur ki? Orda da hər şey dolaş -bulaşdı... orda dinclik nə gəzir, Pakizə, rahatlıq hardadı, a zalım qızı?.. Baxıram daa, nə bilim niyə baxıram... Bəlkə elə bilirsən mən qarışqayam, hə? Qarışqa kimi, ölümqabağı qanad çıxardıb uçub gedəcəm göyün üzünə, hə?” Hə, ölümündən bir neçə saat qabaq belə demişdi dədəmiz... İndi bilirsən niyə yadıma saldım bunu? Hardan biləsən axı... Ona görə ki, bacı... mən indi göyə olmasa da, səhər-axşam bu evin içində tavana, divarlara baxıram, amma niyə baxdığımı, vallah, anlaya bilmirəm, dədəmiz demişkən, baxıram daa, nə bilim niyə baxıram... Hərçənd qapı-pəncərəmiz divarlarımıza, divarlarımız tavanımıza, tavanımız döşəməmizə yaraşır... Lap Ələddin mənə yaraşan kimi... yaraşır, vallah... Bu sözləri dilinə gətirincə Minaxanımın gözlərindən yenə iki damla iri göz yaşı qumsallıq rənginə çalan yanaqlarına süzüldü, Qaraqız yaylıqla silənə qədər, elə bil, orayaca hopdu.

Ələddin Minaxanımın yaralı yeriydi... O, indi can üstə olan bu nakamın, bu bədbəxtin Qarabağ döyüşləri təzə başlayanda könüllü cəbhəyə gedib orada itkin düşmüş, hələ də öldüsü-qaldısı bilinməyən nişanlısıydı. Ələddindən Minaxanıma qalan, bu günə kimi heç vaxt barmağından çıxarmadığı bir nişan üzüyü, bir də məktəb illərində yazdığı xatirə dəftəriydi ki, onu da zavallı qadın nakam sevgilisindən yadigar olaraq əzizləyə-əzizləyə ölüm yatağına can göz-bəbəyi kimi qorumuşdu.

O, udqunub sözünə davam elədi:

- Niyə də yaraşmasın axı?.. Sən də hamısına yaraşırısan, hamısına, bacı... Ev-eşik sənə yaraşır, sən də ev-eşiyə... Heç nədən qorxma... Qorxma, bacı qurban... Lap mənı ölmüş də görəsən, yenə qorxma... Lap tavandan Ələddin əlini uzadıb mənı aparsa da qorxma... Burda hər şey sənə qahmardı... Birçə mən qəribəm, mən qərib... Mən heç nəyə, heç kimə yaraşmıram çünki... Mənı özünə yaraşdıran yanına aparır day... Tufanı əsəndə bildim bunu... Sən bildin də... babamızın tufanı əsdi, özü də necə... Elə əsdi ki, Qara, gül deyilən şey qalmaq dərədə... Amma yol o qədər uzundu, o qədər uzundu, qurtarmaq bilmir eey, bilmir... Off... Qaraca... Getmədin... getmədin Coşquna... getmədin o cür oğlana, özünü bədbəxt elədin... Yazıq Coşu dəliydi səndən ötrü, yaxın qoymadın özünə... Gedib çıxdın Bakıya, sevindim ki, day özünə bir arxa-dayaq tapıb öylənərsən. Etmədin, eləmədin, tapmadın... Axırı da ki, belə...

Coşu dedi ki qonşu Məhbubənin oğlu Coşqun idi. Bir dəfə hələ on beş, on altı yaşları olanda, anası Qaraqızı axşam çağı onlara qulluğa göndərdi, bu vaxt işıqlar qəfildən söndü. Özündən dörd-beş yaş böyük, əsgərlikdən təzəcə gəlmiş Coşqun onu ötürməyə çıxdı, zülmət qaranlıqda qəfil qucaqlayıb dodaqlarını necə öpdüsə, necə sordusa, Qaraqız bu təmasdan düz bir həftə beşik kimi yırğalandı. Amma sonra Coşqun min oyundan çıxsada, neyləsə də Qaraqızın ondan xoşu gəlmədi, nə qədər dalınca düşsə də “hə” demədi.

Ümumiyyətlə, Canpoladdan, Yolçudan sonra Qaraqızda oğlanlara qarşı özündən ixtiyarsız dəhşətli bir nifrət hissi formalaşmışdı, qorxurdu, özünü hədsiz dərəcədə aciz sayırdı, heç kimi yaxınına buraxmaq istəmirdi. Vaxt başı hər şeyi anlayandan sonra, içində bircə dərd gəzdirirdi: "Hamısı əclafdı, hamısı... Getmək... buralardan cəhənnəm olub getmək... Canpoladın, Yolçunun onu görəndə qımişan murdar sifətlərini bir daha görməmək..." Coşu barədə Minaxanım hər dəfə soruşanda, "ürəyimə yatmır bacı, yatmır, Aşur baba haqqı. Onunku yalançı istəkdii..." deyib dad döyürdü, özündən asılı deyildi, Coşqun olmur, kim olur - olsun, hamıdan - bütün oğlanlardan uzaq olmağa çalışırdı. Elə qızlardan da. Hə, qızlardan da qaçırdı. Özü də bilmirdi niyə. Bəlkə də, yalqızlığa çəkilib oxuyub-yazmasının, mütaliə etməsinin özəyində də elə bu adamayovuşmazlığı dururdu.

Minaxanımın nədənsə indi haqqında söhbət açmadığı, unuduğu bir Müslüm də vardı hələ. O, yaxınlıqdakı dağ kəndindən olan bir yük maşını sürücüsüydü, yekəpər bir oğlan idi. Onu Qaraqız xatırlamaq belə istəmirdi. Qapılarına bir-iki dəfə elçi göndərmişdi, Qaraqızın da müəllimə işləyən vaxtlarıydı. Bir bəhanə tapıb: "İstəmirəm. Savadsızdı, həm də kifirdi..." demişdi. O da bunu eşidincə, acığa düşüb, bir daha adını tutmamışdı. Əslində, Qaraqızın imtina etməsinə səbəb bu cür bəhanələr deyildi. Səbəb içində çiliklənmiş, ruhunu doğram-doğram eləyən qürur hissiydi, sözsüz. Müslümdən sonra, ümumiyyətlə, qapılarına elçi deyilən şey gəlməmişdi... Yəqin ki, bu məsələdə Canpoladın, Yolçunun da rolu olmuşdu, çünki rayon yeridi, ola bilməz ki, elədikləri o murdar əməllər haqda hardasa söz salıb "kişi-kişi" qürrələnməsinlər. Söz də ki, çıxdı, rayon yerində, Allah eləməsin, ildırım sürətiylə yayılır mütləq - lap Pirqasımlı yaxınlığındakı quşların intihar xəbəri kimi...

- ... off... hanı bəs sənın tayqıç kuklan, hə? İtirmisən? Barmağını sorursan yenə?.. Sor... sor... qorxma, gecə yatanda barmağına istiot vurmuyacam day, yazıqsan... Özün də quşların intiharına aqlama... Babamızın tufanına da aqlama. Aqlama haa... özünü oda salarsan...

Minaxanım haldan-hala düşdükcə hadisələri qarışdırır, qapıdan, pəncərədən, tavandan, divardan, olandan-keçəndən qarmaqarışiq söhbət açıb, gedib bacısının körpə çağlarına baş vurur, tayqıç kuklasını, barmaq sormağını yadına salırdı, axırda da gəlib quşların Pirqasımlı yolundakı intiharına çıxırdı. Artıq nə danışdığını bilməyən ciyərparasına Qaraqız nə cavab verəydi axı? Bircə onu hiss elədi ki, elə bil, can üstə olan Minaxanımın əli ovcunun içində əriyib-əriyib lap bir tikə qalıb. Barmaqları çöp kimi idi, sanırdı ki, sıxsax qırılacaq. Odu ki, ta sıxıb-sıxcalamadı, üşüməkdə olan o göyərmiş barmaqları qalın dodalarına söykəyib, gözünün qorasını tökə-tökə öpdükcə öpdü...

O, vəsiyyətini elədi. Hər şey Qaraqızın fikirləşdiyi kimi, ürəyinə necə dammışdısa eləcə də oldu. Bacısı söhbəti dolaşırsa da hər dəfə, elə bil, öteri də olsa özünə qayıdırdı, ağı üstünə gəlincə dönə-dönə tapşırırdı ki, onu Tufan dərəsində, Yalqızlar Pirinin hündərinə səpələnmiş nakamların məzarları arasında basdırsınlar, böyründə də boş bir yer qoysunlar, bəlkə, haçansa Ələddin qayıtmış olar... Bir də: "qayıt Bakıdan, bacı, - deyirdi, - qayıt daha, bədi o xarabada ömrünü çürütdün... Pire yiyəlik eləməyə heç kimimiz yoxdu... Özün qayıt ora, özün. Noolsun ki, oxumuş adamsan, noolsun məlliməsən, dayəsən, tərbiyəçisən, nəсэн... Oraların səliqə-sahmanına özün fikir ver, qoyma qızılgüllüyə mal-qara salsınlar, qoyma oralara bir ins-cins hərlənsin... babamızın urfu tutar... qoyma, sən Allah, qoyma... Bu dəfə tufan nə apardısa, cəhənnəmə, başına sadağa... Çalış bundan sonra tufanacan yığ ləçəkləri... hə, hökmən yığ... Gələndə Rzaya tapşır, hücrəyə əl gəzdirsən ki,

soyuqlarda daldalanmağa yerin yaxşı olsun... Dəftəri də... bacı... Ələddinin dəftərini deyirəm eey, verərsən Rza saxlasın... Səndə qalsa, qorxuram, it - bata düşər, çünki Bakıya gedəli həmişə yuxulu kimisən, huşun üstündə olmur elə bil... Qara, bacı qurban, ölsəm, qoy nişan üzüyüm barmağında qalsın, çıxartma, noolar, qoy eləcə gedim görə... Çünki Ələddin deyirdi: "onu barmağından çıxardığın gün, mən öləcəm..."

Amma Qaraqız Rzadan eşitmişdi ki, Ələddin Minaxanıma nişanlı ola-ola pozğun bir qadınla gəzirmiş, günü onunla eyş-işrətdə keçirmiş. Bu barədə Qaraqız bacısına heç vaxt, heç nə deyə bilməmişdi, onun ürəyini yaralamaq istəməmişdi, "haçansa özü eşidər, özü bir çarə qılar" fikirləşmişdi. Ancaq bəzən də düşünürdü ki, yəqin Minaxanı bu barədə bilir və bilə-bilə də susur. Çünki yeniyetmə çağlarında özü də dükançı İslamın oğlu Qədirlə - evli kişiylə qısa müddətə də olsa, gizli-gizli görüşmüşdü. Qədir aldatmışdı ki, arvadını boşayıb onu alacaq və beləcə, zavallı qızciğaz düşmüşdü tora. Amma yaxşı ki, bu, çox uzun sürməmişdi. Qədirin arvadı duyuq düşüb ərinin başına oyun açmışdı.

Can üstə olan bacısının nigaran olduğu Tufan dərəsinin hər iki yamacını bürümüş, nəsil-nəsil göz açıb gördükləri, babalarının kol - kosla çəpərə aldığı, qayğısını çəkib qoruduqları yabanı qızılgüllük idi - Yalqızlar pirindən gündoğana sarı dərə boyunca uzanıb gedən mürəbbə qızılgüllüyü. Hər il iyunun əvvəlləri Qaraqız az müddətə icazə alıb gəlir, bacılar beş - altı gün içində ləçəkləri yığıb toplayır, sonra bazar alverçilərinə bir yerdən satırdılar. Yaxşı da pul qalırdı. Çox qəribədi, demək olar ki, hər il iyunun əvvəllərində, - beş gün tez, beş gün gec, - bu dərədə qəfil bir tufan qopur, bir tufan qopur, gəl görəsən... Bu vaxt məhsulu yığmağa macal tapa bilməmək bacılar üçün fəlakətə çevrilirdi, yetişmiş qızılgül ləçəkləri bir göz qırpımında göyün üzünə sovrulurdu. Bu dəfəki tufan təkcə qızılgülləri deyil, Minaxanımın da saplağını qırılmışdı, indi ləçək-ləçək qeybə sovrulurdu ruhu...

Hücrə deyəndə isə, bu, pirin üstündə mağaraya oxşayan bir qayalığın arasında tarixi bilinməyən köntöy bir tikiliydi. Rəvayətə görə, bacıların ata tərəfdən ulu babalarından qalmayıdı. Bura yağışda, küləkdə bir daldalanacaq idi sadəcə. Həm də, kim bilir, neçə yüz ildə gəlib sonu bu bacılarda yoxa çıxan bir nəslin ümid yeri, pənah yeri idi. Pirin üstə qoyulan sədəqlər, nəzir-niyazlar onlara çatırdı. Deyilənə görə, məzarı pirə çevrilən, sevdininə qovuşa bilməyən o nakam, bu qızların ulu babalarının doğmaca qardaşı Dərviş Aşur olub. Ona Divanə Aşur da deyirmişlər. Eşq divanəsiymiş. Zorla başqasına ərə verilən sevgilisi zəhər içib özünü öldürəndən sonra, o, çəkilib bu mağarada cəmi qırxca gün yaşayıb və iztirabdan ölüb. Vəsiyyətinə görə orda da dəfn olunub. Deyirlər, həmin gün o dərədə elə bir tufan qopub ki, üç gün göyün üzünü çəhrayı qızılgül ləçəkləriylə örtülüb və guya ayrı - ayrı adamlar Dərviş Aşuru sevgilisiylə əl - ələ tutub o tufanın içiylə göyün üzünə - qeybə doğru gedən görüblər...

Ağlı kəsəndən sonra, Qaraqız ağır günlərində, dara düşəndə: "Aşur babam, hardasan?" - deyib imdad diləyirdi, sonra gözlərini yumub onu içində gözləyər, handan-hana qaranlıqlardan sıyrılan işıqlı surətini dirildib ona tapınar, öz mübhəm dialoqlarını qurar və ulu babasıyla uzun-uzadı dərldləşirdi. Bu haqda heç kimə danışmazdı, heç kimə. Elə bilərdi ki, danışsa hər şey alt-üst olacaq, heç nəyin daşı daş üstə qalmayacaq...

Dərviş Aşurun məzarına el arasında dərin bir inam vardı. Nakamları, yalqızları, qəribləri burada dəfn etmək bir adətə çevrilmişdi, dərənin gündoğana baxan qırağı kiçik bir qəbiristanlığa dönmüşdü. Axır vaxtlar el içində bir adət də yaranmışdı: təzə evlənənlər toy günü buraya gəlir, Dərviş Aşurun qəbrini - Yalqızlar Pirini ziyarət edib üstünə nəzir qoyurlar. Bu isə imkansız bacılara, daha doğrusu, Minaxanıma maddi dayaq idi.

Səhərə yaxın Minaxanım keçindi. Özü də eləcə, ordan-burdan danışa - danışa.

Minaxanım ölsə də, Qırıqqala məhəlləsində insanlıq hələ ölməmişdi. Qaraqız xəbər eləyən kimi, qonşular tökülüşüb gəldilər, səhər tezdən kişilər köməkləşib həm mağar qurdular, həm də gedib qəbri qazdılar, arvadlar meyiti yudular, kəfənlədilər, üstündə ağı deyib ağladılar: özü də görüntü xatirinə yox - sidq-ürəkdən etdilər bunu... Çünki bu məhəllədə hamı bir-birinə can yandırır, çünki imkansızlar məhəlləsiydi bura...

* * *

Üstünə xardal rəngli iri bir çəyirtkə qonmuş mərmər baş daşındakı qaşqabaqlı şəkilə qəfil gözü sataşan Rza diksindi, özü də necə!.. İxtiyarsız yerə çökdü, "Bismillah!" deyə-deyə sağ əlini üç dəfə torpağa toxundurub başına qoydu. Çoxdandı belə üşənməmişdi. Lap uşaqlıqdakı kimi, canından elə bir gizilti keçdi ki, başının içi uzun-uzadı uğuldadı. Balaca olanda, diksinincə bütün bədəni eynən bu cür gümeşərdi. Belədə ağlamsınardı. Nə olduğunu soruşanda, dodaqlarını büzüb deyirdi: "başımın içinə samaylot girib..." Elə bil, həmin uğultu illərin o başından gəlib, gəlib, qəfil yenə beyninə doldu, qulaqları batdı. Haçandan-haçana özünə gəldi, əlini uzadıb çəyirtkəni qovaladı. "Xıdır dayı... Xıdır dayı... Allah sənə rəhmət eləsin... Allah sənə rəhmət eləsin..." deməkdən başqa söz tapmadı. Bu daşı onun üstünə yəqin ki, təzə salmışdılar, Rza birinci dəfəydi görürdü. Özünə gəlincə, şəklin altında cızılmış doğum-ölüm tarixi arasındakı illərin fərqi hesabladı, başını yelləyib ürəkdən bir ah çəkdi: "Sən nə yaşadın axı, ay zalım, nə yaşadın axı?.." - dedi. Sonra da düşündü ki, görəsən, bu bədbəxtin bir gülümsəyən şəkli yoxuydu mu? Niyə bu qaşqabaqlı şəkli vurublar başdaşına?

Xıdır onun ana tərəfdən qohumuydu. Dünyadan cavan getmişdi: qırx yaşına az qalmış elektrik cərəyanı vurub öldürmüşdü. Ölənəcən mədəniyyət evində bədii rəhbər işləmişdi. Sağlığında onu bu balaca şəhərin toy məclislərində həmişə başda otuzdurardılar. Tamadalıq eləyərdi. Füzulini əzbər bilirdi. Onun qəzəllərini saatlarla, yorulmadan, özü də musiqi sədaları altında çox gözəl deməyi, misra-misra şərh eləməyi vardı. Bu qədim, bu balaca şəhərdə az qala hamını yoluxdurmuşdu Füzuliyə. Çoxları onun yanına gəlir, qəzəli ahənglə ucadan necə deməyi, misraları necə çözməyi, məclislərdə camaata hansı şəkildə çatdırmağın yollarını öyrənirdilər. O zaman şeir, sənət camaatın həyatında, elə bil, bir oksigen yastığıydı, adama elə gəlirdi ki, hamı sözlə nəfəs alır. Xıdır da bildiklərini həvəslə öyrədir, sanki bundan qürur duyurdu. Rza yeddide oxuyanda, atası yanına salıb onu da aparmışdı Xıdırgilə və demişdi ki, "qohum, bu qırışmala da Füzulidən bir şey öyrət". Ancaq bu söz xiridarı nə qədər əlləşsə də ona heç nə öyrədə bilməmişdi. Çünki söz qavramağı zəif idi, yadında heç nə qalmır, dinlədiklərini bir qulağından alıb o birindən buraxır, elə bil, oxuduqlarını beynindən küləklər sovururdu. Yaddaşına ilişib qalanlarısa dolaş-bulaş eləyir, tərs-avand deyirdi. İndi soyuq, qapqara qəbir daşından qaş-qabaqlı baxan bu rəhmətlik o vaxt onun həvəssiz olduğunu duymuş, başını sıgallayıb demişdi: "Ə, darıxma, öyrənəcəksən. Dayı canı, asandı eyy, halvadı lap. Məsələn, de görüm: Məni candan usandırdı..." Rza isə, bir gözü atasında, bir gözü Xıdırda, utana-utana, barmaqlarını övkələyə-övkələyə sözləri səhv-dəyişik salıb kəkələmişdi: "Məni... canan... uzandırdı..." Xıdırla atası uğunub getmişdilər. Görünür, atası o vaxt həm də pərt olmuşdu, çünki Rza təzədən nə qədər cəhd eləsə də, heç nə alınmamışdı. Buna görə də kişi başını bulayıb demişdi: "ə, dur görüm, avara oğlu, avara! Dur getdik! Bu fərasət ki səndə var, səni canan uzandırana

qədər, məni mürdəşir uzadacaq yuyat yerinə...” Yenə gülüşmüşdülər. Rza yazıq neyləyirdi axı? İçində qəzələ-məzələ sevgi-filan yoxuydu, sadəcə, atası belə istəyirdi. Əslində, Rza çox zirək bir oğlan idi, yaşlılarından hər cəhətdən seçilirdi, necə deyərlər, lap ilanın gözünə darı salan birisiydi, amma söz adamı ola bilmirdi. Sonralar o, atasının xətrinə, zülümlə də olsa, Fizulidən bir-iki qəzəl əzbərləmişdi, di gəl, adam arasında deyə bilmirdi, o dəqiqə dili dolaşır, çaşırdı. Bir sözlə, nə qədər özünü toparlayıb, necə deyərlər, başında-beynində tozanaq qoparsa da, onunku alınmırdı ki alınmırdı...

Rza yolun qırağı boyunca uzanıb gedən qəbiristanlığa girib valideynlərinin məzarlarını ziyarət elədi. Sonra da göz gəzdirib Mirzənin, Pakizənin məzarlarına sarı baxdı ki, görsün Minaxanıma qəbir qazıblar, ya yox. Əslində, şəhərə girməmişdən öncə, qəbiristanlığın yanında, elə bu məqsədlə maşını saxlayıb düşmüşdü. Amma gözünə bir şey dəyməyincə fikirləşdi ki, “hə, yəqin hələ keçinməyib...” Sonra da yadına düşdü ki, axı, onların nəslindən olan nakamları bu qəbiristanlıqda deyil, Yalqızlar Pirinin yanında dəfn ediblər. Minaxanımın da qəbrini orada qazarlar yəqin... Odu ki, yoluna davam etməyi düşündü. Çoxdan baş götürüb getdiyi, düşəndə bir dəfə gəldiyi doğma şəhərinin girəcəyində yolun qırağını bürümüş bu məzarlığı salanları həmişəki kimi yenə özlüyündə qınadı. Yenə fikirləşdi ki, “niyə şəhərə girəndə birinci qəbirlər qarşılmalıdı adamı? Bu xarabada ölü basdırmağa başqa yer yoxuydumu görə?”

Geri qanrılıb bir də Xıdırın məzarına baxdı. Xardal rəngli iri çəyirtkə yenə baş daşındaydı.

* * *

Rza gəlib çıxanda, camaat Minaxanıma dəfn edib təzəcə qayıtmışdı. Pərt oldu, amma özünü o yerə qoymadı: “Qismət beləymiş...” - dedi. Üç gün yas mərasiminə ağsaqqallıq edib, gələnə - gedənə yola verdi.

Qaraqız bacısının son nəfəsdə dediklərini ona çatdırdı, sonra da əlavə elədi:

-Minaxanıma vəsiyyətində dönə-dönə tapşırırdı ki, mən Bakıdan qayıdım, pərəziyəlik eləyim. Amma bunu eləyə bilməyəcəm, eləyə bilməyəcəm heç vaxt! Qoy bacımın ruhu məni bağışlasın. Necə eləyim axı, Rza, necə eləyim?

Danışdıqca dili - dodağı titrəyən, gözlərindən ixtiyarsız yaş tökən Qaraqıza Rzanın yazığı gəldi, alnını ovuşdurub fikrə getdi.

Bilirdi ki, Qaraqız Gilənara pis öyrəşib, o məsum qızcığazı beş yaşından saxlayıb-bəsləyir. Başa düşürdü ki, o, bu yad balasından ötrü divanədi. Bəlkə də, heç bir ana öz doğma balasını bu qədər istəməz. Rza bunları anlayırdı, amma onu narahat edən başqa məsələydi.

Birincisi, indi gözüünün ağı-qarası bircə bacısını vaxtsız itirmiş bu bədbəxtin dərдинin üstünə dərd gətirib deyə bilmirdi ki, yasda yerli məmurların birindən pirlə bağlıcı xəbər eşidib. O adam deyib ki, Yalqızlar Piri yerləşən Tufan dərəsində tezliklə məxfi bir baza tikiləcək, orada olan qəbirlər köçürülməlidir. İtib-batmış köhnə məzarları saymasaq, orada təzə dəfn olunanlar azdır. Hara şikayət etsən də xeyri olmayacaq. Çünki piri də, qəbiristanlıq da qeydiyyatda yoxdu. Piri, qəbirləri köçürən olmasa, verəcəklər buldozerin ağzına, söküb qoyacaqlar yerə, vəssalam, çünki dövlət əhəmiyyətli bir məsələdi, heç kim qarışa bilməz. Elə Minaxanıma da orda basdırmaqda səhv eləyiblər...

İkincisi, Hidayət müəllim Gilənara tezliklə İsviçərəyə oxumağa göndərəcək. Gilənsə iki ayağını bir başmağa dirəyib ki, Qaraqızsız heç yana getməyəcək, gərək dayəsi də onunla gedə. Odur ki, Bakıya qayıdan kimi onu Gilənara

qoşub yollayacaqlar xaricə, əli hər yandan üzülüb düşəcək qürbətın girdablarına, oralara dözə biləcək, bilməyəcək, bunu Allah bilir.

- Hə, nə deyirsən? - Qaraqız onu fikrə getmiş görüb, göz yaşını silə-silə sakitcə soruşdu.

Rza elə bil yuxudan ayıldı, amma özünü itirmədi:

- O dediyin məsələlərə sonra baxarıq. Təcili qayıtmaq lazımdı, Hidayət müəllim zəng eləyib, nəsə, bir para işlər çıxıb ortaya. Getməliyik.

Qaraqızın ürəyi düşdü. Heç nə demədi, gözlərini döyə-döyə qaldı...

* * *

İllüminatordan baxanda aşağılarda görünən topa buludlar qürub günəşinin al şəfəqlərinə boyanmışdı, adama elə gəlirdi ki, qeybdən üstlərinə gözəgörünməz əllərlə milyonlarla nar sıxılıb. Sakit görünüşlərində dərin bir hüzur vardı. Gilənar oturacağıın dirsekaltı söykənəcəyini qaldırıb buludlara baxa-baxa mürgüleyən Qaraqıza qısılmışdı. Başını onun çiyinə qoyub yatmışdı. Kənardan o qədər məsum görünürdülər ki, qədim Roma rəssamlarının əsərlərindəki mələklərə oxşayırdılar...

Gilənar İsveçrədə TASİS-ə (The American School in Switzerland) qəbul olmuşdu. Xəbər tutanda sevindiyindən bilməmişdi neyləsin, ixtiyarsız olaraq, bəlkə də, əlli dəfə başını qaldırıb göy üzünə baxmışdı: elə bil, adını oralara yazmışdılar. Əksinə, həmin gün Qaraqızın haçan üzünə baxırdın, görürdün başını aşağı əyib gözlərini yerə dikib. Elə bil, tutaş kipriklərində gilələnmiş, qırılıb düşmək, qurumaq bilməyən iki damla iri göz yaşı ağırlıq eləyib əymişdi onu.

* * *

Gilənar doğulandan iki il sonra anası qəflətən ürək çatışmazlığından ölmüşdü. Atası tezliklə evlənmişdi ki, uşağa baxan olsun. Ögey anası Şövqiyyə xanım başqalarının köməyi ilə beş yaşına kimi onu birtəhər saxlayıb böyütmüşdü. Axırda Hidayət müəllimin avtomobil qəzasında ölmüş yeganə qardaşı Qismətin tələbə yoldaşı və yaxın dostu, bu ailənin bütün təsərrüfat işlərinə, gizli biznesinə, əmlaklarına nəzarət eləyən Rzanın təklifiylə Qaraqızı gətirmişdilər. O isə hər şeyi öz öhdəsinə götürmüşdü. Bu günəcən hamı - Hidayət müəllim də, onun sonsuz qadını Şövqiyyə xanım da bu dayədən yerdən-göyəcən razıydı. Gilənarsa ona elə bağlanmışdı ki, həmişə fikirləşirdi, yəqin, Qaraqızsız ölər. Qaraqız da həmçinin...

Onların arasında heç kimin bilmədiyini, heç kimin ağına belə gəlməyən mübhəm bir münasibət vardı. Bu münasibət elə bir həddə çatmışdı ki, onlar bu dünyaya adi insan kimi baxa bilmirdilər. Hər şeyə sanki çovğuna düşmüş, burulğanlar içində bir-birinə sarmaşılıb əlacsızcasına ölümlərini gözləyən bir cüt mifik varlıq kimi baxırdılar. Təbii ki, aralarında baş verənləri ancaq özləri bilirdi, başqa heç kim.

On dörd ilin başında elə bir məqam yetişmişdi ki, onlar xoşbəxtlik barədə, həyat haqda olduqca qeyri-adi, çılğın düşüncələrə varırdılar. Qaraqıza elə gəlirdi ki, bu dünyada bəzi insanlarla xoşbəxtliyin arasına sanki qurd yağı çəkilib. Guya, çoxları son nəfəsə qədər özlərini aldatmaqla məşğul olur, xoşbəxtliyin dadını isə heç vaxt bilmirlər. Gilənar bunları onun dilindən eşidəndə əsəbiləşirdi. Düşüdüklərin səhvdi, - deyirdi, - Qara, səhvdi, səhvdi, səhvdi!.. Qaraqızsa iddia eləyirdi ki, yox, Gilə, biz sadəcə özümüzü aldadırıq. Ayağını yerə dirəyib, lap romantik şairlər kimi deyirdi ki, bu dünyada çoxları üçün göy üzündə bir quş qanadından düşən lələk sayağı fırlana-fırlana sona

varmaqdan gözəl heç nə yoxdu, Gilə, yoxdu, vallah. Adamların çoxu, çırpınan qanaddan, bax, o lələk kimi qopmağı azadlıq bilirlər. Yalnız, səssiz bir küncə enişi isə xoşbəxtlik sanırlar özlərinə. Niyə, niyə axı? - çaşqınlıq içində soruşurdu Gilənar. - Biz azad deyilik, yəni? Yəni, azadlıq başqa cür də olur? Ürəyim belə istəyir, belə də yaşayırım. Bunun atama, analığıma, yaxına-yada nə dəxli var axı, Qara? Qaraqızsa əlləri dünyadan üzülmüş bir biçərə idi sanki: yoox, - deyirdi, - yoox... Yanlışıdı, doğrudu, bilmirəm nədi, bu yolda həyat bizi bir cüt başmaq kimi geyib ayaqlarına, daşın-torpağın içiylə bu başdan - o başa, o başdan - bu başa sürüklədikcə sürükləyir, hansımızı harda çıxarıb, hara atacağı bilinmir, Gilə, bilinmir... Bizim xəbərimiz də olmayacaq, Narça, xəbərimiz də olmayacaq baş verənlərdən. Hər şeyin üstü açılanda, fəlakət olacaq, fəlakət... Diri-diri torpağa basdıracaqqlar bizi, Aşur babamın yaralı urfu haqqı, diri-diri göməcəklər qara yerə, Narça. Elə lənətləyəcəklər ki, üstümüzdə heç ot da göyərməyəcək...

Yaşının elə çağıydı ki, bütün gördükləri, eşitdikləri, yaxında-uzaqda baş verənlər, Qaraqızın dedikləri-demədikləri Gilənarın dünyasında sıfır effektinə bərabər idi, heç nə onu yolundan döndərə bilməzdi, heç nə. Çoxları üzünə baxıb: "bu qıza noolub ee?.." deyə bilərdi (elə deyirdilər də!), amma olduğu dünyanın nəinki kandarına, heç küçəsinə, şəhərinə, ölkəsinə də yaxın düşə bilməzdilər. Səbəb? Səbəb təkçə o deyildi, təkçə Qaraqız deyildi, eləcə də, bu işlərə bais nə atası, nə analığıydı. Səbəb hələ uzun illər çoxlarının dərk edə bilməyəcəyi bir yaşam tərzidi, bir vərdiş, bir istək, daha doğrusu, adı hər ikisinə bəlli, amma gizli, çox mübhəm bir təmas idi, özlərinə belə çox qəribə görünən bir sevgiydi - üstünə elə bil qapqara kömürlə adları yazılmış, hər ikisinin gözünü qamaşdıran bəmbəyaz bir sevgi. O qədər işıqlı bir sevgi ki, Gilənar onun rəngini ayrı cür yox, məhz bəmbəyaz, ağappaq təsəvvür edirdi... Qaraqızın sanki dərin-dərin bir quyunun dibindən eşidilən: "Giləm, Narım, gəl... canım Gilənarım, gəl..." pıçılısını dinlədikcə, o həzzin içində şirin bir ölümə qovuşurdu hər dəfə. Hər dəfə də son məqamda Qaraqızı bərk-bərk qucaqlayıb deyirdi ki, "mənə Gilə də deyə bilərsən, Nar da, Narça da... amma sən mənə tabutumsan, Qara, tabutumsan mənə, tabutum. Nə qədər inad göstərsəm də, bunu qəbul edirəm, qəbul edirəm, qəbul edirəm..." O isə gözünün yaşını sel kimi axıdırdı: "Mən səndə çoxdan dəfn olmuşam, Gilə, bilirəm, çoxdan. Canım sənə qurban, Narça, xəbərin yoxdu, elə sən də mənə tabutumsan, kəfənim sən, gorumsan..." - deyirdi. Hərdən də: "Onda belə deyək - deyirdi - biz ikimiz də tabutuq, Qara, ikimiz də tabutuq... Mən sənə, sən də mənə tabutumsan... bir cüt sirlə ölü üçün işıqlı, isti, əbədi tabutlarıq..." O, bu sözləri ilk dəfə on səkkiz yaşının içində olanda gətirmişdi dilinə...

Gilənar eləcə, bağıın bir başında onun üçün tikilmiş səliqəli, yığcam villada atasının, analığının xəbəri olmadan, gizlincə uzanırdı doğmaca tabutuna. Oysa onu udurdu, udurdu, udurdu... Qurtula bilmirdi adına tabut dediği bu dünyadan, buna heç cəhd də eləməirdi, bu haqda heç düşünmürdü də. Çünki içinə girib də bu tabutun qapağını özü mismarlayırdı hər gecə, özü seçirdi bu ölümü, həm də düşünüb eləmədən edirdi bunu. Onu sabahkı gün əsla düşündürmürdü. Çünki tabutunun çox işıqlı olduğuna inanırdı. Çünki nə Gilənar bu dayəyə bala əvəziydi, nə dədayəsi ona xala əvəzi. Yəni bu məsum qızciğaz ona başqa cür baxmırdı, onu dayə gözündə görmürdü, əsla! Yox! Elə Qaraqız da həmçinin. Onlar özləri bilirdi bir-birləri üçün kimdilər, nədilər, nəçidilər... Ancaq özləri bilirdi, özləri... Aralarında az qala iyirmi yaş fərq olsa belə, Gilənarı ayrı-ayrı oğlanlar istəsə də, rəfiqələri, yaşdıları başına fır-fır fırlansa da, onun üçün bu dünyada gözlərini kor etmiş bəmbəyaz bir Qaraqız vardı, - tabutunun qapağına, kəfəninə özü də bilmədən sanki kömürlə adını yazmış Qaraqız... Əslində, özlərinə qapanıb dünyanı unudunca Gilənar üçün

də, Qaraqız üçün də hər şey işığa bürünürdü, bircə yoldan başqa. Yolsa gözə görünmürdü eey, görünmürdü... Elə bil ki, əzrayılın başını əzib qoymuşdular həmin yolun qırağına, onlarsa gözlərini yumaraq tüpürüb keçirdilər, elə buna görə tabut işıqlıydı, buna görə də tabutda diriylilər... Qaraqızla həm ailə qurmaq istəyənlər, həm də onu məşuqə kimi saxlamağa çalışanlar vardı, amma onun da gözlərini doğmaca tabutunun işığı kor eləmişdi, ağzını açana "yox!"dan başqa heç nə deyə bilmirdi, daha doğrusu, demək istəmirdi. Bircə kəlmə sözü vardı: "Yox!" - vəssalam. Bir vaxtlar Rzanın dostu Ağa hamıdan xəbərsiz onu gizli bir məşuqə kimi saxlamaqdan ötrü ilan dili çıxartdı, yalvardı - yaxardı, xeyiri olmadı. O, Hidayət müəllimin qeyri-rəsmi biznes obyektlərindən birini - yanacaqoldurma məntəqəsini işlədirdi, varlı-hallı bir kişiydi. Qaraqıza da Türkan Şoray deyirdi. Ürəyi gedirdi ondan ötrü. Amma çifayda! Qaraqız "yox!" kəlməsindən Himalay dağlarına oxşayan bir baryer qoydu qarşısına ki, onu heç cür adlaya bilmədi. Hələ Gilənarın repitoru Qulu müəllim. Yarlı-yaraşlıq, savadlı... "Ailə qurmaq üçün sən kimi evcanlı, həm də savadlı bir qız axtarmışam ömrüm boyu" demişdi Qaraqıza. Yenə "yox!" ki, "yox!" Niyə axı, niyə? Özü də hərdən fikirləşirdi ki, ömür-gün keçir, bir gün könlünün qapılarını kiməsə açsa, içəri girən xəzan vurmuş biyabanlıqdan, xarabalıqdan başqa heç nə görməyəcək, çünki yaş ötür. "Cəhənnəmə ki... - düşünürdü - mənim Gilənarım var, şükür..." İki il bundan qabaq Şövqiyyə xanım bir dəfə Gilənarı da götürüb bacısı qızının nişanına, həm də doğma şəhərinə baş çəkmək üçün on günlüyə Gəncəyə getmişdi. Qaraqız az qala havalanmışdı. Bax, onda yatıb yuxuda da görə bilməyəcəyi bir oyun gəlmişdi başına. Elə bir iş tutmuşdu ki, bu barədə fikirləşəndə, çox böyük səhv etdiyini anlasa da çıxış yolu tapa bilməmişdi. Deməli, məsələ belə olmuşdu; Gilənar Gəncədə olanda, bağban Ağasadiq dayının oğlu Xəlil artıq neçə gündü xəstə yatan qoca atasının əvəzinə gəlib ağacların dibini belləyir, xəzəlləri yığır yandırır. Həmin günlərin birində qapını döyüb Qaraqızdan kibrit istəmişdi. Otuz - otuz beş yaşlı, çox da yaraşlıq olmayan bu göygöz, boy-buxunlu kişi gözünün içindən necə gülmüşdüsə, ürəyinin ipliği üzülmüşdü Qaraqızın... Bütün gecəni yata bilməmişdi. Bütün gecəni içində vird eləmişdi. "O nə gülüş idi, İlahi? O necə baxış idi?.." Səhərə yaxın Dərviş Aşur həmişəki yerindən - otağın küncündəki əlaqaranlığın içindən onun yuxusu ərşə çəkilmiş gözlərinə görünüb sakitcə: "O sənindi..." pıçıldamışdı. Sıçrayıb yerindən qalxmış: "Yox, baba! Yoox! Yoox!!!" bağırmaqla içinə dolmuş bütün mübhəm, həm də məsum hissləri alt-üst etmişdi... Amma aradan bir gün keçməmiş özü də bilməmişdi axşam düşüncə gülməyə-gülməyə yüz ilin doğması kimi üstünə gələn Xəlilin qolları arasına necə girdi, onu yataq otağına çəkib ixtiyarını ona necə verdi, həzzin içində xoşbəxtcəsinə göz yaşlarını axıdaraq əlaqaranlığa sarı: "o mənimdi, baba, hə, mənimdi artıq..." kəlmələrini necə pıçıldadı və bütün gecəni bağbanın evli olan bu sirri-xuda oğluna "getmə, noolar, qal yanımda, getmə..." kimi yalvarışlarla uzun illərin məşuqəsi tək necə yenildi... Və üç gün beləcə davam elədi... Sonrakı gün oturub məsələyə əməlli - başlı aydınlıq gətirdilər. Onda villanın birinci mərtəbəsindəki zalda bir cüt büt kimi üz-üzə oturmuşdular. Bir-birlərinə baxmırdılar amma. Xəlil gözlərini Qaraqızın başının üstündən o yana - divardan asılmış mücərrəd tabluya zilləmişdi, o cür diqqətlə niyə baxdığı, ürəyindən nə keçdiyi bilinmirdi. Qaraqızsa aşağı baxırdı: Xəlilin sağ ayağının baş barmağı corabının yırtığından çıxmışdı, kor-kobud dırnağı çatdaq-çatdaq idi. Özündən ixtiyarsız düşünürdü ki, bunun dırnağı belədisə, gör indi ürəyi nə haldadı... amma gözləri... ah, gözlərinin ilanı yuvasından çıxardan o sehirləyici gülüşü... yox, onlara baxa bilmirdi day... Susurdular. Onsuz da Xəlil beş dəqiqə qabaq hər şeyi demişdi. Özü də çox qərribə bir şəkildə. Demişdi ki, iki uşaq atasıyam, ailəliyəm, bu da bir iş idi

oldu, şeytan çıxartdı məni yolumdan, elə səni də... istəsən, hərdən görüşə bilərik. Qaraqız dinmədi. Amma susmağı razılıq əlaməti deyildi. Sonra Gilənar qayıtdı Gəncədən. Yenidən həmin tabut, həmin işıq... Üzüntü... sevgi... şirin-şəkər üzüntü və yenə həmin sevgi... Atası sağalıb işə çıxandan sonra Xəlil bir daha görünmədi. Dura-tuta aşiq olduğu kişidən əlinin üzöldüyünü görən zavallı Qaraqız havalı kimi idi artıq. Bir gün də fikirli-fikirli, hirs-hikkəylə evdəki akvariumun suyunu buraxdı, içindən döşəməyə atdığı qızılı rəngli üç qəşəng balığın çabalaya-çabalaya necə ölməsinə oturub qəddarcasına tamaşa etməyə başladı. "Bax, belə... bax, belə... daş ol, biçərə canım, daş ol daha!.." - bu sözləri ünvanladı özünə... Ruhunun aram tapmadığını görünce günün günorta çağı, Gilənarı yanına çağırıb ona sarılıb hönkürdü, ardınca da həmişəki kimi üzünü yataq otağının ala qararıncı küncünə tutub Aşur babasını çağırırdı, çağırırdı və: "mənimki budu, baba, bax, mənimki belə gətirib, bax, budu..." - pıçıldadı. Heç nə anlamayan Gilənar Qaraqızın on günlük ayrılığa tablaya bilmədiyini, havalandığını düşündü, hərçənd Gəncədə olanda hər gün WhatsApp-da yazışır, görüntülü zəngləşir, yorulmaq bilmədən uzun-uzuadı pıçıldadırdılar... Elə özü də darıxmışdı, Gəncədə xalası qızının rəsm albomuna ixtiyarsız çoxlu kvadratlar çəkmişdi, hər birinin də böyründə bir dairə. Kvadratların içində bir cüt kəpənək ölüsü, dairələrin içində cürbəcür smaillər... Sonra da o rəngli rəsmlərin telefonla fotolarını çəkib göndərmişdi Qaraqıza. O da zarafatla: "Pikasso da sənin yanında qələt eləyər, Narça" yazmışdı... Bütün bunlar iki il əvvəl baş vermişdi - Gilənarın İsveçrədəki məşhur Amerika məktəbinə - TASIŞ-ə qəbulundan iki il əvvəl...

Gilənarın Avropada oxuyacağı həmin məktəb lisey statuslu elitər bir təhsil ocağıdır. Orada dünyanın hər yerindən gəlmiş zəngin balaları oxuyur, zarafat deyil, illik təhsil haqqı yetmiş min avrodur. Oranı bitirəndə dünyanın məşhur ali məktəblərinə daxil olmaq üçün xüsusi akademik proqram nəzərdə tutulur. İnstitutlar onları böyük güzəştlərlə qəbul edir. Bir sözlə, Gilənar çoxlarının şirin xəyal kimi arzuladığı elə bir məktəbə qəbul olmuşdu ki, adam yatsa yuxusuna da girməz.

Atası məhkəmə sədri işləyir; bir çox məmurlar kimi, gizli biznesi var. Vardövləti başından aşır. Gilənar zəngin balasıdır, amma, necə deyərlər, başı heç də boş deyil, yəni, həmin məktəbə girməyə haqq edir. Çünki yaşadlarından fərqli, işi-gücünü bütün günü yazıb - oxumaq, dil öyrənməkdir. Bu işdə Qaraqızın əməyi son dərəcə böyük olub. Kitablara ilk sevgini də o aşılıb, bədii qiraətə, eləcə də dil öyrənməyə böyük həvəs göstərməyinin də səbəbkarı odu. Xarici dil məsələsində repetitorluğunu da o edib. Gilənar başqaları kimi təkçə kompüterdə işləməklə kifayətlənmirdi, axtarılan təkçə smartfondan asılıb qalmırdı, Qaraqızın təkidi və təlqiniylə kitaba sevgi necə qanına yerimşidisə, dərsləriylə bağlı repetitor yanına getməyindən əlavə, yorulmadan, həm də iki-üç dildə güclü qiraət edirdi. "Dərsdən, bilik qazanmaqdan əlavə, bədii qiraət eləsən, için çox rahat olacaq, ömrün boyu saflığını qoruya biləcəksən, Narça, dünyagörüşün artacaq" kimi fikirləri Qaraqız yeritmişdi onun canına. Bir-birləriylə də çox vaxt ingiliscə danışmışdılar.

Elə indi də başını Qaraqızın çiyinə qoyub yatmış bu məsum qızıcığın bir əlində kitab vardı. Özü də dərslik-filan deyil, bədii kitab.

Onların hüsur dolu, çox sakit görkəmləri olsa da, təbii ki, irəlində nələr baş verəcəyini, başlarına nələr gələcəyini bilmirdilər. Qaraqız bilirdi ki, bu elitər lisey-pansionun özəl qayda-qanunu var, bura sırf təhsil almağa gələnlər üçündü, Gilənarın təkidinə, şıltağına baxmayaraq, onun yanında qalmağa icazə verməyəcəklər və yəqin, tezliklə geri qayıdası olacaq. Bu haqda düşünəndə narahat olurdu, neyləyəcəyini bilmirdi. Öz içində çırpınır, çabalayır, dünyanın bu başını o başına, o başını bu başına sürükləyir, axırda da nədənsə

gəlib, ömrünün qəzası saydığı, heç cür özünə bağışlaya bilmədiyi Xəlilin üstündə dayanırdı: "... iki uşağım var... şeytan çıxartdı yoldan... "Tfu! Lənət olsun sənə! - deyirdi, təbii ki, ona deyil, bu qarğışını, nifrinini özünə ünvanlayırdı. Sonra Xəlillə keçirdiyi o üç gecəni gətirirdi gözləri önünə və az qala dəli olurdu... Belədə Gilənara daha möhkəm qısılır, içində çarəsizcəsinə "nə olacaq - olacaq, harda qırılacaq - qırılacaq..." kimi məntiqsizliyi özünə çıxış yolu seçirdi. Yol isə bitib-tükənmək bilmirdi...

* * *

Rza əvvəlcə Qaraqıza geri dönmək lazım olduğunu necə deyəcəyini bilmədi. Cəmi üç həftə əvvəl həvəslə, sevinə-sevinə yola düşən Qaraqıza indi geri dön demək bir az ağır idi. "Mənasız yerə orada qalmağınə nə hacət? - dedi birtəhər. - Onsuz da Gilənara əlin çatmır. Həm də artıq xərc gedir..." İndi o, Rzadan soruşurdu ki, bəs qayıdandan sonra Hidayət müəllimin evində Gilənarsız ona ehtiyac olacaqmı? Axı, Şövqiyyə xanım özünə yeni qulluqçu götürüb, özü də öz qohumunu. İndi necə olacaq? Bəlkə, rayona qayıdıb Minaxanımın yerinə Yalqızlar Pirində xidmətkarlıq eləyəcək?

Qaraqızın narahatlığını yaxşı başa düşən Rza özünəməxsus bir cavab verdi:

-Hələ sən bir gəl çıx, sonra bu söhbətləri eləyərək. Haçan gələ bilərsən?

- Tezliklə... Özüm sənə zəng eləyəcəm.

Amma Qaraqız tezliklə qayıdası olmadı.

Gilənarın liseyi İsveçrənin Luqano şəhərindən İtaliyaya doğru on beş dəqiqəlik yolda yerləşən kiçik Montagnola qəsəbəsi yaxınlığında, gözəl Luqano gölünün sahilində, on yeddinci əsrdən qalma möhtəşəm Villa De Nobili qəsriindəydi. Buralar Qaraqızın gözündə cənnətin bir parçası, bir nağıl idi sanki. O, görürdü ki, bu gözəl, füsunkar yerlərin insanları da çox sadə, olduqca mədəni, gülərüzdülər. Dil bilməyi onun hər yerdə dadına çatırdı. Qaraqızı narahat edən o idi ki, Gilənar on doqquz yaşın içində olsa da, atası onun sənədlərini on dörd yaşlı kimi düzəltmişdi, çünki bu məktəbin varlığından gec xəbər tutmuşdular, bura qəbul isə başqa cür mümkün deyildi. Bu liseyin özəlliyi təhsilin üç pilləli olmasıdır: kiçik, orta və yuxarı. Gilənar sonuncuya - on dörd- on doqquz yaşlıların sektoruna qəbul olunmuşdu. Düzdü, baxanda ona elə on dörd yaş ancaq vermək olardı, çünki görünüşcə o qədər nərmə-nazik idi ki, on doqquzun içində olduğunu heç kim deyə bilməzdi. Amma yenə də, sənədlərin saxtılığı Qaraqızı narahat edirdi: "birdən olmadı elə, oldu belə... kimsə mərdiməzarlıq edib çuğulladı... bəs onda necə?..." Sonra da öz-özünə lap uşaqlıqdakı kimi təsəlli verdi: "Onsuz da bu dünyada bir Aşur babamın urfu deyilsə, hər şey saxtadı... Heç nə olmaz, inşallah" deməklə şübhələrinin, nigarançılığının üstündən xətt çəkdi, "Hidayət müəllim elə-belə adam deyil, yüz ölçüb, bir biçib, yəqin", - fikirləşdi. Əslində, o, lap içinin dərinliklərində Gilənarın burada qalmasını istəmirdi, çünki ondan ayrı düşməyin nə olduğunu düşünəndə gedib o dünyanı görüb qayıdırdı.

Gününü Luqanonu gəzib-dolaşmaqla keçirirdi. Mağazalara girib bir qadın kimi xoşu gələn bəzi şeylərin qiymətləriylə maraqlanırdı. "Kapsella" pərdələri, "madonna" kobalt servizləri və belə-belə şeylər... Bir də kitab mağazalarında ləngiməyi xoşlayırdı. Özü üçün mütaliə etməyə bütöv bir kolleksiya yığmışdı. Axşam olunca, tezbazar olsun deyə "fast food" kafe və restoranlarda cizburger, qamburger, nagetsdən-filandan alıb yeyir, tələsik otele qayıdırdı. Duş qəbul edir, azacıq dincələndən sonra, təzədən qaragünlüyünü qablayırdı. "Deməli, geri dönəcəm..." Qaldığı otağın

balkonundan üzünü gölə, sahildəki meşəli dağlara, uzaqda görünən qarlı zirvələrə tutub dərindən ah çəkir, yanıqlı-yanıqlı bircə ağız: “Giləm, gəl...” pıçıldayıb yaşaran gözlərini yumurdu... Sonra da iztirab, iztirab, iztirab... Gecələr az qala sabahacan yatağın içində WhatsApp-da pıçıladaşdılar. Gilənar da onsuz dözə bilmirdi...

İki dəfə Hidayət müəllim özü zəng eləmişdi. Qaraqız demişdi ki, “bircə istirahət günündən başqa, Gilənarı görmək imkanım olmur. Deyəsən, yavaş-yavaş öyrəşir liseyə. İtaliyadan olan fransız əsilli, Fayette adlı bir qızla qalır pansionatda. Hələlik hər şeydən razılıq edir”. Özü belə demişdi ki, Hidayət müəllimin ürəyi sakit olsun. Ancaq o da: “Sən qayıt...” demişdi.

Aradan bir neçə gün də keçdi. Gecələrin birində Qaraqız yuxudan hövlnak oyandı. Bacısından son nəfəsində eşitdiyi, atasının ölüm ayağında anasına dediyi sözləri xatırladı nədənsə. Minaxanımın söylədiyinə görə, guya, ataları belə deyibmiş: “bəlkə, elə bilirsən ölümqabağı qarışqa kimi qanad çıxaracam, sonra da uçub gedəcəm göyün üzünə, hə?...” Qaraqız üşənə-üşənə əllərini qollarında gəzdirdi; tükləri biz-biz olmuşdu. Amma bunun qanadla heç bir əlaqəsi yoxuydu. Bir də ki, “qarışqa... qanad... ölüm...”- bunların yeri deyildi axı. Axtarsan, bu haqda düşünməyə heç səbəb də tapmaq olmazdı. Balkona çıxdı, seyrək yağış yağdı. “Bəlkə, ölümqabağı...” Lənət şeytana! “Giləm, hardasan?...” Geriyə - otağa qayıdıb, çantasını eşələdi. “Qayıtmalıyam, deməli...” Qeyd dəftərini, qələmi tapıb stolun üstə qoydu. Gecə lampasını yandırdı. Dəftərdə çoxlu kvadratlar və hər birinin də yanında dairələr çəkdi. Kvadratların içində tabut şəkilləri, dairələrin içində isə, nədənsə, heç özü də bilmədən tüstüləyən şam şəkilləri cızdı və sonra da telefonla fotolarını çəkib Gilənara yolladı... O da cavabında: “Mən sənsiz ölərəm, ölərəm, ölərəm, Qara...” yazdı. Qaraqız xidmətçiyə kofe dəmlədirib səhərəcən udum-udum içdi, üzüldü, üzüldü, üzüldü... “Deməli, geri dönməliyəm, geri...” Nədənsə, Xəlil gəldi durdu gözünün önündə. Daha doğrusu, onun gözünün o sehrlı gülüşünü xatırladı. Bu dəfə dəftərə kvadratlar çəkib, hər birinin içində gülümsünən dodaqlara oxşayan balıq şəkilləri cızdı, dairələrdə isə, özündən ixtiyarsız “X” hərfi yazdı. Dəftərin səhifələrində salamat yer qoymadı, səhərəcən hamısını qaraladı. Axırda da “sənə lənət olsun!” deyib, cırıb tökdü yerə, üzüquyulu yatağa sərilib hönküdü...

Gecə yarısı gurlaşan yağış dan üzü kəsmişdi. Amma bundan Qaraqızın xəbəri yoxuydu, çünki ağlayıb ürəyini boşaldandan sonra bərk yuxuya getmişdi, ayılındasa artıq günortaydı. Pəncərədən göyün masmavi qübbəsi görünürdü. “Gedəcəm...”

Təyyarəyə bilet almağa getməmişdən bir gün qabaq, bazar günü Gilənarla görüşdü, heyətdəki köşkdə oturdular. Bir xeyli dinib-danışmadılar, sonra Qaraqız yavaş-yavaş məsələni anladı, razılığa gəldilər. Sən demə, məsələni Gilənar da bilirmiş. Söz verdilər ki, gündəlik əlaqə saxlayacaqlar. Sonra Gilənar başını Qaraqızın çiyinə qoydu, selfi çəkdi, dili-dodağı əsə-əsə: “darıxacam, Qara, darıxacam, darıxacam, darıxacam...” pıçıldadı. Qaraqızınsa içi silkələnirdi, heç nəylə bənd atıb göz yaşlarının qarşısını saxlaya bilmirdi. Bu elə bir sel idi ki, önünə çıxan nə varsa - deyilməli olan bütün sözləri, bütün pıçılıtları yuyub aparırdı, ürəyinin başında böyük yarğanlar açırdı...

Göyün üzünə baxdı. Yenə bacısının ölümqabağı söylədiyi sözlər yadına düşdü. “... hə, dedəməz sonra dedi: “Bax, Pakizə, göyün üzü çox dolaşıqdı, çox... Fikir versən görərsən ki, orda həmişə ley qaranquşdan qorxur, qaranquş sərcədən qorxur, sərcə də leydən... Heç ordan baş açmaq olur ki? Orda da hər şey dolaş-bulaşdı...”

Amma burda göyün üzü çox sakit idi, çox... Quşlar da çox sakitcə belədən-belə uçub keçirdilər...

O gecə Qaraqızın qulaqlarında bir küy vardı. Başının içi uğuldayırdı, nə qədər elədi, sabahacan yata bilmədi. Bu, eynən Tufan dərəsindəki uğultuya oxşayırdı. Elə bil içində bir fırtına qopmuşdu. Amma yuxusuz ruhu dolaşan boz-bulanıq göylərə ürəyindəki yağanlardan Tufan dərəsindəki kimi qızılgül ləçəkləri deyil, ümidləri, diləkləri sovrulurdu... "Mən Giləsiz neyləyəcəm? Kömək ol, baba, ölümüm gəlir, deyəsən... Tufanı başlayır, deyəsən, baba..." Amma elə bir məqam yetişmişdi ki, deyəsən, harayı heç babasına da çatmırdı.

* * *

Son iki ildə Xəlillə cəmi üç-dörd dəfə görüşmüşdü, yenə gözlərinin o sehirlilə gülüşü saqqızını oğurlamışdı, yoxsa yaxınına buraxmazdı. Xəlil ərzaq firmalarından birində sürücü işləyirdi, obyektlərə mal paylayırdı. Maaşdan başqa heç yerdən gəliri yox idi. Bir il qabaq həyat yoldaşı öd kisəsindən əməliyyat olunanda, həkimlərə ödəmək üçün qohum-əqrabadan, tanış-bilişdən borc tapa bilməyib, evini girov qoyaraq kredit götürmüşdü, çox ağır vəziyyətə düşmüşdü. Pulu vaxtılı-vaxtında ödəyə bilmədiyi üçün son zamanlar bank onu məhkəməyə verməklə hədələyirdi. Neçə dəfə atası, özü Rzaya vəziyyəti anladıb bir qədər babat maaşı olan işdən ötrü ağız açsalar da "hələlik iş yoxdu, elə bilirsiz bizdə vəziyyət yaxşıdır? Vəziyyət hər yerdə pisdir, baxarıq..." cavabı almışdılar. Bunlardan Qaraqızın xəbəri vardı. Bir dəfə də ürəyi dözməyib yığdığı pulundan ona beş yüz manat vermişdi. "Bunu borc yox, elə-belə verirəm" - demişdi. Ondan sonra Xəlili uzun müddət yaxınına buraxmamışdı, "birdən ağılından keçirər ki, onu pulla şirnikdirib ələ alıram" - düşünmüşdü. Amma yenə də gözlərinin içindən güləndə ağılı başından alan bu qəribə insandan vaz keçə bilməyən Qaraqız tilsimə düşdüyü ilə barışmış, imkan düşən kimi qolları arasına girib, özünü onun ixtiyarına vermişdi.

Qaraqız İsveçrədən Bakıya qayıtmamış Rzayla əlaqə saxladı, təyyarə meydanında onu Xəlilin qarşılayacağını biləndə çaşıb qaldı. Elə bil Rza onun narahatlığını başa düşdü, "təzə sürücümüzdü də, tanımadın? Ağasadıq dayının oğludu..." deməklə məsələyə aydınlıq gətirdi. "Deməli, Xəlili işə götürüblər..." Qaraqız bilmədi buna sevinsin, ya yox. Ondan əvvəl evin bazar - güzar işlərinə baxan sürücü Mahmud adlı ahıl bir kişiydi, çox yaxşı adam idi, amma işi yaxşı bacarmırdı, yağ almağa göndərəndə ət alırdı, ət almağa göndərəndə - qənd. Görünür, Rza da bezmişdi artıq, işdən çıxarmışdı onu. Xəlilin bu üzdən qurdu ulamışdı.

İndi Qaraqızı Xəlil qarşılayırdı - özü demişkən, "gözünün içiyə adamı "uf" demədən yeyib-dağıdan Xəlil".

Yol boyu dinib - danışmırdılar. Qaraqız bircə onu soruşdu ki, "Rza necə oldu ki, Mahmud kişini işdən çıxardı?". Xəlil gözcü güzgüdən onu süzdü. Yenə həmin baxışlar, yenə həmin çapqın gözlər...

- İş dalınca Beyləqana göndərmişdi, gedib Baləkənə çıxmışdı...

Qaraqızı gülmək tutdu:

- Yazıq kişi...

Yenə susdular. Bir azdan Qaraqız sükuta bir "daş atdı":

- Heç soruşmursan oralar necəydi?

Xəlil suçlu-suçlu boğazını arıtladı:

- Necəydi?

- Gözəl...

Arxa oturacaqda əyləşən Qaraqız əlini uzadıb yüngülcə onun saçını dartdı, gülümsünüb boynundan bir çimdik də götürdü:

- Heç niyə qayıtdığımı da soruşmursan...

Xəlil yenə bilmədi neyləsin:

- Hə, doğrudan, bəs niyə qayıtdın?

Qaraqız bu dəfə onun boynunun dalına bir çırtma vurdu:

- Darıxmışdım...

Xəlildən səs çıxmıdı. Güzgüdən onun üzünün ciddi görkəm aldığı aydın sezilirdi. Qaraqızın təkidiylə "hə, doğrudan, bəs niyə qayıtdın?" - deyib, danışması isə "xala xətrin qalması" kimi bir şey idi.

Gecə saat on iki radələriydi. Xəlil maşını həyəətə salmadı. Qaraqızın yol çantasını birbaşa küçədən gətirib villanın birinci mərtəbəsinə qoydu və getdi. Gedəndə birçə kəlmə: "Gecən xeyrə qalsın..." - dedi. Vəssalam. Heç geri də qanılmadı. Qaraqız onu yaxşı başa düşürdü. Bilirdi ki, qorxur. Qorxur ki, birdən münasibətlərindən duyuc düşən olar, gül kimi işi əlindən çıxar. Ona görə yaxınlıq etməkdən uzaq durur. "Yəqin özünə söz verib... Yol boyunca bir dəfə də olsun, heç nəyə işarə vurmadı. Elə bil, heç həmişəki Xəlil deyil. Saçını da dartdım, çimdiklədim, boynuna çırtma da vurdum, heç qımıldanmadı".

Bir yandan yolun yorğunluğu, bir tərəfdən də içinə dolan qarmaqarışq, sıxıntılı duyğular, "indi necə olacaq, mənə burda qalıb işləməyə ehtiyac olacaqmı?.." kimi fikirlər onu üzdü, əynini dəyişmədən üzüquyulu çarpayına sərələndi: "Giləm, gəl..." Amma hara? Necə? Gözləri doldu. "Köməyim ol, baba... dadıma yet..." Otağın küncündəki əlaqaranlıqsa yarılmaq bilmirdi, babasından hənirti də gəlmirdi. "Ah, Xəlil... ah, adıbatmış... Mən sənə niyə yaxınlıq etdim, niyə? Axı, Allah var adamın başı üstündə, aşıq-məşuqluğa qalanda, Ağa səndən min dəfə gözəl, yaraşlıq kişidi, amma onu rədd elədim. Onun kimi neçəsini də eləcə. Kölgəmdən keçmələrinə yol vermədim. Elə bil, hər dəfə can dərmanı ilə dolu süfrələr açırdılar önümdə, mənə vurub dağıdırdım, əvəzində yavan çörək yeməyi üstün tutdum, gic başımla "belə yaxşıdı" düşündüm. Amma niyə, niyə axı?.." Nədənə, Gilənarın körpəliyini xatırladı. Evdə onunla necə məşğul olmasını, tez-tez Luna-parka gəzintiyə aparmasını, əyləndirməsini gətirdi gözü önünə. Hər gün əlinə rəngli qələmlər verib şəkillər çəkdirməyə həvəsləndirməsini saldı yadına. Sonra da məktəb illərini bir-bir keçirdi gözü önündən. "Ölsəm, rahat ölərəm. Mən onu necə lazımdısa böyüdü bəy-başə çatdırmışam..." Amma necə, necə axı?.. Ölüm olsun mənə, ölüm!.. Kim başə düşəcə mənə, kim?.. Onu kim başə düşəcə? Kim başə düşəcə etdiklərimizi? Bu həyatdı, yəni? Həyatdı bu? Bu həyat Xəlilsifət bir şeydi, eynən Xəlilsifət - adama gözünün içindən gülüb, ürəyinin başından vurur, lənət olmuş... İndi sabah desələr ki, xudahafiz, day sən gərək deyilsən, gedə bilərsən, neyləyəcəm? Durub yalvaracam? Şövqiyyə xanımın, Hidayət müəllimin ayaqlarına döşənəcəm? Heç vaxt! Heç vaxt! Heç vaxt!.. Kimdi axı Şövqiyyə xanım? - Bir körpəni böyütməyi özünə ar bilən, düşdüyü ocağın çırağını belə yandırmağı alçaqlıq sanan lovğa, cırılğanın biri! Kimdi axı Hidayət müəllim? Nə qədər ağır adam olsa da, vəzifəsinin hesabına hansı oyunlardan çıxdığı fermalarının, gizli şirkətlərinin, sayından bəllidi. Rza da qəribə adamdı, elə bil öz evindən, ailəsindən başqa kiməsə əl uzadanda can çəkir. Düzdü, mənə çox yaxşılıq edib. Üstümdə haqqı-sayı var. Amma elədiyi yaxşılığı da, elə bil, axıracan eləyə bilmir. Çünki arvadından it kimi qorxur. Fidan qancıq gözünün odunu yaman alıb onun. "Gələrsən, danışarıq" deyir. Nə danışacağıq? De ki, "arxayın ol, qalıb işləyəcəksən", mən də rahat olum, bilim ki arxamda dağ kimi qohumum var... Yoxsa, "qayıt, baxarıq, danışarıq", nə bilim nə... Amma heç kim bilmir, heç kim bilmir nə çəkdiyimi. Bilən yoxdu ki, mən Gilənarsız ölərəm, ölərəm, ölərəm..."

... O, bu dünyada çox yalqız olduğu qənaətindəydi. Bu dünyanın adamlarının tamam başqa məxluqlar olduğunu düşünürdü. "Heç kim, heç kim, heç kim məni başa düşməz... Elə Gilənar da..."

Səhərəcən öz aləmində qapağı açıq qalmış, içinin işığı öləmiş doğma bir tabutla əlləşdi... Kəpənək ölümləri, cürbəcür smaillər, gülümsəyən dodaqlara oxşayan balıq cizgiləri, tüstülü şamlar, lənətə gəlmiş "X" hərfləri, nələr, nələr, nələr... Amma nə xeyri...

Səhəri günü marketdə həmyerlisinə - köhnə iş yoldaşı Firəngiz müəlliməyə rast gəldi. "Nə var, nə yox? Rayondan təzə nə xəbər var? Salamatlıqdı?" - soruşdu. Zalım qızının elə bil ürəyi doluymuş, onu xeyli ləngidib, bir ucdan üyüdüb tökdü: "Hər şey qaydasındadı, məktəbimizin direktorunu dəyişiblər, Firudin adlı cavan bir oğlanı qoyublar, sən tanımazsan. Gülşən axır ki, özünü Kamran müəllimə sırdı. Bir həftə olar evləndikləri. Nurəddin müəllimin ikinci arvadı da öldü. Yazıq, iki ilin gəliniydi, özü də Pirqasımlıdan gəlin gəlmişdi. Yeri gəlmişkən, Qaraqız müəllimə, Pirqasımlı yaxınlığında neçə aydı bilirsən nələr baş verir? Orda qəribə quşlar peyda olub, özlərini yoldan keçən maşınlara çırpıb öldürürlər... Deyirlər, alimlər də baş sındırır, amma bu sirri çözə bilmirlər.

Qaraqız axşam dairələrə və kvadratlara ancaq ölü quş şəkilləri çəkdi, amma ürək eləyib Gilənara yollamadı...

* * *

Xəlil Qaraqızın qayıdacağını eşidəndə dilxor oldu, özünə söz verdi ki, ondan bacardığı qədər uzaq duracaq. Suyu üfürə-üfürə içmək əlindən gəlməsə də, buna məcbur idi. Qorxurdu ki, Rza münasibətlərindən duyuc düşər, problem yaranar, işini itirər. Alacağı məvacib pis deyildi, kreditini ödəməyə, evinə çörəkpuşu aparmağa yetərliyi. Üstəlik, maşın da gecələr onda qalırdı, yeri gələndə gizlincə taksavatlıq da etmək olardı. Amma hələ ürək eləmədi, özlüyündə "qoy yerlənim-yataqlanım, sonrasına baxarıq", deyirdi. "Altımda cağbacağ bir "Mersedes" olduğunu eşidəndə, Sərvərin ürəyi partlayacaq, infarkt vuracaq oğraşı..." düşünürdü. Sərvər öz kəndçisiydi, Xəlil yeniyetməliyində onu bıçaqlayıb dörd il türmə çəkmişdi. Nə üstə? Anaşa üstə. Hə, onun dəhşətli narkoman vaxtları olmuşdu. Anaşa yoğurmaqdan sağ əlinin baş barmağı, sol əlinin sə ovcunun içi suluqlayar, qabar bağlayardı həmişə. Sonralar Dürdanəyə necə vuruldusa, ailə qurmaqdan ötrü onun bütün şərtlərini kişi kimi qəbul elədi və evləndi. Onun eşqinə nəşəni, içkini öpüb qoydu yerə, bu günəcən də guya aralı durmaqdadı. Hərdən toyda, qonaqlıqda yüz qram araq içməyi, bir-iki qullab nəşə çəkməyi var, çətini də elə bunları edincədi, sonrasından xəbəri olmur...

Qaraqız İsveçrədən qayıdandan sonra aradan beş-altı gün keçmişdi ki, Xəlil "Koroğlu" metrosunun yanında maşını saxlayıb Rzanın tapşırığı adamı gözləyəndə, təsadüfən köhnə türmə dostlarından birinə - Elçinə rast gəldi, "axşam görüşüb bir oturaq" deyib razılaşıdılar. Sonrası da ki, məlum... Oturmaq nə oturmaq! Gecə yarısınıcan, özü demişkən, "gətir-götür". Necə kefləndisə, bir də gözünü Qaraqızın ağışında açdı...

- Xəlil, sabah açılır, dur...

İldırım sürətiylə yataqdan qalxdı. Tez-tələsik evi tərk etdi. Amma getməmişdən öncə elə bir oyun durğuzdu, elə bir iş tutdu ki... Əynini geyinəndə Qaraqızın gözünü oğurlayıb dolabın üstündəki pulqabını gizlincə pencəyinin qoltuq cibinə soxdu. Bu, həmin pulqabıydı ki, haçansa Qaraqız zəncirbəndini açıb içindən beş yüz manat pul vermişdi ona: "bunu sənə borc yox, bax, elə-belə verirəm haa - demişdi, - bir dost kimi..." İndi o, "dostunun" pulqabısını əkişdirib aradan çıxırdı.

* * *

Qaraqız xaricdən qayıdandan sonra ev sahibləri təzə götürdükləri qulluqçunu yola saldılar. Çünki Hidayət müəllim də, elə Şövqiyyə xanım da belə məsləhət gördü. Hələ İsveçrədən zəng eləyən Gilənar da öz sözünü dedi. Bir sözlə, bu evdə hamısı başa düşürdü ki, Qaraqızsız mümkün deyil. Yəqin, məsələyə Rzanın da təsiri olmuşdu, hər halda, Qaraqız belə fikirləşirdi, çünki onun qohumu olduğunu hamısı bilirdi. İndi o, həmişəki kimi bu evin yeganə qulluqçusuydu. Şəhərin ayrı-ayrı yerlərində Hidayət müəllimə məxsus dörd-beş mənzilin hər birinə yenə ayda bir iki dəfə gedib baş çəkməli, səliqə-sahmanına baxmalıydı. Mətbəx, bazar-güzar, təmizlik işləri, xüsusilə də bu ailədə tez-tez, demək olar ki, hər həftə keçirilən ziyafətlərin təşkili, həmişə olduğu kimi, yenə onun öhdəsindəydi. Həmin gün qaradınməz, hələm-hələm danışmağı sevməyən Hidayət müəllim şam yeməyində birdən-birə ona: "narahat olma, nə qədər biz varıq, sən də bizimlə olacaqsan" - dediği üçün elə bil sevincək oldu, ürəyi gəldi yerinə. Tərs kimi, elə Xəlil də həmin gecə döydü qapısını, Qaraqız: "bu gün mənim günümüdü" - deyib buraxdı onu yatağına. Bütün gecəni yataq otağının tavanına, divarlarına zillənən sevgi dolu baxışlarıyla heç də tabutlar, tüstüləyən şamlar, ölmüş kəpənək şəkilləri deyil, cürbəcür smailər, gülümsəyən dodaqlara oxşayan balıq rəsmləri, artıq gözüne xoş görünən "X" hərfləri cızdı. Həzzin burulğanı içində ələmi qatdı bir-birinə... Bir sözlə, xəyallarında qurduğu kəhrəba otaqda sevgi yaşadı, özü də necə sevgi!.. Axırı da ki, belə. Xəlil pulqabısını çırpışdırıb getdi. İndi elə bil bir səhradaydı və gözləriylə görürdü ki, Məcnunun al qana boyanmış meyitini bədbəxt Leyli ləhləyə-ləhləyə kürəyində necə daşıyır və onun başı üstündə, göylərin lacivərdində qanad çalan leyin qaranquşdan, qaranquşun sərçədən, sərçəninə leydən qorxduğu ilahi bir tamaşaya necə dönüb...

"Köməyim ol, baba, köməyim ol..."

Xəbər tutanda artıq gec idi. Bütün günü "o etməz... o eləməz..." deyə-deyə özünə təsəlli verib vurnuxdu. Dili-dodağı əsirdi. Nəyi vardısı hamısı getmişdi. Bilirdi ki, hay-küy salsa özü pis vəziyyətdə qalacaq. "Kimə şikayət eləyim? Adama deməzlərmi ki, onun sənin otağında nə işi vardı? Bu sualın qabağında deməyə nə söz tapa bilərəm axı?" - fikirləşirdi. Ürəyi partlayırdı az qala. Buna görə dərdini heç kimə açə bilmirdi. Onu puldan çox, etibar etdiyi adamın tutduğu iş yandırır-tökürdü. Zəng elədi: "Xəlil... Xəlil... Olan oldu, keçən keçdi... heç kimə heç nə demərəm, gətir apardığını ver... ayıbdı..." - "Mən səni başa düşmürəm, Qaraşka, noolub ki?.." Bircə kəlmə: "Heç nə..." - dedi, onu dilə tutmağın mənasız olduğunu anladı, telefonu söndürdü. Elə bil ürəyinin döyüntüsü başının içindəydi, gicgahları guppuldayırdı. Halı pisləşdi. "Ölüm olsun mənə! Ölüm... ölüm... ölüm!.." Gilənarın yataq otağınacan gəldi, amma niyə gəldiyini heç özü də bilmədi, yıxılacağından qorxub tez foyədəki kresloya çökdü. Qarşıdakı böyük güzgüdə özünə baxınca ağlamaq onu tutdu. Bir qədər səssizcə çıxırıb ürəyini boşaltdı. Azacıq sakitləşən kimi oldu. İndi yüz ilin yorğunluğunu tək başını kresloya söykəyib güzgüdə gözucu özünü süzürdü. "Hə, nədi? Dünən bu vaxt çox deyirdin ki, həyat gözəldi, dünya gözəldi... Bəs nooldu? Nooldu bəs? Ölüm olsun sənə! Bir bax, alına-şalına aldandığın, hamını özün kimi pak sandığın, gözəl dediyin bu dünya gör nə gündədi... Heç bilirsən, nə gündədi? Heç bilirsən, nəyə oxşayır? Nə olduğunu bilirsən? Turalım, deyək ki, dünya dediyin bu cadugərlər cadugəri, bu əclafilər əclafı lap yaraşlıqlı bir sifətdi. Hə, yarlı-yaraşlıqlı bir sifət. Bəs sənin yerin onun harasındadı? De də, de görüm o sifətin harasındadı yerin? Bilmirsən, yəni?... Sən o sifətdə canlar alan nə qaşsan, nə gözsən, nə də dil-dodaqsan, ay

bədbəxt, bunu bil! Heç nəsen, heç nə! Sızanaqsan uzaq başı. Çıpırtı kimi bir şeysen... Lap olsa-olsa, səni naz-qəmzəylə süzən bu saxtalar saxtası dünyanın gözüne çıxmış, kiprikləri arasından iyrenc-iyrenc boy verən bir itdirsəyisən eey, itdirsəyi!.. Başqa heç nə! Başa düşdün?.. İt-dir-sə-yi!!! Ölüm olsun sənə, ölüm... ölüm!..”

Sonra hardan yadına düşdüsə, birinci mərtəbəyə enib akvariuma yaxınlaşdı. Balıqlar suyuna içində tərپənməz halda, donub qalmışdılar. Elə bil hamısı sükut içində onu süzürdü. “Baxın... baxın... İndi də siz baxın mənim ölümümə, bir vaxt mən baxmışdım, indi də siz baxın... hə, görün necə çabalayıram... görün necə can verirəm... Amma yox... deyəsən, heç mən ölən zibilə oxşamıram axı... hə, ölən zibilə oxşamıram... Çırpınıb-çabalayıb qaxılacam yerimə, bilirəm... Mənim yerim bura deyil, pirimizin üstüdü, hə, pirimizin üstü... mənim şəhərdə nə itim azıb? Şəhər nəyimə lazımdı? Nəyə lazımdı mənə burdakı saxta adamlar. Guya Xəlil alçaq olmasaydı, başqası başıma ayrı cür bir oyun açmayacaqdı? Lap elə o repetitor Qulu müəllim, o zapravkaçı Ağa guya elə mənimlə səmimi dolanacaqdılar? Onları da tarçını götürənəcən olacaqdı. Buna yüz faiz əminəm, yüz faiz. Tufan dərəsindəki qaramux ağaclarının, saqqız ağaclarının dibi lazımdı mənə... Deyən tapılar ki, o xarabanın da öz əclafı var. Düzdü, qaragün Canpolad kimilərə, qanına bulaşmış Yolçu fasonlara özümü təslim eləməkçün arzulamıram o xarabanı... İlk dəfə alçaqlara, şərəfsizlərə rast gəlmişdim orda... hə, orda rast gəlmişdim. İlk dəfə qəddarlığa orda tuş olmuşdum... hə, orda tuş olmuşdum. Bunlar hamısı düzdü. Ancaq o ağacların altında, o yabani qızılgüllükdə ölmək daha xoş olar mənimçün, nəinki bu xarabada... ən azından, orda babamın ruhu var, qoxusu var, nəfəsi var...”

Sonra qanrılıb küncdəki kitab rəfinə baxdı. Gilənarın cərgələnmiş kitablara söykəli iri, gülümsəyən foto-şəklini görüncə, ixtiyarsız hönkürdü: “Giləm... sənə canım qurban, bağışla məni, Giləm, dönükəm mən... dönük... Çünki dönüklük qanımda var mənim. Hə, südümdə, qanımda var... Sənə danışmışam axı, anam necə dönük olub; dörd il nişanlı olduğu oğlanı qoyub atama necə qoşulub qaçıb. Atam da öz doğmaca bibisi qızını - bir ilin gəlinini atıb anamı necə alıb. Danışmışam axı sənə... Hə, mən dönükəm, Giləm, dönük...”

O gün feysbukda təsadüfən BBS-nin ingilis dilində yayımladığı “Me too” haştaqına rast gəldi. Buna virtual bir fləşmob da demək olardı. Ömürlərində birçə yol da olsa təcavüzə uğramış dünya qadınlarından başlarına gələnələr haqda burada yazmaları xahiş olunurdu. Yazılanların sayı-hesabı yoxuydu. Oxudu, oxudu... Oxuduqca da içi titrədi. Gördü ki, dünyanın hər yerində həmdərdləri varmış... Onun kimi nə qədər yığvalsız varmış, İlahi! Dözmədi, haştaqa özü də qoşuldu. Uşaq vaxtı Canpoladın, Yolçunun onun başına açdıqları oyunlardan, qorxudan heç kimə niyə demədiyinin səbəblərindən yanıqlı-yanıqlı söz açdı. Axırda da yaşının bu çağında üzləşdiyi əclafın - Xəlilin namərdliyindən yazdı. Ən çox da susqunluğunun niyəsini izah elədi, bizim ölkədə belə işlərə düşər olanların faciələrini bölüşdü. Belələrinin sirlərinin üstü açılarda, təcavüz edənin deyil, ona uğrayanın ömrü boyu başıqaxıncılı olmasının səbəblərini göstərməyə çalışdı... İndinin özündə də intihar etmək arzusunda olduğundan yazmaq istədi. Amma nədənsə özünü unudub Pirqasımlı yolunda quşların intiharından söz saldı və... aləm dəydi bir-birinə! Dünyanın hər yerindən haştaqa qoşulanlar öz faciələrini unudub Qaraqızın söhbət açdığı quşların intiharını müzakirə etməyə başladılar... Dünyanın ayrı-ayrı yerindən yüzlərlə insan ona dostluq yolladı. Bir gecədə onsuz da tükənməkdə olan beş minlik dostluq limiti bitdi...

Gecədən xeyli keçənəcən beləcə vurnuxdu. Yatmamışdan öncə Gilənara bir mesaj göndərdi. Özü də nədənsə ingiliscə yazdı: “My head aches, I die...”

Uzun müddət gözlədi, ondan cavab gəlmədi. O, xaricdə oxuyalı feysbuka girmirdi, ancaq WhatsApp-da yazışdırdılar. Axır günlər heç ona da cavab vermirdi... Əslində, cavab yazırdı. Amma çox qısa: "Dərslərim çoxdu", ya da "Vaxtım azdı". Hərdən də Qaraqızın yazdığı həsrət dolu, nəvazişli sözlərinə qısaca cavab verirdi: "Mən də səni". Vəssalam. Axır vaxtlar pansionatdakı otaq yoldaşına möhkəm bağlılığını gizlətmirdi: "Faya olmasa burda ölərəm, Qara, ölərəm..." Bu yazılardan Qaraqız üşənən kimi olurdu. "Nə baş verir görəsən?. Aralarında nə münasibətləri var bunların? Bəlkə soruşum?" Sonra da öz-özünə deyirdi: "Nəyi soruşacaqsan, nəyi? Hesab elə ki, o, səndən Xəlili soruşur, necə olar səninçün, yaxşı olar? Öl qurtar, öl! Ya da dilini qısıb döz daha. O sənə nə qədər doğma olsa da, birdəfəlik anla ki, böyüyüb artıq, hər şeyi başa düşür!.. Bunu birdəfəlik qan! Özü də onun həyatı qabaqdadı, dünyaya gözü indi açılır! Sən isə bihudə bir ömür yaşadı, bihudə... Bax, hələ bir gör qarışqa kimi qanad çıxarmayıbsan ki?.. "

Başının ağrısı bir az da artmışdı. Üzünü küncə tutub canını, ruhunu titrədən-ləri göz yaşları içində dua kimi babasına ünvanlayıb pıçıldayandan sonra susdu.

Küncün qaranlığı yarılmışdı. Dərviş Aşurun sirli surəti durmuşdu gözünün önündə. Dediklərini demişdi, əlavə birsözü yoxuydu. Bircə: "baba... can baba"dan başqa artıq heç nə gəlmirdi dilinə. O sirli surət heç nə demədən susdu, başını aşağı salıb xeyli eləcə durdu, durdu, sonra da elə bil o bozumtul quşlardan birinə çevrildi, qəfil uçub küncə çırpıldı və sakitcə qeyb oldu...

* * *

Aradan çox keçmədi, on-on beş gündən sonra Xəlil Qaraqızı inandırdı ki, yəqin, o, pulqabını marketdə unudub, ya da həmin gün getdiyi ticarət mərkəzinin tünlüyündə çantasından çəkiblər. And-aman elədi ki, belə iş tutmaq heç onun ağına da gəlməz. Çünki, Qaraqızı çox istəyir, lap çox...

Uşaqlıqda başına gələnlərdən dolayı özünü bu yaşacan hamıdan qoruya-qoruya, kişi deyilən bəndələrdən gen qaça-qaça yaşayan Qaraqız onun təkçə gözlərinin deyil, bu saxta sözlərinin də toruna çox tez düşdü və dediklərinə inandı. "Yox... bilirdim axı, Xəlil belə şey eləməz..." O, ürəyində özünü yamanlayıb qınadı da.

Bu hadisədən sonra onunla bir az da mehribanlaşdı, tez-tez görüşməyə başladı. Gilənarın villasının həyətin o başında olması, orada təkçə gecələməsi Qaraqızın ürəyindən idi, işinə yarayırdı. Şövqiyyə xanım, ya elə Hidayət müəllim heç vaxt gecə gəlib ona baş çəkən deyildi. Ona görə də Xəlil haçan istəyirdi arxa darvazadan gəlib rahatca gecəni yanında qala bilirdi. Axır vaxtlar lap tez-tez birgə gecələməli olurdular. Xəlil evlərində yalandan uydururdu ki, rayonlara gedir, guya Hidayət müəllimin heyvandarlıq biznesiylə bağlı Rza ona tapşırıqlar verib yola salır, o da işlə əlaqədar getdiyi yerlərdə qalası olur. Qaraqızdan əkişdirdiyi pul min iki yüz dollar idi, onun da yarısının başına artıq daş salmışdı. O puldan evinə qəpik də xərcləməmişdi. Dürdanədən xəbərsiz təzədən anaşaya qurşanmışdı. Evə gəlincə, duyuq düşməsinlər deyə çörəyini yeyən kimi, "yorğunam..." deyib, yerinə girib yatırdı...

O gecə Qaraqızın yanında pərt oldu, əlindən heç bir "iş" gəlmədi, özlüyündə sındı. Qaraqız onun könlünü almaqdan ötrü bilmədi neyləsin, "yat, yat, canımın içi, yorğunsan, yat..." - dedi və özünü vurdu yuxululuğa. İstəmədi ki, o, pərt olsun. Sonra həqiqətən də yatdı. Xəlilsə yenə anaşa doldurub çəkdi, day Qaraqızın böyrünə uzanmadı, key kimi kresloya çöküb mürgülədi. Səhərin gözü işıldayanda, hiss etdi ki, canında bir üşütmə var, duydu ki, qızıdır. Bir gözüylə şirin-şirin yatan yarıçılpaq Qaraqıza baxdı, bildi ki, ona yenə yaxın dura bilməyəcək. "Aradan çıxmaq lazımdı, aradan çıxmaq..." Payız da olsa

açıq qoyduqları pəncərəyə yaxınlaşdı, axşamdan yarımçıq qalmış anaşa doldurduğu papirosu yandırıb sümürdü, ardınca da vazdakı bişmələrdən birini götürüb dişlədi, deyəsən, Qaraqızın bişirdiyi bu piroq turşumuşdu, xoşu gəlmədi, tezcənə çıxarıb həyəət atdı, bir qədər işıqlaşan havaya key-key baxdı, baxdı, məzələnə-məzələnə piroqları pəncərədən bir-bir həyətdəki şəbbu güllərinin arasına tulladı. Niyə belə etdiyinin fərqində deyildi, elə bil məxmər ləçəkli o sarı güllər məstan pişik kimi ağzını açıb ondan yemək istəyirdi, özü də nə? - piroq!.. Sonra da əynini geyindi, ayaqqabılarını ayağına keçirib atıldı pəncərədən, büdrəsə də yıxılmadı, acığındanmı, ya nədənsə, səkinin qırağındakı həmin güllərdən bir qom qopardı, yerdəki piroqlardan birinə də bir təpik ilişdirdi, gülləri pəncərəyə sarı tolazlayıb çıxıb getdi. Qaraqız onun bu hərəkətlərini görmədi. Çünki yuxudaydı. Görşəydi də nə deyəcəkdi? Deyəcəkdi ki, dəli olmusan? Heç vaxt. O, lap ev-eşiyi, həyəət-bacanı dağıdıb-tökşəydi də özünü görməzliyə vuracaqdı. Ancaq qapını qoyub pəncərədən getməsinə heç vaxt razı olmazdı yəqin, onun bu hərəkətini başa düşməzdi.

Ağzının qırağı yaraydı, baxan olsaydı, elə bilirdi dodağı uçuqlayıb. Həyəət qapısından çıxanda, divara qonmuş ala qarğa ikicə ağız qarıldadı, o isə dərhal başını qaldırıb söyüş söydü. Elə bil, qarğa söyüldüyünü başa düşdü, əvəzində özünəməxsus bir "cavab" verdi; arxasını ona sarı çevirib, bir anlığa boynunu içinə qısdı və batırdı, bir ağız da bərkədən qarıldayıb uçub getdi. Onu gülmək tutdu, elə o anda da əliylə ağzını qapadı, deyəsən, yarasının qaysağı çatlayıb dodağını göynətdi. "Qarıldamağına bax şəlpənin..." Başı tamam çönmüşdü, ağzının içi qupquruydu, nəfəsi yanır, qızdırma canını pörtükcə gözləri qapanırdı. Amma bütün bunlara baxmayaraq, canında bir meyxosluq vardı, anaşanın havası onu hallandırır-yelləndirirdi. Səhər hələ tam açılmamışdı, o, evə gedib yatmaq istəyirdi, yatmaq... hə, ancaq yatmaq...

Bu gecə utancgətirici, uğursuz olsa da, o, başqa bir istəyinə nail olmuşdu; Qaraqızı həmişəki kimi gözləriylə sehirləyib ona bir neçə qullab anaşa çəkirmişdi. "Kef elə, Qaraşka, beş günlük dünyadı, kef elə..." - demişdi. Sonrası da nəşəli-nəşəli elə bilmişdi ki, səhərəcən cənnətin qapısındakıları təpikləyə-təpikləyə içəri girib, dəli kimi "dünyanın yiyəsi mənəm!.." hayqıracaq. Artıq onun əlindən başını itirib neylədiyini bilməyən Qaraqız kimi yığvalsız birisinin timsalında guya bütün dünyanın qadınları onunku idi. Ancaq yenə son vaxtlardakı kimi uğursuz cəhdləri onu rüsvay edir, əlindən bir iş gəlmirdi - bu gecə yenə də Qaraqızı xoşbəxtliyə qovuşdura bilməmiş, böyründə leş kimi düşüb qalmışdı. Axırda da ayılıb utandığından çıxıb getmək lazım olduğu qənaətinə gəlmişdi, özü də qapıdan deyil, pəncərədən. Çünki qapının açarını buranda, nədənsə səs edəcəyindən, yatmış məşuqəsini oyadacağından, belə bir rüsvayçı gecənin sonunda onun üzünə baxa bilməyəcəyindən qorxmışdu, açıq pəncərədən həyəətə atılmağın daha rahat olduğunu fikirləşmişdi. Amma niyə vazdakı piroqları bir-bir həyəətə tulladığını, bir də qarıldayan qarğanı niyə söyüldüyünü düşünmürdü heç. Yəqin, nəşənin təsiriydi. Çünki satan: "bomba şeydi" - demişdi. Görünür, doğru deyirmiş...

* * *

Rza haçandı yuxusuzluqdan əziyyət çəkirdi. Üz tutmadığı klinika qalmamışdı, dərdinə çarə tapılmırdı. Altı aydan yuxarıydı sutkada bir, ya iki saat yuxu yatırdı. Deyirdilər ki, bu, ağır bir sinir xəstəliyidir, müalicəsi uzun çəkəcək. Ən dəhşətli o idi ki, infarkt olmaq təhlükəsi vardı, bunu ayr-ayrı həkimlər bildirmişdilər. Yaşının bu çağında dava-dərmandan asılı qalmışdı. Ona cürbəcür məsləhətlər verirdilər. Kimisi deyirdi gündə iki-üç dəfə ilıq duş qəbul et, bir başqası uzanıb gözlərini yumaraq yorulmadan, yatanacan

saymaq lazım olduğunu deyirdi, kimisi gündəlik cinsi əlaqəyə girməyin vacibliyini bildirirdi. Qaraqızsa dönə-dönə məsləhət görürdü ki, axşamlar yerinə girəndə mütaliə elə, yavaş-yavaş əsəblərin düzələcək, ya da get iki-üç gecə Aşur babanın hücrəsində qal...

Bütün bu deyilənlər isə Rzanın ağına batmırdı.

İki gün öncə, axşam çağı Minaxanımın yasındakı həmin məmur zəng eləyib tezliklə Tufan dərəsinə texnikalar yeridiləcəyini bildirəndə, Rza qəbiri köçürüb qurtaranacan Qaraqıza heç nə deməmək qərarına gəldi. Fikirləşdi ki, o, necə olmasa bacısına görə pis olacaq, ürəyinə dərd eləyəcək. İş başa çatandan sonra birtəhər deyib anlatmağı düşündü və rayona gedib vəziyyətlə tanış oldu. Artıq tanış-biliş bezi kimsəsizlərin qəbrini köçürmüşdü. İcra hakimi bütün qəbirlərin köçürülməsinə yardım işlərini öz üstünə götürüb, rayonun vəzifə adamlarını bu işə cəlb etmişdi. Rza bir günün içində məsələni yoluna qoydu. Yəni, köçürülməni təcili yerinə yetirsinlər deyə o, qəbirqazanlara və nəşi çıxarıb gətirənlərə əlavə pul verdi. Axşama artıq Minaxanım şəhər qəbiristanlığında ata-anasının böyründə təzə məkanına qovuşmuşdu. Rza Tufan dərəsindən gətizdirib məzarın hündürlüyündə yabanı qızılgül kolları da əkdirdi, molla tutub "Yasin" də oxutdurdu. Eşq divanəsi Dərviş Aşurun məzarı isə hücrədə olduğuna görə heç nəyə mane olmurdu. Yəni hücrənin özü qayaların arasındaydı və əl-ayağa dolaşmırdı. Bu üzdən tikinti sahibləri məsləhətləşib hələlik ona toxunmadılar. Buralara yüz illərdə yiyelik etmiş bir nəslin yaxın qohumu kimi Rzaya "hələ ki, pir bizə mane olmur, lazım gəlsə, sizə xəbər edərək" - dedilər. Rza o gecə ata evlərində qaldı, haçan yuxuya getdiyindən xəbəri olmadı, səhər gözünü açanda saata baxıb inanmadı- on biri keçmişdi. Altı-yeddi ayda ilk dəfəydi ki, əməlli-başlı yatmışdı və buna çox sevindi, az qaldı gözləri yaşarsın. Zəng edib Fidanı da sevindirdi və "gəlirəm" - dedi.

Pirqasımlı yaxınlığından keçəndə magistr al yolun kənarında qarğıdalı satan uşaqları gördü. Ocaqda bişirilən qarğıdalı keçdi könlündən, maşını əylədi. Ütülən qarğıdalı qoxusuna kabab iyi də qarışmışdı. Rza axşam da heç nə yeməmişdi, möhkəm acmışdı.

- Kabab da satırsız?

- Hə. Yuxanın arasında. - On dörd-on beş yaşlı oğlan bildirdi. - Kababımız quş ətindəndi, çöl quşu. Əmi, iki dənəsi hazırı. Verim?

Rzanın ağı sulandı, fikirləşmədən mızıldandı:

- Ver...

Uşaqlar köz dolu ocaqdan tezbazar sonuncu şişləri götürdülər.

- Bunlar nə quşudu belə?

Uşaqlar bir-birinə baxdılar. Yaşca nisbətən böyük olanı dedi:

- Sığırçındı. Boz sığırçın.

Rza eşitdiyi cavabın fərqi varmadan özünü akasiya ağacının altına verdi. Burada uşaqlar oturmaqdan ötrü qoyduqları iri daşın üstünə karton sərmışdilər. Oturub rahatca yeməyə girişdi. Kabab duzluydu, ləzzət elədi. Dalınca da közdə bişirilmiş qarğıdalı yedi. Uşaqların parasını verib getmək istəyirdi ki, yolda şütüyən maşınlardan biri qəfil tormoz verdi, qorxunc ciyilti səsi Rzanın iliyinə işlədi. Nə baş verdiyini anşırana qədər, maşın tərpenib gözdən itdi. Oğlanlar isə "Jiquli" markalı həmin maşının tormoz verdiyi yerə sarı yüyürüşdülər. Rza key-key baxırdı. Uşaqlar asfaltın üstündə çabalayan bozuntul quşları bircə-bircə götürüb başlarını üzdülər və əllərində yellədə-yellədə sevincək geri döndülər.

- Əmi, istəsəniz, yenə bişirərik...

- Bişirmək lazım deyil, alıb özümlə aparacam.

O, quşları yoldurub-təmizlətdirdi. Cəmi yeddi dənəydi. Fikirləşdi ki, Fidan olsə də, bunları bişirən deyil, belə şeyləri görəndə ögümək tutur onu. O

bədbəxt qızıninki broyler toyuğudu, vəssalam. Yaxşısı budu, aparıb Qaraqıza bişirtirsən, həm də Minaxanımın qəbrinin köçürülməsi xəbərini bir yolla çatdırırsən. Nəse quşların dadından çox xoşu gəlmişdi. Rza hələ-hələm nəyisə bəyənen birisi deyildi, kifayət qədər mızı adam olduğunu yaxın-uzaq çevrəsi yaxşı bilirdi. Ancaq quşların maşına çırpılıb ölməsi onun heç vecinə də gəlmədi, çünki artıq yeyib dadını bilirdi. "Nə olsun maşına çırpılıb ölürlər? Ovçular vuranda ölmürlər guya? Boş şeydi. Ləzzətli quşlardı, ləzzətli..."

* * *

Qaraqız da çox bəyəndi. Rzanın gətirdiyi o balaca quşlardan bişirdiyi soğançalı-turşulu çığırtma doğrudan da çox dadlıydı. Yeməkdən sonra çay süfrəsində Rza birtəhər söz açıb Minaxanımın qəbrinin köçürülməsiylə bağlı hər şeyi danışdı. Qaraqız əllərini üzünə qapayaraq onu dinlədi, dinlədikcə də gözünün yaşı süzüldü, dili-dodağı titrəyə-titrəyə bircə kəlmə "can bacı, can... təzə mənzilin mübarək..." - dedi və hönküdü. Rzanın da gözləri ixtiyarsız doldu.

Xeyli oturdular. Rza söhbəti dəyişib fikri yayındırmaq üçün ötən il Antalyada başına gələn bir macəranı danışdı. Qaraqız özlüyündə adını adamayovuşmaz qoyduğu bu yeganə qohumunun qəribə məxluq olduğunu anladı. Aralarında heç bu qədər səmimi söhbət olmamışdı. O, çox şeylər danışdı. Hələ Minaxanımın nişanlısının xatirə dəftərini oxuduğunu da dedi. "Dəhşətdi, Qara, dəhşətdi. Uşaq vaxtı nə zülümlər çəkibmiş yazıq..."

O, evlərinə yollananda, Qaraqız bildirdi ki, bir-iki günlüyə icazə alıb bacısının qəbrini ziyarət etməyə getmək istəyir.

- Hə, gedərsən. İstəsən, Xəlilə deyərəm, aparar səni.

Qaraqız fikirləşmədən dərhal cavab verdi:

- Lazım deyil, yol maşınıyla gedəcəm.

Rza maşına oturanda, dedi:

- Gələndə, imkan olsa, o quşlardan alıb gətirərsən. Əladı haa...

- Rayondan almışdın? Harda satırlar?..

- Pirqasımlı tərəfdə, yolun qırağında qarğıdalı satan uşaqlarda olur, görəcəksən, boz rəngli quşlardı...

Qaraqızın matı-qutu qurudu.

- Olmaya bunlar o intihar edən quşlardandı?

- Hə. Noolsun? Dadına dad çatır? Bir də ki, nə fərqi var onları kimse ya vurub öldürsün, ya da sən demiş, intihar etsinlər. Qara, bunlar boş şeydi. Əsas odu ki, ləzzətindən doymaq olmur. Bax, görsən, maşını saxlatdırıb mütləq alarsan haa, unutma.

O, getdi. Qaraqız dəhşətə gəlmişdi. "Deməli, bu pəh-pəhlə bişirib gözümə təpdiklərim həmin boz quşlardanmış. Bəs niyə əvvəl demirdin? Niyə məni aldadırdın, a zalım!.." Özündən ixtiyarsız ögümək onu tutdu. Bütün yediklərini qaytardı... "Ölüm olsun mənə!.."

* * *

Gedən baş Qaraqız Pirqasımlı tərəfdən keçəndə qarğıdalı satan uşaqlara heç gözünün ucuyla da baxmadı. İçində Allaha yalvardı ki, noolar, kaş sürücü maşını oralarda saxlamasın... Yol uzununu da özünü unudub o quşlar haqda düşündü, onların intiharını gətirdi gözləri önünə. Xəyalən bu müəmmarı özlüyündə ha yozsa da heç yana çıxa bilmədi. "Ölüm haqdı deyir Aşur babam, amma onu qazanmaq lazımdı... Onu ancaq ömürlə qazanmaq olar -

uzunluğuna, qısalığına baxmayaraq, sevgi dolu bir ömürlə... Bəs bu quşlar ölümə niyə bu şəkildə can atırlar, niyə özlərini bu şəkildə çırpılırlar onun daş sifətinə görə?”

Qayıdanda isə, həmin yerdə avtobusdakılardan biri - tərs kimi, Qaraqızın yanında oturan yaşlı qadınmaşını saxlatdırıb qarğıdalı aldı. Qayıdanda əlindəki şəffaf kulokda üç dənə də həminboz quşlardan vardı. “Nəvəm istəyib. Bunlar boz siğirçindi... Yeməli quşlardı...” Quşların başı üzülmüşdü. Qaraqızın yenə ürəyi sancdı. “Qarnınıza şiş batsın!.. Gödəniniz yırtılsın!..” Şəhərə çatanacan gözünü tez-tez kuloka sarı çevirib, quşların zərif, tikanlı qızılgül budağını xatırladan incə caynaqlarına baxa-baxa, onların bu müəmmalı ölümü barədə düşündü. Axırda çox üzüldüyünü duyub dərinədən bir köks ötürdü. “Bütün bunlardan niyə bu qədər narahat oluram axı? Bunların yazısını yazan belə yazıb, mənim nə suçum?” Amma özünü yerə qoymadı, qadının dizləri üstündəki balaca “pinqvin”kulokunda quşların məsum ölüsünü oğrun-oğrun süzüb qəhərləndi... Sonra da kədərli, əzab dolu görkəmindən bədbəxtlik yağan şəklini çəkib Gilənara yolladı, altındanda yazdı: “boz siğirçin...” Çox keçmədi Gilənardan Fayette ilə qol-boyun, başları bir-birinə söykəkli, xoşbəxt-xoşbəxt gülümsəyən bir fotosəkil gəldi. Feministlər kimi hər ikisinin əynində bənövşəyi rəngli köynək vardı. Şəklin altında isə çoxlu gülüş smailləri...

* * *

Qaraqız rayondan qayıdandan sonra qəribə hadisələrlə üzləşdi. Dörd gün idi Hidayət müəllimgilin qapısına bir dəstə kənd adamı gəlir, küçədə haray-həşir salır, qarğış edir, söyüş söyürdülər. Deyəsən, gələnlərdən hansınınsa övladı günahsız yerə tutulub məhkəməyə verilmiş, iş almışdı. Qohumları, yaxınları hara müraciət etsələr də xeyiri olmamış, axırda əziz-xələfləri məhbus həyatı yaşamağa məhkum olmuşdu. İndi onlar etirazlarını, acıqlarını belə bir yolla bildirdilər. Məhkəmə sədrinin şəhərdən kənardə, - dəniz sahilinin nəhayətsizliyində olan bu villasının yerini hardansa öyrənmişdilər. Hər gün bura gəlir, küçədə Hidayət müəllimin ünvanına nifrın yağdırırdılar. O isə düz dörd gün hər axşam işdən qayıdanda, evə həyətin arxa qapısından - Gilənarın villası tərəfdən daxil olurdu. Şövqiyyə xanıma, Qaraqıza tapşırırdı ki, “küçəyə çıxmayın, heç kimə fikir verməyin. Deyinib-danışib gedəcəklər...” Axır da Şövqiyyə xanım ona dirənib bu adamları polisın əliylə buradan uzaqlaşdırmağa məcbur elədi. Polis onları maşınlarla yığıb aparanda, Qaraqız güvənlik kamerasıyla küçədə baş verənləri izləyirdi, gördü ki, yaşlı qadınlardan biri yerdən bir daş götürüb Hidayət müəllimin qapısına sarı tulladı. Açıq pəncərədən həmin qadının nifrın dolusəsi eşidirdi:

- Səni görüm balaların ölsün! Səni görüm qan qusasan! Səni görüm...

Qaraqız bu sözləri eşidəndə sarsıldı. “Axı niyə? Niyə belə olmalıdı axı? Bütün bunların günahı doğrudanmı görə təkcə Hidayət müəllimdədi? Yoxsa səbəbkar ayrısidə?.. ”

Adətən heç kimə söz sızdırmayan Şövqiyyə xanım o gün Qaraqızın sarsıldığını görüb, nədənsə məsələni ona izah elədi. Bildirdi ki, zorlama məsələsidə. O tutulan cavan həqiqətən də günahsızdı. Tutulmalı olanı isə çox güclü adamlar himayə edir. O, baş verənlərə görə Hidayət müəllimin hələ də özünə yer tapa bilmədiyini söylədi. “Elə bilirsən taqsır Hidayət müəllimdədi? Qətiyyə! İxtiyarı öz əlində olsa nə var ki? Nə deyirlər, onu da eləyir...” Qaraqız tez-tez Hidayət müəllimin ziyafətlərinə yığışan adamların tavrına bələd idi. Çoxu yekəxana, özündənrazı, göynəngedən adamlar idi. Dəfələrlə Hidayət müəllimin onların önündə necə sıxıntı keçirdiyinin, necə yaltaq bir görkəm aldığıнын şahidi olmuşdu. Amma Rza haçansa bir dəfə ona Hidayət müəllimin

heç də göründüyü qədər zəif, ürəyiyumşaq, mağmın olmadığını çınqıllatmışdı. “Elə olsaydı, bu qədər malın, mülkün sahibi ola bilməzdi. Yadında saxla, Hidayət müəllim çoxmərtəbəli bina kimidi. Biz onun ancaq bir mərtəbəsini tanıyırdıq, o biri mərtəbələrinə çıxmaq üçün pilləkən yoxdu, lift isə işləmir...” - deyib, gülümsəmişdi və bu sözlər sırğa kimi qalmışdı Qaraqızın qulaqlarında.

Həmin gün çoxdandı əlaqə saxlamadığı Gilənar onunla WhatsApp-da görüntülü danışdı. “Qara, dünən yuxuda görürəm narıncı rəngi solub-sönmüş bir portağal bağının içiyə yalnızca gedirəm... Gethaget, gethaget... bağı qurtarmaq bilmir. Hər yandan da azan səsi gəlir, hava alatorandı, göy üzündə bomboz quşlar uçur, ətım ürpeşir... Ən axırda yalnız bir qəbir görürəm... Görürəm bir kişi onu qucaqlayıb ağlayır. Yaxınlaşmağa qorxuram... Amma hiss edirəm ki, o, atamdı, atamdı, Qara, atam... Səhər durub Fayetteyə danışmışam, o da dəhşət içində mənə sarılıb titrəyib...” Qaraqız nə deyəcəyini bilmədi. Bircə onu dedi ki, “Gilə, canım sənə qurban, qorxma, yuxudu də, mən də çox şey görürəm, amma boş şeydi...” O gecə ilan vuran yatdı, Qaraqız yata bilmədi. Qəfil yadına düşdü ki, deyəsən, o biri villada mətbəxin işıqlarını keçirməyib. Geyinib ora yollandı. Hələ uzaqdan gördü ki, birinci mərtəbədə mətbəxin də, qonşuluqdakı otağın da işıqları yanır. “Mətbəxin işığı yüz faiz mən qoymuşam yanılı. Amma o otağa keçməmişəm. Onlarsa üçüncü mərtəbədən buraya enən deyillər. Necə olub bəs bu otağın işığı yanır?” Foyədə üşəndi. Otağın qapısı aralıydı, içəridən Hidayət müəllimin əzab dolu, xırıltılı səsi gəlirdi, kişi dizləri üstəydi, əllərini göyə qaldıraraq ağır-ağır yalvarırdı: “Bağışla, ya Rəbbim, bağışla... Keç günahımdan, ya Rəbbim, keç günahımdan... Heç nəyə gücüm çatmır, ay Allah, heç nəyə!...” Qaraqız geri dönüb pəncələri üstə ordan uzaqlaşdı. “Giləmin yuxusu çin çıxdı, Allah, Giləmin yuxusu çin çıxdı...”

İki gün sonra Rza gəldi. Qanı möhkəm qaraydı. “Darvazaların zəngi çalınsa, açmayın” - dedi. “Yenə həmənkilərdi?” - soruşdu Qaraqız. “Yox. Başqalarıdır. Ola bilsin villaları tərk eləyib şəhərdəki mənzillərdən birinə köçməli olacaqsız...” Qaraqız burdan köçsələr, necə olacağını düşündü. Birinci növbədə Gilənarla bağlı olanların üstündən xətt çəkəcəyi keçdi ağılından. Burda heç olmasa onun yatacağını, pal-paltarını qoxulayıb olub-keçənləri şirin-şirin xatırlayırdı... Bəs orda? Qaraqız o evlərin hamısını yaxşı tanıyırdı, çünki ayda bir dəfə də olsa gedib silib-süpürürdü. Biri şəhərin mərkəzində, uca binalardan birinin onuncu mərtəbəsində, balkonları üzü dənizə olan beş otaqlı bir mənzil idi. Yəqin ki, Şövqiyyə xanım oranı seçər. Ya da Badamdardakı üçotaqlı, və ya Yasamalda “novostroyka”dakı dördotaqlı mənzili. Amma oralara uyuşa biləcəyini ağılına da gətirmirdi. Nərimanov metrosunun yanındakı üçotaqlı mənzilə isə getməzdi, çünki oranın səs-küyündən zəhləsi gedirdi...

O gecə Aşur babasına olub-bitənlərdən, baş verənlərdən bir xeyli pıçıldadı. “Sən necə də dünyadan xəbərsizsən... necə də zavallısan...” - dedi Eşq Divanəsi, başqa heç nə...

Bir neçə gün sonra gecə vaxtı Qaraqız Hidayət müəllimgilin villasına sarı baxanda, yenə birinci mərtəbədə, mətbəxin böyründəki həmin otaqda işığı yanan gördü. Özünü saxlaya bilmədi, oraya getdi. “Cəhənnəmə... Hidayət müəllim gecənin bu vaxtı burda neylədiyimi soruşsa, deyəcəm ki, gördüm işıq yanır, gəldim söndürüm”. Getdi vəyenə Hidayət müəllimin Allaha yalvarışlarını eşitdi. Bu dəfə bir az ayrı cür, ayrı şəkildə:

“- ... Mən kiməm ki, qurban olum, mən kiməm ki? Böyüklərim nə desə odur. Öl desələr ölərəm, qal desələr qalaram. Onların qapısında it olub hürməyə hazırım, çəkmələrini yalamağa hazırım, tək mənə dəyməsinlər, ya Rəbbim, tək dəyməsinlər mənə. Xirtdəyəcən zibilin içindəyəm, xirtdəyəcən, özün görürsən...”

İçini çəkə-çəkə bir xeyli udqundu, elə bil doğrudan da xirtdəyinə nəse ilişmişdi, sonra yenə davam elədi:

“- Başına dönüm!.. Başını qaldıranı ildırım vurur, aşağı çökəni sel aparır, mənim kimi ortada quyruq bulayanlarısa, nə ucadakılar adam yerinə sayır, nə alçaqdakılar it yerinə. Bax, mən həmin o ortada sülənənlərdənəm. Bəlkə də, bu günəcən elə ona görə sağ qalmışam... Özün gözəl bilirsən ki, mənim kimi binəvaların ömrü bir qəpiyə də dəymir. Bilirəm, bir gün gələcək, mənasız bir ölüm ildirimsiz, selsiz haqlayacaq məni. İndi mən neyləməliyəm, başına dönüm, neyləməliyəm? Don Kixotluq eləməliyəm?.. Onsuz da dalğanın biri batanda, yerinə o biri çıxır... Rəhm elə, başına dönüm... Başına dönüm!.. ”

Bir aya yaxın idi hər dəfə yaxınlıqdakı marketə gedəndə yaşlı, ağbirçək bir qadın yaxınlaşırdı Qaraqıza. Yalvarıb-yaxarıb onu dinləməsini xahiş edirdi. “Bilirəm, sən o evin qulluqçususan. Ancaq eşit. Gecə-gündüz əllərim Allahın ətəyindədir. Kürekərimi şərleyib tutublar... O heç vaxt narkotik alveri etməyib. Sadə bir çilingər idi. Özü də namazqılan. Məscidə gedib-gəlirdi. Haqq yolunda ölümə hazır olan yetim bir oğlan idi. Ailəsi böyük, dolanışığı çətin... Sənin “xozeynin” ona düz on il iş verib, on illə.. Niyə?”

Qaraqız bu qadının onu güddüyünü, sözünü çatdırmaq üçün başqa çıxış yolu olmadığını anlırdı. - “Ay xanım, mən nə deyə bilərəm axı... Mən Hidayət müəllimin işlərinə qarışa bilmərəm. Mən kiməm ki?” - O isə qəzəblə deyirdi: “Yenə də bax, fürsət düşən kimi sən o hakimə de ki, dörd dənə körpəsi qaldı eey onun mələyə-mələyə, dörd dənə... Onların ahından qurtula biləcək?.. Heç vaxt! Heç vaxt! Tifağını dağıdacaq qurban olduğum!” Qaraqız hər dəfə yaxasını onun əlindən güclə qurtarırdı. Sonra isə özünə qapılır, düşünür, düşünür, bir yana çıxıb bilmir, “mən neyləyim axı” - deyirdi.

Artıq hər şeydən iyənirdi. “Bu nə deməkdi? Bu qədər də saxtakarlıq olar?..”Tanıdıkları, ürək qızdırdıkları, can yandırdıkları, ömrünü-gününü qurban verdikləri hamısı çirkab içindəydi. Xəlilin son vaxtlar davranışı xoşuna gəlmirdi, Rza bir az da qapalı olmuşdu, Şövqiyyə xanımın səmimiyyəti heç əvvəldən yox idi, qonaqlıqlarda, ziyafətlərdə yad kişilərlə necə baxışdığı, gözlərinin oyur-oyur necə oynadığını az görməmişdi Qaraqız. Hidayət müəllim də ki, belə... az qalır Allaha da dolab gəlsin. Bircə Gilənar... hə Gilənar olmasaydı, ürəyi partlardı. O da ki, telefonda, kompüterdə, nə qədər canlı görünəsə də, bir o qədər uzaq idi, uzaq. Axır vaxtlar isə elə bil soyumuşdu, hə, ciyəriparası soyuq görünürdü ona, soyuq... Nə qədər inanmaq istəməsə də fakt faktlığındaydı. “İşığı sönmüş tabutumuzun yalqızlığı, soyuğu öldürdü məni, Giləm, hardasan?” - yazırdı ona tez-tez. Cavabında isə dəxli olmayan şeylərdən bəhs edirdi Gilənar. Məsələn, yazırdı ki, “Fayanın milyonçu babası hər istirahət günü ona baş çəkməyə gələndə iquanasını da gətirir. Elə gözəldi ki... Yaşıl kərtəkəyə oxşayan, dərisi bahalı bir heyvandı. Hələ armadillosu da var. Onu da gətirir; üstü pulcuq-pulcuq buynuz təbəqəsilə örtülüdür, əməlli-başlı zirehlidi. Əl vurmaq istəyəndə, özünü qorumaqdan ötrü top kimi yumurlanır. Yediyi bilirsən nədi? - qarışqa...”

Qaraqızın üreyinin bir küncündə qaratican kimi bir şübhə kolu bitmişdi. Elə bilirdi ki, onu Gilənara bağlayan hər şeyin “fatihəsini” artıq Fayette adlı o fransız qızı - Faya verib. Hər halda üreyinə belə gəlirdi. Tanımadan-bilmədən ona nifrət edirdi.

Onu qərribə bir hiss bürümüşdü: əmin idi ki, belə gedə bilməz və həyatında nəse tamamilə dəyişməli, özü də, bu, mütləq baş verməli, istəsə də, istəməsə də... Ya qarışqalar kimi qanad çıxarıb uçub getməli, ya da ömrünün bu mənasız günləri Pirqasımlı taxıllığının boz sığırçınları kimi uğuruna çıxan, fərqudə olmadığı nələrəsə çırpılıb ölümün qara yollarına tökülməli. Çünki gecələri yata bilmirdi artıq; yaşlı qarışqalar kimi gündə

neçə yol ölümü duyur, hər gecə tükləri biz-biz olan qollarına çəkirdi əllərini: bilmək istəyirdi, görsün, qanadları çıxıbmı? Ürəyinin başından boz sığırçınların civiltilərini eşidirdi. Onların yerinə taxıllığın bolluğunda hiss edirdi özünü. Elə bu bolluqdan da iyrenirdi, dünya gözlərindən sünbül-sünbül, dən-dən düşürdü. Düşdükcə də qaranlıq çökürdü gözlərinə... Elə bilirdi saflıq, halallıq deyilən şeylər yerin-göyün ürəyində qan tıxacına dönüb, elə bilirdi Qaraqız adlı bir yığvalsız özəyindən qoparıb kəklikotu, qantəpər kimi dəmləyib ona içirtmələr, dünyanın halı yaxşılaşar. Sanırdı ki, bu viranqalmış dünyanın böyrəkləri daş bağlayıb yəqin və Qaraqız kimi bir biçərəni peyğəmbər çiçəyi tək qaynadıb töksələr boğazına, bəladan qurtular. Hamısına razıydı. Hamısına da hazır idi. Heç nədən də qorxmurdu. Bilirdi ki, xəyallarında yaranmış dəryalarda üzmək üçün bu günəcən əlləşib-vuruşub ancaq avar düzəldə bilib, - qayıq yox. Bundan sonra ha vurnuxsa da, heç nə alınmayacaq. Lap qayıq düzəltmə də, artıq gec olacaq, yorğun əllərinin avarlara gücü çatmayacaq, çalpaşlıq sulara salıb itirəcək onları. Bax, elə o zaman dalğaların arasından ölüm bic-bic pıqqıldayacaq üzünə: "o qayıqdan düş aşağı, - deyəcək - özünü biabır eləmə, gülünc günə qoyma özünü..." Bəs onda? Hə, bəs onda neyləyəcək? "Heç nə, heç nə, heç nə..." - deyirdi. Əlləri hər yerdən üzülürdü: "Qara xəbərin gəlsin, Cənpolad! Goruna qor tökülsün, Yolçu! Məni siz məhv elədiniz!.." Bu kimi düşüncələrə qapılmağın da xeyiri yoxuydu artıq...

... Küləkli bir gündə "cip"dən düşən dörd pəzəvəng kişi darvazanın zənginə kimsənin reaksiya vermədiyini görünə, yerdən daş götürüb evə gələn qaz borusunu döyəcləməyə başladı. Qaraqız bunlara güvənlik kamerasıyla bir xeyli tamaşa elədi. Şövqiyyə xanımsa: "Burdan köçmək lazımdı, bezdim..." - mızıldadı və Hidayət müəllimə zəng elədi.

* * *

Gilənar həmişə zarafatla deyirdi ki, milli iyirmi qəpikliyin üstünə cızılmış hərləmə pilləkən eskizi bizim villadakının eynidir. Lift işləmirdi, Qaraqız indi həmin pilləkənlə fırlana-fırlana dördüncü mərtəbəyə qalxdıqca ciyərpərasının dediklərini xatırlayırdı. Ürəyi ağzından çıxır, tövşüyürdü. Rəngi qaçmış Hidayət müəllim arxası üstə uzanıb zarıyırdı. Şövqiyyə xanım stəkana limon sıxırdı. Ambulansın ardınca, bu ailənin özəl həkimi - kardioloq Nurlan da özünü yetirdi. Az keçmədi Rza başqa bir nüfuzlu həkim-professorla qaranəfəs gəldi. Amma bütün çabaların bir xeyiri olmadı, Hidayət müəllimi nə yerindən tərpədir klinikaya götürdülər, nə də edilən ilk yardımların bir nəticəsi oldu. Ağır infarkt öz işini gördü; kişi keçirdi.

Amma o gecə, Hidayət müəllimin sözü olmasın, nə ildırım çaxmışdı, nə də sel gəlmişdi. Adıca bir ölüm idi, hamının gözü önündə onu caynağına alıb getdi.

Tezliklə, Şövqiyyə xanım mərhumun yaxın-uzaq qohumlarıyla ağır "müharibəyə" başladı. Hidayət müəllimin qırxı hələ çıxmamışdı, qohumlar Gilənarı da bezdirmişdi, atasına görə ürəyi parça-parça olan yazıq uşaq gözlərini döyə-döyə qalmışdı. Əmlak qırğını gedirdi. Ortada milyonların söhbəti vardı. İki gündən bir onlar toplaşır, gecə yarısınıca kimə nəyin çatacağını müzakirə edirdilər. Axırda Şövqiyyə xanımın səbri tükəndi, vəziyyəti çox pis görüb öz adamını çağırırdı. Arxa-dayağı, doğmaca dayısı oğlu, cinayət aləminin nüfuzlu kəslərindən olan "Sarı İbiş" ləqəbli avtoritet İbrahim gəldi. Onun adı gələndə çoxları qorxudan tük salırdı. Hidayət müəllimin qardaşı yox idi, bir bacısı və iki əmisi oğlu vardı ortada. Əmlakların çoxu onların adınaydı, amma bütün işlərə Rza rəhbərlik edirdi. Rza əlləşirdi ki, idarə etdiyi bütün var-dövlət

hamısı Gilənarla Şövqiyyə xanıma çatsın, heç kim ortadakı paya əl uzada bilməsin, Hidayət müəllim sağlığında işinə yarayan qohum-əqrabasını necə dolandırmışdısa, yenə proses eləcə davam eləsin, bu adamlar sadəcə aylıq paketlərini alsınlar, vəssalam. Rza niyə belə istəyirdi? Bunun çox mübhəm, çox ilginç səbəbləri vardı...

Hidayət müəllimin əmisi oğlanlarından biri - Şəmi hər şeyi öz əlində cəmləməyə çalışırdı, yəni abırsızcasına dirənirdi ki, bütün maliyyə məsələləri onun əlində olsun. Rza isə bunu istəmirdi, bilirdi ki, onu yaxın buraxsalar, hamının mitilinə vuracaq, oturduğu yerdə böyük var-dövlətin sahibinə çevriləcək. Şövqiyyə xanım xəbər eləyən kimi məsələyə Sarı İbiş qarışdı, onları bir yerə toplayıb Şəmiyə dedi: "sən hələ də taxta-şalban işinə baxırsan?" Şəmi mızıldandı: "Hə". Sarı İbiş: "Aylələ, - dedi, - yaxşı-yaxşı qulaq as. Sən hara girirsən? Get öz işinlə məşğul ol. Özün də ağılı başına yığ. Bu məsələdə sən heç kimsən. Kişinin arvadı var, uşağı var ortalıqda. Olanlar taxta-şalban deyil eey! Sən kimə xox eləmək istəyirsən? Get başını aşağı sal, camaatın pulunu yox, öz taxta-şalbanını sana!.. Bir də bu məsələyə qayıtmayacağıq! Sənin üzünə baxanda nəçi olduğun bilinir. Burda heç kim sənə möhtac deyil. Pah! Taxta-şalbanşikə bax bir! Pah! Kişi hamıya çörək vermək istəyir. Sənin kimisinin apilkasını yeyən, abreznoy taxta ifraz eləyər, abreznoy taxta, ay lələ!.. Başa düşdün? Söhbət bağlandı. Məsələ bizlikdi! Vsyo!"

Qaraqız bütün bu yaşananlara, bütün bu baş verənlərə boz sığırçın gözüylə baxırdı, sürətlə haçan hara çırpılacağını gözləyirdi. İş elə gətirmişdi ki, Hidayət müəllimin ölümüylə Gilənarın tətillə çıxması eyni vaxta təsadüf etmişdi. O, on beş gün burada qalasıdı. Amma qərribə orasıdı ki, Gilənar tək gəlməyib, Fayette də onunladı. Sən demə, lap əvvəldən sözləşiblər ki, tətildə Bakıya gəlsinlər, bir həftə qalıb sonra İtaliyaya, Fayetteenin valideynlərinin yaşadığı Florensiyaya getsinlər. Gilənar atasının ölümündən xəbər tutanda artıq biletləri alınmış. Onlar gələndə Hidayət müəllimin yeddisi də çıxmışdı. Gilənar içəri girən kimi əvvəlcə Qaraqıza, sonra Şövqiyyə xanıma, axırda da Fayetteyə sarılıb ağladı, atası sarıdan çox üzüldüyünü bildirdi. Günlər keçdikcə, Qaraqız Gilənarın ona qarşı soyuqluğunu içiyə duyurdu, Fayetteyə daha çox bağlı olduğunu görürdü. Gecə isə Qaraqızla bir otaqda deyil, Fayette ilə üçüncü mərtəbədəki qonaq otağında qalırdı. "Hər halda qonağını tək qoymalı deyil ki..." deyib özünə təskinlik versə də, Qaraqız içindən burulurdu: "nə günlərə qaldım, baba?!.. Köməyim ol, ürəyim partlayır, sonumdu..."

Babasındansa yenə səs çıxmırdı. Otağın küncündəki qaranlıq buz kimi soyuq, qəbir kimi susqun idi.

* * *

Rza axşamüstü gəldi. İkilikdə bir xeyli danışdılar. Qaraqız onun iş-gücüyə bağlı bir qohum kimi nıgaranlığını bildirdi, soruşdu ki, "bəs bu boyda yükün altında Hidayət müəllimsiz sənə çətin olmayacaq?" Rza arxayınçılıqla dedi: "Sən elə bilirsən Sarı İbiş balaca canavardı? Hər yerdə onunla hesablaşsınlar, hər yerdə. Hidayət müəllimin əyilə-əyilə keçdiyi qapıları o, təpiyi ilə açır..." Sonra o, Şövqiyyə xanımla görüşüb bəzi məsələləri götür-qoy etdi. Gedərəkde Qaraqıza dedi ki, rayona yollanacaq, orada yas düşüb.

Qaraqız narahat oldu:

- Kim ölüb?

- Canpolad. Topal Canpolad. Tanımış olarsan. Kömürçü Abdulun oğlu. Bizim Fidanın ana tərəfdən yaxın qohumudu. - Sonra da başını buladı. - Heç

xoşum gələn adam deyildi rəhmətlik. Alqaşın biriydi. Uzun illərdi Rusyətdəydi. Elə orda da içkidən ölüb. Serroz imiş.

Qaraqız ömründə heç kimin ölümünə sevinməmişdi. Ancaq həmişə düşünürdü ki, Canpoladın ölüm xəbərini eşitsə sevinər. Di gəl, eşitdiyi xəbərə içi qımıldanmadı. Sevinmək o yana, eynən Yolçunun ölüm xəbərini eşidəndə olduğu kimi, bilmədi buna necə münasibət bildirsin. Həmişəkəndən fərqli, heç qarğış da etmədi içində, bircə kəlmə: “bədbəxt...” - dedi və özünü saxlaya bilməyib soruşdu:

- Evliydi?

- Yox, əşşi...

Qaraqız onu gözünün qabağına gətirdi: Tufan dərəsi... Qayalığın dibi... Canpolad ilk dəfə onu tovlayıb başdan çıxarır və çayırılığın içində ağziqıyulu yerə uzadır... Sonra da varlığına ömürlük damğa vurmuş o iyrenc hərəkət... şiddət... ağrı... qışqırmasın deyə ağzını qapayan, ona it əzabı verən o şərəfsizin kirli əlini dişləməsi...

Əti ürpeşdi. Amma çox qəribədi, daha qarğış eləmədi, dərindən köksünü ötürdü və Gilənarla Fayetteni dənizkənarı parka yola salmaq üçün hazırlıq gördü, çünki birazdan Xəlil gəlib onları aparasıydı, elə özü də getmək istəyirdi, darıxırdı artıq. Amma Şövqiyyə xanımı tək qoyub gedə bilməyəcəyini yaxşı başa düşürdü.

* * *

Həmin gecə Qaraqızın yuxusu ərşə çəkildi. Nə qədər eləsə də, Canpoladla bağlı acı xatirələri yaxasından əl çəkmirdi. Onsuz da Gilənar gələndən bəri dərdi birə-beş artmışdı, canını qoymağa yer tapmırdı, onun çox soyuq davranışı ürəyini yaralamışdı. Xeyallarında ömrünün sonrasını canlandırır, neyləsə də çıxış yolu tapa bilmirdi. Hara üz tuturdusa, dalana dirənirdi. Dünyanın yolları təmiz bağlanmışdı üzünə. “Umudum bircə sənədi, baba, özün kömək ol...” Otağa çəkilib, qapını bağladı.

İsveçrədən alıb gətirdiyi və çoxdan yarımçıq qoyduğu Toni Morrisonun “Masmavi gözlər” kitabını oxumağa girişdi, amma çifayda! Heç nə başına girmədi.

“Mən səndə çoxdan dəfn olmuşam, Gilə, bilirəm, çoxdan. Canım sənə qurban, Narça, xəbərin yoxdu, sən mənim tabutumsan, kəfənimsən, gorumsan...” Görəsən doğrudanmı, eləydi? İki damla göz yaşı yanağına süzüləncə, kitabı qapayıb üzüquyulu yatağa sərələndi. Sonra qalxıb pəncərədən Bakının bozaran, cansız göylərinə baxdı. Elə bil özü də inanmağa başlamışdı ki, yer üzündə çıxış yolu tapmasa, yönünü göylərə tutmalıdı. Amma necə? Nə təhər? Babasının köməyi iləmi? Yoxsa, qanad çıxardan qarışqaya dönməyin yollarını axtarmalıydı? Bəlkə, boz siğirçin olmağı sınısın elə? Budağamı çıxsın, damamı dırmaşsın bəs? Bəs harda, necə başlasın uçmağa? Lap deyək ki, uca bir yerə çıxma bildi, qanadlarının olmasına necə inansın? Gücü çatarmı buna? Deyək ki, lap uca bildi. Bəs uçub çırpılmaq? Çırpılmağa yer varmı? Onun kimi sadələvh, hamıya inanan bir adamın damarında daşdığı, əslindən, nəslindən gələn isti, pak qanını axıtmağa təmiz bir yer yoxdusa, dünya başdan-başa mürdarxanadı demək... “Umudum ancaq sənədi, baba, ancaq sənə...”

Bu cür qarmaqarışq, heç bir ipucu verməyən düşüncələr içində keçirirdi gecələri. Özü demişkən, nə ölü kimi ölüydü, nə diri kimi diri.

O indi nələr düşünürdü, bir Allah bilir. Bəlkə də fikirləşirdi ki, nə işıqlı tabut varmış, nə də kəhrəba otaqda yaşanan sevgi dolu anlar. Hamısı yalanmış, yalan!

* * *

Gilənarla Fayettenin İsveçrəyə qayıtdığı cəmi iki gün idi. İki gün idi Qaraqızın ürəyinin başından elə bil qara bir daş asılmışdı.

Fikirlilikli maşına minib Xəlillə birlikdə marketə yollandı. Orada qəribə bir hadisə baş verdi. Elə bir hadisə ki, yatsa yuxusuna da girməzdi.

Supermarketin piştaxtaları arasında dolaşan yarlı-yaraşlıq, boylu-buxunlu üz-gözündən kimisə xatırladan cavan bir oğlan ona min ilin dostu kimi yaxınlaşıb gülümsündü.

- Salam, Qaraqız xanım. Necəsiniz?

Qaraqız təəccüb içində onu süzdü.

- Çox sağ olun... Bağışlayın, tanımadım...

Cavan oğlan bir əliylə qıvrıq saçlarına sığal verib yenidən gülümsündü.

- Darıxmayın, az qalib, tezliklə tanıyacaqsız. - O, heç nə olmayıb kimi əlindəki energetik içki bankasını dodaqlarına dayadı, bir qurtum vurdu və uzaqlaşdı.

Aldıqlarının ödənişini edən Qaraqız eşikdə onu gözləyən Xəlilə çağırdı, ərzaq dolu arabanı maşının yanına sürüb yükləməyə başladılar. Bu vaxt supermarketin qabağında dayanmış avtomobillərin cərgəsindəki ağ rəngli bahalı "cip" in sükani arxasında əyləşmiş gözəl bir qız şüşəni endirib onların başı üstündən astadan səsləndi:

- Aşur!.. Aşurçik, tələs, gecikirik!..

Qaraqız bircə anlıq nə baş verdiyini anlamadı. Az qala beş addımlığındakı qıza sarı çevrilib "kimi çağırırsınız? bir də təkrar elə..." demək istədi.

- Gəldim... - Supermarketin girişindəki bankomatla qurdalanan cavan oğlan işini bitirib tələsik geri döndü.

Bu, o idi - bayaq Qaraqıza yaxınlaşan qıvrımtel oğlan.

Bu vaxt Xəlil Qaraqızı tələsdirdi:

- Bir az tez elə, Qaraqız, bu gün işim çoxdu.

Maşına oturdu. Ancaq hələ də özündə deyildi.

"Aşur... Lənət sənə kor şeytan! Yaxşı, deyək ki, bu, təsadüfdü. Addı da, azərbaycanlı adıdı, babamla adaşdı, olmaz bəyəm? Noolsun ki? Amma o məni hardan tanıyır? Axı "darıxmayın, az qalib, tezliklə tanıyacaqsız..." nə deməkdi? Bu da təsadüfdü? Yooox, yoox, yox!.. Qətiyyə!!!"

Maşından ona sarı boylansa da, bir daha üzünü görə bilmədi. Köksünü ötürüb Xəlilə baxdı. Onun qanı qaraydı.

- Noolub, Xəlil?...

- Heç...

Xəlilin səsinə, tavrından ovqatının təlx olduğu bilinirdi. Elə bil, Qaraqıza bu anda bir həmsöhbət lazım idi ki, düşdüyü labirintdən çıxsın. Ən azından içindəki qorxuqarışq hissləri cilovlamaq istəyirdi.

- Gözümə yaxşı dəymirsən...

- Axşam gələcəm. Dilxorçuluqdu. Danışaram noolduğunu...

"Axşam gələcəm..." "Yaxşı oldu. Gəlsə yaxşıdı. Bəlkə ruhum rahatlıq tapar. Yox, bu gün yalnız qala bilmərəm. Mütləq gəlsə yaxşıdı. Ürəyim partlar yoxsa... "Aşur..." Bitmişdi hər yarağım... Bəs niyə Aşur? Bu nə ironiya, nə eyhamdı? Sən kimsən axı? Məni hardan tanıyırsan axı? "Darıxmayın, az qalib, tezliklə biləcəksiz..." Ürəyimin qalasını top atəşlinə tutanlar az idi. Biri də burdan çıxdı. "Aşurçik..." Pəh! Bunu da gördük..."

- İndi Yasamala gedirəm... - Xəlil qanı qara halda dilləndi, -Şövqiyyə xanımın xalasını gətirməyə. Sonra Rza məllimin iki tapşırığı da var. Axşamacan onlarla məşğul olacam. Gecə mütləq gələcəm. Ürəyim partlayır, Qaraqız, dilxoram, dilxor...

* * *

O gün Qaraqız Şövqiyyə xanımın xalası üçün narqovurmali aş bişirdi, süfrə açdı, şirniyyat hazırladı. Qulaq verib onların söhbətlərindən belə anladı ki, Şövqiyyə xanım kimsəsiz xalasını həmişəlik yanında saxlamaq istəyir. Özlüyündə sevindi. Çünki belədə yenidən həyətin o başına - Gilənarın villasına çəkilməli olacaqdı, bu işə ona sərf eləyirdi.

Tezliklə Xəlilin gəlməsini gözlədi. Axşam keçdi, gecə yarı oldu, amma o gəlib çıxmadı.

Feysbukdan qopa bilmirdi. Dostluğunda Saşa adlı aktiv birisi vardı, paylaşdığı statuslarla hamının başını xarab eləyirdi. O gecə inboksuna girib nələr yazdı, nələr. "Siz kimsiz? Profilinizə tikanlı bir budaq şəklində qoymusunuz. Trolsunuz? Bəs niyə kimliyinizi gizlədirsiniz? Bilirəm ki, azərbaycanlısınız. Bəs onda Saşa nə demək? Bəlkə açıqlayasız". - "Siz mənə tanıyırsınız. Hə, azərbaycanlıyam. Trol deyiləm. Adım da təbii, Saşa deyil... Tezliklə əsl adımla biləcəksiniz..." Qaraqızın "tezliklə" ifadəsindən dalağı sancdı. Olmaya bu odu? Aşurdu bu bəlkə? "Neçə yaşınız var?" - "İyirmi yeddi". Bəlkə də odur... Ola bilər, ola bilər. "Aşur - Şura - Saşa... Bütün bunlar eyni şey deyilmi?"

Xəlildən zəng gəldi. O, artıq qapıda idi.

Gecəni yatmadılar. Xəlil bütün dərini danışdı. Dürdanəni öldürmək istədiyini dedi. Bildirdi ki, odla su arasında qalıb: öldürsünmü, boşasınmı?

- Axır vaxtlar heç gözümlə su içmir, kiminləsə telefonda gizli-gizli yazışdığını dəfələrlə hiss eləmişəm. Ancaq o "palazqulaq" telefonlardan başım çıxmadığına görə heç nə sübut eləyə bilmirəm.

O, siqaretini yandırıb, dərindən bir qullab vurdu. Kirpiklərini qapadı, elə bil tüstünü gözlərindən buraxacaqdı:

- Dünən də vurub gözümlə altını qaraltmışam. Uşaqlar kəsir qabağımı, yoxsa çoxdan boğub oyannıq eləmişdim. Allah eləməsin, onun əməlinə kənddə bircə nəfər xəbər tutsa, bədi. Adımız-sanımız var. Həmin gün ya onu öldürəcəm, ya da özümü...

Onun bu söhbəti Qaraqızın da içini tərpətdirdi. "Necə yeni? Sənə yad qadınla, tutalım elə mənəmlə görüşmək, zəngləşmək olar, ancaq arvadına olmaz? Arvadın yazıq evdən bayıra çıxanını biri deyil, uzaqbaşı kiminləsə yazışır. Bəs axı sən mənə nəinki zəng eləyirsən, gecələr yanımda da qalırsan, ay köhnə-kürüş! Ay murdar! Deməli, mən sənənin gözündə pozğunam, hə?"

Təbii ki, Xəlil onun içindən keçənlərdən xəbərsiz idi:

- Ya onu, Qaraşka, ya da özümü öldürəcəm...

Qaraqız bilmədi neyləsin. Bu bədbəxtə belə məqamda hirsənməyin yeri deyildi. Nəyə ona ürək-dirək vermək lazım idi, yoxsa əlindən xəta çıxardı.

"... Göyün üzünü çox dolaşıqdı, çox... Fikir versən görərsən ki, orda həmişə ley qaranquşdan qorxur, qaranquş sərcədən qorxur, sərcə də leydən... Heç ordan baş açmaq olur ki? Orda da hər şey dolaş-bulaşdı... Orda dinclik nə gəzir... "- Yerini behiştlik olsun, canım ata, insan heç yerdə dinclik tapmır, onda qalmış göydə olsun... Dinclik tapmır, tapmayacaq da!..

- Sən heç siğirçin görmüsən? Özü də bozundan... Boz siğirçin... Hə? Görmüsən? - Qaraqız niyə qəfildən belə bir sual verdiyini bundan sonra lap yüz il də yaşasaydı anlaya bilməzdi.

Xəlil əvvəl bir şey başa düşmədi. "Bu da bunun gic-gici sualı!" Sonra Qaraqızın söhbəti dəyişmək fikrində olduğu qənaətinə gəldi. Könülsüz-könülsüz mızıldandı:

- Mən nə hayda, sən nə hayda... Mən heç siğirçinin qarasını görmüşəm ki, bozunu da görəəm? Bakının kəndlərində siğirçin nə gəzir?

Ardınca bir siqaret də yandırdı. Hirsleş, həm də çarəsiz-çarəsiz ciyərlərinə çəkdiyi tüstünü göyə üfürdü:

- Burda sığırçın yox, Qaraşka, mənim kimi qarğalar çoxdu, ala qarğalar... - Sonra da əhəmiyyətsiz bir söz soruşmuş kimi: - Neynirdin axı? Bu soxhasoxda boz sığırçın hardan yadına düşdü? - deyib qolunu onun boynundan çəkdi.

- Heç, canım, heç... Elə-belə soruşdum. Yuxuma girmişdi...

Sonra yüngül qəlyanaltı təklif etdi, Xəlil dinmədi. Bu, razılıq əlamətiydi.

Eşikdə hava bulaşmış, yağış başlamışdı.

Tökülən gurşadın iri damlalarıyla Xəzri gecəni çəpəki qamçılıyır. Qarın qutabının iyi mətbəxi bürümüşdü. Bir vaxtlar Hidayət müəllim deyərki, "məne heç vaxt mikrodalğalı sobada qızdırılmış yemək verməyin". Niyəsini soruşanda "xərçəng riskini artırır" deyərki. Gürcüstandan gətirilmiş yeddiillik "Muskat" şərabından indi masa arxasında udum-udum içib çox sevdiyi qarın qutabından yedikcə, rəhmətliyin dedikləri özündən ixtiyarsız Qaraqızın yadına düşdü. Xəlil yenə ona bir-iki qullab anaşa çəkirmişdi, ruhu ala dağda dolaşır. Amma aşiqinin gözlərinin o canalan gülüşü çiliklənib-tökülmüşdü elə bil - yeri tüstülənirdi...

İşıq söndürüb yatağa girincə pıçıldadı:

- Boz sığırçın... Mən böz sığırçınam, Xəlil, boz sığırçın... Amma sənə çırpılmıram, qorxma, sadəcə qısılıram... Bax, belə...

Səhərə yaxın Xəlil durub pəncərədən eşiyə baxdı. Yağış kəsmişdi. Küləkli bir havaydı. "İndi Dürdanə eşşəyin qızı yatıb yəqin. Hə, ya yatıb, ya da yazışır. Ölənin günündü də mənim, ölənin günündü! Bildiyini eləyir... Eybi yox, mən də mənəm!.. Baxarıq, baxarıq! Sən - sən ol, mən də - mən! Gör sənə başına nə oyun açacam, Dürüş, gör nə oyun açacam! Yox, getsəm yaxşıdı, vallah, getsəm yaxşıdı..."

Başı yüngül ağrıyırdı. Qaraqız onu kandaracan ötürdü. Xəlil heç üzünə də baxmadı. Gödəkçəsinin yaxalığını qaldıraraq sürətlə uzaqlaşdı.

Yatağın içində xəyallara dalıb fikirləşirdi ki, Xəlil gedəndə: "boz sığırçın, bax, mən gedirəm, sən heç yana uçub - eləmə, haa..." deyə bilərdi. O da belə cavab verərdi: "Sən bu gecə məni elə yolumsan ki, qanadlarımda bir lələyim də qalmayıb, uça bilmərəm, qorxma..." Acı-acı köksünü ötürdü: "Amma o qəddar heç nə demədi. Onun fikrində ancaq arvadıdı, məni neyinir ki..." Sonra da ağzıquyulu çevrilib yastığı qucaqladı: "Giləm, gəl, hardasan? Hardasan, Narçam?" və gözləri yaşardı...

Saat on radələrində Rza zəng elədi, həyəcanla bildirdi ki, Xəlil arvadını öldürüb. Özü də gedib polisə təslim olub. Guya arvadının ödəniş əməliyyatı eləmiş həkimlə yazışmasını tutub, onunla gizli-gizli sevişdiyini bilib, yatdığı yerdə-cə boğub...

Qaraqız dəhşətə gəldi. Yerindəcə quruyub qaldı. "O, tək-cə arvadını öldürmədi, özü də ölüyə tay oldu, uşaqlarını yetim qoydu çünki... Özü demişkən, bir ala qarğaya döndüyündən, nəyə çırpılıb öldüyündən xəbəri olmadı. Öldü... Bu gündən, deməli, o da öldü..."

İkinci bölüm

Fevral ayının ortalarında Bakıya möhkəm soyuqlar düşdü. Xəzri yeri-göyü dağıdırdı. Qaraqızın yadına gəlirdi ki, hələ "İtirilmiş Cənnət" əsərini yazmış ingilis klassiki Con Milton neçə yüz il bundan əvvəl cəhənnəm küləklərinin Xəzrin üstündə görüşdüyünü qələmə almışdı. Doğrudan da, hərdən adama elə gəlirdi ki, gözəllər gözəli, tərifi ala buludlara çatan Bakıdəhşət saçan bu küləyin ucbatından az qalır Xəzri adyal kimi qaldıraraq girsən altına. Həqiqətən, hava cəhənnəm qoxuyurdu.

“Giləm indi neyləyir? Əyni-başı istidirmi görəni?” - Qaraqız bu cür fikirlərə qapılmışdı. Gilənar isə Luqano gölünün sahilində ayrı düşüncələr içindəydi. İki gündü liseyin rəhbərliyi onu çağırıb sənədləriylə bağlı nəsə bir anlaşılmazlıq baş verdiyini, Bakıdan kiminsə müəmmalı bir məktub göndərdiyini, indi araşdırma aparıldığını bildirmişdi. Həmin gün, elə bil qədim Villa de Nobili qəsri zərif dağ çiçəyinə oxşayan bu qızın başına uçub tökülmüşdü. Qaraqıza yazdığı ilk mesajı beləydi: “Qara, Rza əmiyə də, bir çarə qılsın... Onsuz da məni burdan qovsalar, geriyyə qayıtmayacam haa, qayıtmayacam! Hara gedəcəm, neyləyəcəm - özüm bilirəm!” Qaraqız ondan mesaj gəldiyini görüncə, hələ açılıb oxumamış bircə kəlmə “can!.. ” dedi və uçdu.

Sonrası da ki, məlum. Qaraqızı elə bil ət maşınından keçirdilər, yerindəcə leş olub qaldı. Onsuz da axır vaxtlar aləm qarışmışdı bir-birinə. Sarı İbişi Sibirdə tutmuşdular, işlər korlanmışdı. Şəmil yenə baş qaldırmışdı. Xəlilə on beş il iş vermişdilər. Ağasadıq kişinin dediyinə görə bu yaxınlarda dustaqlar arasında düşən davada Xəlilə elə vurublar ki, bir gözü, demək olar, görmür. Qaraqız xatırlayanda ki, bu yaxınlardan onun gözlərinin gülüşündən ötrü dəli-divaneydi və o, baxışlarının fitnəsinə özünü təslim etdiyi yeganə kişiydi, - bundan qürur duymurdu. Hərdən Xəlilə “elə baxma, gözlərinə göz dəyər...” pıçıldadığı yadına düşəndə, ürəyi sancırdı. Onun gözlərini başqa cür təsəvvür edə bilmirdi... Daha sonra... Hələ Hidayət müəllimin sağlığında Rzayla Şövqiyyə xanımın gizli münasibətdə olduqlarına şübhəsi olmayan Qaraqız son zamanlar onu bir neçə dəfə gecənin bir aləmində o biri villadan çıxıb gedən görmüşdü... Hətta bir dəfə Şövqiyyə xanımın hamam xalatına bürüncəkli halda Rzayı öpərək ötürməsi gözündən yayınmamışdı. Bu yandan da Gilənarın yazdığı və onu qarşıda gözləyən müəmmalı tale... Hər şey gözlədiyinin tam əksinəydi; elə bil uzun illər zəhmət çəkib bağbanlıq edib bir ağac becərmişdi, tutaq ki, lap bir gilə ağacıydı bu, amma budağında qırmızı dənəvər giləmeyvələr əvəzinə indi küknar qozaları yetişmişdi, hə, heç nəyə gerek olmayan küknar qozaları... Ağıla sığmayan şeylər baş verirdi... “Necə olacaq görəsən? Necə olacaq, necə, necə?.. Təsədüfən evə girmiş quşu çölə buraxmaq üçün ya pəncərələri içəridən açmaq lazımdı, ya da çöldən daş vurub şüşələri sındırmaq...” Qaraqız indi o halda deyildi ki, nələr ola biləcəyini çözüb bir yana çıxsın. Bir quş kimi içəridəydimi, çöldəydimi? - hələ anşıra bilmirdi. Ümidi bircə Rzaya qalmışdı, hər şey onun əlindəydi. Onunla məsələni aydınlaşdırmaq fikrindəydi. Gilənarın başına nələr gələcəyini, elə özünü də nələr gözlədiyini bilmək istəyirdi. Çünki Şövqiyyə xanım ona zəhmət haqqının azalacağı haqda bu yaxınlarda qaşqabaqlı şəkildə bir-iki dəfə eşitdirmişdi: “Daha Hidayət müəllimin dövründəki kimi gəliriniz yoxdu. Elə sən də iş-gücün çox deyil. Aldığının yarısını kimə versək, yalvarıb işləyəcək.” Onda Qaraqız özünü saxlaya bilməmişdi: “Bəs Gilənar?” - soruşmuşdu. “O sənə nəyin olasıdı ki? O bilər, mən bilərəm. ” - deyərək Şövqiyyə xanım soyuqqanlıqla, bir az da acıqlı-acıqlı, bir az da hirsli-hirsli cavab vermişdi. Ona görə də Qaraqızın əsəbləri tarıma çəkilmişdi, neyləyəcəyini bilmirdi. “Deməli, o, mənim nəyim olasıdı, həə?”- içində burulmuşdu, bu sözlər ona güllə kimi dəymişdi. Amma suala cavab tapa bilməmişdi...

- Rza, Gilənardan xəbər var... İşləri yaxşı deyil, deyəsən.

- Bilirəm... Mənə də yazmışdı. İşlər hərtərəfli gərgindi... Görək, neynirik.

Belə... Rzayla bu barədə zəngləşib danışanda, qısa bir dialoq oldu aralarında. Vəssalam.

Axşam feysbukda gözlənilmədən Saşayla yazışdı. Daha doğrusu, o, Qaraqızın inboxesına giribona ağlasığmaz məsələlər haqda bilgilər verəcəyini bildirdi.

“- Biz qohumuq...”

“- Hardan qohumuq? Mənim qohumum, demək olar ki, yoxdu. Nəlim mənimlə yetəcək sona. ”

“- Yox. Səhv eləyirsiniz. ”

“- Onda də görüm, hardan qohumuq? Siz kimsiniz axı?.. ”

“- Mən Aşuram, Aşur. Başa düşürsünüz? Görüşsək, hər şeyi sizə danışaram. Uzun məsələdi. Qorxmayın, sevinəcəksiz:))”

Vədələşib iki gün sonra görüşdülər. Supermarketdə gördüyü həmin o çılğın oğlan idi. Üzünə baxanda sanırdın ki, dünya vecinə deyil. Amma nəsə bir doğmalıq, bir istiqlanlığı vardı onda. “Pitcher” kafesində iki bakal qırmızı şərab sifariş edib üz-üzə oturmuşdular. Aşur öz kimliyini bircə-bircə xırdalayır. Qaraqız dinləyir, dinləyir, kərən-kərən köksünü ötürüb dolub-boşalır, amma bu görüşə sevinmirdi, sevinə bilmirdi.

- Dərviş Aşur mənim babamdı, Qaraqız xanım. Heç də siz deyən kimi orta esrlərdə yox, yüz səksən il bundan qabaq yaşayıb.

- Necə, necə axı? Onun Ayçiçəkdən başqa sevgilisi olmayıb. Ayçiçəksə zorla başqasına ərə verildiyinə görə zəhər içib özünü öldürüb, Aşur babamsa ondan sonra Tufan dərəsinə çəkilib cəmi qırxca gün yaşayıb. Başqa heç kimlə izdivac qurmayıb. Mən onun qardaşı Möhübün törəməsiyəm. Bəs siz necə olur ki, Aşuru özünüzə baba sayırsız?

Cavan oğlan yenə də iki bakal qırmızı şərab sifariş elədi.

- Baba saymıram, o mənim həqiqətən də ulu babamdı. Danışdıqlarıma yaxşı-yaxşı qulaq asın; Ayçiçəyin ata-anası varlı olub, Aşur babam kasıb. Bir-birlərini dəli kimi sevirilmiş. Valideynləri Aşurdan qorumaq üçün qızı Qarabağa xalasıgildə göndərir. O da xəbər tutan kimi gedir dalınca. Amma nə qədər eləyir, orda onu görə bilmir...

Qaraqız özünü saxlaya bilmədi:

- Bunları sizə kim danışdı?

- Darıxma, yaxşı-yaxşı qulaq as. Hə, o, qızı görə bilmir. Ulu nənəm Siranuş isə Ayçiçəyin xalasıgildə qulluçu işləyirmiş...

- Nənəniz erməni olub?

- Hə. Aşur babam güdüb, yaxınlaşıb, onunla söhbətləşib. Nənəm onu öz evinə aparıb. Cavan, dul qadın olub. Aşur babam onun vasitəsiylə Ayçiçəkdən xəbər tutmuş. Siranuş nənəm yaraşığı dillərdə gəzən Aşur babama necə vurulursa, onu aldadır ki, əgər mənimlə baş bir yastığa qoysan, Ayçiçəyi qaçıрмаqda sənə kömək edəcəm. Babam inanır. Ayçiçəkdən ötrü hər şeyə hazır olduğunu bildirir.... Nənəm düz bir ay o eşq divanəsini evində saxlayır, ondan uşağa qalır. Sən demə, həmin müddətdə Ayçiçəyi valideynləri ərə vermək üçün artıq çoxdan aparıblarmış. Aldadıldığını çox gec anlayan Aşur babam geri qayıdır, sevmədiyi bir adama ərə getmiş Ayçiçəyin zəhər içib özünü öldürdüyünü biləndən sonra Tufan dərəsinə inzivaya çəkilir, qırx gün sonra ölür...

Qaraqız əlini onun əlinin üstünə qoydu, gözlərinin yaşı sel kimi axdı.

Cavan oğlan şərabdan bir qurtum da vurub sözüne davam elədi:

- Siranuş nənəm ondan dünyaya gətirdiyi uşağın adını Aşur qoyub. Böyüyəndə ona vəsiyyət eləyib ki, bu adı nəsil-nəsil ötürsün. Ondən törəyən babalarımında adı Aşur olub, atamın da həmçinin... Bu da ki, mən... Hə, biz sizinlə əminəvəsiyik, əminəvəsi... Amma mən bilən, Ayçiçək də həyatında bir dəfə çaşmış haa...

- Danışma!!! - Qaraqızın ürəyi sıxıldı. “Deməli, belə... Kaş babam haqda feysbukda xəbər paylaşmayıdım, bu oğlan da bilməyəydi kimliyimi və ortaya çıxmıyadı. Deməli, belə... Bu hələ Ayçiçəyə də qara yaxmaq istəyir, ay Allah! Hələ bir nənəsinə bax - Siranuş... Bircə bu çatmırdı... Amma bəlkə də o, düz eləyib... Ah, nə yaxşı ki, Xəlildən boylu olmağım çox çəkmədi, nə yaxşı ki,

biraylığında saldım, tələf elədim onu. Hə, şükür, yaxşı oldu. Elə bir adamdan nə törəyəcəkdi ki? Heç nə... heç nə... Deməli, belə...”

- Tufan dərəsində olmusan heç?

- Hə. Üç il qabaq özüm gedib tapmışam. Bir suyu sizə oxşayan, amma sizdən xeyli yaşlı bir qadın oturmuşdu hücrədə. Eşitmişdim ki, babam o hücrəyə sığınanda çoxlu çöl quşları gəlib orda yuva qurubmuş. Amma mən bircəciyini də görmədim. Deyirlər, boz rəngli quşlar olub hamısı...

“Allah, Allah, öldür məni, Allah!”

- Bilirsiniz sizinlə görüşməyə niyə can atırdım?

- Niyə?

- Bu yaxınlarda ölkəni tərk edəcəm. Birdəfəlik.

- Hara gedirsən ki?

-Amerikaya. Şatlara. Ailəliklə. “Green Gard”da udmuşam. Oturum verəcəklər bizə. Böyük şansdı... Gəldim deyəm ki, Dərviş Aşurun nəslı davam edir. Xanıma da demişəm oğlum olsa, adını Aşur qoyacam...

Bu vaxt onun telefonuna zəng gəldi. Sakitcə:

- Nelli, bu gün gələ bilməyəcəm... Ladna, potom. Ağın çıxardırıq haa. Gethagetdə Zina duyuq düşəcək. Bay-bay...

Ardınca da Qaraqıza yüz ilin dostu kimi göz vurdu:

- Babama oxşamışam eey, əl çəkirlər yaxamdan.

- Kim?

- Kim olacaq? Nənəmfasonlar... Siranuşlar...

Qaraqız acı-acı güldü...

* * *

Novruz bayramı öncəsi Şövqiyyə xanım üç günlük Gəncəyə getdi. Sarı İbiş türmədən xəbər göndərmişdi ki, narahat olmayın, yaxın vaxtlarda azadlığa çıxacam. Rza istəyirdi həbsdəyəkən, Gilənar qayıtsın. Hidayət müəllimin sağlığında əmlakların böyük hissəsi onun-bunun adına qeyddən keçmişdi. İstəyirdi ki, hamısını bir-bir keçirsin Gilənarla Şövqiyyə xanımın adına. Çünki qəribə hadisələr baş verirdi. Bir oğlan peyda olmuşdu, adı Vilayət. Hidayət müəllimin başqa qadından olan oğluyam deyirdi. Hər halda özü belə bir iddiadaydı. Ancaq bunun həqiqət olduğunu Hidayət müəllimin yaxınları, elə əmisi oğlanları, bacısı da təsdiq edirdi. Bir tərəfdən də ona çox oxşayırdı, elə bilirdin zalım oğlu Hidayət müəllimlə bir almadı ikiyə bölməsən, görəndə adam diksinirdi. O, mal-mülk davası edirdi, özü də yaxşı yerdə işləyirdi, əli auditə, vergilərə çatan inzibatçı, gənc bir məmur idi. Rza bütün rıçaqları işə salıb hələlik onu susdurmuşdu. Xoşu gəlmirdi ondan. Heç rəhmətliyin yasında da iştirak etməmişdi, indi atılıb düşmüşdü ortalığa ki, mən də varam. Ancaq Sarı İbiş tezliklə azad olmasa, Rza işlərin çətin olacağını yaxşı başa düşürdü. Elə buna görə də Şövqiyyə xanımla gecə-gündüz işlərin müzakirəsini aparırdı. Arandakı fermalara, Bakıdakı üç şadlıq sarayına, şirniyyat, taxta-şalban, mərmər sexlərinə, yanacaqdoldurma məntəqəsinə, Binə, Sədərək bazarlarındakı icarəyə verdikləri mağazalara sistemli nəzarət son dərəcə çətin bir iş idi. Bu obyektleri rahat idarə etmək mümkün deyildi, əlli yerdən əl açıb üstünə gələn vardı Rzanın. Hədə-qorxu, oğurluq, gizli mənimsəmələr də başqa tərəfdən bezdirirdi onu. Evdə də ki, Fidan... Rza onun smartfonuna gizlincə bir proqram yazdırmışdı, WhatsApp-da yazıb sonra sildiği bütün mesajları istədiyi vaxt bərpa edib oxuya, dinləyə bilirdi. Və qəribə şeylər çıxmışdı ortaya. Keçmiş tələbə yoldaşlarından biriylə çox məhrəm, həm də intim mesajlarını dinləyib sarsılmışdı. Uşaqlarının ikisi də məktəbliydi, balacaydılar, yoxsa bu dəqiqə boşayardı Fidani, heç “uf” da deməzdi. Rza

təmkinli adam idi, üzde özünü o yerə qoymurdu, amma içində çəkirdi, həm də, görünür, həyasız, dilli-dilavər, açıq-saçıq, xəyanətkar arvadı barədə nəşə, planı başqaydı.

- Sizə gəlirəm, Qara, nəyin var yeməyə? - Rza heç vaxt telefonda bu qədər yorğun səslə danışmamışdı.

-Balıq küküsü bişirirəm, gəl...

Qaraqız sevinən kimi oldu. Çoxdandı Rzayla görüşüb Gilənarın işləriylə bağlı dəqiq məlumat almaq istəyirdi. Çünki Gilənar artıq liseydən xaric edilmək üzrəydi. Bir sıra rəsmi sənədlər və maliyyə köçürmələrində dəqiqləşdirmələr sona çatan kimi o, təhsildən kənarlaşdırılmalıydı. Ürəyinin dərinliyində Qaraqız onun qayıtmasını istəsə də bilirdi ki, gəlməyəcək, oralarda qalacaq. Bu isə onu qorxudurdu. Elə buna görə də Rzayla əməlli-başlı söhbət etməyə, məsləhətləşməyə ehtiyac duyurdu.

Süfrə arxasına qanıqara keçən Rzanın ilk sözü bu oldu:

- Yenə yuxusuzluq dərdinə mübtəla olacam, Qara.

- Niyə? - Qaraqız təəccübləndi.

- Niyəsi yoxdu. Sümüyümü it sümüyünə calamışam, ona görə.

Qaraqız dəhşətə gəldi. O, qaraqabaq, ağırtaxta qohumundan belə sözlər, belə ifadələr gözləməirdi. Özü də kimə - kimə? - əziz-xələf arvadına qarşı. "Yəqin Fidan yekəbaş nəyə görə qanını qaraldıb". Bir o "niyə"dən başqa artıq heç nə soruşmadı. Gilənar məsələsini də keçirtməyə arxa plana. "Qanı qaradı. İndi olmaz." - fikirləşdi.

- Qara, içməyə nə var?

- Çaydan, sudan?

- Yox, araqdan, çaxırdan...

- Çaxır var.

- Gətir.

Başı dumanlanana qədər içdi. Dinib - danışmadı amma. Telefonunu söndürmüşdü. Görkəmi çox miskin idi. Yeməyi də çox iştahsız yedi. Qaraqızın aylıq haqqını da gətirmişdi. Həmişəki kimi stolun üstünə qoyub ayağa durdu.

- Qara, çalış bu evdən uzaqlaş. Get burdan. Sənə iş də taparam. Öz əlin, öz başın olar - gedib yaşayarsan rahatca. Burda ayrı şeylər olacaq eey, uzundərə şeylər olacaq. Ölüm-dirim davası gəlir qabaqdan. Getməyin məsləhətdi...

O, bunları gethagetmə deddi. Qaraqız fikirləşməyə, cavab verməyə belə macal tapmadı. Dedi və getdi. "Sən nə qədər qəddarsanmış, Rza, nə qədər qəddarsanmış! Bu ev-eşiyin, bu ocağın istisində yaşa dolmuşam, bu ocağın körpəsini böyüdüb başa çatdırmışam, buranın çörəyini yemişəm, indi deyim ki mən getdim? Bəs Gilənar? Allahın yoxmu sənini? Necə dilinə gətirirsən ki, get burdan... Bu qədər soyuqqanlılıq olar? Bu, bilirsən nəyə oxşadı? Ah, Rza, ah..."

İki il əvvəl Xəlilin anası can üstə olanda özü Qaraqızın yanında qalmışdı. Ağasadıq kişinin isə o vaxt üzü əyilmişdi, sinir krizindən xəstəxanaya düşmüşdü. Gecə yarısı Dürdanə bədbəxt zəng elədi ki, "anan keçinir, xırıldayır artıq, gözləri dirənib, baxanda qorxuram". Xəlilin denən heç tükü tərpəndi? "Üzünü divara çevir, mən uzaqdayam, üzünü divara çevir" - dedi arvadına. Bax, bu qədər soyuqqanlı, bu qədər qəddar! "Noolub?" - soruşdu Qaraqız. "Heç uşaq ağlayır, onu deyirəm. Üzünü divara çevirəndə rahat yatır..." Səhərə yaxın bir də zəng eləyən Dürdanə ağlaya-ağlaya qayınanasının ölüm xəbərini çatdıranda, Xəlil: "Ölüb ölüb də... Gəlirəm. Ana mənimdi, sən niyə cırırsan özünü? Üzünü divara çevir, ört üstünü, uşaqlar qorxmasın..." - demişdi. Bunu isə Qaraqız eşitmişdi. Sonralar kefli vaxtı öz dilindən təkrarən bir də çıxmışdı o gecə dediyi sözlər... Ardınca da gözünün içiyə Qaraqızın ürəyini neşətləyib:

“Səni o qədər çox istəyirəm ki, Qaraşka... Anam canını tapşıranda belə səni tərk eləmədim, qucağından çıxmadım. Arvadımı aldatdım ki, uzaqdayam...” Qaraqız onda özünü saxlaya bilməmişdi: “Həm də əclafcasına dedin ki, üzünü divara çevir...”

“Hə, Xəlil şərəfsiz idi, əclaf idi. Əclaf! Özü də yekəsindən! Amma bütün bunları bilə-bilə niyə ondan qopa bilmirdim? Niyə?”

Yox, bunlar ayrı söhbətin mövzusu. Xəlil qaldı keçmişdə! Söhbət Rzadan gedir indi, Rzadan!

Rza, bu nə vicdansızlıqdı? Necə dilin gəlir, mənə “çix get!” deyirsən, hə? Necə dilin gəlir? O sözü deməklə sən Xəlildən nə fərqin oldu? Sən “çix get!” deməklə diriylən üzümü divara çevirirsən eey, xəbərin var?!.. Divara yox eey, məzara, gora çevirirsən!.. ”

Pilləkəndən düşəndə, şəkərbura dolu sinini əlindən saldı. Yerə çöküb yığdıqca, hönkür-hönkür ağladı. “Bütün ömrüm boyu bir nəfər də olsun təmiz adama rast gəlmədim mən bədbəxt, rast gəlmədim! Qismətimə ancaq əclaf var çıxdı, əclaf var, əclaf var!...”

* * *

“Exemplary education” liseyindən zəng edən qadın Qaraqızla görüşmək istədiyini bildirdi. Ona liseyin harda yerləşdiyini başa saldı:

- Rza müəllim verib sizin nömrənizi. Gəlməyiniz məsləhətdi.

Qaraqız çox ağır, könülsüz, sadəcə etika xatirinə cavab verdi:

- Yaxşı... İki gün sonra gələcəyəm, - deyib sağollaşdı.

Əvvəl Gilənara mesaj göndərirdi, - cavab gəlmədi. Ürəyi partlayırdı. Sonra Aşurun nömrəsini yığdı - zəng çatmadı.

“Bəs sən hardasan, baba? Bir görünsənə!..”

Küncün qaranlığı yarıldı, Dərviş Aşurun işıqlı surəti görüldü:

“ - Sən nə məşəqqətlər çəkirsən... nə zülmələr çəkirsən...”

“ - Ah, baba, ah... dünya murdarxanadı, murdarxana... Bütün paklıqların özəyində bir Canpoladlıq var, bütün məsumluqların mayasında bir Yolçuluq var...”

“ - Hərşey fanidi, hər şey. Unutma...”

“ - Hər addımda qolum-qanadım qırılır, baba, hər addımda...”

“ - Bəs sən elə bilirsən burda rahatdı? Ruhu zədəli olanlar burda da zülüm çəkir. Burda da qol-qanad qırılır, özü də əbədi...”

“ - Ah, baba, ah...”

“ - Bilirsən göylər şairi nə yazır? Göylər şairi yazır:

ulduzlara açılan qapını cəftələ,

kainata açılan nəfəsləyi ört.

hər gün özünü asacağın kəndirə

sevinə-sevinə sabun sürt...”

Qaraqız diksinən kimi oldu: “Bu, Aşur babamın səsi deyil, yox! Bu, o deyil! Yox, o deyil!”

“ - Sən kimsən? Sən kimsən? Babam deyilsən, yox, babam deyilsən!.. ”

“ - Dən dalınca gəlmiş bir quşam, amma dən yoxdu, sən varsan, sən...”

Qəfil küncdəki o işıqlı surət elə parladı ki, Qaraqızın gözləri qamaşdı. Parladi və dərhal da kiçilib soluxdu. Boz sığırçın boyda olana qədər balacalaşdı. Sonra da küncün toranlığına çırpılıb qeyb oldu...

“ - Ah, mən də yoxam heç... mən də yoxam... dən kimi dənələnmişəm, su kimi içilmişəm...”

Artıq bu evdə qala bilməzdi. Bu evdə babası deyil, hansısa kabus görünmüşdü gözünə. “Necə yəni “özünü asacağın kəndirə sabun sürt?” Özü də “sevinə-sevinə...” Məni intihara dəvət eləyən qüvvəni tanımaq belə istəmirəm! İstəmirəm, yox!.. ”

* * *

Şövqiyyə xanımın kefi kök idi. Liseydən kənarlaşdırılsa da, Gilənarın qayıtmayacağı xəbəri onu sevindirirdi. Belə olduqda ərinin bütün mal-mülkünə özü sahib olacaqdı. Rza isə nadanlıq etməmək fikrindəydi. Şövqiyyə xanımla hərtərəfli yaxınlıq etsə də, Hidayət müəllimin haqqı-sayını itirmək istəmirdi. Odur ki, ondan gizlin xarici bankların birində Gilənarın adına hesab açıb ora kifayət qədər pul yatırmışdı. Gilənar lap bu yaxınlarda xəbər eləmişdi ki, hələlik Luqanoda yaşayacaq, Fayette liseyi bitirəndən sonra yığışib birlikdə Almaniyaya gedəcəklər. Özü də birdəfəlik. Qaraqızın ağılından ayrı şeylər keçmişdi onda: “Həə... Almaniya... Eynicinslilərin cənnəti...”

Qaraqız on beş il ömür sürdüyü evi ürək ağrısıyla tərk etdi. Getmək istədiyini deyən kimi Şövqiyyə xanımın üzünə işıq gəldi, “xoş getdin” söylədi, sanki sevindi. Olub-bitənlər haqda Gilənara yazdı. Heç nə... Elə bil bu qızın ürəyinə daş bağlamışdılar. Heç vecinə də gəlmədi. Yazdığı cavabda sözünün başı da Faya idi, ayağı da. Baş verənlər Qaraqızın ürəyində tıxac kimi ilişib qalsa da, dözdü. “Mən sənsiz ölərəm, ölərəm, ölərəm...” Başını yelləyib: “Hamısı boş şeymiş, boş şey!..” - düşündü.

“Exemplary education” liseyi ilə kirayələdiyi mənzilin arası uzaq olsa da, Qaraqızın metroda getməkdən, insanlarla daha çox təmasdan xoşu gəlirdi, elə bil yad çöhrələrə baxa -baxa dərini azdırırdı. Liseydə himayəsinə verilmiş uşaqlar ona tez isnişdilər. Şifahi dil tədris edirdi. Hər dəfə yazı taxtasına dairələr, kvadratlar çəkəndə içi silkələnirdi. Az qalırdı onlara ölü quş şəkilləri, tabutlar, tüstüləyən şam cizgiləri çəksin. Amma özünü saxlayırdı... “Onsuz da mən dünyanın dar dairəsinə cızılmış fəlakət smaili kimi bir şeyəm, fəlakət smaili kimi bir şey... Bu dairənin içinə məni Tanrı özü cızıb, özü...”

Tezliklə yay tətili başladı. Qaraqız yır-yığışını eləyib getdi rayona, çox şey də ondan sonra baş verdi.

Tufan dərəsində ağır texnikalar işləyirdi. Oraları tanımaq olmurdu, ətrafda hər şey dəyişmişdi. Hücrənin həndəvərində ilişib qalanlar nəzərə alınmasa, yabanı qızılgüllük adlı şeydən əsər-əlamət yox idi. Pirin üstünü qalın toz basmışdı. Bir gün axşamacan hücrənin səliqə-sahmanı ilə məşğul oldu. Acılı-şirinli xatirələrə qapılıb qaş qaralanacan silib-süpürdü. Çoxdandı belə əziyyət çəkməmişdi. Günün sonunda elə bil ayılan kimi oldu: “Axı niyə bu qədər əlləşirəm? Niyə bu zülmü, bu zilləti çəkərəm? Niyə? Nədən ötrü?”

Axşam Aşurla yazışdı. “Biz artıq Amerikadayıq. Təzəcə gəlmişik. İşlərim o qədər sürətlə alındı ki, heç kimlə görüşüb vidalaşmağa imkan tapmadım. Hər şey qaydasındadı. Yerlərib-yataqlanaq, sizə geniş yazacam. Okey? Bay-bay.” Ürəyi sıxıldı. Köhnə dəmir çarpayısına uzandı. Divardakı üstü pulcuq-pulcuq ləkələrlə örtülü güzgünün toranlığı bir az da artmışdı. Ürək eləyib o güzgüdə özünə baxa bilmədi, qorxdı. “Getmək lazımdı burdan, getmək...”

Səhər ata-anasının, Minaxanımın qəbrini ziyarət elədi. Günün sonu görünmürdü. Təzədən burulub Tufan dərəsinə yollandı. Vəhşi qızılgüllər hələ tam yetişməmişdi, amma qoxusu bihuş eləyirdi. “Lap yetişsə də, mənlilik deyil daha, mənlilik deyil... Qurtardıq! Özü də biryolluq!..”

Axşam küçələrində mağar qurulduğunu gördü. Öyrəndi ki, Coşunun qızının toyudu. Özlüyündə: “xoşbəxt olsun!” - dedi. Sonra da fikirləşdi ki, “bu mürdarxanada xoşbəxtlik nə gəzir...”

Toy səsi aləmi bürümüşdü. O, dəmir çarpayısında uzanıb üzünü həmişəki kimi küncə tutmuşdu. Həmişəkilərdən fərqli, bu dəfə babasını çağırırdı. Elə bilirdi onunla indi danışsa olsa, səbri çatmayacaq, hirsələnib qiyam qaldıracaq. Həyatının məhv olmasının başlıca səbəbini bildirəcək. Deyəcək ki, baş

verənlərin hamısı ona tükənməz inamından irəli gəlib... Toyun sədaləri altında xəyalları uzaq illərə uçdu. Coşunun onu ilk dəfə öpdüyü anı xatırladı... Amma o təmasın xatirəsi canını silkələmədi, beşik kimi yırğalamadı. Gözü önündən lent kimi keçənlərə, sadəcə acı-acı güldü. Birdən-birə ağılına nə gəldisə əynini dəyişdi, bəzənib-düzənib toya getdi. "Çağrılmayan yerdə görünmə" deyən qələt eləyib, başını da daşa döyüb!" Düşərlik yazdırdı. Məhlənin qadınlarına qoşulub şənləndi, çoxlu rəqs elədi. Orada Fidanın qohumlarından biri ona bilmədiyini bir xəbəri çatdırdı: "Rzayla Fidan boşanır..." - "Xəbərim yoxdu. Niyə?" - "Mən də bilmirəm. Eşitdiyimə görə, Rza başını götürüb Amerikaya getmək istəyir." - "Eşitməmişəm..."

Gecə Rzadan zəng gəldi. Qaraqıza başa saldı ki, "Sabah evdə ol, bələdiyyədən gələcəklər. Deyəsən, piri sökmək istəyirlər. Qoy yerini dəyişib bir az yuxarılara, qaramuxlardan o yana, dərənin qurtaracağına köçürsünlər. Ehtiyac varsa, gəlim..." - "Yox, narahat olma."

Qaraqız xəbəri çox soyuqqanlı qarşıladı. Boşanmaq məsələsiylə bağlı isə heç nə soruşmadı. Sonralar biləcəkdiki: Rza boşanandan sonra Amerikaya ona görə getmək istəyir ki, Sarı İbiş onların mal-mülkünün səksən faizini öz əlinə alıb. Şövqiyyə xanımın Rzaya isə az qala tulapayı üç-dörd biznes obyektini qalıb ki, bununla da hər an iflasa uğramaq olar. Rza Şövqiyyə xanımdan kar aşmayacağını görüb, əlində olan sərmayəni xaricə yatırmaq istəyir. Çünki gec-tez Sarı İbiş, ya onun kimi başqa birisi peyda olub himayəsiz qalan bu adamı sıradan çıxaracaq. Görünür, bu barədə evində haçansa ağzından qaçır ki, Fidan da indi onu aləmlə bir eləyir. Boşanmalarına günahkar Rza olduğunu, xaricə qaçmaq üçün belə etdiyini bəhanə gətirir.

Gün qalxmışdı. Üç-dörd nəfər bələdiyyə nümayəndəsi, üç qəbirqazan onun göstərdiyi məkanda Dərviş Aşur üçün məzar qazılması yerə getdilər və razılığa gəldilər. Qəbirqazanlar Eşq Divanəsinin yeni məkanını hazırlayandan sonra hücrəyə qayıtdılar və Qaraqız hələ uzaqdan neçə-neçə boz siğircinin hücrədən pırlıtiyla necə uçub getdiyini soyuqqanlıqla izlədi. Aşurçikin dedikləri yadına düşdü və ona haqq qazandırdı.

Qaraqızın qəribəliklərlə dolu həyatının ən maraqlı, ən ağılsız məqamı yetişmişdi. Ustalar ağır sinə daşını linglə kənara itələyib məzarı eşdilər, bütün baş verənləri Qaraqız videoya çəkdi. Məzarın əhləd daşlarını bir-bir götürdülər və... müşk qoxusu aləmi bürüdü. Amma qəbir bom-boş idi! Nə skelet vardı, nə də çürüntü! Sadəcə bir ovuc toz və qəhvəyi rəngli bir cüt şam vardı, - yarıyacan yanmış sönmüş bir cüt şam! Bunlar mumdən düzəlmə şamlar idi, tozun içində yanaşı düşüb qalmışdılar.

- İndi neyləyək? - eynəkli bələdiyyə rəsmisi soruşdu? Burda ki, heç nə yoxdu...

Qaraqız özünü itirmədən təklifini verdi:

- Heç nə... Şamları mənə verin. Babamdan yadigar saxlayacam. Qəbrin dibindəki tozu kürüyüb təzə məzara aparın. Yəqin babamdan qalan elə budu... Sinə daşını, baş daşını da köçürün üstünə. Vəssalam.

Amma özü də görürdü, özü də başa düşürdü ki, bu məzara cəsəd deyilən şey basdırılmayıb heç vaxt. Basdırılmış olsaydı, sür-sümüyündən nəşə qalmış olardı.

"Köçürmə" prosesi başa çatandan sonra Qaraqız evə döndü. Rzaya zəng eləyib hər şeyin qaydasında olduğunu dedi. Çox yorğun idi, bütün günü Yalqızlar Pirinin həndəvərində olmuşdu. "Babam təzə məzara qovuşdu... Gün o gün olsun mən də təzə həyata qədəm qoyum..." Bu düşüncələr içində yuxuya getdi.

Dərviş Aşur yuxusuna girmişdi. Boy-buxunlu, yaraşlıq, gözəl bir qiyafədəydi. Xoşbəxtlik içindəydi. Elə hey gülümsəyirdi. Qaraqıza heç nə

demirdi, sadəcə, məmnunluqla başını yelləyirdi. Sonra əbasının ətəklərini qanad kimi yanlara açaraq kiçilib-kiçilib boz siğirçin boyda olmamışdan və uçub gözdən itməmişdən öncə sakitcə bircə onu dedi ki, “şamları saxla, dünya zülmətlərə qərq olanda yandırarsan...” Diksinib ayıldı. Uzun müddət yuxusunu çözdü. Sonra elə bil içində bir çevriliş baş verdi. Özlüyündə “boş şeydi... boş şeydi... boş şeydi!” söylədi. Pəncərədən boylandı, zülmət bir gecəydi. “Dünya elə zülmət içindədi də! Haçan işıqlı olub ki, bu murdarxana?” Şamları yandırdı. Müşq qoxusu aləmi bürüdü. Ömründə belə işıq görməmişdi, bu cür misilsiz bir qoxu çəkməmişdi ciyərlərinə... Səhəri diri açdı. Gilənara heç nə yazmadı. Aşurçikə də həmçinin. Təzədən haçan yuxuya getdiyindən xəbəri olmadı.

Günortaya yaxın rayonu tərk elədi. Pirqasımlı yolunda maşını saxlatdırdı. Qarğıdalı satan uşaqlardan iki qarğıdalı aldı.

- Boz siğirçin var?
- Var.
- Neçə dənədi?
- On iki.
- Hamısını ver...

Bir az keçdi, Rzaya zəng elədi. Hal-əhvaldan sonra yolda olduğunu, bir azdan Bakıya çatacağını bildirdi.

- Rza, axşam siğirçin çığırmasına gəl, əla bir çığırma bişirəcəm, sən istəyəndən - turşulu-soğançalı... Pirqasımlı yolundan almışam, hamısı boz siğirçindi, boz siğirçin eey, supeerr!...

O, başını xoşbəxtcəsinə avtobusun şüşəsinə söykədi, sürətlə geridə qalan dəngil-düngül ağacları, kollara baxa-baxa bir xeyli susdu. Min illərlə sorağında olduğu, eşqiylə yaşadığı təzə bir dünyaya qovuşmuşdu sanki. Telefonundakı siyahıya baxdı. Bir vaxtlar hər gün başını xarab eləyən Ağanın adı bu siyahıda birinciydi. Əli dinc durmadı, fikirləşmədən “yes”i basdı. Xəttin o başından Ağanın səsi eşidildi:

- Alo, kimdi?
- ...
- Kimdi?
- ...

Dud-dud-dud.

Aşkarda cürəti çatmasa da, ürəyində onunla xeyli danışdı: “Tanımadın? Türkan Şoraydı da...” Özünəməxsus tərzdə bir xeyli “naz elədi, razılığa gəldi, şərtləşdi, vədələşdi”.

O, bu an özünü dünyanın ən xoşbəxti sanırdı. Telefon “danışığı” bitəndən sonra avtobusdakı sükut elə bil onu qorxutdu. Elə o ovqatın içində, həm də qərribə bir tərzdə sürücüyə səsləndi: “Mahnıdan-zaddan yoxdu, qaqaş? Maqnitafonu yandır, qoy oxusun da...” Sürücü cavan bir oğlan idi. Güzgüdə ona baxıb qımışdı. Sonra avtobusun salonunu Rəmişin “Dolya vorovskaya”sı bürüdü...

18 iyul 2016 - 5 may 2017

◆ P o e z i y a

Fikrət QOCA

İNQİLAB

(poema)

YUXU

Günlərin bir günündə
Qəribə yuxu gördüm...
Qədim İçərişəhər,
Qoşa qapı önündə
Rus generalı Sisyanov dayanmışdı.
Hər yan qana boyanmışdı.
General Qalanın açarını görüb
başını itirmişdi.
Baş çiyindən düşdü,
başladı qaçmağa,
diyirlənə-diyirlənə.
Baş diyirlənə - diyirlənə
deyinirdi;
"açarı mənə, açarı mənə".
Generalın bədəni,
atdan düşdü,
qaçdı başının dalınca
Başını qarmalayıb soxdu qoltuğuna
bir də rast gələ bilər qılınca.
Baş qoltuğunda da deyindir
açarı mənə, açarı mənə.
"Sus! Əmr edirəm sənə!"
demək istədi general.

Gördü dili, dodağı başının üstündədi,
 Baş da başını itirib
 pis gündədi,
 ağı başında deyil.
 baş ötür dil-dil.
 Baş qəribə şeylər
 danışmağa başladı.
 General başını,
 başındakı sirrini
 götürüb qaçmağa başladı.
 Dalınca da rus qoşunu,
 Əsgərlər qışqırırdı
 ver bizim qoşunun başını.
 "Baş özümündü" demək istədi,
 səsi çıxmadı.
 dili, dodağı başının üstündə idi.
 Baş yaddaşını itirmişdi
 ağı pis gündə idi.
 Gah deyirdi "yandırdım",
 gah da deyirdi "yandım"!
 Boğulurdum,
 axır ki, bu qorxulu yuxudan oyandım.
 Sual verdim özümə,
 Başsız adam yeriyə bilər?
 Bəs gözlərim yumulu ikən
 yuxu necə görünür gözümə?
 Başı vardısıa
 bu boyda yolu İnsan qıra-qıra
 niyə gəlmişdi bura!?
 Elə gələndə də çiyindəki
 öz başı deyilmiş.
 Ya da başın içi yaxşı deyilmiş.
 Görünür, əsas zərli paqondu,
 elə ki çiyinə qondu,
 əmirlər onundu.
 Sisyanov Bakının dosta açıq qapılarını
 açarla açmalı idi;
 Başını qoltuğuna vurub qaçmalı oldu.

MART QIRĞINI

- Ara, Mahmud, ay Mahmud,
 Ara, mənəm, Vartanam.
 Ara, sənin kirvənəm,
 Güloğlanı tutanam.
 - Arvad, açım qapını...
 -Kişi, sən Allah, açma...
 Vartan olanda nə olar,
 Vartan da ermənidi.
 İki gündü bizi

qırıb-çatan da
ermənidi.

- Ara, Mahmud, qapını aç,
Eşidən - görən olar,
Məni öldürən olar.
- Vallah, düz deyir, arvad,
Nahaq qana batırıq.
Onu küçədə qoyub,
Evdə necə yatarıq.
- Mahmud, tez aç qapını,
Kırvənəm, mən gəlmişəm,
Sənə pay gətirmişəm.
- Vartan, paysan sən özün,
Açıram, canım-gözüm...
Mahmud qapını açdı,
Vartan da atəş açdı.
- Mahmud can, sən bağışla,
Gülləm çox azdı, eli...
Hərənizə bir güllə,
Tapmışam yeli-yeli...
Amma Güloğlan üçün...
- Vartan, bir ona dəymə,
bircə oğluma dəymə.
Offf, Allah...

Öldüm, Allah...

- Ölmə, türk köpəyoğlu,
Gözünlə gör, yaxşı bax,
Anuşa aparacam
Güloğlanın başını.
O arvadın, Yaxşının
İki qızıl dişini
Anuş məndən istəyib,
Çoxdan istəyib hələ.
Axır ki, pırlanıb
Fürsət düşübdü ələ...
Yolları düyün-düyün
Qaragün

İçərişəhər,

Bu mart qırğını idi,
Ağlayırdı için-için,

İçərişəhər,

Günahsız

və silahsız

Körpə, cavan, ağbirçək.
Əli silahlı,
Allahsız,

haqsız...

Gəl indi bu dərdi çək.

Üç gün köhnə Bakıya

qurğuşun yağa-yağa...

Çəmbərəkəndə məzarlar
dırmaşdı çıxdı dağa.

TƏZƏ QURULUŞ

Dedilər, bu təzə qurulmuş,
yeni quruluşdu.
Şura hökumətidi.
Fikri qətidi,
hər bir iş olacaq
Şuraya qoyulacaq
həll olunacaq.
Məhkəmə əvəzinə
"Troyka" yarandı.
Bundan sonra üçlər,
Öz arşını ilə ölçürlər.
"Pereskurun çarpayısı kimi"
Dartıb kimi uzadaq,
Kəsib gödəldək kimi,
"Üçlərin" rəyi
"Ölsün", "Qalsın" deməkdi.
Elə bil atılan püşkdü.
Sonra "qalsın" sözü
unuduldu, ixtisara düşdü.
Həyat "üç" "hə"dən asılıdı.
"Üçlər" göstərən qapıya
dərhal möhür basıldı.
Yetimləri qaldı mələr.
Üç "hə"dən asılıdı
Sürgünlər, güllələmələr.
Kimsə qısıb səsini
başqa cür oxuyurdu
qədim el nəğməsinə.
A Nargilə, Nargilə
"üçlər" getdi yargilə.
Səni sevən oğlanı
Apardılar Narginə.
Çəmbərəkənd qəbiristanlığı
Uzandı Narginə kimi
getdi çıxdı.
Şəhidlər bəlkə də orda
Burdan çoxdu.
Gərək Narginədə
Kiçik də olsa bir Şəhidlər
xiyabanı yaransın.
Sağaldaq nakam ürəklərin yarasın.
Şəhidləri yad edək
Günahsız gedənlərin ruhunu
azad edək.

Buldozerlər başlayır,
 Burda park salınacaq
 Burda ana-balalar
 Oynayıb-əylənəcək,
 Rəhbərlər pəncərədən
 baxıb vəcdə gələcək.
 Şeytan karuselində
 oynar şeytan balalar.
 Rəhbərlərin gəzdiyi
 Bu dar, uzun dəhlizdə
 qısır şeytan balalar...
 Qəbiristanda park salındı,
 "Drujba" restoranı tikildi.
 Oyun havaları çalındı,
 Rəqs elədik
 ayağımızı şəhid məzarlarının
 üstünə döyə-döyə
 Oyun havası,
 Şəhid naləsi ucaldı göyə,
 Dağın başında ucalmışdı
 Kirovun nəhəng heykəli.
 Dalını çevirmişdi qəbiristana,
 Bakının başı üstünə qapaz kimi uzanmışdı
 Onun nəhəng tunc əli.
 Sonra, sonra... sonra...
 1990. İyirmisi yanvar.
 Mən onda inandım ki
 Hər insan özü boyda şamdı,
 Lazım olanda özü alışar, yanar.
 İyirmisi yanvar,
 qəhrəmanlıq tariximiz,
 O gün yenidən millət olduq biz.
 Kəcabələr üstündə
 qərənfillər qan ağlayırdı.
 O gün göydən qərənfillər yağa-yağa,
 düşməyə dağ çəkildi, dağ.
 O gün Şəhidlər Xiyabanı oldu,
 yenidən doğuldu
 O Müqəddəs dağ.
 Heç zaman qalib gəlmək olmur
 səbirə, haqqa, dözümə.
 O gün Azərbaycanda hər kəs
 Maşallah deyə bilərdi özü özünə.
 O gün hamı vətənpənarlı idi.
 Millət, din, dil ayrılığı yox idi.
 O gün hamı Azərbaycanlı idi...

Sonra gördüm ki,
 böyük bir mancanağın ağzında

uçur Kirovun başı.
 Bədənini qoyub qaçır Kirovun başı.
 Kirovun əli uzalı qalmışdı başının dalınca,
 Əli deyirdi hara qoyub gedirsən məni,
 başsız qoyma bədəni...
 Sonra bədəni getdi,
 Sonra ayaqları,
 Sonra ayaqlarının izi.
 Qayıdar, gələr vahiməsi
 Hələ də hədələyir bizi.
 Gərək vaxtında
 Kirovun heykəlini
 Özündən yüz dəfə
 Böyük eləmiyediniz.
 Hər ayağını bir maşına
 Yük eləmiyediniz.
 Bir barmağı qırılar, düşər
 Bir bədbəxtin bəlalı başına.
 Bais olarsınız yetim balalarının
 Göz yaşına.
 Xalq sevdiyinin ürəyində qoyur heykəlini,
 adını çəkəndə
 Sinəsinin üstünə qoyur
 Sağ əlini.
 Bura Şəhidlər Xiyabanıdır,
 Vətən uğrunda bura
 Hamımızın yeridir,
 Sən ünvanıdır.

* * *

Öləni dəfn eləmək
 Ən ilkin insanlıqdı.
 Yer üzü başdan-başa
 Köhnə qəbiristanlıqdı.
 Hər düşən yarpaq altda
 Torpaq olmuş xəzəl var.
 İlk məzarın üstündə
 Yüz mərtəbə məzar var.
 Hələ bundan əlavə
 Od içində yanan var,
 Buz içində donan var.
 Suda boğulan olur,
 Hələ lap doğulanda
 Ölü doğulan olur,
 Ömür boyu çiyində
 dərd daşıyıb ölənlər.
 Öz ömrünü sonadək
 Mərd yaşayıb ölənlər
 Xatirəniz önündə

Sizə baş əyir hamı.
Sizə nəğmələr qoşur
Şairlərin ilhamı.
Həyatın öz qanunu,
Qaydası, gərdişi var.
Bu dünyaya gəlməkdə
Hər kəsin öz işi var,
Buna tale deyirlər.
Bilmirəm, bu adamın
Əlinə, ya alınına,
 harasına yazılıb.
Hər insanın taleyi
 doğum, ölüm tarixi
arasına yazılıb.
Ölüm hökmü yazılıb,
Ölüm hökmü dünyada
Ən mənasız qanundur,
Ən məzəli qanundur.
Doğulanlar öləcək,
 bu ən ilkin qanundur,
 ən əzəli qanundur.
Ömrün elə anı var,
Ölüm daha əzizdi.
İnsan ucalığından
Aşağı enməməkçün
Ölüm - sonuncu qapı,
sonuncu gülləmizdi.

◆ Dramaturgiya

Firuz MUSTAFA

ÜÇ CANAVAR

◆ Pyes

**ODQAPAN (MARIQ)
MƏRDANƏ (QIVRAQ)
DOSTANƏ (BOZAQ)**

Proloq əvəzi

Canavar yaxud qurd (*lat. Canis*) - yırtıcı, it cinsindən olan məməli heyvan. Ciddi elmi tədqiqatlar sübut edir ki, canavarlar indiki ev itlərinin ulu valideynləri olmuşlar. Canavarın qidası ilin mövsümündən asılı olaraq müxtəlif növ gəmiricilər, quşlar, sürünənlər, onların yumurtaları, qurbağalar, kərtənkəllər, xırda yırtıcılar və kənd təsərrüfatı heyvanlarıdır. Qışda əsasən dırnaqlı heyvanlar, yayda isə xırda onurğalılar, habelə həşəratlar və meyvə gilələri onların qida rasionunu təşkil edir.

Adətən yuvalarını qayalıqlarda və suya yaxın yerlərdə düzəldirlər.

Canavarlar ilkin pleystosen mərhələsində - 1 800 000 il əvvəl meydana gəlmişlər. Mitoxondrial DNK-nın tədqiqi müəyyən etmişdir ki, canavarların ən azı 4 genoloji xətti var ki, onlardan da ən qədimi gecikmiş pleystosen mərhələsinə aid olan Afrika xəttidir. Ən son xəttə Tibet canavarları meydana gəlmişdir. Canavarın boğazlıq (hamiləlik) müddəti 63-65 gündür. 5-6 bala doğur. Bala dünyaya gələndə qədər erkək canavar dişisinin rahatlığı üçün əlindən gələni edir. Bunun üçün əvvəlcə erkək, yerin altında bir yuva düzəldir və yorulmadan yuvanı və yuvaya gedən lağımı qazmağa başlayır. Lağımın uzunluğu adətən 9-10 metr olur. İşini başa çatdırdıqdan sonra hamilə yoldaşını yeraltı yoldan keçirərək yeni "ev"inə aparır. Burada onu hər cür təhlükədən mühafizə edərək 2 ay müddətində öz dişisinə qulluq edir. Erkək qurd gecələr ova çıxır, əlinə nə keçirsə, toxunmadan dişisinə gətirir. Beləcə, 2 ayın tamamında bala dünyaya gəlir. Daha doğrusu, balalar. Çünki qurdların bir dəfəyə 4-dən 10-a qədər balası olur.

Balalar doğulduğu zaman gözləri görmür. Çəkik, mavi gözlər qurd balası doğulduqdan doqquz gün sonra gün işığını görməyə başlayır. Başlanğıcda balalarını ana südü ilə qidalandıran ana, iki həftə sonra onları süddən kəsir. Bundan sonra isə qəribə bir qidalanma taktikası başlayır. Balaların dişləri çıxmadiğindən, həmçinin mədələri möhkəm qidaya hazır olmadığından, ana

qurd mədəsindəki yarı həzm olunmuş qidaları qusaraq balalarını bununla yedizdirir. Bir müddət sonra isə onlara erkəyi ilə bərabər yedikləri yeməkdən verməyə başlayır. Balalar 3 həftəliyində ana və ata birlikdə onları yuvadan çölə çıxarır və bundan sonra balalarına gündəlik həyata qatılaraq ovlamağı, başlarına çarə qılmağı öyrədirlər.

Qurdlarda balası olan qurd ailəsinə çox qəribə bir diqqət olur. Məsələn, balaları olan erkək qurd bir gün ov tapa bilməmişsə, o günü ətrafdakı qohum və qonşu qurdlar öz ovlarından həmin ailəyə pay aparırlar.

Qurdların arasında ailə bağları çox qüvvətlidir. Dışisi və balaları yuvada yatdıqları zaman erkək qurd bir təpənin başında oturaraq keşik çəkir. Hər hansı bir təhlükə hiss etdiyi anda kəsik-kəsik hürərək ailəsinə xəbərdar edir, daha sonra ucadan ulayaraq düşməni uzaqlaşdırmağa çalışır.

Balalar böyüyənə qədər ailədə bol sevgi nümayişi gözə dəyir. Ailənin bir üzvü tələyə düşmüş olsa, qohumları onu qurtarmaq üçün əllərindən gələni edirlər.

Dişi qurdlar erkəklərə nisbətən daha tez böyüyürlər. Erkək üç yaşından əvvəl yetkin sayılmasa da, iki yaşındakı dişi artıq bala doğmağa hazır olur. On-on iki yaşına çatmış qurd qocalmağa başlayır və qurdların ən uzun ömürlüsü 20 yaşına qədər yaşayır.

Onların bədəninin uzunluğu 100-160 sm (quyruqsuz), quyruğu 30-60 sm, hündürlüyü 80-100 sm, çəkisi 30-80 kiloqramdır. Baş və sifətləri uzunsovdur, dişləri iti, böyük qılıqcıqlıdır. Qulaqları dik və sivridir. Çox iti iybilmə qabiliyyətləri vardır, onlar 1,5 kilometr məsafədən iyi hiss edə bilirlər. Tükü boz, qışda yaya nisbətən daha qalın olur. Erkək canavar dişidən iridir. Səhralardan tutmuş yüksək dağ ərazilərində məkən sala bilirlər.

Gecə vaxtı fəaldırlar, ərazidə yaşayan bütün heyvanlarla qidalanırlar. Ac canavar 10 kq ət yeyə bilir, adi sutka normasını isə 2-6 kiloqram təşkil edir. Cütləşdirmə vaxtından başqa, canavarlar 6-10 fərddən ibarət sürülərlə yaşayırlar. Sürüdə ierarxiyaya ciddi riayət edilir. Sürünün başçısı əksər halda erkək olur ("alfa" canavarı). Sürüdə onu dik duran quyruğundan tanımaq olar. Dişilər arasında da "alfa" canavarı vardır, o, adətən sürü başçısından qabaqda gedir. Təhlükə olanda və ya ov vaxtı, "alfa" canavarı sürüyə başçılıq edir.

İerarxiyanın aşağı pilləsində sürü üzvləri və tək canavarlar yerləşir. Ən aşağı pillədə isə böyümüş bala canavarlar qərarlaşırlar, onlar yalnız iki ildən sonra sürünün üzvü olur. Böyük canavarlar daim başçı canavarların gücünü yoxlayırlar. Nəticədə, böyümüş canavarlar ierarxiyanın yuxarı pillələrinə qalxır, qoca canavarlar isə aşağı pillələrdə özlərinə yer tuturlar. Bu cür inkişaf etmiş sosial strukturu ovun effektivliyini daha da artırır.

Canavarlar heç vaxt öz qurbanlarını güdmürlər, onu ancaq qovurlar. Heyvanı təqib edərkən, canavarlar kiçik qruplara bölünürlər. Tutulmuş heyvan sürüdəki mövqeyinə əsasən sürü üzvləri arasında bölünür. Ovda iştirak edə bilməyən qoca canavarlar sürünün arxası ilə gedir və qalan yeməklə kifayətlənirlər.

Canavarlar təbiətdə yeganə canlı varlıqlardır ki, erkək dişiyə, yaxud da əksinə, xəyanət etmir. Onlardan biri öldükdə digəri dəstədən ayrılır, ömrünün sonuna qədər də tənha yaşayır və yalnızca çevrilir.

Canavarların çox maraqlı və pozulmaz "qanunları" var. Onlar həmin "qanunlardan" kənar addım atmırlar. Qaydaları pozan canavarı dəstənin qarşısında digər qurdlar parçalayar. Dəstə başçısı bütün mənalarda dəstə üzvlərindən çevik olur. Görəndə ki, qocalıb, dəstədə ondan bacarıqlısı var, "əmr verir" dəstə üzvləri onu parçalasınlar. Bundan sonra dəstənin qabağına uzanır. Dəstə üzvləri bu "əmrini" yerinə yetirməyə borcludurlar.

Tədqiqat(çı)lar göstərir ki, meşələrdə, dağlarda heç vaxt canavar leşinə rast gəlmək olmur. Çünki canavarlar hansısa səbəbdən ölümcül vəziyyətdə olan qurdların leşini təbiətə buraxmır, onu yeyirlər ki, təbiətdə izi qalmasın.

Canavar ən təkmilləşmiş yırtıcıdır. O, maşından, silahlı adamdan və s. asanlıqla qoruna və gizlənə bilir. Bəzən yaxınlıqda olan sürünün hesabına qidalandıqdan sonra, daha ona yaxın gəlmir.

(Ensiklopedik məlumat kitablarından)

P.S. Canavarların həyatından bəhs edən bu kiçik parça (məlumat) tamaşanın başlanğıcında ekranda yazılı şəkildə və ya "qaçan sətirlərlə" təqdim oluna bilər. Əgər belə bir texniki imkan olmazsa, həmin mətnin səhnə arxasından oxunması da məqbuldur. Bu işi başqa qaydada - proqram və ya press-relizdə yazılmaqla da həyata keçirmək olar...

P.P.S. Daha sərfəli bir variant da var: əsəri tamaşaya hazırlayan rejissor məşqlər boyu Odqapanın dili ilə canavarların başlıca əlamət və cəhətlərini bu mətn vasitəsi ilə izah edə bilər.

1. "Dərə"

Mədəniyyət evinin səhnəsi. Yiğcam dekorasiya: ağaclar, uzaqda meşə, kaha, çay.

Mərdanə və **Dostanə** ayaq üstə.

Onlar uşaqlar üçün hazırlanan bir alleqorik tamaşanın məşqinə hazırlaşırlar.

Mərdanə. Aqlın bu işdən nə kəsir?

Dostanə. Eh, mənim aqlım var ki? Aqlım olsaydı...

Mərdanə. Aqlına nə gəlib ki? Maşallah...

Dostanə. Aqlım olsaydı, elə vaxtında doğrudan da artist olardım. Əsl artist... Ta mədəniyyət evinin belə həvəskarı yox... Bilirsən nə səsım vardı?

Mərdanə. Sənə kim mane oldu?

Dostanə. Ərim ölmüş qoydu ki olum? Dedi ki, oxuyan-oymayan qadınlardan zəhləm gedir.

Mərdanə. Hə, onda sən aktyor yox, müğənni olmaq istəyirmişsən.

Dostanə. Nə fərqi var ki? Elə hər ikisi artistdir də...

Mərdanə. Fərqi çoxdur... Müğənnilər yaxşı pul qazanır, aktyorlarsa quru maaşa baxır.

Dostanə. Bilirəm. Amma bilirsən ərim məni kimə görə boşadı?

Mərdanə. O boşadı, ya sən özün boşandın?

Dostanə. İndi bunun nə fərqi var?

Mərdanə. Düz deyirsən. Fərqi yoxdur... Yaxşı, onda sual belə olsun: bəs nə üçün boşandıңыз?

Dostanə. Mərdanə, vallah, desəm, gülməkdən ölərsən. (*Gülür*). Bəlkə də inanmazsan...

Mərdanə. De, mən də görüm gülməlidir, ya yox...

Dostanə. Oxuyanları bəyənməyən ərim, görüm onun papağı yerə girsin, məni boşayıb oxuyanla evləndi.

Mərdanə. Oxuyanla? O kimdir elə, ay Dostanə?

Dostanə. Müğənnidir. Toylarda oxuyan bir gözəlçədir.

Mərdanə. Doğrudan da gülməlidir. (*Gülür*). Görünür, bu da bir dəbdir. İndi adamlar nifrət etdiklərini daha çox sevirler.

Dostanə. Vallah, sənın dediyindən heç nə anlamadım. Çox qəliz danışırısan.

Mərdanə. Ola bilər. Bəzən çox sadə şeylər mürəkkəb görünür. (*Gülür*). Yaxşı, balam, bu Odqapan harada qaldı görəsən?

Dostanə. Bilmirəm. Dedi ki, tez qayıdacam.

Mərdanə. Bəlkə, o gələncən məşqlərimizi edək?

Dostanə. Hə, də... Vaxtımızı niyə itiririk?

Mərdanə. Başlayaq?

Dostanə. Başladıq.

Mərdanə. Qoy bir canavarın maskasını, pal-paltarını geyim. Maskasız olmaz...

Dostanə. Düz deyirsən. Yoxsa canavar bizdən inciyər...

Mərdanə. Hə, başladıq.

Dostanə. Reeplika...

Musiqi. Onlar cəld canavar maskasını və əlbəsesini geyirlər.

Mərdanə. *Mən neçə gündür ki, acam.*

Dostanə. *Hələ məni demirsən, bacılı. Bir azdan soyuqlar düşəcək. Səni deyə bilmərəm, amma mən isti havalarda düz-əməlli yeməyəndə soyuq havalarda çox pis hala düşürəm.*

Mərdanə. *"Pis hal" sən nəyə deyirsən axı?*

Mərdanə. *Yəni qışda tez-tez xəstələnirəm, qar yağanda elə hey burnumun suyu axır.*

Dostanə. *Onda sənə baxanda mən xeyli dözümlüyəm ki... (Gərdis edir). Bəzən günlərlə dilimə ət dəymir, amma birtəhər dözüürəm.*

Mərdanə. *Dözsən yaxşıdır. Bir də ki, nə edə bilərik? Biz elə əzəldən dözümlü heyvanlarıq.*

Dostanə. *Yenə əvvəllər birtəhər yaşamaq olurdu. Bizim sürünün başcısı Təkgöz olanda ovlanan heyvanlardan hərəməzə bir tikə düşürdü. Amma indi...*

Mərdanə. *Amma biz bu Topalı özümüzə başçı seçəndən sonra hamımız ac qalırıq.*

Dostanə. *Əvvəla, hamımız yox. Çünki indi də hər gün təzə ət yeyənlər var. İkincisi də, onu biz başçı seçməmişik ki. Tay-tuşları, yaxın dostları seçib. Bizim sürüdə qayda belədir: yalnız güclüləri başçı seçirlər.*

Mərdanə. *Bunu bilirəm. Əslində, elə bütün sürülərdə başçı belə seçilir. İş burasındadır ki, sən bu Topal qonşun yalnız öz barlalarını, bir də yaxın dostlarını düşünür.*

Dostanə. *Düz deyirsən, Təkgöz bundan yaxşı idi.*

Mərdanə. *O, çox yaxşı canavar idi. Gözü tək olsa da, hamımıza eyni gözlə baxırdı.*

Dostanə. *Onun vaxtında qanun-qayda vardı. Sağlam, güclü canavarlar hər gecə ova gedər, heç vaxt da əliboş qayıtmazdılar.*

Mərdanə. *Elə biri mənim ərim... Heç bilirsən, o, necə rəhmli, ürəyiyumşaq qurd idi.*

Dostanə. *Bilirəm. Özü də dost, qohum, qonşu qədri bilən idi.*

Mərdanə. *Ərim öz ovunun boğazından yapışib çiyinə atar, düz bibəşə Təkgözün yuvasının ağzına gedərdi. Təkgöz də hərənin payanı necə lazımdu bölərdi. Eh, o vaxt etibar, sədaqət vardı. (Mərdanəyə yaxınlaşib "pəncəsini" onun çiyinə qoyur). İndi hamı elələri?Vaaaaar? Varmı, ay Qıvrıq?*

Dostanə. *Yoooo... Beləsi nə gəzir, ay Bozaq? İndikilər əllərinə bir şey düşən kimi ya birbaşə ya Topalın yuvasına gedir, ya da ovu elə yoldaca gəmirib həzm-rəbedən keçirirlər.*

Mərdanə. *Ta fikirləşmirlər ki, bu ac canavarlar da yemək istəyir; onların xəstəsi var, əlili var, zəlili var, körpəsi var...*

Dostanə. *Dışisi var, ikicanlısı var.*

Mərdanə. *Topal ovu təkbaşına yeyənlərə ağır cəza verir.*

Dostanə. *Təkgöz belə şeyə dözmürdü.*

Mərdanə. *Təkgöz ovu sürüdən xəlvət yeyənlərə divan tuturdu. Amma Topal ovu ondan xəbərsiz yeyənləri cəzalandırır. Deyir ki, birinci mənim payımı gətirməli, sonra özünüz yeməlisiz.*

Dostanə. *Bizim kimi qorxaqlara bu da azdır.*

Mərdanə. *Biz nə edə bilərik ki?*

Dostanə. *Məsələ təkə bizdə deyil ki. Tutaq ki, biz zəif cinsə aidik. Bəs o cavan, güclü, erkək canavarlara nə deyirsən?*

Mərdanə. *Onlar Topaldan çəkinirlər.*

Dostanə. *Niyə?*

Mərdanə. *Bəyəm bilmirsən niyə? O, hər yuvanın ağzına özünün bir dostunu qoyub. Kim öz mağarasında bir balaca narazı-narazı mırıldanırsa, əliüstü ona, o zalım Topala xəbər verirlər. O da belələrinin yemini kəsir.*

Dostanə. *Elədir. Görəsən, ona niyə Topal deyirlər? Axı ayaqları güclü, qolları qüvvətlidir.*

Mərdanə. *Bəli, o, hələ çox güclüdür. Topal onun adı deyil?*

Dostanə. *Bəs nəyidir?*

Mərdanə. *Bu, onun soyadıdır...*

Dostanə. *Bıy... Nə yaxşı dedin. Mən bunu bilmirdim. Yaxşı, bəs onun öz adı nədir?*

Mərdanə. *Becit...*

Dostanə. *Belə de... Becit? Deməli, Becit Topal. Həm becitdir, həm topal. Pis səsələnir.*

Mərdanə. *(Ucadan). Yaşasın əzizimiz Becit Topal.*

Dostanə. *Anlamadım. Bu, nə üçündür?*

Zəng səsi. Dostanə telefonu götürüb dinləyir. Sonra dəstəyi yerinə qoyur.

Dostanə. *Odqapandır. Dedi ki, məşqinizi edin, bir azdan gəlirəm.*

Onlar maskalarını çıxarırlar.

Mərdanə. *Sənin xoşuna gəlir bu rol?*

Dostanə. *Canavarı deyirsən?*

Mərdanə. *Hə də... Əlbəttə, canavarı deyirəm.*

Dostanə. *Əsl mənim rolumdur. Narazılıq üçün bir əsas yoxdur.*

Mərdanə. *Doğrusu, bu cür rolları xoşlamıram. Hayıf deyil Dezdemonə, Ledi Maqbet, Ofeliya... Yoxsa bu nədir, canavar, tülkü...*

Dostanə. *Mən isə, əksinə, elə bu cür alleqorik rolları sevirəm. Artıq adamları oynamaqdan bezmişəm. Heyvanat aləmi daha maraqlıdır.*

Mərdanə. *Mən ta bu cür rollarda çıxış etməyəcəm. Odqapana da demişəm.*

Dostanə. *Bəs o nə dedi? Razılaşdı səninlə?*

Mərdanə. *Dedi ki, tələsmə, səbrli ol... Mənimki faciə rollarıdır. Mən klassik rolları sevirəm.*

Dostanə. *Mən isə bu cür rolların ölüsüyəm... Bilirsən bu əsərlərdə necə sətiraltı mənalar olur?*

Mərdanə. *Mən üstüörtülü söhbətləri sevmirəm. (Gülür). Mən aşkarlıq adamıyam.*

Dostanə. *İndi aşkar sözü yalnız üstüörtülü demək olar.*

Mərdanə. Yox ey, söhbət indiki, yaxud gələcək dövrdən getmir ki... Mən, ümumiyyətlə, sənətdən danışırım.

Dostanə. Eh, Mərdanə, indi əsl sənət var ki? Hərdən düşünürəm ki, yəqin elə bütün dövrlərdə bu cür olub.

Mərdanə. "Bu cür", yəni nə cür?

Dostanə. Yəni sənət bir az eyhamlı, sirli olmalıdır.

Mərdanə. Sən eyham nəyə deyirsən ey?

Dostanə. Məsələn, hansısa aktrisanın rejissora gizli eyhamı. (*Gülür*). Axı, belə şeylər olur.

Mərdanə. Əlbəttə, olur. Yəqin ki, sən rejissor deyəndə Odqapanı nəzərdə tutursan.

Dostanə. Zarafat edirəm... Mərdanə, görəsən, o, niyə məhz bu əsəri seçib?

Mərdanə. Nə bilim, ay Dostanə? Yəqin ki, xoşu gəlib, ona görə.

Dostanə. Yox ey, burada çox incə mətəblər var.

Mərdanə. Düzü, mən elə bir qeyri-adi bir şey görmürəm bu tamaşada.

Dostanə. O, dul canavarlar çox qeyri-adi personajlardır.

Mərdanə. Nə mənada?

Dostanə. Düzü, bu əsərdə mən az qala öz mühitimizi görürəm...

Mərdanə. "Dul canavarlar"... Amma bunu yaxşı dedin.

Dostanə. Elə oradakı erkək canavar da duldur.

Mərdanə. Hə də... Onun da arvadı ölüb...

Dostanə. Əslində, erkək canavar gec-tez evlənməli idi. Amma o, nədənsə bu iki dul canavarın heç birinə gözünün ucu ilə də baxmır.

Mərdanə. Dostanə, yəqin ki, sən canavarların həyat tərzinə bələd deyilsən.

Dostanə. Etiraf edim ki, yox.

Mərdanə. Arvadı ölərkən erkək canavarlar heç zaman təzədən "evlənmək" eşqinə düşmür. Bu, canavar aləmində qəti qadağandır.

Dostanə. Doğrudan? Allahın canavarına bir bax, ey. Əsl sədaqət bax, budur. Bəs, onda sən niyə bəyənəmirsən belə bir əsəri? Gəl Odqapan gələncən məşqimizi davam etdirək.

Mərdanə. Yaxşı, məşq edərik. Bir mənə de görüm Odqapan nə üçün Topal rolunu heç kəsə vermir?

Dostanə. Məncə, onun gizli bir planı var.

Mərdanə. O nə plandır elə?

Dostanə. Öz aramızda qalsın, Topal rolunu Odqapan özü oynamaq istəyir.

Mərdanə. Sən bunu haradan bilirsən?

Dostanə. Bilirəm də. (*Eyhamla*). Guya sən özün bilmirsən bunu?

Mərdanə. Mən belə şeyləri bilmərəm. (*Eyhamla*). Mən hələ uşağam sənin yanında.

Dostanə. Amma çoxbilmiş uşaqsan ha...

Mərdanə. Ta demə...

Dostanə. Odqapan bu gün yaman bəzənib-düzənmişdi. (*Eyhamla*). Görəsən, nə olub?

Mərdanə. Mən haradan bilim? Hələ uşağam, belə şeyləri bilmərəm.

Onlar bir-birlərinin çiyinə vurub gülüşürlər.

Dostanə. Ay qız, gəl məşqimizi edək. Niyə vaxt itiririk?

Mərdanə. Mən hazır. Reepplika...

Musiqi. Qızlar maskaları geyirlər. Odqapan gəlir. Qızlar maska və əlbəsləri soyunmaq istəyirlər.

Odqapan. Salam. Bağışlayın, gecikdim bir az. Dayanın. Əl saxlayın. Əlbəsləri, maskaları nahaq soyunursuz. Məşqimiz davam edəcək.

Dostanə. Salam. Eybi yox, maskaları geyməyə nə var ki?

Odqapan. Dedim ki, yox, maskaları çıxarmayın. (Əlini onların çiyninə qoyub güllür). Özü də bu geyim sizə çox yaraşır.

Dostanə. Doğrudan?

Odqapan. Həqiqi sözümdür.

Mərdanə. Odqapan, necəsən?

Odqapan. Təşəkkür edirəm. Pis deyiləm.

Dostanə. Biz bir xeyli məşq etdik.

Odqapan. Düz etmisiz. Gərək tempi artırmaq. Gəlin, məşqimizi davam etdirək. Bayaq harada qalmışdınız? Replika.

Dostanə. Məstanə, de gəlsin.

Odqapan. Reepplika...

Mərdanə. Deyim də. (Ucadan). Yaşasın əzizimiz *Becit Topal*.

Dostanə. Anlamadım. Bu, nə üçündür?

Mərdanə. Qoy eşidənlər elə bilsin ki, biz doğrudan da öz *Becit Topal*ımızı sevirik.

Dostanə. Hə. Bildim. İşini ehtiyatlı qurursan. Sən məndən ağıllısan.

Dostanə. Sən nə fikirləşirsən?

Mərdanə. Deyirəm, bəlkə özümüz gedək ova? Yollara bələdəm bir az. Axı mən ərimlə o vaxt bir-iki dəfə ovda olmuşam.

Mərdanə. Amma mənim ərim bir az ayrı cür canavar idi. Məni qətiyyənlə ova aparmazdı. Ona görə də mən yolları yaxşı tanımıram. *Bilmirəm* xatırlayırsanmı, o, ova sonuncu dəfə sənənin ərinlə getmişdi.

Dostanə. Mənimki yaralanıb qayıtdı.

Mərdanə. Yadımdadır.

Dostanə. Hər ikisini o zalım ikiayaqlılar vurmuşdu.

Odqapan. *Dostanə*, dayan. Bu rolu belə oynamaq olmaz. Sən bu "ikiayaqlılar" sözünü elə deməlisən ki, tamaşaçılar sözün kimdən getdiyini bilməlidirlər. Davam edirik.

Mərdanə. Sənənin ərin bir müddət yaşadı.

Dostanə. Eh. O, yaşamaq deyildi ki. *Səhərdən-axşamacan* ağrıdan ulayırdı.

Mərdanə. Yazıq, yazıq. *Bilirəm*, o, sənəni çox istəyirdi.

Dostanə. Nə olsun ki, istəyirdi? *Ulaya-ulaya* öldü. Mən dul qaldım. İndi az qala sahibsiz, kimsəsiz bir yalquzağam.

Mərdanə. Təki övladlarının, o gözəl qurd balalarının başı sağ olsun.

Dostanə. Onlar hələ çox körpədirlər. Hələ ov edə bilmirlər.

Mərdanə. Gərək özünə aparasan. Öyrədəsən, başa salasan. *Qoy* indidən bilsinlər ki, canavar həyatı sürmək nə deməkdir.

Dostanə. Bir az böyüsünlər, sonra.

Mərdanə. Mənim sə övladım olmadı. Ərimi tez itirdim.

Dostanə. Bu *Becit Topal*sa bizə bir gün ağlayan deyil.

Mərdanə. Yəqin fikir vermişən, *Topal* özü çox sağlamdır, amma arvadı əldən düşüb.

Dostanə. Ona dil verən, yol göstərən elə onun o əldəndüşmüş arvadıdır. Arvad ölsə *Topal* da öləcək.

Mərdanə. Görəsən *Topaldan* sonra kim başçı olacaq bizdə?

Dostanə. *Deyirlər ki, gələcək başçımız sənə qonşu Mariq olacaq. O, başçı olsa, bəlkə bizə də bir şey düşsə. Axı, Mariq ürəyi yuxa heyvandır.*

Mərdanə. *Elədir, bəli. Mən ona çoxdan göz qoyuram.*

Dostanə. *Doğrudan?.. (Eyhamla). Xeyir ola.*

Mərdanə. *Niyə sən hər şeyə bir məna verirsən. Mən ona bir qonşu kimi çox hörmət edirəm.*

Dostanə. *Mən nə deyirəm ki? Hörmət elə də... Bu, sənə öz işindir. Elə mən də onun xətrini çox istəyirəm.*

Mərdanə. *Bu da sənə öz işindir... Hərəkətin öz ağı var...*

Odqapan. *Mərdanə, sən də bu sözləri eyhamla deməlisən. Davam edin. Amma bir az tempi artırın. Soyuq, sakit danışmaq olmaz. Temp, temp, temp. Hə, deyin gəlsin.*

Dostanə. *Qıvraq, bir ora bax.*

Mərdanə. *Nə var orada?*

Dostanə. *O, Mariq deyil bəyəm?*

Mərdanə. *Hə, o özüdür, ay Bozaq. Yuvasının ağzında gərdiş edir.*

Dostanə. *Görürsən, nə güclüdür?! Onun nəfəsi həтта uzaqdan da eşidilir. Eşq olsun Mariqa.*

Odqapan. *Hə, burada sizin dialoqunuz başa çatır. Bu yerdə Mariq gəlməlidir. (Ətrafa göz gəzdirir). Hələlik Mariq mən özüm məşq edəcəm.*

Dostanə. *Doğrudan?*

Mərdanə. *Oy, nə yaxşı.*

Dostanə. *Bu, mənim ürəyimə dammışdı.*

Mərdanə. *Elə mənim də.*

Odqapan. *Hanı Mariq canavarın maskası?*

Dostanə. *(Rəfdən maskanı götürüb Odqapana verir). Budur. Sənə maskan buradadır.*

Odqapan. *(Maska və əlbəsəni geyə-geyə). Hə, necədir, yaraşır mənə? Əsl canavara oxşayıram?*

Mərdanə. *Əlbəttə, oxşayırsan.*

Dostanə. *Allah eləməsin. Canavar nədir? Ən qorxduğum heyvandır.*

Mərdanə. *Qorxma. Bizim Mariq kimi arxamız var.*

Odqapan maskanı taxıb diqqətlə ətrafı süzür.

Odqapan. *Replikanı deyin görüm.*

Dostanə. *Görürsən, nə güclüdür. Onun nəfəsi həтта uzaqdan da eşidilir. Eşq olsun Mariqa.*

Odqapan səhnənim dərinliyinə çəkilib iri addımlarla gərdiş edir.

Dostanə. *Bir ona bax, bizə sarı gəlir.*

Mərdanə. *Yaxşı, indi biz nə edək? Qaçaq?*

Dostanə. *Niyə qaçırıq ki? O, çox mehriban canavardır.*

Odqapan qızlara yaxınlaşır.

Odqapan. *Salam. Yaxşı, bir deyin görüm siz burada nə edirsiniz?*

Mərdanə. *Heç... Elə-belə... Məşəyə baxırıq. Gözəl havadır.*

Odqapan. *Ac qarınla gözəl havadan bir şey çıxmaz. (Gülür). Düz demirəm?*

Dostanə. *Bəli. Elədir. Düz buyursuz.*

Mərdanə. *Amma nə edək, əlimizdən bir şey gəlmir.*

Odqapan. *Bir azdan qış qapını döyəcəkdir. Bu nəhəng dəyə qarın altında qalacaq. Onda vəziyyət daha da çətin olacaq. Siz isə tənəbəl-tənəbəl vurnuxursuz.*

Dostanə. *Balalarım hələ kiçikdir. Onları tək buraxıb getməyə ürəyim gəlmir.*

Odqapan. *Canavarın balası da canavar olmalıdır. (Düşünür). Bilirəm, onlar hələ ova gedə bilməzlər. Amma sən, bax bu rəfiqənlə ova gedə bilərsən ki. Düz demirəm?*

Mərdanə. *Düz deyirsiniz. Lap ürəyimdən xəbər verirsiniz.*

Odqapan. *Hə, bu başqa məsələ. Mən sizə bəzi məsləhətlər verə bilərəm.*

Mərdanə. *Təşəkkür edirəm.*

Dostanə. *Sizin məsləhətiniz çox qiymətli olar...*

Odqapan. *Hər halda, mən əlimdən gələni edəcəyəm ki, siz ac qalmayasız.*

Dostanə. *Oy, nə yaxşı. Mən çox məmnun oldum.*

Mərdanə. *Bu, mənə bir təsəlli oldu. Mən indi əmin oldum ki, bu qış acından ölməyəcəyəm. Bunu mənə canavar ürəyim deyir.*

Telefon zəngi eşidilir.

Odqapan. *Görəsən, kimdir belə?*

Dostanə. *Dəstəyi götürüm?*

Odqapan. *Dayan. Yəqin, yuxarıdandır.*

Odqapan dəstəyi götürüb dinləyir.

Odqapan. *(Dəstəyə). Oldu. Baş üstə, indi gələrəm. Bəli, məşqdəyəm. Eybi yoxdur. (Dəstəyi yerinə qoyub qızlara). Məni çağırdılar. Siz söhbət edin, tez qayıdacağam. Oldu?*

Mərdanə. *Oldu. Arxayın gedin.*

Hamı əlbəmə və maskaları soyunur. Odqapan gedir.

Mərdanə. *Düzü, mən məşq etdikcə, öz rolum çox xoşuma gəlir.*

Dostanə. *Elə mən də ləzzət alıram öz rolumdan. Bu canavarlar nə qərribə məxluq imiş.*

Dostanə. *Adamlardan bunlar daha etibarlı imişlər ki. Sən bir fikir ver, canavar cütlüyünün biri öləndə o biri heç vaxt ailə qurmur.*

Dostanə. *Bu, erkək canavarlara aiddir.*

Mərdanə. *Xeyr, bu qanun həm erkəklərə aiddir, həm də dişlərə.*

Dostanə. *Yox, dedim sənə. Dişi canavar istədiyi vaxt ailə qura bilər.*

Mərdanə. *Mən dəqiq bilirəm ki, qanuna görə dişi canavar da təkrarən ailə qura bilməz. O, öz ailəsinin qulluğunda durmalı, öz övladlarını böyütməlidir.*

Dostanə. *Nə "qanun-qanun" salmısan ortaya? Bəyəm canavarların da konstitusiyası, cinayət məəcəlləsi olur?*

Mərdanə. *Əlbəttə, olur.*

Dostanə. *Bəlkə qanun qəbul edən parlamentləri də olur?*

Mərdanə. *Niyə də olmasın?*

Dostanə. *Onda belə çıxır ki, deputat da seçirlər.*

Mərdanə. *Bəli.*

Dostanə. *Bəs "Zaqş" büroları necə?*

Mərdanə. *Yəqin ki, o da var.*

Dostanə. *Yaxşı, sən bunları haradan bilirsən?*

Mərdanə. *Axı, mən özüm canavaram. (Gülür). Subay, dişi canavar...*

Dostanə. Onda belə çıxır ki, mən də yalquzağam.

Mərdanə. Düzdür, sən yalquzaqsan.

Dostanə. Bunu nədən bilirsən bəs?

Mərdanə. Tənha qalan canavara yalquzaq deyirlər.

Dostanə. Mənim ərim ölüb. Amma özümü tənha saymıram. Mənim övladım var.

Mərdanə. Canavar qanunlarına görə sən ömrünün sonunacan tənha qalmalısan.

Dostanə. Mən heç vaxt tənha olmayacam.

Mərdanə. Sən bu canavar cəmiyyətində olan qanunların əksinə gedə bilməzsən.

Dostanə. Mən bu cəmiyyəti öz qanunlarıma tebe etdirəcəyəm.

Mərdanə. Bu, mümkün deyil.

Dostanə. Ay hay... Sən elə düşün.

Odqapan gəlir. O, yeni kostyum geyib.

Mərdanə. Bu, nədir belə? (*Gülür*). Ay Odqapan, kostyumun da mübarək.

Dostanə. Bıy, doğrudan yeni kostyumdur. İndi gedib aldın? Yoxsa hədiyyədir?

Odqapan. Hədiyyədir, bəli.

Dostanə. Pul versəydilər bundan yüzqat yaxşı olardı.

Odqapan. Darıxmayın, pul da olar.

Dostanə. (*Odqapanın pecəyinin yaxasına əl gəzdirir*): Nə gözəl kostyumdur. Maşallah, sənə çox yaraşır. Deyəsən, qonaqlığa hazırlaşırsan.

Mərdanə. Odqapan həmişə səliqə-sahmanlıdır. (*O da Odqapana yaxınlaşıb onun pencəyinə arxadan əl gəzirir*). Maşallah, göz dəyməsin.

Dostanə. Odqapan son vaxtlar özünə qarşı çox diqqətli olub.

Mərdanə. Mən onu həmişə belə görmüşəm. Yəni onu tanıyandan...

Dostanə. Sən onu təzəlikcə tanıyırsan... Amma mən gör bir nə vaxtdan...

Odqapan qeyri-ixtiyari yerində fırlanır. İndi Dostanə onun pencəyinin kürəyini, Mərdanə isə yaxasını sığallayır.

Odqapan. Yaxşı, qızlar, təşəkkür edirəm. Xoşdur...

Dostanə. Dəyməz. Mən nə edirəm ki?

Mərdanə. Təki sənə xoş olsun.

Odqapan. Siz Allah, bəsdir. Məni utandırmayın.

Dostanə. Utananın oğlu olmaz.

Mərdanə. Hayıf deyil utancaq adam.. Xüsusən də kişi xeylağı.

Odqapan. Yaxşı, qızlar, görürəm çox yorulmuşuz. Ona görə də rolun sözlərini baş-ayaq deyirsiniz. Gedin bir az dincəlin. Amma məşq davam edəcək.

2. “Yuxu”

Dostanə və Mərdanə çıxır. Musiqi. Odqapan düşüncəli halda gəzişir.

Odqapan. (*Öz-özünə*). “Canavarın balası da canavar olmalıdır”. (*Bilmək olmur ki, bu sözləri kimin barəsində, əsərdəki personajlar, yoxsa onları ifa edənlər haqda, deyir*). İki yalquzağın pəncəsində qalan yazıq canavar. Bədbəxt canavar.

Mərdanə gəlir. O, ağ paltar geyinib, ağ əlcək və ağ çəkmədədir. Odqapan qızı görmürmüş kimi “gəzintisini” davam etdirir.

Mərdanə. Odqapan...

Odqapan. *(Qıza sarı baxıb gülümsəyir, onu başdan-ayağa diqqətlə süzür).*

Bəli. Eşidirəm, Mərdanə.

Mərdanə. Mən hər gecə yuxuda səni görürəm, Odqapan.

Odqapan. Hər gecə? Maraqlıdır. Mən neyləyirəm sənin yuxunda?

Mərdanə. At çapırsan.

Odqapan. At?

Mərdanə. Ağ atın belində görürəm səni.

Odqapan. Axı mən ömrümdə heç ata minməmişəm.

Mərdanə. At yuxuda murazdır. Bu, o deməkdir ki, sən murazına çatacaqsan.

Odqapan. Yaxşısı budur sən məni atın yox, o bahalı maşınlardan birinin belində görsən.

Mərdanə. Aaaa... Maşın nə olan şeydir ki? O, bir yığın dəmir-dümürdür.

Odqapan. Bəs at nədir ki? Bir torba ət... Yaxşı, Mərdanə, bəs o atlı oğlan atı elə-bele çapır özüyçün?

Mərdanə. Elə-bele niyə? Onun tərkində atın özü kimi bir qadın var...

Odqapan. Necə yeni, "atın özü kimi bir qadın"...

Mərdanə. Hə də, qadın da at kimi dümağdır, ağ geyimdədir. Onun çəkmələri, əlcəkləri də bembəyazdır. O, əslində qadından daha çox ağ buluda bənzəyir.

Odqapan. Maraqlıdır. Bəs sonra o ağatlı ilə ağbuludun taleyi necə olur?

Mərdanə. Necə olacaq ki? Həyatda olduğu kimi yuxuda da aravuranlar, naqisələr, ifritələr olur. Eyni şeyi yuxuda təkrar-təkrar görürəm. Görürəm ki, yerin altından iri, yoğun bir qara ilan baş qaldırır ox kimi atın belinə atılır. *(Tələsik, həyəcanla).* Atın üstündəki bəyaz qız qışqırmaq istəyir, amma səsi çıxmır. Axı, yuxuda adamın səsi, nədənsə, çox vaxt batmış olur. Qara ilan qızın belinə dolanıb onu atın üstündən yerə yıxmaq istəyir. Ağatlı oğlan bütün bu baş verənlərdən xəbərsizdir, onun gözləri uzaqlara dikilib.

Odqapan. Yəqin ki, o, öz atını göydəki ağ buluda sarı çapır.

Mərdanə. Bəli. Amma qara ilanla ağpaltarlı qadın əlbəyaxa döyüşürlər.

Odqapan. Bəs sonra?

Mərdanə. Bu yuxu hər dəfə ağpaltarlı qızla qara ilanın vuruşduğu yerdə başa çatır. Daha doğrusu, mən döyüş səhnəsində yuxudan ayılıram.

Odqapan. Bəlkə də, sən günlərin bir günü gördüyün yuxuda o qara ilanı boğub məhv edəcəksən.

Mərdanə. Mən yox ey... *(Eyhamla).* O ağpaltarlı qız.

Odqapan. Hə də... Mən elə o qızı nəzərdə tuturam. Eh, mənə hər gecə bir yuxu görürəm. Amma hələ indiyəcən heç biri doğru çıxmayıb. Təkcə son günlər gördüyüm yuxu sabitləşib.

Mərdanə. Bunu sınamaq lazımdır.

Odqapan. Nəyi, necə, nə ilə sınaım?

Mərdanə. Bu, çox sadə bir işdir ki.

Odqapan. Doğrudan?

Mərdanə. Əlbəttə. *(Eyhamla).* Məsələn, sən ətrafına yaxşı nəzər sal. Ola bilsin ki, məsələn, elə o ağ at sənin burnunun ucundadır.

Odqapan. Mən sənə düzünü deyim: bu son günlər yuxuda hər gecə canavar görürəm.

Mərdanə. Canavar?

Odqapan. Bəli, canavar... O, tənha yaşayan bir yalquzaqdır. Məndən əl çəkmir.

Mərdanə. Necə yeni əl çəkmir? Qorxuram günlərin bir günü o yalquzaq məni şaqqalayıb yeyə.

Mərdanə. Qorxma. *(Ona yaxınlaşır).* Axı, sən qorxaq deyilsən. Sən daim pusuqda, marıqda duran Marıqsan.

Odqapan. Mən həyatda heç nədən qorxmuram. Amma bu yuxudan...

Mərdanə. Kişi də yuxudan qorxar? *(Onun bir əlindən tutur).* Eh, sən də söz tapdın danışmağa.

Odqapan. Axı, indicə sən özün dedin ki, çox vaxt yuxuda görünənlər həyatda düz çıxır.

Mərdanə. Çox vaxt yox, bəzən... *(Onun iki əlindən yapışır).* Baxır sən necə yuxu görürsən. Məsələn, ağ at görürsənsə bu yuxu çin ola bilər. Amma canavar...

Odqapan. Axı deyirlər, yuxuda canavar görmək yaxşı əlamətdir.

Mərdanə. *(Onun əlindən bərk-bərk yapışır).* Mən istəyirəm ki, sən canavardan uzaq olasan.

Odqapan. Axı bu, məndən asılı deyil.

Mərdanə. Hər şey sənin özündən asılıdır. *(Eyhamla).* Hər şey... Odqapan, eşidirsən məni?

Odqapan. Eşidirəm.

Mərdanə. Mənim içimdə ac bir yalquzaq var.

Odqapan. Yalquzaq? İçində?

Mərdanə. Bəli. Lap üreyimin içində.

Odqapan. Mən ac canavarı yemləməkdən qorxuram.

Mərdanə. Qorxma. Axı sən özün də canavarsan...

Musiqi. Onlar əl-ələ tutub rəqs edirlər. Qapıda Dostanə görünür. O, rəqs edənləri heyrət və qəzəblə süzüb geri qayıdır. Musiqi tədricən azalır. Mərdanə gedir. Odqapan gəzişir. Dostanə gəlir. O, tünd qara paltar geyinib. Başında qara yaylıq var.

Dostanə. Odqapan.

Odqapan. *(Onu ilk dəfə görürmüş kimi maraqla süzür).* Bəli.

Dostanə. Bəlin şirin, canım. Mən son zamanlar qərribə yuxular görürəm.

Odqapan. Yuxu? *(Diqqətlə onu süzür).* Deyəsən, indi yuxu görmək bir dəbdir.

Dostanə. Niyə ki? İndi yox, elə həmişə yuxu görmək dəbdə olub.

Odqapan. Ayı bir dəbi yoxdur bu dünyanın?

Dostanə. Bu dünyada daim dəbdə olan bircə şey var.

Odqapan. O "bircə şeyin" adı nədir görəsən?

Dostanə. Sevgi.

Odqapan. Nə?

Dostanə. Daim dəbdə olan bir şey var, o da

Sevgidir, qocalmır qoca dünyada..

Odqapan. Bəs onda yuxu nə üçündür?

Dostanə. Yuxu da sevgidən yaranır. Adam bəzən yuxuda həyatda olduğundan daha çox sevir.

Odqapan. Baxır kim kimi... Sən kimi sevirsən?

Dostanə. Mən?.. Deyə bilmərəm. Amma yuxuda tez-tez qara bir canavar görürəm.

Odqapan. Yenə canavar?

Dostanə. "Yenə"?

Odqapan. Hə... Qərribə burasıdır ki, mən də son günlər canavar görürəm.

Dostanə. Harada?

Odqapan. Harada olacaq ki? Əlbəttə, yuxuda.

Dostanə. Elə səhnədə də canavar görürük də...

Odqapan. Hə, düz deyirsən. Bəlkə elə hazırladığımız tamaşaya görə mənim də yuxuma canavar girir.

Dostanə. Hər ikimiz eyni şey görürük ki... Sizin canavar yuxuda nə iş görür?

Odqapan. Nə edəcək ki? Şöngüyüb dişini qıcarır. Marıtda dayanıb ov güdür.

Dostanə. Mənim gördüyüm qara canavar harasa çapır. Belində də qarapaltarlı bir qız...

Odqapan. Qız canavarı minib?

Dostanə. Bəli, həmin qız canavarı minib çapır.

Odqapan. Qəribədir... Əhsən o qıza. Sonra?

Dostanə. Qız canavarı yüyənləyib at kimi çapır. Canavar meşəyə soxulmaq istəyir. Canavar meşədən başqa hara gedəsidir ki? Qız isə canavarı açıq vadiyə sarı çapmaq istəyir. Hər gün yuxuda eyni mənərə təkrar olunur. (*Tələsik və həyəcanlı səsle*). Hər dəfə qız canavarın ağzını vadiyə tərəf yönəldəndə qayadan bir qarageyimli oğlan hoppanıb canavarın üstünə atılır...

Odqapan. Axı canavarın üstə ayrı adam var...

Dostanə. Adam deyəndə ki... Canavarın yüyəni qızın əlindədir. Qayadan hoppanan oğlan düz qızın qucağına düşür. Yüyəni dartıb qızın əlindən alır...

Odqapan. İndi oğlan qızın qucağındadır.

Dostanə. Hə də... İndi qız oğlanın tərəkindədir. Qız oğlanın boynundan bərk-bərk yapışır.

Odqapan. Yazıq canavar.

Dostanə. Canavar niyə yazıq olur ki?

Odqapan. Bir adamı zorla saxlayırdı belində. Əlavə biri də qayadan tullandı belinə. Yaxşı ki, zərbədən yazıq heyvanın beli sınmayıb. Özü də bu əhvalat hər gecə təkrar olunur. Canavarda can qalmaz ki.

Dostanə. (*Odqapanın dediklərinə məhəl qoymayaraq, az qala onunla eyni vaxtda danışmağı davam edir*). Qız oğlanın boynundan bərk-bərk yapışsa da daxilən qorxur. Qorxur ki, bu vəhşi heyvan birdən onları öz kahasına aparar. Elə bu əsnada yaxınlıqdakı ağacdan ağ bir ilan ox kimi atılıb qızın belinə dolanır. Oğlanın fikri-diqqəti irəlidedir. İlansa, qızı çəkib canavarın belindən yerə salmaq istəyir. Qızın qolları ilan kimi oğlanın belinə dolanır...

Odqapan. Belə çıxır ki, indi canavarın belində iki ilan var.

Dostanə. İki niyə?

Odqapan. Axı qadın da ilan kimi dolanıb...

Dostanə. Hə... Yox. Onun qolları ilana oşayır. Özü isə daha çox ceyrana oxşayır.

Odqapan. Canavar belində ceyran və... ilan.

Dostanə. Qız ilanın başından yapışib onu boğur.

Odqapan. Boğur?

Dostanə. Bəli. Boğub öldürür.

Odqapan. Şükür. Yaxşı ki, yazıq oğlanın canı ilanın birindən qurtardı.

Dostanə. İlanın birindən niyə?

Odqapan. Hə də... Axı orada iki ilan var.

Dostanə. İki ilan?

Odqapan. Bəli. Biri ağ ildir, o biri qara. Sən onun birini görmüsən, o birini yox...

Dostanə. Ola bilər... İşə bir bax...

Odqapan. Belə yerdə deyiblər: ilanın ağına da lənət, qarasına da...

Dostanə. Mən bütün ilanlara nifrət edirəm. Xüsusən də, ağ ilanlara.

Odqapan. Mən ilandan yaman qorxuram.

Dostanə. Axı, sən qorxaq adama oxşamırsan.

Odqapan. Sən niyə elə düşünürsən ki, mən qorxaq deyiləm?

Dostanə. *(Ona yaxınlaşır).* Sən qoxmaz, cəsur adamsan.

Odqapan. Sənə elə gəlir.

Dostanə. *(Onun əlindən tutur).* Sənin güclü əllərin var.

Odqapan. Hər halda, mən əlimlə ilanı boğa bilmərəm.

Dostanə. Sən nəinki ilanı, lap canavarı da boğa bilərsən. *(Onun sinəsinə qısıılır).* Sən hamıdan güclüsən.

Odqapan. Yaxşı ki, o yuxuda gördüyün oğlan mən olmamışam.

Dostanə. Bəlkə də, elə sən özün idin.

Odqapan. Bəlkə? "Bəlkə" niyə?

Dostanə. Axı, mən o oğlanın üzünü düz -əməlli seçə bilmirdim. Həm hava bir az tutqun idi, həm də oğlanın üzü o tərəfə idi. Axı, mən arxada, oğlanın tərəfində idim. *(Keçib oğlanın arxasında dayanır).* Bax belə. Oğlanın əlində cilov var idi. Mənsə oğlanın boynundan yapışmışdım. *(Qolunu oğlanın boynuna dolayır).* Bax belə. Onun çox güclü çiyinləri, möhkəm boynu, qüvvətli qolları vardı. Mən istəyirdim ki, oğlan canavarı meşəyə yox, vadiyə sarə çapsın...

Odqapan. Vadiyə?

Dostanə. Hə, əvvəlcə elə düşünürdüm. Sonra fikirləşdim ki, meşəyə də getmək olar. Həmin oğlanla nəinki meşədə, lap elə canavarın mağarasında da yaşamaq olar. *(Başını oğlanın çiyinə qoyur).* Özü də ömür boyu...

Odqapan. Bəs yuxudan haçan oyandın?

Dostanə. Yuxudan? Bu, bəyəm bir yuxuda olub ki? Bu, son günlər hər gecə təkrar olunan bir yuxudur. Mən hər dəfə ilanı boğandan sonra sevincdən qışqırıram. Və öz səsime hövlnak oyanıram. Oyanıb görürəm ki, balışı qucaqlamışam. *(Onu qucaqlayır).* Aman Allah.

Odqapan. Dayan. Nə edirsən? Mən balış deyiləm.

Dostanə. Hə, doğrudan da. Heç bu da yuxu deyil. Odqapan...

Odqapan. Bəli, Dostanə.

Dostanə. Mənimlə içimdə susuzluqdan bir yalquzaq ulayır.

Odqapan. Mən yalquzaqdan qorxuram. Mən onu sulaya bilmərəm...

Dostanə. Qorxma, Odqapan. Axı canavar da canavardan qorxarmı?

Musiqi. Onlar üz-üzə dayanıb bir müddət bir-birlərini süzürlər. Sonra əl-ələ verib rəqs edirlər. Telefon zəngi. Odqapan dəstəyi götürüb dinləyir, nəse deyir və çıxır. Dostanə öz-özünə, təkçə rəqs edir. Məstanə gəlir. Qadınlar əl-ələ verib bir müddət ahəstə rəqs edirlər. Sonra qəzəblə üz-üzə dayanırlar. Musiqi tədricən azalır.

Dostanə. Hə, ürəyin soyudu?

Mərdanə. Ürəyimlə sənə nə işin? Bir də ki, mənim ürəyimi sən soyuda bilməzsən.

Dostanə. Bilirəm, bilirəm. Əksinə, mən sənə ürəyinə od qoyuram.

Mərdanə. Deyəsən, nəse ürəyində söz var. De. Utanma. Çəkinmə.

Dostanə. Bəli, deyəcəm. Sənə acığına.

Mərdanə. De. Məndən böyüksən. Haqqın var.

Dostanə. Eləmi? Onda bura bax, gəl sən mənə istəyən adama girişmə. Bildin?

Mərdanə. Sənə istəyən adama?

Dostanə. Bəli. Düz anlamısan.

Mərdanə. Bəlkə "mənim istədiyim adam" demək istəyirsən?

Dostanə. Madam ki, sənın xoşuna belə demək xoş gəlir, qoy onda belə olsun.

Mərdanə. Bəs, sən əvvəllər deyirdin ki, bu dünyada yeganə sevdiyın bir adam olub, o da ərındır?!

Dostanə. Nə olsun deyirdim? Əvvəllər onu sevirdim, indı bunu sevırem. Sonra?

Mərdanə. Sonrası budur ki, sən artıq sevıb qurtarmısın. İcazə ver indı də bir az biz sevək.

Dostanə. Sən nə bilirsən sevgı nədır?

Mərdanə. Təzə-təzə öyrənırem.

Dostanə. Nəyı? Sevməyı? (*Gülür*). Onu öyrənmırlər, onu yaşayırlar, ay bədbəxt. Bir də ki, sevmək üçün icazə almırlar, o, ürəyə icazəsız-fılsız girır. Eh, sən yazıq bunları haradan biləsən ki?

Mərdanə. Qanmaz da sən özünsən, bədbəxt də.

Dostanə. Kəs səsını, qarımış qız.

Mərdanə. Bir özünə bax. Gündə bir ərə gedırsən.

Dostanə. Mən cəmi iki dəfə ərdə olmuşam.

Mərdanə. Bu, sənın rəsmı ərlərinın sayıdır.

Dostanə. Belə, mənın ərlərimın sıyahısına bırı də əlavə olacaq. Hə, necədir sənıncün? Cavabını aldın? Daha sənə nə sözüüm olacaq?

Mərdanə. Ta sənə heç bırı sözüüm yoxdur.

Hərəsı bırı küncə çəkilib hırslı-hırslı bırı-bırını süzür. Odqapan gəlır. Əlində ırı bağlama var, çərçivəyə oxşayır...

Odqapan. Hə, bu da mən. Yenə qayıdıb gəldim. Sızə nə olub? Hərənız bırı küncə çəkilibsınız? Yəqın ki, pusquda dayanıb ov gözləyırırsınız. Düz edırsız. Məşqlərin tempını artırmaq lazımdır.

Mərdanə. Yenə əli boş gedıb əli dolu qayıtdın. Əlindəki nədir elə?

Dostanə. Görünür, nəyisə bızdən gizlədırsən, Odqapan.

Odqapan. Vaxtı gələr, deyərəm. (*Əlindəki bağlamanı kənara qoyur*). Yaxşı, dıncələ bılmsız? Yoxsa hələ yorğunsuz?

Mərdanə. Dıncəlmışık.

Dostanə. Özü də möhkəm.

Mərdanə. Bızim işımız elə dıncəlməkdir də.

Odqapan. Onda hər üçümüz maskaları geyıb ova hazırlaşırıq. Bılrsız, bu tamaşa yaxşı alınsa yaxşı mükafat alacaq. Olsun ki, lap qastrola, festivala da getdik.

Dostanə. Allah ağzından eşıtsın.

Mərdanə. Nə yaxşı olar, Odqapan. Bız var güzümüzlə çalışarıq ki, bu canavarların iç üzü açılınsın.

3. "Ov"

Musıqı. Hər üçü maskalarını geyır.

Odqapan. Reepplika...

Mərdanə. *Bu, mənə bırı təsəlli oldu. Mən indı əmin oldum ki, bu qış acından ölməyəcəyəm. Bunu mənə canavar ürəyım deyır.*

Odqapan. *Əlbəttə, bızim üçümüzün də eynı vaxtda sürüyə hücum etməyımız mümkün deyil.*

Dostanə. *Axı bız sızsız o tərəfə üz tuta bılmərik.*

Mərdanə. *Çobanlar bızı məhv edər.*

Odqapan. *Elə mən də onu deyirəm. Biz ayrı-ayrılıqda hücumla keçməliyik.*

Dostanə. *Yox, mən tək-tənha sürüyə yaxınlaşa bilmərəm.*

Mərdanə. *Mən də tək gedə bilmərəm.*

Odqapan. *Biz tək getsək də bir-birimizi görə biləcəyik.*

Dostanə. *Hə, bu, başqa məsələ.*

Mərdanə. *Amma mənə aydın olmadı. Biz bir-birimizi necə görəcəyik?*

Odqapan. *İrəlidə Bozaq olacaq. Qıvraq, sənsə onu addım-addım izləyəcəksən.*

Mərdanə. *Deməli, mən Bozaqın arxası ilə gedəcəm.*

Dostanə. *Marıq, yaxşı, bəs o vaxt siz harada olacaqsız?*

Odqapan. *Mən düz çobanların yanında olacam.*

Dostanə. *Doğrudan?*

Mərdanə. *Sən bizim bu qəhrəman Marıqda ürəyə bir bax!..*

Dostanə. *Mən Marıqın xətrini elə ona görə çox istəyirəm.*

Mərdanə. *O, qorxmazdır.*

Dostanə. *O, cəsarətdə öz atasına bənzəyir.*

Mərdanə. *O, canavar oğlu canavardır.*

Dostanə. *Bizim sürüdə Marıqı sevməyən yoxdur...*

Odqapan. *Xoş sözlər üçün sağ olun. Amma unutmayın ki, mən çobanların yanında qoyun qiyafəsində olacam.*

Dostanə. *Qoyun qiyafəsi nədir?*

Mərdanə. *Mən də heç nə anlamadım.*

Odqapan. *İndi hər şeyi izah edərəm, başa düşərsiz. Məsələn belədir: mənim yuvamı da gözəl, kök, qalın yunlu bir qoyun dərisi var. Onu mənə atam hədiyyə edib.*

Dostanə. *Ad günündə?*

Mərdanə. *Şad günündə?*

Odqapan. *Yox, atam onu mənə ilk dəfə uladığım gün hədiyyə edib. Bir qulaq asın. Mən həmin dərinə geyib ova çıxacağam. İnanmırsız? Mən nə üçün belə bir qiyafədə olmaq istəyirəm? Axı, qoyun sürüsünün çobanları silahlıdır. Əgər onlar canavar görsələr elə-belə əl çəkən deyillər. Bizi öldürüb dərimizə saman təpərlər. Ona görə də mən qoyun cildinə girib sürüyə qatılacam. Vəziyyətin necə olduğunu öyrənib sizə xəbər verəcəyəm.*

Dostanə. *Bunu necə edəcəksən?*

Mərdanə. *Hə, doğrudan da... Axı siz mələyə bilmirsiniz. Bizim işimiz ulamaqdır.*

Odqapan. *Yox... Ulamaq niyə? Mən sürüdəki keçilərdən birini tutub qulağını dişləyəcəm. Bilirsiniz də, keçiyə ucadan mələyir. Keçinin mələməsi bir işarədir. Bu, o deməkdir ki, Bozaq, Qıvraq, tez olun, özünü sürüyə yetirin. Beləliklə, hərə belinə bir qoyun atıb düz üzünü mağaraya götürülür. Hə, necə plandır?*

Dostanə. *Əla.*

Mərdanə. *Bu, nəinki canavarın, heç insanın, o hiyləgər ikiayaqlının da ağına gələ bilməz.*

Odqapan. *Mən hər şeyi dəqiqliyinə qədər ölçüb-biçmişəm. Qoy vəsiyyətimi də edim: əgər məni çobanlar öldürsə, parçalayıb qoyun itlərinə yem edəcəklər. Yox, əgər ölümcül yaralansalar, buraya qayıdacam; siz məni canavar qayda-qanunlarına uyğun olaraq özünü parçalayıb yeyərsiz. Qoy bir tikəm də düşmənlərə yem olmasın.*

Mərdanə. *Marıq, sən bizə diri lazımsan.*

Dostanə. *Biz sənənləyik, Marıq.*

Odqapan. *Di hazırlaşın.*

Musiqi. Canavarlar pəncə-pəncəyə vurub rəqs edir, atılıb-düşür, əyilib-düzəlir, bir-birinin belinə tullanırlar. Az sonra onlar ehtiyatla irəliləməyə başlayırlar. Bundan sonra pantamim hərəkətlər üstünlük təşkil edir. Odqapan əl-qol hərəkətləri ilə Mərdanə və Dostanəyə irəlini göztərir, yapıncılı çobanları, otlayan qoyunları imitasiya edir. Tüfəngin nə olduğunu izah edir. Onlara işarə edir ki, bir az gözləsinlər. Və sonra Odqapan qaçaraq harasa gedir, gözdən itir. Musiqi səsinə uzaqdan eşidilən qurd ulartısı qarışır.

Mərdanə. Görürsən də, o necə ağıllı hərəkət edir.

Dostanə. Atasına bənzəyir.

Mərdanə. Nəsə dişimin dibi qaşınır. Görəsən bu, nədəndir?

Dostanə. Yəqin ki, ət yeyəcəksən.

Mərdanə. Qəribədir.

Dostanə. Nə?

Mərdanə. Canavarlar da qoyun ətini sevir, insanlar d.

Dostanə. Nə olsun ki?

Mərdanə. O olsun ki, onlar bizi vəhşi hesab edirlər, amma özlərini...

Dostanə....özlərini mədəni... Onlarda belə bir söz var: "mədəni".

Mərdanə. Bəzən bizi insanlarla müqayisə edirlər. Amma bu düzgün müqayisə deyil. Biz insanlarla əbədi düşmənlik. Fərsət tapanda onlar bizi qırır, biz də onları...

Dostanə. Bizim nə günahımız? Əlimiz bel tutmur, kərənti tutmur. Yer əkə bilmirik, toxum səpə bilmirik. Məcburuq onların ruzusuna şərik çıxmaq. Onlarsa bizi anlamaq istəmir.

Mərdanə. Bozaq, bir ora bax.

Dostanə. Nə olub ki?

Mərdanə. Qoyuna bax... Görmürsən qoyunu?

Dostanə. Qıvrıq, deyəsən, sən Marıqın dediklərindən heç bir şey anlamısan. Bəs o, bizə demədi ki, qoyun qiyaqəsində olacaq?

Mərdanə. Bıy, doğrudan... Mən lap keyəm ki.

Dostanə. Ta özün deyirsən. Mən demirəm ki..

Mərdanə. Mən keyəm, amma sən hiyləgərsən.

Dostanə. Məni hövsələdən çıxarma ha... İndi sənin boğazını gəmirərəm.

Mərdanə. Mənim? İndi göstərəm sənə.

Mərdanə və Dostanə üz-üzə dayanıb "pəncələrini" irəli uzadır, bir-birinin üstünə atılmağa hazırlaşır. Bu əsnada Odqapan Qoyun libasında gəlib ulamağa başlayır.

Odqapan. Yenə nə olub sizə? Biz ova hazırlaşırıq, siz isə... (Pauza). Hə, necə bilirsiniz, bu geyimdə çoban məni tanıya bilər?

Dostanə. Qətiyyə. Heç mən tanıya bilmədim, o ki çoban ola...

Mərdanə. Yalnız mən tanıya bilərəm sizi bu geyimdə. Sizin iynizi mən meşənin o üzündən hiss edirəm.

Dostanə. Yenə başladı. Güya bizim burnumuz heç nə duymur.

Odqapan. Qurtarın bu mübahisəni. Axşam düşür, bir azdan biz qoyun sürüsünün həndəvərində olmalıyıq. Mən birbaşa sürünün içinə gedəcəm. Bayağ sizə izah etdiyim kimi, mənim işarəmi gözləyin.

Dostanə. Keçi məsələsi...

Odqapan. Bəli.

Mərdanə. Bəlkə, birdən sürüdə keçi olmadı, bəs onda nə etməli?

Dostanə. Keçisiz sürü olmaz ki...

Odqapan. Hə, Qıvraq ağıllı söz deyir. Keçi olmaya da bilər. Əgər keçi olmasa mən qoyunlardan birinin, lap elə ikisinin qulağını birdən dişləyəcəm, qoy ağız-ağıza verib mələşsinlər. Elə ki, mələrti səsi gəldi, tez özünü sürüyə çatdırın. Oldu?

Mərdanə. Hə, bu, başqa məsələ.

Odqapan. Getdik. İrəli. Sürüdə görüşənəcəm.

Odqapan irəli düşüb gedir. Mərdanə və Dostanə üz-üzə dayanıb sınaqçı baxışlarla bir-birini süzür, sonra musiqi sədaları altında səhnənin qaranlığına sarı çəkilirlər.

Uzaqdan işıqlar yanıb-sönür.

Qoyun-quzu mələşməsi eşidilir.

Alaqqaranlıq. Solğun işıq altında əvvəlcə Odqapanın, sonra Mərdanə və Dostanənin sifəti görünür.

Odqapan. Siz hələ burdasız?

Mərdanə. Axı, biz danışmışdıq ki, öndə siz gedəcəksiz...

Dostanə. Biz isə sizin arxanızca.

Odqapan. Mən sürüyə bir dəfə yaxınlaşdım. Vəziyyətlə tanış oldum. Çoban da məni gördü.

Mərdanə. Maraqlıdır. Sonra nə oldu?

Dostanə. Silahlı idi?

Odqapan. Hə, əlində tüfəng vardı.

Mərdanə. Bəs, nə acəb vurmadı?

Odqapan. Yəqin çoban elə bildi ki, sürüdən ayrı düşmüş qoyunam. Sakitcə mənə sarı yaxınlaşdı. Mən tez götürülüb aradan çıxdım.

Dostanə. Gərək qaçmayaydız. Çox güman ki, o, şübhələnib.

Mərdanə. Yəqin çoban fikirləşib ki, görəsən bu nə qaçışdır belə?

Dostanə. Siz qoyun kimi qaçırdınız, yoxsa canavar kimi?

Odqapan. Necə qaçmağım indi heç ağılıma gəlmir. Unutmuşam hər şeyi.

Mərdanə. Yaxşı, bəs onda biz nə edək?

Dostanə. Ac-yalavac, suyu süzülə-süzülə soyuq yuvamıza qayıdaq?

Odqapan. Mən istəyirəm bir cəhd də edim.

Mərdanə. Necə?

Odqapan. Yəqin ki, çoban yatmış olar. Gedim özümü verim sürüyə. Mənim işarəmi, yəni mələşmə səsinə eşidən kimi özünü ora çatdırın. Yaxşı kök, yağlı qoyunlar görmüşəm o sürüdə. Əl çəkən deyiləm.

Dostanə. Düz edirsiniz. Qurd oğlu qurd elə bu cür də olmalıdır.

Mərdanə. Biz öz qorxmaz dostumuzun arxasınca ölümə belə gedərik.

Odqapan çaparaq gedir.

Ay çıxır. Işıq artır.

Mərdanə. Biz də gedək?

Dostanə. Dayan. Hara gedirik? Əvvəlcə qoyun ya da keçi mələsin, sonra...

Mərdanə. Heç olmasa gedək təpədən baxaq.

Dostanə. Çobanların gözü iti olur. Görsələr, vurub təpədən aşırırlar bizi.

Mərdanə. Səs-küyü eşidirsən?

Keçi mələşməsi eşidilir.

Mərdanə. *Aha... Artıq Marıt mərəkdə, sürünün içindədir.*

Dostanə. *Hə, keçə mələdi. Gedək?*

Mərdanə. *Getdik.*

Onlar irəli atılırlar. Əvvəlcə hay-küy, sonra güllə səsi eşidilir. Onlar geri qayıdırlar.

Dostanə. *Dayan.*

Mərdanə. *Güllə atırlar.*

Dostanə. *Yəqin ki, çobandır. Gəl qaçaq buradan.*

Mərdanə. *Hara?*

Dostanə. *Yuvamıza.*

Mərdanə. *Yox, mən dostu darda qoyub qaça bilmərəm.*

Dostanə. *Güllə bizi də tuta bilər.*

Mərdanə. *Ayaq tappılıtısını eşidirsən?*

Dostanə. *(Boylanır). Düz üstümüzə gəlir.*

Mərdanə. *Kim?*

Dostanə. *Qoyun.*

Mərdanə. *Görən o, əsl qoyundur, yoxsa...*

Dostanə. *Mən nə bilim? Bunu sən daha dəqiq bilərsən. (Pauza). Axı deyirdin ki, mən sənənin iyini lap uzaqdan bilirəm. İndi bax gör gələn qoyundur, ya canavar?*

Mərdanə. *İndi canavarla qoyunun iyi bir-birinə qarışıb. Ayırmaq olur ki?*

Dostanə. *Yaman da tanıdın. O, əsl qoyundur. Sürü pərə-pərə düşüb. Görmürsən, biri o tərəfə qaçır, biri bu tərəfə.*

Mərdanə. *Onda hücum edib parçalayaq.*

Dostanə. *Sən hücum elə. Mən pusqudayam. Yoxsa qorxursan?*

Mərdanə. *Mən qorxaq deyiləm. Bir də ki, qoyundan niyə qotxmalıyam?*

Dostanə. *Onda irəli...*

Mərdanə. *Oldu. İrəli.*

Musiqi. Mərdanə irəli cumur. Ulaşma və atəş səsləri eşidilir. Dostanə titrəyə-titrəyə, qorxa-qorxa irəli baxır. Az sonra Mərdanə qoyun cildindəki Odqapanı sürüyə-sürüyə gətirir. Ulartı eşidilir.

Dostanə. *Bu ki, Marıqın ulartısıdır. Qıvraq, sən nə etmişən?*

Mərdanə. *Bu, qoyundur. Marıq indi gələcək.*

Dostanə. *Görmürsən, eşitmirsən bu qurd ulartısıdır?*

Mərdanə. *İndiki qoyunlar elə hiyləgərdirlər ki, lazım olanda qurd kimi ulayır, it kimi hürürlər. Sənənin gördüyün o avam qoyunlar indi yoxdur.*

Dostanə. *Bıy, sən onun lap boğazından yapışmışsan ki. Qan axır onun boynundan...*

Mərdanə. *Boynundan yapışmayıb harasından yapışım bəs?*

Odqapan. *Ah... Ölüürəm. Kömək edin.*

Dostanə. *Sən neyləmişən? Bu, Marıqdır ki...*

Dostanə yaxınlaşıb Odqapanın əynindəki qoyun dərisini soyundurur. İndi Odqapan canavar əlbəsesindədir.

Odqapan. *Mən... Mən ölüürəm, ölüürəm...*

Dostanə. Mənim əziz dostum. Bizim yenilməz qəhrəmanımız. Sizə nə olub?

Mərdanə. Vay-vay... Bu doğrudan Məriqdır ki....

Odqapan. Qıvraq, sən məni boğub öldürmüşdüün ki...

Mərdanə. And olsun əzizimiz Becit Topalın canına, mən elə bildim ki, qoyun tutmuşam. Hətta, Bozaq da sizi qoyun hesab edirdi. O, dedi ki, üstümüzə gələn qoyundur.

Dostanə. Bura bax, Qıvraq, mənə şər atma! Əksinə, mən dedim ki, o gələn Məriqdır. Sən isə dedin ki, yaxşı fürsət düşüb əlimə, mən onu qoyun əvəzinə parçalayıb yeyəcəyəm, onsuz da mədəm achiqdan gur-gur guruldayır.

Odqapan. Boğazım ağrıyır. ("Pəncəsi" ilə boynunu ovuşdurur). Qıvraqın dişlərinin yeri göynəyir...

Mərdanə. Bura bax, Bozaq, sən başdan-ayağa şər yuvasıymış ki!.. Bəyəm öziün demədin ki, sən o qoyuna hücum et, mən də pusqudayam? Demədin?

Dostanə. Yox. Nə vaxt dedim? Yaxşı ki, sürümüzdə sənə elə bir vəzifən yoxdur. Yoxsa şərləyib hamımızın başını əkərdin. Qıvraq, onsuz da Məriq özü yaxşı bilir ki, mən onun xətrini necə istəyirəm...

Mərdanə. Bu, nə xətir istəməkdir belə? Sən onu qoyun yerinə qoymusan.

Odqapan. Bir-birinizi az lənətləyin. Bəsdir.

Odqapan əsə-əsə ayağa durur.

Dostanə. Şükür, ayağa durdunuz.

Mərdanə. Məriq, mən gecə-gündüz sizin qulluğunuzda duracağam. Ta siz sağalana qədər. Məni bağışlayın... Bilməmişəm. Səhv etmişəm.

Dostanə. Sən nə utanmaz canavarsan. Hələ bir dil tökməyinə bax bunun!.. (Yamsılayır). "Gecə-gündüz sizin qulluğunuzda duracağam". Xeyr. Dura bilməyəcəksən. Mən bu barədə Topalımıza da deyəcəm. Qoy sənə cəzanı o özü versin.

Odqapan. Heç kəsə heç nə demək lazım deyil. Bu, mənim öz səhvim idi. Sən demə, sürüyə birinci dəfə qatılan vaxt çoban məndən şübhələnibmiş. Çünki mən ikinci həmlə zamanı çobanı əlitüfəngli gördüm. Deməli, o, mənim qoyun olmadığımı dəqiq bilirmiş

Dostanə. Axı, o nədən bilibmiş ki, siz qoyun dərisi geymiş canavarsız?

Odqapan. Yəqin ki, yerişimdən bilib də. Axı, mən onu ilk dəfə görəndə dabanıma tüpürüb qaçmışdım. Yəqin ki, canavar kimi qaçmışam onda. Hələ yaxşı ki, çobanın gülləsi dəyməyib mənə. Yarğandan sürüşüb bu hala düşdüm. Pəncəm sıyrıldı, dizlərimə tikan batdı...

Dostanə. Siz canavar oğlusuz...

Mərdanə. Qurd oğlu qurd qoyun kimi qaça bilməz ki...

Dostanə. (Hirsiyə). Qıvraq, amma sən onu qoyunla dəyişik salmışan. Ar olsun sənə.

Mərdanə. Yenə başladın?.. Mən onun yerişinə fikir vermirdim ki...

Odqapan. Gəlin mübahisə açmayaq. Nə qulağını dişlədiyim keçiyə günahkardır, nə də mənə güllə atan çoban. Mən sizi də təqsirli bilmirəm. Hərəkətimdən belə çıxır ki, elə mən özüm canavar kimi yox, qoyun kimi hərəkət etmişəm. Ona görə də heç kəsi təqsirləndirə bilmərəm. Günhkar elə özüməm.

Dostanə. Mən bu işdə düşmən əli görürəm.

Mərdanə. Düşmənsə göz qabağındadır.

Dostanə. O, kimdir elə?

Mərdanə. Sən!.. Səndən başqa kim olacaq ki?..

Dostanə. *Kəs səsini, Qıvraq.*

Mərdanə. *Bozaq, mən səni parça-parça edərəm ha..*

Odqapan. *Axı, niyə dalaşırırsız? Bəyəm ortada şərikli malınız var?*

Dostanə. *Mənim heç kəslə şərikli malım yoxdur.*

Mərdanə. *Mən heç kəslə dalaşmıram.*

Dostanə. *Mənim heç kimlə düşmənçiliyim yoxdur.*

Mərdanə. *Mənim öz yuvam...*

Dostanə. *Mənim öz dərdim, öz azarım...*

Mərdanə. *Görüm səni həmişə azarlı olasan?*

Dostanə. *Nə? Mənə qarqıyırsan?..*

Mərdanə. *Hə, hə, sənə...*

Odqapan. *Bir dayanın görüm, əsərin mətnində belə şeylər yoxdur. Siz özünüzdən əlavələr edirsiniz.*

Mərdanə və Dostanə bir-birinə hücum edirlər. Odqapan irəli cumub onları ayırmağa çalışır.

Onların hamısının maska və əlbəsələri çıxır, yerə düşür. İndi onlar oynadıqları roldan çıxıblar.

4. “Qoyun”

Odqapan. Ay qızlar, sizə nə olub? Dostanə, Mərdanə... Nəyi bölə bilmirsiniz, axı?

Dostanə. O sualı buna vermək lazımdır.

Mərdanə. Mən o suala necə lazımdır, harada lazımdır cavab verəcəm.

Odqapan. Yaxşı, yaxşı... Ta canavarlar rədd olub getdi. Gəlin öz işimizlə məşğul olaq.

Dostanə. Qoy Allah pis adamların cızasını versin.

Mərdanə. Amin.

Odqapan. Yorulmuşuq, gəlin bir az dincələk. Mədəni istirahət edək... Axı, biz hər şeydən əvvəl mədəniyyət adamlarıyıq. Bununçün əldə bəhanəmiz də var...

Dostanə. O nə “bəhanədir” elə?

Odqapan. Bu gün mənim anadan olan günümüdü. İstəyirəm, sizin hər ikinizi restorana dəvət edim. Biz burada həm də bir kollektivin üzvləriyik.

Mərdanə. Oooo... Təbrik edirəm. Restoran nə üçün? Elə burada qeyd edirik.

Odqapan. Burada?

Dostanə. Təbrik edirəm, Odqapan. Sənə can sağlığı, uzun ömür arzu edirəm.

Odqapan. Təşəkkür edirəm hər ikinizə.

Dostanə. Mərdanə düz deyir. Restoranda nə işimiz? Burdan yaxşısı yoxdur.

Mərdanə. Sakit yerdir.

Dostanə. Nə gələn var, nə gedən.

Odqapan. Yaxşı. Mən çoxluğun təklifinə təslim oluram. Onda gedim bir dükən-bazara baş çəkim.

Mərdanə. Əlimizin altında olan bəsimizdir.

Dostanə. Məndə qoz-fındıq ləpəsi, badam içi...

Mərdanə. Məndə alma-armud...

Odqapan. Mənim çantamda da ananas, banan, kivi portağal var. Hə, qaldı birçə şey...

Dostanə. O, nə şeydir elə?

Mərdanə. Hər şey var də...

Odqapan. Yox... Nəsə çatışmır.

Dostanə. Nə?

Mərdanə. (*Çiyynini çəkir*). O nədir ey elə?

Odqapan. Şərab. Şərab çatışmır.

Dostanə. Himm. Məndə gözəl bir şərab var.

Odqapan. Nə gözəl.

Mərdanə. Məndə də...

Odqapan. Bu, lap əla oldu ki...

Dostanə. Məndəki qara şərabdır.

Mərdanə. Məndəki şərabın rəngi dümağdır.

Odqapan. Hər ikisi işə yarayandır. Onda nəyiniz var, düzün masaya...

Musiqi. Qadınlar süfrə bəzəyir. Şərablar süfrəyə gəlir. Odqapan şərabları açıb baxır, özünə hər iki şərabı qarışıq, qızlarınsa hərəsinə öz gətirdikləri şərabdan süzür. Onlar badələri qaldırır rəqs edə-edə içirlər.

Dostanə. Bir daha təbrik edirəm.

Mərdanə. Mənim sənə bir hədiyyəm olacaq.

Dostanə. Mən də bir hədiyyə verəcəyəm.

Odqapan. Məni lap utandırırırsız.

Mərdanə. Qoy sənin düşmənlərin utansın.

Dostanə. Mən səni hədsiz dərəcədə çox istəyirəm, Odqapan.

Mərdanə. Sən çox gözəl insansan. Sən əvəzsizsən. Amma mən hədiyyəmi sənə sonra verəcəm.

Dostanə. Mən də hədiyyəmi sonraya saxlayıram. İndilikdə isə səni bir öpüşlə təbrik etmək istəyirəm.

Odqapan. Bundan gözəl hədiyyə?

Musiqi. Badələr dolur. İçirlər. Üçlükdə əl-ələ tutub rəqs edirlər. Qızların hərəsi Odqapanın bir qoluna girir.

Mərdanə. Mənim gözəl canavarım... Odqapan, sənə isti deyil ki?

Dostanə. Qızda sifətə bir bax ey... Odqapan, sənə soyuq deyil ki?

Odqapan. Mənə həm istidir, həm də soyuq.

Mərdanə. İsti hansı tərəfdədir?

Dostanə. Hansı tərəfdən hiss edirsən soyuğu?

Odqapan. Bunu dəqiqləşdirmək üçün gərək termometr gətirəm.

Mərdanə. Sənin əlin çox soyuqdur. (*Onun sağ əlini sıxır*). Mən üşüyürəm.

Dostanə. Sənin əlin od kimi yanır. (*Onun sol əlini sıxır*). Elə bil hərərətin var.

Odqapan. İcazə verin, mənə verilən hədiyyəni sizə də göstər.

Mərdanə. Hə, göstər.

Dostanə. Görək o nə hədiyyədir elə.

Musiqi. Odqapan bağlamını açır. Çərçivədəki şəkli qızlara göstərir: şəkildə canavar təsvir olunub. Odqapan şəkli divara söykəyir.

Mərdanə. Mən də öz hədiyyəmi bu şəklin yanına qoymaq istəyirəm.

Mərdanə cəld stolun yeşiyindən öz hədiyyəsini çıxarır: bu, qara fonda ağ canavar şəklidir. Həmin şəkli iri canavar şəklinin yanına qoyur.

Dostanə. Hə, indi növbə mənim hədiyyəmə çatdı.

Dostanə cəld hərəkətlə stolun o biri gözündən şəkil çıxarır: bu, ağ fonda qara canavar şəklidir.

Odqapan. Bu gün hər şey canavarla bağlı oldu ki... (*Şəkillərə baxır*). Özü də üç canavar bir yerdə.

Dostanə. Mən canavarları sevməyə başlayıram.

Mərdanə. Mənim də onlara rəğbətım get-gedə artır.

Odqapan. Ən dəhşətli odur ki, bəzən o canavarlar adamların qəlbində yuva qurur.

Dostanə. Sən bununla nə demək istəyirsən?

Mərdanə. Kimdir o yırtıcı canavar? Sən kimi nəzərdə tutursan?

Odqapan. Mən konkret bir adamı nəzərdə tutmuram ki...

Musiqi. Dostanə və Mərdanə Odqapanın əlindən yapışırlar.

Dostanə. Bu olmadə, sən oxu atıb yayı gizlədirsən. Kimdir axı, o canavar?

Mərdanə. Əlini o canavara uzat. Biz də öz işimizi bilək.

Odqapan. Axı, mən nə dedim ki? Əlimi buraxın...

Dostanə. Xeyr. Sən cavab verməlisən.

Mərdanə. Bu yana gəl. Qulağıma pıçıldadı: o canavar kimin qəlbindədir?

Dostanə. Bu tərəfə gəl. Zəhmət olmasa. Bax, belə...

Musiqi. Əvvəlcə qızlar qollarını Odqapanın boynuna dolayırlar. Odqapan fırlanır, qızlar da onunla birlikdə dövrə vururlar. Sonra Odqapan tədricən dayanıb ayaq saxlayır. Qızlar indi Odqapanın əlindən, daha doğrusu, pencəyinin qolundan yapışırlar. Odqapan gah sağa, gah da sola doğru ləngər vurur. Birdən pencək Odqapanın əynindən çıxır, pencəyin qolundan tutan qızlar dalı-dalı yeriyir və müvazinətlərini təzədən düzəldirlər. Qızlar yenidən irəli cumub bu dəfə Odqapanın köynəyinin qolundan tutub dartışırdırlar.

Odqapan. Buraxın mənim qolumu.

Mərdanə. Canavarı göstər mənə.

Dostanə. Kimdir canavar?

Qızlar onun qolundan yapışıb sağa-sola dartırlar. Birdən Odqapanın əynindəki köynək cırılib iki yerə şillimlənir. Köynəyin hər qolu qızlardan birinin əlində qalır. Qızlar şaqqanaq çəkib gülürlər. Odqapan əli ilə sinəsini örtərək divara söykədilmiş canavar şəkillərinin qarşısına gedir.

Odqapan. Mən kimin canavar olduğunu deyə bilmərəm. Amma kimin qoyun olduğunu dəqiq bilərəm. Budur, qoyun canavarların pencəsindədir.

Epiloq əvəzi

Musiqi. Səhnəyə qoyulmuş üç canavar şəklinin üstünə gur işıq düşür. Uzaqdan canavar ulaşması eşidilir. İştirakçıların hərəsi bir şəklın arxasında dayanır.

PƏRDƏ

SON

◆ P o e z i y a

Musa YAQUB

MƏN DÜNYANI EŞQ BİLMİŞƏM

BİR SAATLIQ ŞEİR

Dünya, məndən nə istərsən?
Hesabla bir borcum hanı?
Yerdə yerim, göydə havam,
Ulduz içrə bürcüm hanı?

Çox incilər itirmişəm,
Ömrü başa yetirmişəm,
Şələ verdin, götürmüşəm,
Aparmağa gücüm hanı?

Mən dünyanı eşq bilmmişəm,
Yaşamağı məşq bilmmişəm,
Bir oxuyub beş bilmmişəm,
Sınaq üçün üçüm hanı?

Tanrım, uzat ətəyini,
Bir az azalt kötəyini,
Daha bundan betərini,
Götürməyə ölçüm hanı?

Dayan, Soltan! Dayan, Başqan!
Yol görmürəm gözüm yaş qan,
İçim başqa, çölüm başqa,
Sözdə ölçü-biçim hanı?

Ocaq yerim körük yerim,
 Otlanıbdı örük yerim.
 Bütün meşə kötük yerim,
 Köç edirəm köçüm hanı?
 Torpağı çox aldatmışam,
 Sünbül yoxsa, biçin hanı?

Həm üzülüm, həm süzülüm,
 Titrəyirəm zülüm-zülüm.
 Arxamcadır, gəlir ölüm,
 Bundan başqa seçim hanı?

14 dekabr, 2017

12:00. Mərdəkan

SƏN MƏNİMLƏSƏN...

Nə yaxşı bilmisən xəstə halımı
 Həqiqət eylədin xoş xəyalımı.
 Sənin nəfəsindir, sənin əllərin
 Oxşayır ruhumu, ovur alınımı-
 Kövrəltdi əlimi isti yaşların...
 Var ol bu istəyə, təmasa görə,
 Mənimçin Allaha yalvarışların,
 Nə deyim bu nəzir-niyaza görə?..
 Mən indi bildim ki, sən mənimləsən...

Nə şirin nağıldı, necə xoş xəyal,
 Sehrli uyğudu, uyğuya uydum.
 Diksindi, titrədi, soyudu könlüm.
 Sədaqət istədim,
 Yel aldı məni,
 Leylək yuvasında uyudu könlüm -
 Mən onda bildim ki, sən mənimləsən.

Kəklik balaları fərələndilər,
 Anaları baxıb fərəhləndilər.
 Birdən qanadlanıb həvəsə gəldi,
 Balalar həm daşdan daşa uçanda,
 Gördüm yuva tikən bir qaranquşu,
 Könlüm bu quşlarla uçdu yanaşı,
 Payız durnaları qoşa uçanda,
 Mən onda bildim ki, sən mənimləsən...

Bu mehr küləyi yerinə düşdü,
 Çəmənələr məhəbbət sehrinə düşdü.
 Meh vurdu, çiçəklər gəldi baş-başa,
 Nə yaxşı aralar aradan gedir,
 Quşqonmaz tikəni sıradan gedir.
 Damcılar süzülür üstədən aşağı,

Boynu ağırlaşan bənövşələr də
Özcə yarpağına baş qoyub yatar.
Hərə həmdəmini tapır deyəsən
Daşqapan tayını qapır deyəsən-
Başının altına daş qoyub yatar-..
Mən onda görmüşəm kövrələn daşı...
Onda xatirələr durur yanaşı,
Mən onda bildim ki, sən mənimləsən...

İsaq-musaq quşu nəşə axtarır,
Düşüb bir doğmaca səsə axtarır.
Quş dili bilənlər ruh dili bilir,
Süleyman quş dili bilən vaxtları,
Nifrətin, pisliyin ölən vaxtları,
Güllərin baş-başa gələn vaxtları,
Bax onda bilirəm sən mənimləsən.

Qəzəblər yox olub savaşa bitəndə,
Haqqın ətəyinə əlim yetəndə,
Boynu ağırlaşan o bənövşələr
 gəlir yanıma,
Eşqi həmişələr gəlir yanıma
Mən onda bilirəm sən yanımdasan.

İnsafla işləsə elçi daşları,
Mərhəmət könlümə cavab yazanda,
Mələklər çiyimdə savab yazanda,
Yığılar başıma qəm yoldaşlarım,
Ümidlər, işıqlar gələr yanıma,
Bütün yaxşılıqlar gələr yanıma-
Onda bilirəm ki, sən yanımdasan.

Şahdağı yanında Sənəm yaylağı,
Nə Sənəm qocalar, nə də Şah dağı.
Şah qalar əbədi Sənəm də qalar,
Mən onda qalaram, o məndə qalar.
Düşüb bənövşələr gələr yanıma,
Eşqi həmişələr gələr yanıma.
Mən onda bilirəm sən mənimləsən.

Sən ey mavi göylər,
Səmavi göylər!-
Görəsən göylərin qəfəsi varmı?
Görəsən ruhların nəfəsi varmı?
Üfüqdən-üfüqə uça bilirsə,
Durna qatarında nizam qalacaq.
Bizi o qatara yazan qalacaq.
Qalacaq, məhəbbət təzə qalacaq!
Sədaqət rəmzidir,
Bir yaşam tərzini,

Leylək yuvaları,
 Haqq tərəzisi,
 Bir gözündə mənəm,
 Bir gözündə sən,
 Yer üzündə mənəm,
 Göy üzündə sən.
 Göyün azadlığı saxlayar bizi,
 Yerin tarazlığı saxlayar bizi.
 Qalarıq yer ilə göy arasında,
 Gedərik ələnmiş ələklər ilə,
 Gələrik qanadlı mələklər ilə.
 Deməli, əbədi sən mənəmləsən...

dekabr, 2017

Bakı-Buynuz

"XAQANİYƏ SALAMLAR" SİLSİLƏSİNDƏN

Giriş

1.
 Babadağdan gələn çaylar,
 Əl-ayağın soyuqdumu?
 Belə aşıb-daşmaqların
 Tanrıdan bir buyruqdumu?

Alapaça qaça-qaça
 Gəlib səndən keçən vaxtı,
 Su payını içən vaxtı
 Səs-səmirdən duyduqumu?

Ayağını daşlar əzən,
 Ağzı qara bala cüyür
 Suda qoyub başmağını,
 Süzgəc edib yaşmağını
 Burnuna su dolan vaxtı
 Yenə ayıq-sayıqdımı?

Çaydaçapan çapıb gedər,
 Öz ovunu tapıb gedər,
 Hörgüləri hörgüləyən
 dırnaqları qıyıqdımı?

Sel suları artdı gəldi,
 Sahilləri dartdı gəldi.
 Nohurlanıb su ləngidən
 Selintilər, çiləkənlər
 Ağacdımı, qayıqdımı?

2.

Babadağdan gələn çaylar,
Hər dərmanın suyundadır.
Dərinlərin at belində,
Dayazın quş boyundadır.

Bulaqların bir parası
Qımıldanır ot arısı,
Bir bulağın nur aynası
İlahinin qoynundadır.

Köhnə marxal donub durub,
Daşını sel yonub durub.
Şhotları donub durub
İncisi gül boynundadır.

Füzulinin nəfəsindən
Köynəkləri dolub durub
Gölməçələr məclis qurub
Hübabı bərk oyundadır.
Ağ suları gümüşlənir,
Qara suyu dəmir dadır.

3.

Babadağdan gələn çaylar,
Peşnu sənin qolundumu?
Gah bir olur, gah ayrılır,
Bu yol sənin yolundumu? -
Sağlandılar-sollandılar,
Başaşağı yollandılar
Daşlar selə sinə gərir,
Elə bil ki, nər oynadır,
Novda sular cuşa gəlir
Dəyirmanda pər oynadır.
Dəyirmanlar qoşa-qoşa,
Suyu gəlir daşa-daşa.

- Nə deyim, nə yaradım:
Gah özümü qınadım
Gül üstündə qanadım
Bir kəpənək gücündə -
Ah bu dövran, bu dövran
Keçmək olmur yanından,
Girib dəyirmanından
Çıxdım başqa biçimdə.

Hava duman, yol uzaq
Gecə uzun, gün yasaq

Mən bir asi yalquzaq
Qurd ulayır içimdə.

"Bənzəyir kündə ayağımda dəyirman daşına,
Qanlı göz yaşımlla işlər bu dəyirmanım mənim"
Dəyirmanlar qoşa-qoşa,
Suyu gəlir daşa-daşa...

Vələsində qara suda
 dəyirmanın işlər ikən
Dəyirmanda dən növbəsi
 bəlkə də min beşlər ikən
Tişək daşlar
Quru dənə əzib-vurub
 dişlər ikən.
Birdən-birə
 şindən gəlib dolan vaxtı,
Çiləkənlər
 dar boğazda qalan vaxtı
 çax-çax haray salan vaxtı
Onda bildim ey Xaqani,
 bu dəyirman səninkidi.
İşləyir söz dəyirmanı,
 çərxi-dövrən səninkidi.

"Mədhiyyə"də xaqan üçün
De işlət bu dəyirmanı,
"Həbsiyyə"də dövrən üçün
De işlət bu dəyirmanı.

Könlün haqqın sorağında
Kündələrin ayağında,
Yaltaqlar kef-damağında
Sən işlət bu dəyirmanı.

Ömür keçdi, yaş qalmadı,
Bir tişəkli daş qalmadı,
Gözlərində yaş qalmadı
Sən işlət bu dəyirmanı.

Sərt illərin yaxasından,
Əsrlərin arxasından
Durub gəlib
 heç dəyirman işlətməyin vaxtı deyil,
Bu Süleyman taxtı deyil
Deməzlərmi şairimiz
 təzə bir imana gedir?
İnsan kosmosdan qayıdır,

şair dəyirmanına gedir.
Bəs sənın söz dəyirmanının -
O hansı ümmənə gedir?

Çay sellənib bənddən çıxıb,
İlan cızdan xətdən çıxıb.
İnsan itətdən çıxıb
Hərəsi bir yanə gedir.

Kəsilibdir gəl-getləri,
Yox vəzifə biletləri,
Yanında qəssab itləri
Yalmanə-yalmanə gedir.

Var kef yeri, xərac yeri,
Şum birinin əlac yeri.
Min əkənin qazanc yeri
Yığılıb xırmanə gedir.

Gedişləri saxla görüm,
Günümüzə ağla görüm... -
Saxla, saxla dəyirmanı, sən Allah!
Sıxır məni dağ dumanı, sən Allah,
Sənsən yenə söz sarvanı, sən Allah
Nə olsun ki, müdriklər var, Quran var,
Eh, hələ də qırdıran var, qıran var...
Yer üzünün Süleymanı neyləsin,
Xaqaninin dəyirmanı neyləsin...

BU MƏNİM ÖMRÜMDÜR

Bir yorğun torpağam dincə qoyulmuş,
Daha əkilməyim, biçilməyim yox.
Köhnə qarağacam içi oyulmuş,
Bir də körpülənib keçilməyim yox.

Bütün körpüləri keçmişəm daha,
Səbr kasamı da içmişəm daha.

Quzey ağacıyam
yanım duman, çən -
Bircə yarpağıma gün düşənəcən.
Nələr çəkdiyimi özüm bilmişəm,
O gülən yarpağı üzüm bilmişəm.

Hanı o yamacda gün dəyən tərəf?..
Yolda taleyimin yaşıl işığı,
Kolda sarmaşığı dolaşan kələf -

Mən o kələfləri açə bilmədim,
Bir namərd əlindən qaça bilmədim.

Hanı bu dünyanın dağ tərəfləri
Qızıldöş qayanın tağ tərəfləri -
Ayağım dəyməmiş bir daş qalmadı,
Heyf, gücdən düşən o ayaqlara!
Çayına çiyindəş, daşına yoldaş
Heyf, ömrümdəki o ortaqlara,
Özüm ola-ola mənim olmayan,
Heyf yaylaqlara, ulu dağlara.

Havaxan doğrudan havada xandı,
Heyf o xanlara, o sələflərə,
Daha üz çevirməz biz tərəflərə...

Pətək də saxlamır işsiz arını...
Bu külək payızdan gələn havadı.
Quşlar da uçurdu balalarını,
Mənim də ürəyim yetim yuvadı.

Uçub məndən gedən söz qanadlarım -
Görən harda qalır o övladlarım?
Hansı budaqlarda böyüyür görən,
Hansı ürəklərdə döyünür görən?
Görsəm çoxlarını tanımaram heç.
Daha o uyğular, şirin duyğular,
Sevgidən sorgular mənimki deyil.

Hanı bu dünyanın sevgi tərəfi?
İnsanın insana ərki tərəfi?

Dayan, oturduğum yeri dəyişim -
Hə, bu daş yaxşıdı, mamırlı, yumşaq -
Dünyanın işiylə daha nə işim,
O fincan çayımı gətir, balacan!

Daha mən xatirə çözləmirəm,
Köhnə dərdlərimi təzləmirəm.

Bir də izim qalmaz çaylaq daşında
Sel coşar üstündən, daş atar məni.

O köhnə dərdlərim bağrım başında
Sızlaya-sızlaya yaşadar məni.

Əlim ki, o ələ yetişməyəcək,
O sınıq güzgü ki, bitişməyəcək
Olmuşda daha nə təsəlli gəzdim?
Xatirə yazmağa, yuxu yozmağa
Heç qulaq asmağa yoxdu həvəsim.

Hanı cəmiyyətin cəm tərəfləri,
Yaşayış tapmağa cəm tərəfləri?

Günahım gözümdə oxunur, tubu,
Yenə o gözlərdə baxışlanıram.
Mən payız durnası, axşam qürubu
Pənbə buludlarda naxışlanıram.

Uçuram gecənin durna səfində
Üzü görünməyən ay tərəfində

Hanı dan üzünün ağ tərəfləri,
Dövrünün qızılı çağ tərəfləri?

Bir az saymazyana, bir az biganə,
Hələ ki canımda can saxlayıram -
Ruhum uçmaq üçün dəli-divanə -

Nə bir əlləşirəm, nə can çəkirəm,
Gümüş türbə, nə də qızıl cam üçün
Mən cığır çəkirəm, ağac əkirəm,
Mən çiçək dərirəm o dünyam üçün.
Buraxdım ömrümü üstədən aşağı,
Tanrıdan gələcək sərəncam üçün -

Hanı bu dünyanın ruh tərəfləri?
Gəmi tərəfləri, Nuh tərəfləri?

◆ Əliağa Kürçaylı - 90

SƏNƏTDƏ, POEZİYADA ŞƏXSİYYƏT – ƏLİAĞA KÜRÇAYLI

O, qarlı-şaxtalı fevralda doğuldu (1928), soyuq fevral günlərinin birində də dünyasını dəyişdi (1980). Cəmi 52 il ömür sürdü. Uşaqlığı və ilk gənclik illəri ağır ehtiyac içində keçdi, heç orta məktəbi bitirməmiş ailə qayğısı çəkdi, sonra Bakıya gəldi. Böyük şairimiz Səməd Vurğunun qayğısı sayəsində fəhlə-gənc-lər məktəbini bitirdi, Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsində təhsil aldı. Daha çonra Yazıçılar İttifaqı onu Qorki adına Dünya ədəbiyyatı ins-titutuna göndərdi, amma səhhəti buna imkan vermədiyi üçün yenə Bakıya -- Universitetə qayıtdı. Onun həyatında xoşbəxt günlərin təməli qoyuldu.

Əliağa Həsənağa oğlu Vəliyev elə ilk şeirlərindən özünə Kürçaylı təxəllüsü götürdü. Müharibədən sonra ədəbiyyata gələnlərin ilk sırasında Əliağa Kürçaylı tədrisçi, istedadının və bu istedadı zəhmətlə, mütaliə ilə, daim poetik axtarışlara can atmağının sayəsində gənc şairlər arasında seçilə bildi.

Əliağa Kürçaylı XX əsr Azərbaycan poeziyasının - əllinci-yetmişinci illər dövrünün ən tanınmış simalarından biri idi. Bunu müasir Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiqatçıları anlayışla dərk edirlər. Yəni sözün qıssası: Əliağa Kürçaylısız bu illərin poeziyasını təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. Amma gəlin etiraf edək ki, bəzən biz unutqanlıq bəlasına tutulub belə gözəl bir şairin də ədəbi irsini və şəxsiyyətini layiqincə qiymətləndirmirik. Xalq şairi Nəbi Xəzrinin (ruhu şad olsun) vaxtilə yazdığı bir məqaləsini xatırlayıram: «Biz həyatdan erkən getmiş Ə.Kürçaylının layiqli qiymətini vermişikmi? 60 illiyi oldu, necə qeyd edildi? 70 illiyi gəlir. O necə keçəcək? Qayğı, bəlkə də, dirilərdən çox dünyasını dəyişənlərə lazımdır. Əfsus! ...Görəsən, biz niyə bu qədər unutqanlıq? Unutduq ki, başqalarını unudanların özləri də sabah unudula bilər».

Bu giley notlarını unudub Əliağa Kürçaylının sənət dünyasına baş vurmaq istəyirəm. Və ilk növbədə, gözlərim qarşısında son dərəcə bənzərsiz bir şair olan Əliağa Kürçaylının obrazı canlanır.

**Sən mənə ömrüm boyu
Bir bulanıq Kür suyu,
Bir söyüd yarpağı ver.**

**Canımdan əziz olan,
Üstündə çiçək solan
Şor Muğan torpağı ver.**

***Mən onda hara düşsəm,
Hansı diyara düşsəm
Deyərəm vətəndəyəm.***

***Sən ey Milim, Muğanım,
Doğma Azərbaycanım
Deyərəm ki, səndəyəm!***

Əliağa Kürçaylı bu şeirdən sevməyə başladım. Poeziyamızda hər şair Vətən-Azərbaycan sevgisini özünəməxsus şəkildə incələyir. Ə.Kürçaylının Vətən sevgisi doğulduğu Salyanın Kürqaraqaşlı kəndindən, Muğan torpağından, Kür çayından başlayıb böyük Azərbaycana qovuşurdu. Muğan torpağının yetirməsi olan çox şair tanıyıram, amma onların heç biri Muğanı, Kürü Əliağa Kürçaylı qədər poeziyanın daimi məkanına çevirə bilməyib. Baxın:

***Dostum, sən yaxşı bax, bura Muğandır,
Büzmə dodağını ona, amandır!
Düşünmə burada hər vaxt yaz olur,
Qışda palçıq olur, yayda toz olur.***

***Dostum, olmasa da Muğan kurort tək,
Onu mənim kimi sevəsən gerek!
Onun tikanı da, onun gülü də,
Şoran torpağı da, tər sünbülü də
Ana südü kimi bizə əzizdir.***

Sovet dövründə vətənpərvərlik - vətəni sevmək ideyası iki mənada anlaşılırdı - SSRİ qüdrətli, qüvvətli bir dövlətdir və onu vəsf etmək lazımdır; bizim şairlərin bir çoxu bundan yan keçə bilmirdilər, ya məcburən, ya da könüllü, dəstədən geridə qalmırdılar. Amma indi, SSRİ dağıldandan və süqut edəndən sonra o şeirlərin heç biri yaşamadı. Vətən sevgisi isə, şor Muğan torpağından başlamış böyük Azərbaycan sevgisinə qədər, elə o illərdə şairlərimizin ilham qaynağına çevrildi. Əliağa Kürçaylının poeziyasında da böyük Azərbaycan əzəmətli bir obraz kimi canlanır və deyim ki, bu obraz o qədər çoxşaxəlidir ki, heyrətini gizlədə bilmirsən. Naxçıvanda narbənd ağacından tutmuş Savalanın zirvəsində qara qədər, Muğanın qışından tutmuş İraqda - Füzuli məzarına qədər, «Qobustanda şöhrətə dönüb Xudafərinde yetim qalan» daşlara qədər, Nizami, Nəsimi, Vaqif, Natəvan, Sabir, Səməd Vurğun, Mehdi Hüseyn ucalığına qədər, Azərbaycan təbiətinin gözəlliklərinə qədər hüdudsuz idi bu Vətən sevgisi.

Əliağa Kürçaylı insanşünas şair idi. Azərbaycan insanı onun şeir və poemalarının baş qəhrəmanıydı. Onun uşaqlığı müharibə illərinə düşdü və o illərin xatirələri şeirlərində dönə-dönə əks olunurdu.

***Aclar dayanardı məğrur, tox kimi,
Dərdlilər dərdsiztək gülümsəyirdi.
Gəlinlər sinədə bir dağ yox kimi,
Könülsüz-könülsüz əlvan geyirdi.***

***Atalar gizlində silib gözünü
Aşkarda zarafat edirdi bəzən.
Məni sarsıdırdı insan dözümü,
Ərsə çəkilməşdi xudbin, xudpəsənd.***

***Nə bir ayaq çəkən, nə rüşvət alan,
Hamı tikəsini bölürdü yarı.***

***Nə rəyasət eşqi, nə riya, yalan
Əsir etməyirdi o insanları.***

Onun şeirlərində insan ləyaqəti tərənnüm edilir. Müharibə illərinin ağır günlərində də ləyaqətini itirməyən insanlar vardı və bir də sonralar bu ləyaqət anlayışından uzaq olanlar. «Sən neçin olursan yedək gəmisi?! Özün keç hünərlə neçə dənizdən»- dənizdə yedək gəmisi böyük paraxodlara bənd edilir, paraxod batsa, gəmi də məhv olacaq. Belə sürünənlər insanlar arasında azmıdır? Ə.Kürçaylının «Ömür» şeiri təkəcə o illərdə deyil, bizim çağımızda da sürünən, məsləki, qayəsi məlum olmayan insanlara çağırışdır:

***Bircə yol verilir ömür insana,
Tapılmış pul kimi baxma sən ona.
Ya çatdır kişitək bu ömrü sona,
Ya dalda yer ara, ayaqda yaşa!***

***Dalğalı dənizə bənzəyir həyat,
Köpürür bir saat, yatır bir saat.
Ya üz qəvvas kimi, dərinde qol at,
Ya dayazda dolan, qıraqda yaşa!***

***Ömrünü bir cürə keçirir hərə,
Yüzü də yaşayır bəzi boş yerə.
Sən ya qartal kimi ucal göylərə,
Ya sürün ilantək, torpaqda yaşa!***

Əliağa Kürçaylı bir məqaləsində yazırdı ki: «Poeziya o zaman öz yüksək borcunu ödəmiş olur ki, qarşısına qoyduğu məqsədi, təlqin etmək istədiyi fikri eyni zamanda bədii boyalarla, yüksək şeiriyətlə, bir sözlə, sənətkarlıqla ifadə etmiş olsun. Əks təqdirdə, əsər soyuq mühakimədən, cansız nəqşlərdən uzağa getməz, oxucunun qəlbinə, şüuruna təsir edə bilməz». Bu gün Ə.Kürçaylının 60-70-ci illərdə yazdığı şeirlərə diqqət yetirəndə, sanki bu şeirlərin lap indicə, XXI əsrin ikinci onilliyində yazıldığını düşünür, onların təkəcə ideya-məzmunca dolğunluğunu deyil, həm də yüksək sənətkarlıqla qələmə alındığının şahidi olursan. Doğrudur, bu şeirlərdə didaktika da var, amma bu didaktika insanları düzlüyə, haqqa-ədələtə, həyatı, gözəlliyi sevməyə çağırır. Baxın, «Qətiyyət» şeirində Kürçaylı sanki bu günü düşünübmüş:

***Yayda gün başları dağlayan zaman
Sərin bir çətirə dönmüsənmi sən?
Bir Vətən övladı ağlayan zaman,
Söylə, tutmusanmi onun əlindən?***

***Udmusan sözünü yoxsa bir anda
Bıçaq işləyəndə qana, iliyə?
Əqidə yolunda, inam yolunda
Qərar vermişənmi Nəsimiliyə?***

Əliağa Kürçaylı şeirdə tam deyə bilmədiklərini poemalarında əks etdirirdi və görkəmli tənqidçi Əkbər Ağayevin təbirincə desək: «Epik lövhələr yaratmaq, portret cıza bilmək, xarakterlər vermək cəhətindən Kürçaylının qələmi itidir. Onun poemalarında ictimai mənalı məsələlər ön plana çəkilir, həm də ötkəm publisist bir pafosla işlənir». Əlbəttə, bu yazıda Kürçaylının 25 poemasının hər biri haqqında söz açmaq qeyri-mümkündür, amma iki məqamı nəzərə çarpdırmaq istəyirəm. Birincisi; Kürçaylının poemaları vaxtında, nəşr olunduğu illərdə ədəbi ictimaiyyətin diqqətini cəlb etmişdi. Böyük şairimiz Səməd Vurğun Kürçaylının hələ əllinci illərdə yazdığı «Muğan axşamları» poemasını bəyənmiş,

ona müsbət rəy yazmışdı. Süleyman Rüstəm isə 1952-ci ildə Kürçaylının «Kənd işıqları» poeması haqqında belə demişdi: «Yaxşı poemadır. İnkişaf edirsən. Bax, belə yazmaq lazımdır». Sonralar N.Xəzri, Qabil, Ə.Ağayev, M.Əlioğlu, X.Rza Kürçaylının poemaları haqqında təqdirədirici fikirlər söylədilər. İkincisi; Kürçaylının poemalarının tematik mənzərəsi genişdir, XX əsrin bir çox həqiqətləri bu poemalarda öz əksini tapıb: Müharibə dövrü, tarixi həqiqətlər, məhəbbətin tərənnümü, zəhmət adamlarının həyatı, Vətən həsrəti və mənəvi-əxlaqi problemlər... («Nargindən əsən külək», «Daş hasar», «Durnalar Cənuba uçur», «Mənim məhəbbətim», «Muğan axşamları», «Qəzəb», «İnsan həsrəti», «Ana», «Cakondanın təbəssümü», «Cavabsız məktublar», «Ana» və s.)

Əliağa Kürçaylının ömrünün son illərində qələmə aldığı «Daşlar» silsiləsini heç cür yaddan çıxarmaq olmaz. Bu silsilə yetkinlikdən kamilliyə çatan bir şairin poeziyamızın fəlsəfi ahənginə qoşulduğunu əks etdirirdi. Xalq yazıçısı İlyas Əfəndiyev, görkəmli tənqidçi Yaşar Qarayev, akademik Bəkir Nəbiyev bu silsiləni müasir poeziyamızda ədəbi hadisə kimi qiymətləndirmişdilər. Yaşar Qarayev yazırdı ki: «Şair daşın mənə rənglərini incələyir, təbiətə və insana məhz bu rənglərin güzgüsündən baxır. Daşın da sınağında, hər şeydən əvvəl insanın, həm bir bəşər, həm də konkret bir fərd mənasında «mən»in əxlaqi mahiyyəti üzə çıxır. Hər bir daş bir əməlin simvoluna çevrilir. Nəhayət, daşların daxili ahəngi, mənə düzümü bu şeirlərdəki duyğular və düşüncələr axarına vahid məcra verən fəlsəfi süjet, bədii fabula rolunu oynayır».

Əliağa Kürçaylı qızı Ülkər

Nəbiyev bu silsiləni müasir poeziyamızda ədəbi hadisə kimi qiymətləndirmişdilər. Yaşar Qarayev yazırdı ki: «Şair daşın mənə rənglərini incələyir, təbiətə və insana məhz bu rənglərin güzgüsündən baxır. Daşın da sınağında, hər şeydən əvvəl insanın, həm bir bəşər, həm də konkret bir fərd mənasında «mən»in əxlaqi mahiyyəti üzə çıxır. Hər bir daş bir əməlin simvoluna çevrilir. Nəhayət, daşların daxili ahəngi, mənə düzümü bu şeirlərdəki duyğular və düşüncələr axarına vahid məcra verən fəlsəfi süjet, bədii fabula rolunu oynayır».

* * *

Əliağa Kürçaylı bənzərsiz lirika ustası idi. Qəlbin ən kövrək duyğularını, insanın gözəlliyə, həyata sevgisini, məhəbbətin aliliyini əks etdirən şeirləri indi də dillər əzbəridir,- desəm, yanılmaram.

***Gecələr Ay olmaq istəyirəm mən...
Sevən ürəklərin məhəbbətindən
Səma ucalıqda pay almaq üçün,
Ən yüksək qübbəyə ucalmaq üçün.
Ordan nur səpərim mən incə-incə,
Bu ana torpağa dan sökülüncə.***

«Gecələr Ay olmaq istəyən» şairi müasir poeziyamızda qeydsiz-şərtsiz ən gözəl sevgi şeirlərinin müəllifi kimi də tanıyıram.

***Qaldırdım dəstəyi,
Yığdım nömrəni.***

**Gözüm baxmasa da o gözlərinə,
İkicə söz dedim:
-Sevirəm səni!
Dəstəyi yenə də qoydum yerinə.
Telefon zəng çaldı,
Çağırdın məni.
Qərribə vurğuyla döyündü ürək.
İkicə söz dedin:
- Sevirəm səni.
Yüz il də çatmayım vüsalına mən,
Yüz il də əlinə dəyməsin əlim.
Bu iki kəlməni sən dilindən
Eşdidim,
Sonrasa...
Qoy gəlsin ölüm!**

Sevgi hisslərini bundan da gözəl necə ifadə etmək olar?

İlk baxışda Əliağa Kürçaylıya indi çoxlarına şamil olunan «nəğməkar şair» ifadəsini aid edəmmədim.. Onun şeirlərinə uzaqbaşı on-on iki mahnı bəstələnib. Amma illər keçdikcə o mahnılar həmişə efirdə, ekranda, konsert salonlarında səslənir. «Sevgilim, tut əlimdən, Gedək üzü küləyə» - «Seyr elə bu lövhəni, Doğrudan gözəldimi? Dayanmışıq səninlə Qoşa, üzü güneşə, Belə ola həmişə!» - «Aləm bilir bu həsrəti, Sinəmdəki məhəbbəti, Heç xəbərin yoxdu sənin» - «Harda olsam gələrəm, Təki sən səsle məni. Darda olsam gələrəm, Təki sən səsle məni». Nəğməkar şair - bu onun halal tərifi və deyim ki, onun elə şeirləri var ki, musiqisi, ritmi, melodik xüsusiyyətlərinə görə öz bəstəçilərini gözləyir. Ona görə də Əliağa Kürçaylıni tərəddüdsüz nəğməkar şair adlandırmaq olar.

* * *

Əliağa Kürçaylı Azərbaycan tərcümə sənətinin tarixində də unudulmaz izlər buraxan bir şairdir. Görün dünyanın hansı şairlərinin şeirlərini, poemalarını dilimizə ustalıqla tərcümə edib? Aligyeri Dantenini («İlahi komediya»ni), Nekrasovu, Puşkini, Lermontovu, Yesenini, Mayakovskini, Nazim Hikməti, Mişel Süleymanı, Oljas Süleymenovu, Konstantin Simonovu, Nikolay Tixonovu, K.Kaladzeni, Maqsud Şeyxzadəni və s. Ancaq onun Sergey Yesenindən etdiyi tərcümələrin alternativini yoxdur. Kürçaylı yazırdı ki: «Yesenin poeziyada etiraf nöqtəsidir. Düşüncədə sərbəstlik, düzlük nöqtəsidir. Məni Yeseninin poeziyasına bağlayan - bax, bunlardır».

Təbii ki, mən 90 yaşlı Əliağa Kürçaylıni bu yaşda təsəvvür eləmirəm; 40-50 yaşlarında gördüyüm o qırmızı yanaqlı, üz-gözündə sağlamlıq, həyat eşqi qaynayan, gözlərindən təbəssüm əskik olmayan bir şairi xatırlayıram. Bu şair ömrünün - yaradıcılığının xoşbəxt çağlarını yaşayırdı, amma qəfil, amansız bir xəstəliyə tutuldu. Və dünyasını dəyişdi. Ölümündən sonra çox sevdiyi qızı - Ülkər - atasını dünyalarca seven qızı intihar etdi. Hər ikisinin ruhu şad olsun!

Onun «Bütövlük» şeirlər, poemalar kitabı isə ölümündən sonra Respublika Dövlət mükafatına layiq görüldü.

Bütöv bir ömür - əlli iki yaş. Məncə, Əliağa Kürçaylı üçün bu yaşda dünyasını dəyişmək nə qədər üzücü olsa da, elə bu yaşda qoyduqları ilə ədəbiyyatımıza bəlkə də iki insan ömrü qədər xeyir verdi...

Vaqif YUSİFLİ

«ZİRVƏ BİR QALADIR, ZİRVƏDƏYƏM MƏN!»

*Günlər keçəcək,
Şeirlərin gəzəcək
Dodaq-dodaq sənsiz.
Məhəbbətin gəzəcək
Ürək-ürək sənsiz.*

Rəsul Rza

Gözəl şairimiz, xeyirxahlığını heç vaxt unutmadığım Əliağa Kürçaylı haqqında xatirələr məni uzaq tələbək illərinə aparır. O vaxt qayğıkeş müəllimlərimin - Nurrəddin Babayevin və Nəriman Zeynalovun köməyi, xeyir-duası ilə mətbuata təzəcə ayaq açdım, ara-sıra qəzetlərdə yazılarım dərc olunur, efirdən səsim gəlirdi.

Bir dəfə qış imtahan sessiyasından sonra rayona gedəndə fürsətdən istifadə edib yazı hazırlamaqdan ötrü Salyan pambıq zavodunda oldum. Səxləri gəzib qeydlərimi götürəndən sonra direktor Mikayıl Hüseynovla kabinetində görüşdüm. O, Salyanda sayılıb-seçilən, sanballı, xeyirxah bir insan, səriştəli təşkilatçı kimi böyük hörmət sahibi idi. Cəbhədə həlak olan atamın etibarlı dostu kimi xətrimi çox istəyirdi. Söhbətimizin sonunda təhsilimlə maraqlandı. Biləndə ki əlaçı təqaüdü alıram, yazılarımın qonorarını da üstünə gələndə evdən ehtiyacım olmur, gözləri güldü. Nə fikirləşdisə:

- Sənə bir iş tapşıracağam, - dedi, - Yazıçılar İttifaqına get, Əliağa Kürçaylıyla görüş, tanış ol, həm də mənim salamımı ona yetir. Çox yaxşı adamdır. Bax ha, yadından çıxmasın.

İki gün sonra köhnə kişilərin dostluğunun, haqq-salamının nəyə qadir olduğunu gördüm. Onda bildim ki, Mikayıl kişi məni niyə məhz Əliağa Kürçaylının yanına göndərib. Böyük hörmət bəslədiyi dostunun adını eşidən şair məni sorğu-suala tutdu. Universitetin jurnalistika şöbəsində oxuduğumu, «yazıb-pozduğumu» söylədim. O, cəld ayağa qalxdı, bir qədər kənarında dayanan yazıçı dostları ilə tələm-tələsik sağollaşdı və mənə sarı döndü: «getdik!» «Qaz-24»-ün sükani arxasına keçib o vaxtkı Radio və Televiziya Komitəsinə sürdü. Sədrin müavini, şair dostu Ənvər Əlibəyli ilə çox səmimi görüşüb məni tapşırırdı. Ənvər müəllim daxili telefonla baş redaktor Hacı Hacıyevi çağırır və mənimlə tanış etdi. Çox keçmədi ki, Azərbaycan radiosunun ştatdankənar müxbiri kimi vəsiqə aldım, efirdə reportajlarım, lent yazılarım səsləndi...

Universiteti bitirib bir müddət rayon qəzetində çalışdım, sonra Azərbaycan radiosunun ştatdankənar müxbiri olduğum redaksiyasında redaktor vəzifəsində işə başladım, ordan da televiziyanın «Gənclər» şöbəsinə müdir təyin edildim. Televiziyanın baş redaktoru, yazıçı-publisist Nahid Hacıadənin öz xatirəsində yazdığı kimi «Yaşımızın, ömrümüzün gözəl günləri idi. Ürək-ürəyə verib işləyirdik. «Gənclər» redaksiyası az vaxtda önə çıxdı, şöhrətləndi...»

İllər keçdikcə, müxtəlif ictimai işlərdə, vəzifələrdə çalışsam da, hələ tələbə ikən qolumdan tutub mənə dayaq olan, xeyir-dua verən Əliağa Kürçaylının yaxşılığını unutmadım. Sevimli şairimizin kitabları stolumun üstündən əskik olmadı, onun xeyirxahlığa, insanpərvərliyə səsləyən, «Vətən övladını sorğu-suala tutan» poeziyası ömrüm boyu yol-yoldaşım, sirdaşım oldu:

*Bir əyinə paltar, ağıza çörək,
Bir dodağa gülüş olmusanmı heç?
Qışda alovlanıb dolu tonqaltək
Soyuq bir otağa dolmusanmı heç?*

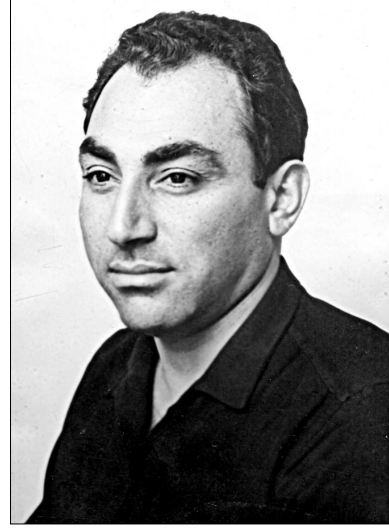
*Yayda gün başları dağlayan zaman,
Sərin bir çətirə dönmüsənmi sən?
Bir Vətən övladı ağlayan zaman,
Söylə, tutmusanmı onun əlindən?*

İndi yaşımın ahıl çağında onunla təsəlli tapıram ki, vəzifə, səlahiyyət sahibi olanda haqqı nahaqqa verməmişəm, işgüzar cavanları, müdrik ağsaqqalları özümə dost bilmişəm, belə vaxtlarda xeyirxahlıq mücəssəməsi olan şairin məğrur siması gözlerimin önündə canlanıb, mübariz, insana qürur hissi aşıl原因an poeziyası qulaqlarımda səslənib:

*Bu eşqi, sevinci, səmimiyyəti
Gətirən anamın öz əli idi.
O əllər düzlüyün, işin, zəhmətin
Qüdrətdən yaranmış heykəli idi.*

Əliağa Kürçaylının yeniyetməlik, mənim və yaşdqlarımın uşaqlıq çağları müharibə illərinə təsadüf edib.

Şairin ustalqla yaratdığı Ana obrazı - onun doğma anasının, ərini cəbhəyə yola salan, müharibənin qurtarmağına 3 ay qalmış «qara kağız»ını alan, ehtiyacın zillətinə qatlaşan, zamanın sərt sınağının sındıra bilmədiyini mənim anamın, o ağır illərin bütün analarının «Qüdrətdən yaranmış heykəli»dir.

* * *

Əliağa 9-cu sinfi bitirəndən sonra 10-cu sinfə yox, işə getdi. Salyan dəmir yolu stansiyasında fəhlə işlədi. Ailənin güzəranı ağır idi, anası çətdirə bilmirdi.

Bir gün axşamüstü o, işdən qayıdanda qapı ağzında tanış poçtalyonla rastlaşır. Poçtalyon ona Bakıdan, redaksiyadan göndərilən pulu - şeirinin müəllif haqqını verir. «Deməli, şeir dərc olunanda pul da verirlər», - ilk dəfə qonorar alan Əliağa düşünür.

Ertəsi gün raykomun birinci katibi onu öz kabinetində qəbul edib deyir:

- Səni Bakıya çağırırlar, Yazıçılar İttifaqına. Bilirsən kim çağırırlar? Səməd Vurğun!

O, «Azərbaycan Yazıçılar İttifaqı» yazılmış vərəqi Əliağaya uzadır. Burada yazılmışdı: **«Gənc şair Əliağa Kürçaylını bir həftəlik çörək kartoçkası ilə təmin edib, 1947-ci il iyun ayının 16-da Yazıçılar İttifaqında keçiriləcək gənc yazıçılarının birinci respublika müşavirəsinə göndərməyinizi xahiş edirik.**

Azərbaycan Sovet Yazıçıları İttifaqının sədri Səməd Vurğun.»

... Yazıçıların Nəvəvan klubunda oxuduğu şeirlər Səməd Vurğunun xoşuna gəlir. Müşavirədən sonra onu kabinetində qəbul edən böyük şair müdrik qərar qəbul edir. Əliağanı Bakıda saxlatdırır, Yazıçılar İttifaqının maddi köməyilə fəhlə-gənclər məktəbinin 10-cu sinfində oxumasına imkan yaradır. Əliağa məktəbi bitirib universitetin filologiya fakültəsinə daxil olur. Sonra da elə həmin qayğının davamı olaraq, Moskvada M.Qorki adına Dünya Ədəbiyyatı İnstitutunda ali təhsilini başa vurur.

* * *

Əliağa Kürçaylı «Səməd Vurğun taleyimizdə» və «Üfüq genişliyi» publisistik məqalələrində öz xeyirxahı haqqında ürək dolusu söhbət açır, qürurla deyir ki, yalnız məsləhətlərlə, tövsiyələrlə kifayətlənməyən Səməd Vurğun uzun illər ona ustad dərsləri verib, böyük inam bəsləyib: «Bu cavanın böyük gələcəyi var. Mən onun əsərlərini oxuyanda öz gənclik illərimi xatırlayıram».

Akademik Bəkir Nəbiyevin yazdığı kimi, «böyük şairin öz gənc həmkarı haqqında məhz Səməd Vurğuna məxsus geniş ürəklə dediyi sözlər əsl xeyir-dua kimi səslənmiş və müstəcəb olmuşdur. Əliağa Kürçaylı şeir, sənət aləmində ustadının layiqli davamçısı kimi şöhrət qazanmış, öz sələfinin adına layiq gözəl əsərlər yazıb-yaratmış, poeziyada olduğu kimi dramaturgiya, nəsr, tənqid, bədii publisistika və tərcümə sahəsində də diqqətəlayiq uğurlara imza atmışdır».

* * *

Xeyirxahlıq mücəssəməsi olan Səməd Vurğunun layiqli varisi Əliağa Kürçaylı da belə bir şəxsiyyət idi. O, gözəl insani keyfiyyətləri müdrik sələfindən estafet kimi qəbul etmişdir. Bu gün bir çox qələm sahibinin onu böyük minnətdarlıqla yad etməsi təsadüfi deyil. Onlar Əliağa Kürçaylının ürək genişliyindən, xeyirxahlığından söz açırlar.

Qələm dostum, tanınmış şair Ramiz Məmmədzadə deyir ki, xeyirxahlıqdan, humanizmdən söz düşəndə gözümün önünə Əliağa Kürçaylı gəlir. Onun yaradıcılığını uca bir zirvəyə bənzətmək olar. Başqa bir zirvə isə şairin bənzərsiz, müdrik şəxsiyyətidir. Tanıyanlar yaxşı bilir ki, polad kimi əyilməz olan bu insanın səxavəti, xeyirxahlığı sərhəd bilməzdi. Onu xatırlayanda günəşə boylanan palıd ağacı yada düşür.

***Qarşıda bir palıd var,
Üfüq cah-cəlalıdı.
Arxası uca dağlar,
Buludlar xəyalıdı.***

* * *

Azərbaycan ədəbiyyatının və mədəniyyətinin görkəmli simaları: akademik Məmməd Arif, Abbas Zamanov, Əkbər Ağayev, Yaşar Qarayev vaxtilə Ə.Kürçaylı yaradıcılığına yüksək qiymət vermiş, onun ədəbi fəaliyyətini səciyyələndirən dəyərli, maraqlı fikirlər söyləmişlər.

Akademik Bəkir Nəbiyev şairin çoxsaylı ədəbi fəaliyyətini yüksək qiymətləndirməklə yanaşı, lirikasına xüsusi önəm verir, onun özəlliyini, bənzərsizliyini məxsusi vurğulayır.

Əliağa Kürçaylının lirik və epik yanrı bir araya gətirdiyi yaradıcılıq palitrasında doğurduğu duyğu və ovqatdan asılı olmayaraq hər rəngin öz yeri, öz işığı var.

* * *

***- Hərdən sına özünü, çəkil bir az kənara,
Kənardan bax özünə.***

Bu misralar Əliağa Kürçaylının insan, şair obrazını nəzərimizdə canlandırır. İbrətəməz həyat yolu keçən, şəxsiyyəti ilə yaradıcılığı arasında tam vəhdət olan bir insanın - Kürçaylının obrazını!

Filologiya elmləri doktoru, professor Əmirxan Xəlilov yazır ki, Ə.Kürçaylı həyatda və poeziyasında təvazökar, sadə olduğu qədər də ciddi, sərt və eyni zamanda mərd bir insane - şair ömrü yaşamışdır. Onun qısa şimşək ömrü... ədəbiyyatımızda əsl fədakar sənətkar ömrü kimi qalacaqdır.

Böyük şair həyatda hər şeyə - hadisələrə və insanlara münasibətində daim tamlığa, bütövlüyə can atmış, bu keyfiyyətləri oxucularına aşlamışdır.

Şair bütövlüyü, tamlığı insanın öz ləyaqətini gözləməyində, əyilməzliyində, mərdlik və dəyanətində görür, ömrünü güdaza verib, qəflətdə yaşayanlara, başgirleyenlərə bütün varlığı ilə nifrət edirdi:

***Bircə yol verilir ömür insana,
Tapılmış pul kimi baxma sən ona.
Ya çatdır kişitək bu ömrü sona,
Ya dalda yer ara, ayaqda yaşa!***

***Ömrünü bir cürə keçirir hələ,
Yüzü də yaşayır bəzən boş yerə.
Sən də qartal kimi ucal göylərə,
Ya sürün ilantək, torpaqda yaşa!***

Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə qələm dostu Kürçaylıni «şeirimizin döyüşkən əsgəri» saymış, onun uğurlarına sevinmiş, «Bütövlük» kitabını şairin mənəvi böyüklüyünün, bütövlüyünün, mübarizliyinin rəmzi kimi qiymətləndirmişdir. Ə.Kürçaylı 30 illik yaradıcılığının qayəsini təcəssüm etdirən bu kitabında oxucularını düzlüyə, paklığa, böyük hərflərlə yazılısı BÜTÖVLÜYƏ səsləmiş, özü də «qartal kimi göylərə ucalanlardan» olmuşdur. Ədəbi tənqid şairin yaradıcılığının ildən-ilə kamilləşdiyini, poeziyamızın gözəl nümunələrini yaratdığını qeyd edirdi.

Tale ona qibtə ediləsi ilham, istedad, cəlbedici görkəm, boy-buxun, qamət, yaraşlıq sifət, əqli kamillik, fiziki sağlamlıq vermiş və... cəmi 52 yaşında əlacsız xəstəliyə düşər etmişdi. O, bütün ağrılara dözür, canından əziz bildiyi övladını düşünürdü: «Ülkəri (qızını) qoruyun, gözünüz üstündə olsun», - pıçıldayırdı.

Evin matəm sükutunda şivən qopanda ananın gözləri balasını axtardı, görmədi: «Hanı Ülkər? Axtarın, tapın balamı», - haray saldı.

Axtardılar, cəmi iyirmi dəqiqə sonra tapdılar... gec tapdılar. «Xəzərin dalğaları onu qanadına almışdı. Dəniz hönkürüdü... O gün ürəkləri yandıran, əbədiyyət ünvanlı bir dastan yarandı - Əliağa - Ülkər dastanı. Ata-bala sevgisinin şah nəğməsi!» (Nahid Hacıadə)

... Onları müşayiət edən izdiham gen küçələrə, dərd-qüسسə ürəklərə sığmırdı. Həmin o son vidalaşma mərasimində ixtiyarsız olaraq mərhum müəllimimiz Nurəddin Babayevin sözlərini ürək ağrısı ilə xatırladım:

- Bu dünyanı bəzən elə yaxşı insanlar tərk edir ki, adam yaşamağının xəcalətini çəkir.

Şairin həyat yoldaşı Şəhla xanım:

- İkisini də «Vağzalı» ilə yola saldıq... Ülkərin qəbrinə xonçalar düzüldü...

Bəxtiyar Vahabzadə:

***Bir kam almamışdı hələ dünyadan,
Bəs niyə ölümə can atdı Ülkər?
Verib öz ömrünü ataya qurban
Öz qısa ömrünü ucaltdı Ülkər.***

Nəbi Xəzri:

***Bu nədir, saralıb-soldu şəfəqlər,
Dünyaya göz yumdu ata da, qız da.
Bu nədir, Ülkərsiz qaldı üfüqlər,
Qaldı Kürçaylısız Kür çayımız da.***

* * *

İllər keçir, ölməz əsərləri ilə əbədiyaşar şair 90-ı haqlayır. Mən böyük sənətkarın ruhu qarşısında baş əyir, qələmindən çıxan sözləri Ana Kürümüzün suyu kimi içirəm:

***Sən mənə ömrüm boyu
Bir bulanıq Kür suyu,
Bir söyüd yarpağı ver.
Canımdan əziz olan,
Üstündə çiçək solan
Şor Muğan torpağı ver.***

* * *

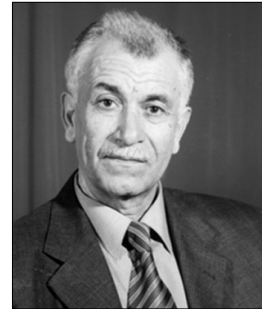
***Mən onda hara düşsəm,
Hansı diyara düşsəm
Deyərəm vətəndəyəm.
Sən ey Milim, Muğanım,
Doğma Azərbaycanım,
Deyərəm ki səndəyəm!***

Dünyaya gözünü Kürün qırağında, ata-baba yurdu Salyanın qədim Qaraqaşlı kəndində açan, Kürün suyu, çörəyi, balığı, mer-meyvəsi ilə boy atan, illər keçdikcə Kürçaylı təxəllüslü gözəl bir şair kimi tanınan, şöhrəti Muğana, Mələ, Şirvana, bütün Azərbaycana yayılan, yaratdığı inciləri dünya xalqlarının dillərinə tərcümə olunan qüdrətli sənətkar poeziya kəhkəşanında öz zirvəsini fəth edib:

***Dost, qoca dünyada zirvə sözü var,
Ora nə ox çatar, nə güllə çatar.
Zirvələr önündə gücsüzdür düşmən,
Zirvə bir qaladır, zirvədəyəm mən-***

deyən Əliağa Kürçaylının həmişəyaşar poeziyası fəth etdiyi zirvədə günəş kimi parlayır, solmaz çələng kimi xoş ətir saçır.

Əlövsət BƏŞİRLİ

◆ P o e z i y a

Rəfail TAĞIZADƏ

O ƏLLƏR

Hər səhər, hər axşam o pəncərədən
məni yola salan, mənə əl edən,
arxamca su atan, "yaxşı yol" deyən,
o əllər çağırısam, gələrmə yenə?

Üzümün sığalı itib nə vaxtdı,
saçımın tumarı itib nə vaxtdı,
köksümdə min qubar bitib nə vaxtdı,
o əllər çağırısam, gələrmə yenə?

Zamanın nə fərqi, günün nə fərqi,
sevinci apardı, vər saldı dərdi,
gedişin könlümə bir kölgə sərdi,
o əllər çağırısam, gələrmə yenə?

Əlimə əl dəyə, üzə qan gələr,
dil açıb danışar, cana can gələr,
məni yuxulardan oyadan gələr,
çağırısam gələrmə o əllər yenə?
Ömrümü bəzərmə o əllər yenə?...

BU DA TALE HAVASI

Bu da tale havası...
Ömrümüze anbaan
gün çıxır,
külək əsir,

yağış yağır,
qar yağır.
İçimizdə sevinc var,
tənhalıq,
darıxmaq var,
ayrılıq var,
ölüm var...
Əlimizə gələnlər
əllərdə durmur daha,
satılan ucuz olur,
alınan min qat baha.
Dərd durub özü gəlir
üstümə aram-aram.
Deyir unutmam səni,
səninlə hər an varam.
Ömrümüzə anbaan
gün çıxır,
külək əsir,
yağış yağır,
qar yağır.
Bu da tale havası...

YORĞUN QARANLIQ

göy göyündən utanır,
yer yerindən utanır,
bu gecəyə nə oldu?
Ay seyrindən utanır

ürəyim hey darıxır,
vurnuxur qəfəsində,
qulağım səs axtarır
hənirti nəfəsində

gecələr yorulanda,
qaranlıq durulanda,
üzümə gülüş qonur
sükutun sorulanda.

BU YOL ZAMANDAN KEÇİR

hara aparır məni
özü kədərli yollar,
alıb qolları üstə
oxuyur dərdli yollar

məni hara aparır
bu kədərin içində,
göy üzü qara bulud
ağlaşma var səsində

gecə-gündüz yol gedən
 bu yol zamandan keçir,
 qaranlığın içindən,
 qatı dumandan keçir

bu yol bir ömür yolu-
 nə zamanı bilinər,
 nə gümanı bilinər,
 nə də məndən silinər-
 bu yol mənlə sürünər,
 sürünər ömür boyu

sonu görünməz yolun,
 izi silinməz yolun,
 dərdi bilinməz yolun
 kədərinə sığındım,
 ayağımla, izimlə
 mən yoluma büründüm.
 büründüm ömür boyu...

İLƏHİ, BU QIZ DA EYNƏYƏ KEÇDİ

İlahi, bu qız da eynəyə keçdi.
 Bu qız daha mənə eynəkdən baxır.
 Kiçildim, böyüdüm onun gözündə,
 qaraldım, bozardım onun gözündə,
 enləndim, daraldım onun gözündə.
 Bu qız daha mənə eynəkdən baxır.
 Mən başqa oluram şüşə dalında.
 Mən başqa oluram "özgə" halında.
 Mənim baxışlarım dəyib qayıdar,
 duruşum səmtini əyib qayıdar,
 tamım kəsik-kəsik mənə qayıdar.
 Qayıdar üstümə özgələr kimi.
 Qayıdar üstümə kölgələr kimi...
 Yaxşı ki könlünün eynəyi yoxdu,
 yaxşı ki xatirə qalıb yerində,
 yaxşı ki yaddaşın hüdudları çox,
 yaxşı ki qəlbinin işıqları çox,
 salıb işığına aparar məni,
 qoparar bu haldan, qoparar məni...

İlahi, bu qız da eynəyə keçdi.
 Mən elə bilirdim belə qalacaq,
 on səkkiz yaşında olduğu kimi...
 Bəlkə, məni böyük görmək istəyib?
 Bəlkə, onun üçün keçib eynəyə?....

Bu qız daha mənə eynəkdən baxır.

* * *

arzular yerlə yeksan,
könlün param-parça.
istəklər didərgin
düşübdü həyatından.
bu yaşamaq deyil,
bu ağrı çəkməkdi.
hamilə qadın da bunu yaşamır.
hamiləliyin də sonunda bir sevinc var.
sən də hamilə qadın ol,
sonrakı həyatına hamilə qadın.
sənin sevincin kənarında,
bir əl, bir addım uzaqda...
səni geriyə buraxmaq
ağır bir həyat cinayəti,
yeni bir əzab...
indi anladım
qəmli şəkillərə sevgini,
gözünün dərinliyindəki
səni boğan kədəri.
könlüncə olmayan gün
ömrə yazılmaz.
sən heç yaşamadın ki,
yaşamadın ki...

QANADLI QUŞ

Səni düşüncələr məhv eləyəcək
sənə düşmən olan kor düşüncələr.
Kövrək ürəyinə qara dərd yaxan,
sənə düşmən olan zor düşüncələr.
Dərdə əlac etməz. Dərdə qərd qatar
sənə düşmən olan kor düşüncələr.
İnsanı yaşadan hislərdir ancaq.
Sənin hislərinin hüdurları çox,
sənin hislərinin kənarları yox,
sənin duyğuların qanadlı quşdu
qonub ürəklərə kəpənək kimi
oxuyar adamın duyğularını,
dinləyər adamın qayğılarını...
Elə ki üstündən bir saat ötdü,
elə ki üstündən bir gecə keçdi,
ağıl o hisləri məhv eləyəcək.
İçində yarımçıq bir qınaq qalar,
üzündən təbəssüm itər, yox olar,
ürəyə min cürə fikirlər dolar...

Səni düşüncələr məhv eləyəcək.
Sənə düşmən olan kor düşüncələr.

O YERLƏRDƏ BİR KƏND VAR

O yerlərdə bir kənd var,
 bizi xatırladacaq kənd.
 O yerlərdə bir ev var,
 bizi xatırladacaq ev,
 o yerlərdə bir açıq qapı var,
 bizi ötürən qapı,
 bizi itirən qapı.
 o yerlərdə bir pəncərə var
 yolumuzu gözləyən pəncərə.
 o yerlərdə
 təpənin döşündən
 bir yol gedir,
 bizi aparən yol,
 bizi bizdən qoparan yol.
 o yerlərdə...
 o yerlərdə...
 o yerlər dağım-dağımdı,
 o yerlər göz dağımdı.
 yolları burma-burmadı,
 minalardan sapıb gedən
 yolları qırma-qırmadı.
 düyünlənib düyün-düyün,
 mənə deyir:
 "gəl, aç yolların düyünün,
 düyündə boğulur yollar,
 addım izləriylə
 təzədən doğulur yollar.
 izlərsiz yox olur,
 üzülür yollar."

Ot basmış yolları
 dərədən keçən,
 qapısı çərçivəsiz,
 pəncərəsi şüşəsiz
 bir kənd vardı o yerlərdə.
 Bizi vətəndaş edən kənd...

ÖZGƏ KİMİYƏM

Səndən mənə sarı uzanan yolun
 addımı verstlərlə ölçülür hələ...
 Xəyallar boşluğu doldura bilmir,
 məni ayaqüstə qaldıra bilmir.
 Nə fikir yeriyyir, nə də düşüncə.
 Nə bir hənirti var, nə bir səs gəlir.
 Alışıb yanıram özüm içimdə,
 baxışım uzaqda, səsım içimdə.

Gecəyə bir qonaq, bir yad kimiyəm.
Gündüzlər yuxulu adam kimiyəm.
Mənim dərd yükümün, kədər yükümün
içində hamilə ağrılar yatır.
İçimdə bir qisas, intiqam batır.
Azmışam bir qara duman içində,
mən hey çırpınıram güman içində.
Döyünən, darıxan çılgın ürəyi
əllərim birtəhər tutub saxlayır.
Doğma torpaqların həsrətin çəkən
yerində kol bitən izim ağlayır,
ayağım ağlayır, dizim ağlayır.

Mənim Vətən adlı bir niskilim var.
İçində ağrılı bir gizlinim var.

SƏNİ AXTARIRAM

Dostum Sahilin xatirəsinə

Bu gecə
yenə sənin üçün darıxdım.
Gözüm yollarda,
fikrim, xəyallarım uzaqlarda.
Dözməyib yanına gəlmək istədim.
"Ora gedənləri geri buraxmırlar" - dedilər.
Evinə getmək istədim.
Düşündüm itərəm sənsizlik boşluğunda...
Sənin yoxluq xəbərini çatdıran gecələrin
telefon zənglərindən qorxsam da,
əyilmiş dirəklərin qırılan xətlərindən
qeybdən gələn səsini eşitmək istədim.
Hələ də alışa bilmədiyim yoxluğunda
bu aysız, ulduzsuz gecənin qaranlığında,
bu ömrün zaman darlığında
hər gecə səni axtarıram tək sərkərdən.
İz qalmayan asfalt döşəmələri döyə-döyə
səni axtarıram,
səni yenə də.
Bu zülmət gecədə
bir ağ bulud yox göy üzündə.

Hər gecə səni axtarıram
tənhalığın içində...
bu yiyəsiz zavallı şəhərdə.

NAR ÇİÇƏKLƏRİ

Yenə bir baharın qonağı oldum.
Yenə nar çiçəyi açdı bir səhər,
(mənim sevgi gülüm, nar çiçəkləri)
yenə bədirləndi Ay da bu gecə,

yenə Xəzərimi dalğalı gördüm,
 yenə qağayılar nəgmə oxudu,
 yenə dəniz mehi vurdu üzümə,
 yenə qızılgüllər açdı səninçün.
 Çəmənlər yamyaşıl, ağac yamyaşıl,
 yenə uşaqların gözləri gülür,
 yenə pəncərədə pərdə tərənir,
 evimin qapısı döyülür yenə...
 Demək, mən bir il də yaşadım hələ...

SƏNSİZLİYİN ADI

Sənsiz axşamlarda məni axtarmaq hədəv
 qaranlıqda gözə görünmür itkilər.
 Daha nə o qoxun var duyam səni,
 nə o cazibə qüvvən.
 Artıq eyni adam deyilik,
 biri-birimizi dəf edən eyni yüklərik.
 Bir-birimizə qara dərdlər yüklədik.
 Aramızda bir ömürlük məsafə.
 İtirdiyin yerdən çoxdan getmişəm,
 heç özüm də bilmirəm hardayam, necəyəm.
 Ayrılığın cənnət olduğuna inanmıram.
 Elə cəhənnəmə də.
 Məni tapa bilmədiyən yerin
 sənsizlikdən başqa
 adı nədir sənəcə?

Gecələri nə qədər sevsəm də,
 yoxam,
 axtarma məni gecələrində.

HƏVƏSKAR RƏSSAMIN BAXIŞ TABLOLARI

Həvəskar rəssamın əsərləri asılıb
 Rəssamlıq Akademiyasının bayır divarından.
 Sevincin, həsrətin baxış tabloları,
 gözlərin çəkdiyi naxış tabloları
 ayrılıb rəssamın həsrət gözündən,
 asılıb divarın bayır üzündən.
 Xəzan yarpaqların yollara səpən,
 o hamar, dolaşlıq söyüd saçını
 boynundan darayan, üzünə tökən
 sarı xatirəli, yaşıl xəyalli
 bir qızın yüz cürə baxışı baxar
 o görüş yerinin qabağındakı
 divarın o bayır üzündən mənə...

bayır divarından asılan şəkil
 boylanar, görüşüb biz gülənədək,
 öpüşüb, sevinci tən bölənədək...

sonra kipriyimə gəlib sığınar,
sonra gözlərimə gəlib yığılar,
qoşular təptəzə baxışlarıma,
qarışar sevdalı naxışlarına...

GÖZLƏRİMDƏ YAŞ

daha
sən mənə yadsan
palma ağacıtək,
yadsan mənə
Ərəbistan qumsallıqları,
Meksika dağları tək...
sən mənə yadsan
tapacağıma ümidimi itirdiyim
itkilərtək,
sən mənə yadsan
görmədiklərimtək.
olanları geriyə qaytara bilməzsən.

doğrudanmı bu sənsən?

GECƏLƏR...

uzanıb gedən gecəyə
yalmanar, ömür yalmanar,
tutarsan gecə əlindən
xəlbətdə üzün allanar

bu ömürü kim tanıyar?
kim-kimi görür gecələr?
bilirsən əlin tərənir,
ömrünü hörür gecələr

başı qayğıya qarışan
gecələrin yuxusu yox,
bəxtini qara bilənin
qaranlıqdan qorxusu yox

nə iz qalır görən ola,
nə səs çıxır gələn ola,
qaranlığın gözləri yox
olanları bilən ola

sirrinə verməz kimsəyə
qaranlıq qalan gecələr...

Redaksiyadan:

Tanınmış şair Rəfail Tağızadəni 60 illik yubileyi münasibətilə
ürəkdən təbrik edir, ona möhkəm cansağlığı, yaradıcılıq uğurları
arzu edirik.

◆ Xudu Məmmədov - 90

BÖYÜK ALİM

və

BÖYÜK İNSAN

“Xudu Məmmədovun kristal kimyasına verdiyi töhfə canlı həyatla mineral kimyası arasında körpü salmışdır”.

Con Bernal

Hələ sağlığında “kristal kristalloqraf”, “ali münasibətlərkanı”, “ziyalılıq meyarı” saydıqları, “hər şeyə göz-qulaq” sovetlər dönəmində belə öz oxucu və həmsöhbətlərinə “elitar bəyzadəlik, proletar sadəlik”, “fitrətən Vətən sevdalısı” obrazları ilə təqdim olunan, yüksək səviyyəli dostlarının (qatı ateistlərin də) “Sirri-Xuda” adlandırdığı Xudu Surxay oğlu Məmmədov...

Ağdam rayonunun Mərzili kəndində doğulub. 23 yaşında ADU-nun (BDU) geologiya-coğrafiya fakültəsini fərqlənmə diplomu ilə bitirib. Adli-sanlı müəllimlərinin təkidli təkliflərilə təyinat aldığı Azərbaycan SSR EA Kimya İnstitutunda ikən SSRİ EA Kristalloqrafiya İnstitutunun aspiranturasına daxil olmuş bu insanın -

ALİMLİK ALƏMİNDƏN...

bir neçə söz. 1952-ci ildə SSRİ EA Kristalloqrafiya İnstitutunun elmi şurasında “Borosilikat-aksinit mineralının quruluşu” mövzulu namizədlik dissertasiyasını müdafiəsinə bir neçə gün qalmış tale onu gözlənilməz qismət imtahanına çəkib; xəbər yayılıb ki, yapon alimləri artıq həmin mineralın quruluşunu təyin ediblər...

1955-ci ildə isə (“Kristalloqrafiya və Kristallofizika” ixtisası üzrə) “Ksonolit və vollastonit minerallarının kristal quruluşu” mövzulu namizədlik dissertasiyasını qeyri-adi bir müvəffəqiyyətlə (Moskva və London alimlərini təəccübləndirən bir səviyyədə) müdafiə edir.

Çağdaşlarının “elmi hadisə” adlandırdığı bu uğurdan sonra onun adı “dünya şöhrətliləri” sırasına düşür, dəfələrlə (bu elm sahəsi vunderkindi) Con Bernalın məxsusi qonağı, “dünya içində dünya” hesab edilən laboratoriyasının “ən arzuolunan əcnəbi çalışıcısı” və nəhayət, 1966-da Böyük Britaniya Kral Akademiyasının fəxri üzvü olur...

Bu gənc fenomen cəmiyyəti dörd ildə (1951-1955) naməlum quruluşda simmetriya mərkəzinin olub-olmamasını öyrənərək, maddə quruluşu açılışının açarı sayılan Patterson funksiyasının təyini üçün dəqiq riyazi və həndəsi isbatını verməklə “Üçlü pik teoremi”ni yaradır. Bu üsul mövcud ədəbiyyatlara “Xudu Məmmədovun üç pik teoremi” kimi daxil edilir, London

universitetlərinin “Kristalların quruluşunun təyini” dərslərinə salınır, ixtisasçılar tərəfindən “ən sadə və səmərəli həll” kimi qiymətləndirilir. Əldə etdiyi elmi nəticələr sovet elminin mühüm nailiyyətləri kimi dərc olunur, dövrün məşhur “Soyuz” jurnalının üz qabığında böyük şəkli və elmi nəticələri barədə geniş məlumatlar verilir.

Artıq məşhur kristalloqraf-alim kimi tanınan və 1957-ci ildən Azərbaycan EA Qeyri-Üzvi və Fiziki Kimya İnstitutu struktur kimya laboratoriyasının müdiri vəzifəsində çalışan Xudu Məmmədov neçə illik tədqiqatlarının yekunu olaraq, “Kalsium-silikatları və hidrosilikatları, hidrosilikatların kristallokimyası” kimi fundamental monoqrafiyasını yazır. Silikat birləşmələrindən bir çoxunun quruluşunu müəyyənləşdirib, 50-dən çox üzvi liqandlı kompleks birləşmənin molekul və kristal quruluşunu, elektronografiya, rentgen-spektral analiz və hidrotermal sintez üsullarını öyrənib ümumelm aləminə təhvil verir. 200-dən çox elmi əsərin, 10 müəlliflik şəhadətnaməsi və 3 fundamental monoqrafiyanın müəllifi olan bu alimin rəhbərliyi ilə neçə-neçə elmlər namizədi, 45 elmlər doktoru yetişir.

Açıq antisovet düşüncə və söhbətləri lazımi orqanlara mütəmadi olaraq çatdırılsa da, “dünya ayıblığı”ndan çəkinən yuxarılar tərəfindən Ali Sovetin “Fəxri fərmanı”, “Şərəf nişanı” və s. orden-medallarla təltiflənir də. 1970-də geologiya-mineralogiya elmləri doktoru, üç il sonra professor, 1976-da AMEA-nın müxbir üzvü...

Hə, zaman-zaman bu dünyanın çöl üzünü dəyişdirib-gözəlləşdirən məlum ELM sahəsinin paralelində bəşərin mənəvi üzünü daim aşınmalardan saxlayıb-özgürləşdirən Milli Vətəndaşlıq “ELM”i də var ki (özü də, zənnimcə, daha ali, daha ulu və dünya durduqca olu!), Xudu müəllimin bu sarı görvələrindən birini (rəsmi sənədlərə düşmüşünü) mütəlakə qeyd etmək gərəkdir: ağıl kəsəndən ta yarım-leqal bir toplantıda keçirdiyi ümummilliyə həyəcan səbəbilə ürəyinin dayandığı anlaradək İstiqlal uğrunda düşünüb-daşındığı, çalışıb-çarpışdığı bu Vətənin Milli Azadlıq təşkilatı qurucularından biri...

Bu məqamda ruhi bir haşiyə: necə ki əsl müsəlman-möminlər müqəddəs ziyarətgahlarda vəfat etməyi savab-müstəcab sayırlar, bu təkəddən-dırnağa milli vətəndaşlıq mömini də, gümanımca, öz canını məhz canından-cahanından artıq sevdiyi Üzeyir bəy Hacıbəylinin ev-muzeyində tapşırmasını bir Tanrı lütfü hesab etmiş olub...

Bu Bütöv Vətən sevdalısının məlum parçamız uğrunda mübarizənin ilk ali-mülki şəhidi olduğu o yığıncaqda da ki, tarixi mürəkkəbliyini hələ siyasi-hərbi müstəviyə keçməsindən çox-çox əvvəllərdən duyduğu Dağlıq Qarabağ cəncəlinin növbəti (əlbəttə, qeyri-rəsmi, “xəlqi-vətəndaşı” formatlı) müzakirəsi gedirdi...

Həyatda çox bərk adam olmuş bu insanın (ətrafındakı namərd qismin mənələri üzündən üç kərə intihar cəhdi “zəifliyinə” baxmayaraq) cismani dünyasını hər hansı fiziki zədə-zərbədən xali bir məkanda dəyişməsindən söz düşmüşkən, -

“MÖVZU VALI” DA DƏYİŞİLİ..

Onun “Böyük Xalq”nın (bu ifadənin də “açması” olacaq), vicdanlı mətbucların, xiridar dostlarının qənaətlərinə şərəkən əlavə edim ki, deyəsən, peşələr, sənətlər içərisində “adamlıq” işindən çətini, “insanlıq” iksirindən mürəkkəbi yoxdur; bu “zəllə məsələ”dən kəm-kəsirlik neçə-neçə “kəllə”, “fenomen”, “ensiklopedik” yarlıqlı alimin xəlqi rəğbət-məhəbbət umusunu, “milli ziyalı” təltifatını bada verib, məhəlli adaptasiya, ictimai reputasiya kələfini kəsib...

Bəli, saf-sadə (bəzən, mənfi çalarda “kütlə” adlandırılan) xalqın da qənaətinə - bəlli qədər səbr, zəhmət, zehni “yanacaq” tələb edən alimlik - “asan”, bir cıqqan qanacaq tələb edən adamlıq isə -

“ÇƏTİN”...

Xudu Məmmədov - tarixən (əslində, “dissertasiya”, “kandidat”, “doktor” terminlərinin biz tərəfə də ayaq açdığı vaxtlardan və əlbəttə, daha çox, əda-ad “prestij”inə işləyən “helm”çilər hesabına) alim-elm aləminə sırımış bu neqativ “pleyada”ni durdurmağa çalışan beş-üç seçkin alimlərimizdən biri, hələ, bəlkə, səmimiyyət, xalqla qaynayıb-qarışma, çağında çap edilən milli işartılı əsərlərə (ədəbi-bədii təfəkkürə “nağılbazlıq” kimi baxanlardan fərqli olaraq) xüsusi heyranlıq, müəlliflərinə məxsusi rəğbət, kristalloqrafiya kimi yepyeni elm sahəsinin zirvəsində ola-ola, hərdən qələmə aldığı “köhnə bayatı” müəllifliyindən şərəf duyub-duyurma kimi keyfiyyətlər mahiyyətilə birincisi idi...

Fikrimcə, həmin bayatılardan birini (“Qoşa qanad” kitabında elmlə sənətə bəşəri həyat hərəkətinin dialektik vəhdət pərləri kimi baxan) bu poetik Alim-Adamın elm-sənət, ədəb-irfan manifestinin epigrafi da hesab etmək olar:

***Bu qala bizim qala,
Qaldıqca bizim qala,
Tikmədim - özüm qalam,
Tikdim ki, izim qala...***

“TIKDİM Kİ...”

Deyim ki, xeyli universal başarımlara malik olmuş Xudu Məmmədovun sırf “inşaat” işarətli bu ifadəsini tək elə ədəbi-bədii “bayatı”lıq yox, infra-mədəni həyatilik kimi də almaq olar - qeyri-adi həndəsi fiqur, dizayn, konstruksiya, rəssamlıq və digər qabiliyyətlərinə binaən. Və lütfən, bu “digər” ifadəsinə müasir yazı-pozu trafaretizmi kimi yanaşmamalı. Belə ki, onun fitrəti bir memarlıq qabiliyyəti də vardı. Gümanımca, bu “füzun” yazımı çap edəsi jurnal öz səhifələrində Xudu müəllimin qabiliyyətlər məcmusundan bir neçə “daşınar” incəsənət nümunəsinə də yer ayıracaq, ancaq, təəssüf ki, onun neçə-neçə yaxın dostları üçün layihələndirdiyi bənzərsiz “daşınmaz əmlak”ların fotoları əlimizdə yoxdur. O dostlarından birinin dilindən eşitdiyim “Bu kristalloqrafiya elmi ağasının uzun illər mənəvi-əxlaqi bir kristallıqla yığb-topladığı qəpik-quruşla doğma Mərzilisində tikdirdiyi (lakin içərisinə yığışmamış erməni əsarətinə düşmüş) unikal yığcamlıq və funksionallıq nümunəsi sayılan öz evi” isə ayrıca bir yazı mövzusu...

Bilmirəm “inanarmı, inanmazmı”sız, hər fürsətdə ətrafındakılara canı-dildən Milli Azadlıq Sevgisi aşılayan, Türk-Turan-Müsəlman aləminə, böyük Sənət qənimətlərimizə məcnunənə milli məhəbbət duyuran bu Vətən sevdalısını günlərin bir gününün iki-üç saati ərzində üç-dörd halətdə görmüşəm. Həmin vaxt, yaxından tanıyanlarının hər birinə bəlli bir ağır-batmanlıqda olan bu adamı öz “Zirvə Eşq - Füzuli”sinin “Neylərəm ol vəsli ki, sonunda hicran görünür” misrası başına pırıl-pırıl fırlanmaqda gördüm. Ardınca, bir vaxtlar Şəhriyarın butaylı həmkarlarına xitabən yazdığı “Eşq əhlisiz, - mənə yaxşı qanarsız, Gözlər yağış yağdırmasa, yanarsız!” beyti ətrafında pərvanələndiyini seyr etdim. O anlar onun elə o poetik təəssürat təsirli ifadələrindən biri də bu oldu ki, “Bir vaxtlar bu xalqı ikiyə bölüb, vəslimizi Araz aşağı axıdanların varisləri neçə illərdi vüsalımızı Araz yuxarı axtarmağımıza da mane olurlar”. Sonra Məmməd Arazın “Vətən daşı olmayandan - olmaz ölkə vətəndaşı” alxışı ilə “Görüm ayılmasın - gec ayılanlar” qarğışını incəliyirəkən, onu bu millətin

“irfan bənnası”na da oxşatdım. Budəfəki söhbətinin yekunu (deyərsən, həm də “elegiyası”) kimi söylədiyi “O zamanı bitdi bizim dilimizin “sənin” - “mənim” damarı da, O zamanı çıxdı bizim dilimizin “haralısan” qabarı da?!” misralarını incələyəndə isə, qəlbində - uzun illərdən bəri anlatmaq istədiyi fikirlərinin ətrafındakı gənc müsahiblərində reallaşib-reallaşmayacağı niskillə bağlı idillik bir qubar, dilində isə, məni qınamayın, irfani bir qabar duydum...

“Uşaqlara vətəni sevməyi öyrətmək lazım deyil; siz onlara vətəni tanıdın, özləri sevcəklər...”

Xudu müəllim bu qənaətini (digər fikirlərinə nisbətdə) tez-tez işlədərdi. Bunun “niyə”si mənə iki həyati təzahürdə aydınlaşdı. Biri - bir gün Bakıdan Sumqayıta gedərkən, 5-6 yaşlı uşağın (həmişə evdə dağ söhbəti eşitmiş dayıqızının) Xırdalan ərazisindəki təpəni (qəbiristanlığı) görərkən; “Ata, ata, Zeynal əminin dağı!” qışqırtısı, o biri - M.Araz yaradıcılığıyla bağlı hazırladığım bir verilişdə bu alimin, ümumən Vətən haqda gözəl sənət əsərlərinin ətrafa təsiri söhbətini yekunlaşdırarkən dediyi bir fikir: “...Uşaqlar adətən, ev-eşikdə daha çox danışılan şeyləri istəyərlər və bir gün ekrandan bu şairin şeirlərini dinlədiyimiz məqamda 5 yaşlı oğlum mənə qayıtdı ki, ata, mənə Vətən al!..”

Bu sözlər hər sözün “üfürə-üfürə” deyildiyi sovet vaxtı deyildir...

Bəli, o, öz “iz”-tikintilərini böyük elmi işləri, kəşfləri, ictimai-fəlsəfi irsimizi zənginləşdirən frazaları ilə aparırdı. Bu millətin canına daraşmış (ştatlı-şstatsız) çuğulçuları vecinə almadan - auditoriyalarda, akadem-toplantılarda, sadə el-oba məclislərində, hətta bəzən, partiya-hökumət yığıncaqlarında etdiyi “konspirativ-disidentiv” söhbətlərilə, partiya-sovet (!) televiziya ekranında alliterasiya bəhanəsiyə işlətdiyi “xalq”-“qalx” kimi kəlmələrilə hörürdü. Onun Azərbaycan SSR EA-da Moskva və Leningraddan gəlmiş yüksək çinli nümayəndələr (hətta bir Sov.İKP MK Siyasi bürosu üzvü) ilə mübahisəsi isə İttifaq dövrünün fundamental-epoxal “Sükut”unu pozan “məxfi xəbərlər”dən sayılırdı. Həmin yığıncaqda onlardan biri son vaxtlar Azərbaycanda “auditoriyalardanxaric dərslər” də deyilməsindən, şairlərdən birinin (Rəsul Rzanın) “Hər şey bölünəndə Bakının da püşkünə beynəlmiləçilik düşüb” kimi yabançı ədəbi-publisistik nümunələr və sair siyasi səbatsızlıqlar hesabına “bənərsiz Bakı beynəlmiləçiliyi”nə xal düşdüyündən danışib, tez-gec bunun hesabatının veriləcəyini vurğulayır. Bu milli təhdid-tənələrə dözməyən Xudu müəllim: “Ne uqrojayte, pojalyusta!” deyir, mübahisəyə şair Abbas Abdulla da qoşulur və onlar birgəlikdə bəyan edirlər ki, beynəlmiləçilik yaxşı şeydir, ancaq daha müttəfiq respublikalarda milliliyin inkarı, aşağılanması hesabına yox! Əgər beynəlmiləçilik sizin vurğuladığınız dərəcədə vacib və yaxşı şeydirsə, onda gəlin bunu tək elə teatr, kino, bulvar, kolbasa, sosiska, “sala” və sair sarıdan bollaşqan yaşayan Bakıda yox, İmişlinin pambıq tarlalarında, Zaqatalanın tütün, Lənkəranın çay plantasiyalarında da edək!..

Beləliklə, o, - özündən eşitdiyim konseptual fikirləri “konspekt”ləşdirərək demiş olsam, - qədim-qayım sevgili Vətəninə sosializmçilikdən çox, “sus(!) al (!)izm”lik gətirmiş falş bir quruluşda bu kimi milli məfkurə izləri qoya-qoya, tezliklə (...ölümündən üçcə il sonra!) bu xalqın bərpa-bərqərar edəcəyi müstəqil dövlət inşasına doğru gəlirdi...

Tez-tez əsən siyasi-ideoloji rüzgarların (və “internasional” həmkarlarının) söndürə bilmədiyi bu canlı milli-mənəviyyət çırağı öz yağını, güvən “sığorta”sını özünün tər-təmiz nəfsindən, şəxsi mənafece büsbütün iddiasız “mən”indən alırdı; yoxsa, heç bir “adam”ı olmayan bu Adamı ilşdirməyə nə varmış ki?!

Amma deyim ki, “yuxarılar” da onun alim böyüklüyünün bütün adlı-sanlılar tərəfindən birmənalı qəbul və etiraf edildiyini, vulkanik energetikaya malik bu şəxsiyyətin ali ictimai nüfuz obrazı olduğunu, Vaşinqtonun “Simmetriya” (Beynəlxalq “Perqamen Press” nəşriyyatı) məcmuəsinin “Kristalloqrafik naxışlar” fəslini yazdığı məhz ondan dönə-dönə xahiş etdiyini yaxşı bilir, ünlü

şairlərin onu “ömür karvanına qeyrətli söz və əməllər yükləyən”, “Sən dənizsən, biz - tərs axan çayların” misralarıyla öydüklərinin fərqi, hələ 1953-cü ildə Moskvada keçirilən Beynəlxalq elmi konfransda böyük sovet alimlərinin bu “balaca” azərbaycanlı haqda nələr dediyindən xəbərdar idilər. O təbiri də dünyanın britaniyalı elm nəhəngi Con Bernal isə “mən bu dahi tələbəm haqda dahiyənə bir söz tapa bilmirəm” deyib durmuş akademik Sığevin fikrinə belə qüvvət vermişdi: “Bəli, cənablar, müharibənin sökdüyü bu dünyanı yenidən tikmək üçün lazım olan ən möhkəm tərkibli sement artıq hazırdır! Neçə ildir, bizim kimi “pensioner” alimlərin nail ola bilmədiyi bu kəşfi 25 yaşlı “pioner”, tələbə-alim - cənab Xudu Məmmədov etdi!..”

BELƏ...

1927-ci il dekabrın 14-də doğulub Xudu adını almış, ali təhsil üçün kənddən rayon mərkəzinədək 14 kilometrlik yolu piyada gəlmiş, Yevlax avtobusuna bilet almaq üçün zənbilinə əl atarkən, atasının qoyduğu cüzi yol xərcinin ögey anası tərəfindən götürüldüyünü bilmiş (hələ sonralar bəzi “insan”ların çeşidli namərdlikləri üzündən üç dəfə intihara cəhd edəsi) 17 yaşlı Xudu 25 yaşında “tələbə-alim”, “cənab Xudu Məmmədov” olur. Və həmin il o, Moskvadan Bakıya, Bakıdan Ağdam şəhərinə növbəti bir sənişin kimi gəlsə də, oradan kəndinə qədər - pişvazına çıxmış camaatın alqış, alxış, fəxr-fəxarət səs-sədalari altında gedir...

Bu el-oba sevgisi, cəmi-camaat rəğbəti, proletari-elitari ümumxalq məhəbbəti onu bütün ömrü boyu müşayiət etdi. Rəsmi-rəyasi dəyərləndirilmə məsələsi isə... “Məsələ” burasındadır ki, dünya şöhrətli bu alim bu dünyadan “Azərbaycan SSR EA-nın müxbir üzvü”lüyü ilə getdi...

Mən bu qədirsizliyə çoxlarının (hətta, EA-nın həqiqi üzvlərinin dilindən belə) təəssüflənib-təəccübləndiyini çox görüb-əşitmişəm, -

O, ÖZÜ İSƏ...

Vaxt-bivaxt şüuraltı “vird” etdiyim “mən biləni, o özü bu barədə heç kimə bir söz deməyib” ehtimalımdan sonra, daim ünsiyyətində olmağa çalışanlardan biri olaraq vurğulayım ki, bu böyük şəxsiyyət, heç bir dövrün xali olmadığı bu qəbil “xırım-xırdaçılıqlar”a bənd olmaz, öz iş-gücünü haqda heç harda heç nə danışmazdı. Həm də ona görə ki, bu “milliməşğul” insanın bu kimi “problem”lərə sərf olunması vaxtı yox idi. O, orda-burda camaatdan topladığı hikmət külçələrini hafizəsində işləyib, yır-yığıncaqlarda elə həmin xalqa qaytarmaq kimi “adi” işlərlə məşğul idi. Vaxt tapanda yazardı: “Özünçün, ailə-ev üçün işləyərkən yorulmamaq istəyirsənsə, el üçün də çalışmaq gərəkdir”. Deyərdi: “Heç kəs eşitmək istəməyən adam qədər kar ola bilməz”. Tez-tez təkrar edərdi: “Həyatın böyük çətinlikləri səni böyük məqsədlərdən yayındırırsa, uğurlar uğrunda çəkdiyən əzablar səni üzürsə, Füzulini yenidən oxu, “Koroğlu”nun uvertürasına bir də qulaq as, muğamlarımızı, saz havalarımızı daha huş-guşla dinlə; sənə yenidən qalxıb irəliləmək həvəsi gələcək”...

İnsana kitab-kitab mənalar, dədə-dədə mətləblər aşılayan atalar sözü və zərb-məsəllərdən biri də belə başlayır: “Adam var ki, adamlığın naxışdır...” Ardını (söhbətin belə bir insandan getdiyi məqamda) qeyd etməyə qiymədən deyim ki, Xudu müəllim, doğrudan da, adamlığın naxışı idi! Ağılım kəsəndən bəri elmi yaradıcılığına imkanım daxilində, intellektinə, obrazlı təfəkkürünə, ədəbi-bədii zövqünə, sənət aşığına, dahiyənə səmimiyyətinə, dostluq istedadına isə kifayət qədər bələd olduğum bu universal şəxsiyyət haqda “adınalayıq” bir xətirə yazmaq arzusunda bulunmuş, lakin hər dəfə xəyallıq-

reallıq müqayisələrimdə ikinciye uduzacağımı hiss etmişəm. Həmin o yazılmamış (və deyəsən, heç yazılmayası) irihəcmli "portret-xatirə"nin sərLÖVHƏsi isə belə: -

DOYULMAZ İNSAN...

Tarixən adamların dərini olub, dayazı olub, yaxşısı, pisi, daha neçə-neçə sifətlisi, "təyin-tamamlıq"lısı olub, var və olacaq. "Çətin adam" ifadəsini də tez-tez eşidirik. Bu ifadənin antonimini isə, mənəcə, hələ işlədən olmayıb. Ancaq, söhbətlərində, yazılarında, bayatılarında xeyli yeni söz və obrazlar işlətməmiş Xudu müəllim öz yaxın ətrafına bu yeniliyi - şəxsinə oyatdığı müsbət münasibət "sifət"lərindən biri olaraq, "asan adam" söz birləşməsini də yaratmış olub.

Hə, iç dünyası daim alilik zirvəsində olan və həmişə məhz zirvələr arxasında nələr olduğunu görüb-göstərməyə can atan səyyaha bənzəyən alim-adam dünyanın ən asan insanı idi; dönməz vətəndaşlıq, susmaz ziyallıq, xalsız paklıq, milli düşüncə davakarlıqları istisna edilməklə, dolanısq, "mənəm-mənəm"likdən tamam xali təvazökarlıq, qol qoyduğu mürəkkəb kristalloqrafiya sahəsindən tutmuş bütün fərdi-ictimai münasibətlərə qədər - həyatın ən çətin imtahanlarını seçmiş ən asan insan!

Xudu Məmmədov "sadə" xalq ilə "mürəkkəb" alimlik arasında ən "irahət" get-gəlli körpü salan ziyalılardan idi. Bu məqamda onun öz ən yaxın (o vaxtlar "qorxulu beşlik" kimi tanınan) dostları ilə Gədəbəy səfərlərindən birini xatırladım...

...Bu çox qonaqpərvər elatda ona baş çəkən və şəxsən öz evində qulluq etmək istəyənlərin ardı-arası kəsilmir. Bir-birindən görməli guşələr, içməli çeşmələr üstə qarşılıqlı ülfət-ünsiyyət - kabab və kəlam qonaqlıqları ara vermir. Qonaqlar kababdan doysalar da, yerlilər Bəxtiyar və Şahmar poeziyasından, Xudu, Nurəddin və Zeynal (Ağdamda adına "Bala Marks" deyilən) ziyalarından doyub-dolanmırlar. Özü də hər bulaq üstə kəsilən qoyun-quzudan, özləri demiş, "bir qısmat" yeyilməmiş, başqa birisi onları növbəti bulaq üstə dəvət edir. Qonaqlar bu israfçılıqdan xoşlanmasalar da, Nurəddin müəllimin: "Ay başınıza dönüm, bir gündə bu qədər qoyun tələf edərlər?!" deyib-dursa da, bir kolxoz sədri: "Aya, ağrınız alım, ordan bura gəlib, mənim qoyunlarımı yeməmişmi gedəcəksiz?! -deyir və nəzərlərini Xudu müəllimin ikibaşlı təbəssüm gəzişən üz-gözündə saxlayıb əlavə edir - Qadan alım, a Xudu müəllim, bizim bu tərs eloğlumuz dillənsənə!"

Həmişə hamıdan az yeyən (və çoxlarına nisbətdə az deyən) Xudu müəllim, nəhayət, ikibaşlı təbəssümünü açıqlayır: "Ay Nurəddin, dəymə, qoyunların sayı nə qədər azalsa yaxşıdı..."

Onların "dost elləri səfərləri"ndən daha bir etüd:

...Şəki rayonundakı bir toy məclisindədirlər. Gözəl bir şeir-musiqi şuru və lətifələr seriyasından sonra, ortaya "illəti-millət" söhbəti düşür. Kənd müəllimlərindən biri Türk dünyasından söhbət salıb, bizim özbək, türkmən, qazax, qırğız, tatar, qaqaüz və neçə-neçə başqa qardaşlarımız olduğunu vurğulayarkən, böyürdən biri "Bəs Cənubi Azərbaycan qardaşlarımız?" - deyər, daha bilikli şagird fəxarətilə Xudu müəllimə baxır. Hər vaxt heç kəsi pərt etməməyə çalışsan Müəllim isə, bu milli nüansda sərtlik etməyə bilmir: "Adam özünə "qardaş" deməz...". "İş"i belə görə mələm partiya-sovet məmurlarından biri Xudu müəllimə sənayici suallar verməyə başlayır və bəzi sorğularına "mən onu bilmirəm", "bunu deyər bilmərəm" cavabları eşitdikcə, günü-günü gülümsünür. Bundan bərk əsəbiləşən ağsaqqallardan biri: "Yaman bici-bici gülürsən ha, a balşevik Gülünün oğlu! - deyir. - Haindi elə eləmə ki,

bir-iki yaman deyib amanını qırım!.." Vəziyyətin xarablaşdığını gören Xudu müəllim aranı sakitləşdirməyə çalışır: - Sən çox da narahat olma, əmican. Bayaq barəsində danışdığımız Sokratın "Bir onu bilirəm ki, heç nə bilmirəm" sözünə gülənlər də az olmayıb...

Neçə-neçə bu qəbil "qiyabi" xatirələrdən ikisini yad etdim, indi də iki əyanisini ərz edim. Doğma kəndində - büsbütün öz layihəsilə tikdirdiyi və orijinallığı ilə hər kəsi heyran edən evində binələnb bu xatirə.

...Damlı-damlı suallarım bu canlı elm-irfan dəryasından dalğa-dalğa cavablar qoparıram. Gecənin gec vədəsində ortaya atdığım bir mətləblə dəryanı daha da coşdururam. Deyirəm, ay Xudu müəllim, bu bəşəriyyət niyə belə ədalətsizdir; olanları və ya "ola bilər"ləri sözə, rəsmə, abidəyə çevirməklə yaradan şairləri, sənətçiləri daha çox ağırlayır, onlara heykəl qoyur, olmayanları ixtira edən böyük alimlərə isə...

Səhərin açılmasına az, mənim onun izahatları ilə razılaşmağıma isə hələ çox qalıb. O, Füzulinin "qəmzən kimi ustadı var" obrazını heç bir elmin yarada bilməyəcəyi, Bəxtiyar Vahabzadənin bir ceyranın gözündə gördüklərini heç bir alimin tutamayacağı məsələlərindən danışır, bəndənizsə, "əgər alimlər nəqliyyat vasitələrini, telefonu ixtira etməsəydi, bir vaxtlar mən uzaq elli sevgilimlə görüşə gecikər, ötən axşam xəstə anamın vəziyyətindən xəbər tuta bilməzdim" kimi misallar çəkirəm. Hər birinin arxasında məntiq "valyutası" dayanan fikirlər söyləyib geniş şərhlər versə də, "xatircəm" qalıb-qalmayacağımdan narahat olan bu həssas insan, qeyri-adi bir epik-"folklorik" müqayisəsilə mənim bu "şairhal" dirənişimə xitam verir: "Ay Tahir, bu dünyada bir elm evi var; alimlər zaman-zaman gəlib ona - az ya çox, pis ya yaxşı - suvaq çəkib gedirlər. Sənətkarlarınsa - istər koma, istər saray, - hər birinin ayrıca evi olur"...

Hə... Deməli, həm də nə? "Heç" nə; böyük bir elm adamı irili-xırdalı sənət adamları tərəfində! Bu məqamda "Hər kəs közü öz qabağına çəkər", "Heç kəs öz ayrına turş deməz" kimi zərb-məsəlləri də xatırlamalı...

İkinci əyani xatirəm, televizionçular demişkən, "bir azdan". Nədən ki, bu an məni dəli bir şagirdlik tutub və belə bir yarımbaşlığa səsləyir: -

CANLI MƏKTƏB

Təhsilcə geoloq, ixtisasca kristalloqraf-kimyacı olan bu alim nə qədər elm adamı idisə, bir o qədər də el adamı idi. Tarixən, yalnız əkin-biçinə, mal-davarçılığa məhkum edilmiş xalqımızın bir parası onun kristalloqrafik ornamentlər yaradıcılığından, "Sənət təbiətin öyrənilməsində strategiya, elm isə taktikadır" kimi hikmətlərindən, "Cansızlardan canlı aləmə körpü atan"lığından o qədər də baş açə bilmirdi. Ancaq onun özüylə beş-on kəlmə kəsdikcə, müasir "məclisi-üns"lərdə, efir-ekranda söhbətlərini dinlədikcə ayılırdılar ki, bu anlaşılmazlıqların çoxusunun təqsiri alimdə yox, aləmdədir...

Xatirələrində yazır ki, uşaqılıqda qır-saqqız suallarıyla yaşlı qohum-əqrəbasını, xüsusən də atasını cana doyurmuş. Kövşənlərdən başaq, Qarqar çayı yatağından selinti (təndir-soba üçün oduncaq) topladıqları vaxtlarda əlinə fürsət düşər, atasına "sütül", "süsən sünbül" kimi sözlərin mənası, çaylaq daşlarının ilahi bər-bəzəyi, "iç-içalat"ı haqda qədərsiz suallar verərmiş. Kolxoz sədri vəzifəsindən göndərildiyi "repressiya səfəri"indən sonra cari gün-güzəran çətinliklərindən cana doymuş Surxay kişi isə hərdən qəzəblənərmiş: "Ay bala, bu suallar Stalin yoldaşın atalıq qayğısı sayəsində boş qalmış çuvallarımızı doldurmur, təndir-sobamızı yandırmır ey, yığ!..."

Onunçün hər yer, hər məkən, hər nöqtə ömrü boyu məktəb olub. O bu "məktəb"ləri gezə-gezə, görə- görə də oxuyub. O qədər mür-mütaliə edib ki, sonda özü də bir məktəb olub.

Xudu müəllimdə hamıya yetər mənəvi pay, ədəb-irfani ziya vardı. O, mükəmməl sənət, incəsənət timsallı bir varlıq idi; aydın və gözəl musiqi, füsunkar tablo, monumental heykəltəraşlıq, memarlıq nümunələri kimi - hamıya çatırdı.

Xudu müəllimin el-oba sevgisində, “qara camaat” ixtilatında bir Leyli-Məcnunluq vardı. Hər dəfə də həmin səfərlərdən xəlqi-fəlsəfi qənaətlərlə qayırdı. Yetmişinci illərin axırlarında ucqar rayonların birindən qayıdıb, orada gördüyü tər-təbii yenilikləri öyməklə bərabər, eyhamından da qalmaq: “Kənd görmək istəyirsinizsə, tələsin,- dedi, - kənd qurtarır... Xoruz banlarını, maldavar mələrtisini “Volqa”-“Jiquli” siqnalları əvəzləyir, Alı kişiye “Alik əmi”, aşıq-sazəndələrə “çalançılar” deyilməyə başlanıb...”

Onun dostlarının hamısı, tələbələrinin əksəriyyəti milli keyfiyyət daşıyıcıları idi. Birincilər - yəni dostları ona, əsasən, həyati baxış və xarakter naxışlarına görə yovuşub-yaxınlaşırdılar (əslində, elm və millət azarından savay heç nəyi, hətta kiməsə bir çay qonaqlığı vermək imkanı olmayan bu kristal kristalloqrafın yanında qeyri-millilərin nə işi vardı ki?!). İkincilər - konkret kontingentli dövlət universiteti və qeyri-məhdud sayılı “çöl” universiteti tələbələri isə onun şəxsi nümunəviliyi, parlaq ziyası, yorulmaz çaba-çalışmaları ilə bağlıydı. Məlum orqanların “Yoldaş Məmmədov, bu gənclərin sizin “dərşənxaric laboratoriya dərsləri”nizə bu qədər maraq göstərmələrini nə ilə izah edərdiniz” kimi suallarına səbəb olan o tələbələrin adlarını və bu bənzərsiz müəllimləri haqda fikirlərini sitata çəkmək çətin olsa da, dostlarından bəzilərini xatırlatmaq mümkündür: dünyaca məşhur Çingiz Aytmatov, Türk-Turan yetkililərindən Cavad Heyət, Bəxtiyar Vahabzadə, Azad Mirzəcənzadə, vətəndaşlıq məramları bütün Azərbaycana bəlli Nurəddin Rza, Şahmar Əkbərzadə, Zeynal Məmmədov və başqaları.

Bu dostlar içərisindəki “qorxulu beşlik” - B.Vahabzadə, X.Məmmədov, Nurəddin Rza, Şahmar Əkbərzadə, Zeynal Məmmədov isə canlı-gəzəri Vətən timsalında idi. Bunlar o vaxtlar milli-məxfi söhbətlər üçün tez-tez “Bakı-Tbilisi” sərnəşin qatarı ilə “Ora və geri” səfərləri edərdilər. Bəxtiyar Vahabzadənin 60 illik yubileyində iştirakı günlərində bu “beşlik”lə yaxından tanış olan Çingiz Aytmatov Qırğızistana qayıtdıqdan bir gün sonra onların hər birinə göndərdiyi teleqramlardan ikisini xatırlatmaq istədim. Xudu Məmmədova: “Siz məndən tək elə 1 il 2 gün yox, bütün parametrlərdə böyüksünüz, mənim əziz Xudu Müəllimim!”, Zeynal Məmmədova: “Sizin xalq çox xoşbəxtidir ki, bir kupelik bu qəbil sərnəşini var!..”

Və bu məqamda vəd etdiyim əyani xatirə.

...1980-ci ilin yayı. Qarabağın Arazqırağı kəndlərindən olan Əhmədallılarda toydur. DTK-nın rayon şöbəsinin sədri o vaxtlar üçün “misilsiz” hesab edilən bir cəsarətlə Xudu müəllimlə Şahmar Əkbərzadəni gecəyarısı “Araz-stroy” deyilən tikintinin körpüsündən o taya - Güney Azərbaycana keçirir. Hərdən “Vətənimizin can yarısı” deyə də söz açdığı o tayımızla on-on beş dəqiqəlik vüsəlinə bu Adam nələr çəkmir, nələr etmir?! Gecənin zil qaranlığında diz çöküb öpdüyü torpaqda çiçək axtarır, çəmən qoxlayır, məxfi səfərdaşı Şahmarın ifadəsilə desək, “həsət otları yolur”...

Ertəsi gün onu həmişəkindən daha şad-xürrəm görən toy adamları (bu kənddə üçüncü oluşuydu) sualı suala caladılar, ötəkilərdən daha yaxın pərvanələşdilər. Kənd xəstəxanasının baş həkimi “qədəminizə qurban”, “mənalınıza can verim” deyənləri bir baş da üstələyib, “Ay Aydan arı, sudan duru, bu xalqın ədəb-irfan var-dövləti Xudu müəllim! Hər şey əladı, gözəldi, amma heyf ki, bizimlə içmirsiz, şərəfinizə qaldırdığımız badələrimizə bir avtoqraf-badə toxunmur!” - dedi. Xudu müəllim isə özünəməxsus təbəssümüylə bu kəndin qonaqpərvərliyindən, əsrin əvvəllərindəki qaçaq-çoçaqlığından bir xeyli danışib, sir-sifətinin çiçəyini çirtlənən ötən gecəki

“sirr”in eşqi ilə söhbətini belə yekunlaşdırdı: “Mənim içib-içməməyimi neynirsiz, qardaşlar! Siz məndən dəmlək istəyin. Mən dünəndən dəməm...”

Sabahısı onu öz rayonundan qatarla yola salırdıq. “Sərnişinlərdən xahiş olunur...” elanından sonra o, yarıkönül halda vaqona qalxdı və bir an keçmiş qayıdıb yerə düşdü. “Ay Zeynal müəllim, - dedi - sən Allah, vaxt elə, sabahda-birigündə Bakıya gəl. Sırağa gecə o tayımızda gördüklərimi, lətifəsi insandan iraq, gövşəyib qurtara bilmirəm! Gəl, bir əməlli-başlı paylaşaq...”

Bütün şüurlu ömrü uzununu canında-qanında istiqlal eşqi daşıyan, sözündə-söhbətində milli azadlıq mücadiləsi aparan bu insan, təəssüf ki, öz ana arzusunun mənzil başına üç il qalmış dünyasını dəyişdi...

Amma, axı, o, özü belə deməmişdi...

Demişdi ki:

***Əlim köməyim olsun,
Elim köməyim olsun,
Xalqa yük olarsam,
Ölüm köməyim olsun!..***

Vəfatının ilk ildönümündə Şahmar Əkbərzadə Tibb İnstitutunda (indi universitet) təşkil etdiyi anim gecəsinə məni də dəvət etdi və təkidlə çıxış etməyimi istədi. Gördüm, hər kəs bu Adama hədsiz məhəbbətlə və o dövrün ab-havası üstə çox yanğılı danışır, mən də, yüngülcə bir “giriş”dən sonra dedim, onsuz da hamı gec-tez bu dünyadan gedirsə, nə yaxşı ki, Xudu müəllim bizim dövrümüzdə vəfat etdi; bu müqəddəs ağrı, kədər bizə qismət oldu...

XATİRƏVARI...

Məmməd Əmin Rəsulzadənin ən yaxın silahdaşlarından Məhəmməd Kəngərli: “1969-cu ildə (! -T.A.) Xudu Məmmədova üçrəngli bayrağımızı hədiyyə etdim və sonradan öyrəndim ki, o, həmin bayrağı gizli şəkildə Azərbaycana apara bilib!..”

Bir gün X.Məmmədov - Bəxtiyar Vahabzadə - Nurəddin Rza üçlüyü arasında “ən böyük arzum” hesabı baş verir və şairlə həkimin məramlarını maraqla dinləyən alim deyir: “Mənim ən böyük arzum budur; bir gün qapım döyülsün, açım görüm ki, əlində süngülü tüfəng olan türk əsgəridir. Soruşsun ki, kommunist Xudu Məmmədov burda yaşayır? Deyim, bəli, mənəm, desin ki, biz Türkiyədən Azərbaycandakı sonuncu kommunist Xudu Məmmədovu güllələməyə gəlmişik...”

Və... bu arzuya “xilaf” çıxan bir olay: İngiltərədə olarkən görüşünə gələn (və əlbəttə, Kommunist partiyasına nifrət edən) türk tələbə və aspirantları onun “kommunist” olduğunu öyrəncə: “Əfəndim, əgər bizim məmləkətdə bilsələr ki, SSRİ-də onca nəfər sizin kimi kommunist var, Türkiyə başdan-başa kommunistlər ölkəsi olardı!” - deyirlər.

Sonluqda da Məmməd Arazın Xudu Məmmədova ithaf etdiyi bu sətirlər:

***Bax donqar dəvənin səbət yükünə,
Bənzəyir içiboş şöhrət yükünə,
Ömür karvanının sənət yükünə
Bir-iki qeyrətli söz yükləməsək -
Sən kimə gərəksən, mən kimə
gərək?..***

Tahir ABBASLI

◆ P o e z i y a

Tapdıq YOLÇU

ÖLƏNDƏN O YANDA DA...

Dedin - bir yaz gələcəm,
Bu gələn o yazdımı?!
Bizi ayıran Fələk
Səni mənə yazdımı?!

Oyandımı bəxtimiz
Qəflət qış yuxusundan?!
Bizə də pay düşdümü
Gül-çiçək qoxusundan?!

Ölümdən o yanda da
Birləşirmi bu yollar?!
Yoxsa günü əyləyib
Ömrü dincə qoyurlar?!

VERƏRMİ?!

Qarğanı üç yüz yaşadan
Dünya mənə yüz verərmimi?!
Verdiyini əyri verib
İndən belə düz verərmimi?!

Dərd salıbdı ürəyimə,
Dağ yükləyib kürəyimə.
Qatmaq üçün çörəyimə
Şirin-şəkər, duz verərmimi?!

Urvatlı gün görüm deyə,
 Atlanıb yüyürüm deyə,
 Adam ömrü sürüm deyə,
 Işıq verib, göz verərmi?!

Soruşuram - söz verməyir,
 Üşüyürəm - köz verməyir,
 Yaşayıram - üz verməyir,
 Ölüb getsəm, üz verərmi?!

GƏL...

Olmadı mən deyənlər,
 Sən deyənlər oldu, gəl.
 Sənsiz ötən gül ömrüm,
 Xəzəl oldu, soldu, gəl.

Həsrət donub üzümdə,
 Işıq sönüb gözümdə,
 Əsər yox o düzümdən,
 Dağ-dərədi, çöldü, gəl.

Bir yol baş vur yadına,
 Varaqla, bax adıma.
 Ölmüşəm, yet dadıma,
 Bu - yal, bu - iz, yoldu, gəl...

İNNƏN BELƏ...

İndiyəcən gəlmədin,
 Gəlmə innən belə də.
 Gün verib güldürmədin,
 Gülmə innən belə də.

Ömrü yordum havayı,
 Atdım eli, obayı.
 Bu həngamə, bu hayı,
 Bilmə innən belə də.

Görmə bu dağ başımı,
 Duman-çənli qaşımı.
 Göllənən göz yaşımı,
 Silmə innən belə də.

Heç oxuma bu sətri -
 Hər kəlməm bir qəm ətri.
 Ölmədin məndən ötrü,
 Ölmə innən belə də.

...İndiyədək gəlmədin,
 Gəlmə innən belə də...

BU YAZ DA...

Bu yaz da bitirmədi,
Mən sevən o gülləri.
Gətirdi, tökdü, getdi
Yağışları, selləri.

Durnaları gözlədim,
Yerdə, göydə izlədim.
Nə gördüm, nə söz dedim,
Nə dindirdim dilləri.

Bax, bu da yay - töyşüyür,
Gün göyündə göyşüyür.
Mənim sevgim üşüyür,
Qızınarmı əllərim?!

QUŞ BALASI

...Uçmaq istəyirdim, a quş balası...

Afiq Muxtaroğlu

Məndə qanadmı qoydular,
Uça biləm, quş balası.
Bu dərdli yerdən uzağa,
Qaç a biləm, quş balası.

Eh, nağıllar yalan olub,
Könlüm viran, talan olub.
Mənə olan, olan olub,
Haçan biləm, quş balası?

Gəzdiklərim o göydədi, -
O bir ümman, qərinədi.
Bəxt-yığvalım düyündədi,
Aça biləm, quş balası.

Qanadların bərkiyəndə,
Quş yuvanı tərk edəndə,
Xatırla mən hönkürəndə,
Xocam, balam, quş balası.

... Bu dərdli yerdən uzağa,
Qaç a biləm, quş balası...

HƏSRƏT

Uzaqları uzaq edən
Yollar oldu, yollar oldu.

O yolları yasaq edən
Qollar oldu, qollar oldu.

Uzaqlarsız könlüm viran,
Həsrət, nisgil - ömür yoran.
Sağ canımı soldan vuran,
Sollar oldu, sollar oldu.

Səssiz qalıb iz-qaş, bələn,
Yoxdu sabah, axşam bilən.
Uğuruma qarşı gələn,
Onlar oldu, onlar oldu.

Çatmazdım heç bu yaşacan,
Daşa döndü, daşdı bu can.
Məni gözlədən, yaşadan,
"Ol"- lar oldu, "ol"-lar oldu.

BU HƏYAT

Xatırlamaq xatirinə
Yaşamaqmış bu həyat.
Ötən günlərdən xatirə
Daşımaqmış bu həyat.

Gəlib, keçib, baxmaq imiş,
Bulaq olub axmaq imiş,
Sonda bir göz sıxmaq imiş,
Yaş yığmaqmış bu həyat.

Sürünüb yaz-qışın üstə,
İl yazdırıb yaşın üstə,
Can çürüdüb, başın üstə
Daş qoymaqmış bu həyat.

... Xatırlamaq xatirinə
Yaşamaqmış bu həyat...

YAĞIR YENƏ YAĞIŞLAR

Səndən xəbər verən yox,
Susub bütün tanışlar.
Üzümə gün doğmayır,
Yağır yenə yağışlar.
Qəlbimi yaxıb keçir
Buztək soyuq baxışlar.
Yolda izin qalmayıb,
Yağır yenə yağışlar.
Çıxammıram bir yana,
Bağlanıb hər çıxışlar;

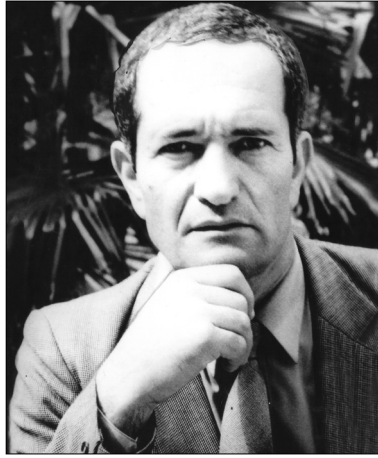
Ümid göydən asılıb...
Yağır yenə yağışlar.
Hanı savab işlərim,
Harda qaldı alqışlar? -
Ağır gəldi günahım...
Yağır yenə yağışlar.
Yenə qarsız ötüşər,
Yenə...
Yenə bu qışlar?!
Yağış qurtarandımı?!
...Yağır yenə yağışlar.

PAYIZ

Ağac yarpağını tökməli ikən,
Mənim yarpağımı tökürsən, payız.
Öz sarı rəngini alıb əlinə,
Üzümə-başıma çəkirsən, payız.
Mənim yarpağımı tökürsən, payız.
Səni görüb gözüm təpərdən düşür,
Günüm toranlığa səhərdən düşür.
Aşıb divarımdan, çəpərdən düşüb,
Yanıma-yörəmə səkirsən, payız.
Mənim yarpağımı tökürsən, payız.
Nədir məqsədin, de, düşüb peşimə,
Atırsan əlini hər gərdeşimə?!
Yol ver, səndən ötüm, çatım qışıma,
Namərdtək arxamdan çəkirsən, payız.
Mənim yarpağımı tökürsən, payız.
...Mənim yarpağımı tökürsən, payız.

Borçalı

Ramiz MÖVSÜM

QARABAĞDA PAYIZ

Bu torpağın üzərinə çöküb qızartı,
Dan yerində sanki böyük tonqal çatıblar...
Xan çinarın yarpaqları elə qızardı,
Zənn elədim hər birini oda tutublar!..

Həsretlə boylanıram üfüqə sarı,
Baxır soyuq təbəssümlə payız günəşi.
Başlarına çadır tutub ot tayaları,
Yel - biçilmiş zəmilərdə qovur küləsi.

Düz-dünyanı çulğalayan, tutan xəzəli
Ana torpaq geyinibdir köynəyi kimi.
Budaq qırıb, dinc durmayıb kiminsə əli,
Sınıq yeri təbiətin göynəyi kimi!..

Topa -topa buludlara qayalar balınc,
Ovuq-yarğan qorxu çəkib çay daşqınından.
Elə bil ki, soyuq bulaq bir sivri qılinc,
Sıyrılaraq o çıxıbdır öz daş qınından!..

Tutulubdu bulud kimi göylərin üzü,
Zirvələri, gədəkləri çovğun, qar alıb.
Uzaqlaşıb gözdən itən qoyun sürüsü -
Sanki çaylaq daşlarıdır - ağı, qaralı.

Düzə baxdım... Bir həzinlik alıb hər yanı,
Bəhrə verib, yüngülləşib pambıq kolları.
Yel sürətli maşınların yüklü karvanı
Gecə -gündüz əldən salıb, yorub yolları.

İşdən sonra evlərinə dönən qızların
Başı üstdən duman keçib, çən ötüşübdür.
Talada göl sahilinə enən qazların
Suyun ayna sinəsinə şəkli düşübdür.

Yerin üstdə donub ağac, buzlayıb daş da,
Yerin altda tükənməyən hərarət vardır.
Qarabağa qonaq gəlir payız da, qış da,
Amma onun ürəyində hər vaxt bahardır!..

AĞDAMIN AXŞAMLARI

Üfüq yanır bir anda,
Qızıllanır ağac, daş...
Dağların arxasında
Gizlənir yavaş-yavaş
Göylərin qızıl şarı.
Xatirə yarpağıdır
Ağdamın axşamları.

Alova, oda düşür
Topa-topa buludlar.
Göylərə səda düşür
Durnalar qatar-qatar
Uçur üfüqə sarı...
Min səsli-soraqlıdır
Ağdamın axşamları.

Ürəyimi kim çala?..
Sinəm nəğmədən dağlı.
O eyvanda kim ola?!
Nə yanıqlı-yanıqlı
Dindirir sədəf tarı.
Necə xoş avazlıdır
Ağdamın axşamları.

Elə bil sökülür dan
Hər küçədə, hər tində.
Dirəklər yorulmadan
Saxlayır əllərində
Minlərlə ağ şamları...
Şəfəqlərə bələnib
Ağdamın axşamları.

Çəmənə xumar gəlib,
Gülləri yuxu tutur.
Al zanbaqlar kövrəlib,
Yırğalayıb uyudur
Meh ətirli camları.
Hər vaxt gülab qoxuyur
Ağdamın axşamları.

Çən ötüşür, sis yatır,
Zümzümə edir külək...
Bağlar nə işıqlıdır,
Budaqların çıraqtək
Yanır heyvası, narı.
Gün kimi şölə saçır
Ağdamın axşamları.

İşıqlı səhərimin
Nuru artır get-gedə.
Sevimli şəhərimin
Adı dəyişməsə də,
Görməzsən "ağ dam"ları...
Qucur daş binaları
Ağdamın axşamları.

QARQARÇAY

Nəgməylə gedərdin çöllərə, düzlərə,
Bürküdə çırpılıb dəyərdin üzlərə,
Bir mavi duyğutək axardın gözlərə,
Gecələr suyunda yuyunmur daha ay,
Qarqarçay.

Göy ləpən döyərdi o yalın qaşını,
Haçandır görmürük yazını, qışını.
Hörgüyə hörürlər qara çay daşını.
Bəs niyə gurlayıb salmırsan hay-haray,
Qarqarçay.

Kim sənin qəlbini ovladı, bilmirəm,
Kim sənin başını tovladı, bilmirəm,
Nə deyir bu yerin övladı, bimirəm;
Bilirəm: bağ-bağça suyundan almır pay,
Qarqarçay.

Ha desəm, boşalmaz ürəyim, doludur...
Uzanan bu ağ yol bir nağıl yoludur,
Boş məcran torpağın qurumuş qoludur,
Sən yoxsan, hər yanı qarsıbdır isti yay,
Qarqarçay.

Həsərdən bu yerin sinəsi dağlıdı,
O səni anmaqda həmişə haqlıdı,
Adın ki, əzəldən adıyla bağlıdı,
Dolaşdım aləmi, tapmadım sənə tay,
Qarqarçay!

Emin AKİF

"TƏKLIYƏ İBADƏT"

gedənə əlvida demir ki, əllər
başını yelləyir etiraz kimi.
tənhayam dadıma çatır,
xanım qız,
indi göz yaşlarım
dəstəmaz kimi.

çıxıb gedənlərin
yox ayaq izi
harda gözləyəsən qayıtmağını?
təkliyin namazı
qolları bağlı,
hər gün zikr edirəm
unutmağını...

tənhayam
domino daşdır ömrüm,
əksi ağın biri daşına düşür.
zaman da rəqs edir
ömrümün üstə
səsi mən yazığın başına
düşür.

qurtar bu təklidən
ağın birini,
qamının qəsdinə çıxart
ağını.
mən şeir yazmıram,
ağı deyirəm

gəl, mənim canımdan
çıxart ağını.

sənsən on səkkiz min
aləmdən biri,
əllərin çatmayan qatında,
Günəş.
sənin ayaqların
cənnət yuvası
ölüm ayağının altında
Günəş.

bu da bir ağıdır,
səni anmağa,
hər gün günahlara
atıram lövbər.
qoy olsun sonuncu
xatırlamağım,
sonra sənə tövbə, tövbə,
tövbə.

"İSA QIZI"

Hamının taleyi quş lələyiylə,
Mənim taleyim sə yazılıb
mıxla.
Qayıt, qollarıma, şir
ürəyiylə,
Özünü ürəkdən bağla
çarmıxa.

Sən İsa deyilsən, düşünmə
heç vaxt,
Qeyb olmaq heç nəyi
düzəltməyəcək.
Əgər ürəyindən keçirsə, seç
vaxt,
Hər gün evimizə qeybə
çəkilək.

Nə bir qarğa dəysin,
nə bir quş,
sənin saçların öpüşə,
baxışa getsin.
Xanım qız, ömründü bir
uduş sənin,
onu da çarmıxa bağışla
getsin.

Hikmət MƏLİKZADƏ

ALLAH, SEVMƏDİYİN BƏNDƏ AC YOLÇU...

Həsət yalqızlığa bir qapı açmır...
Torpaq neçə vaxtdı dənə təsəlli.
Biz ayrı gəlmişik bu yer üzünə,
Bəxt sənə gül verib, mənə təsəlli.

Yollar ayrı-ayrı, cığırlar oxşar,
Gəl süzək hicranın oxları kimi...
Biz heç oxşamadıq bir-birimizə,
Biz nədən fərqliyik çoxları kimi?

...İndi necə çəkək bu ağır yükü?
Sən sevda dəlisi, mən də ac yolçu.
...Araba səsindən bezir daş-kəsək,
Allah, sevmədiyin bəndə ac yolçu...

...EH, HƏYAT DA NAĞILDIR

...Ruhum bəzən çay kimi,
Coşur, lillənə bilmir.
Arada da Allahdan
Qorxur, dillənə bilmir.

Doğulandan quruyam,
Dad görmədim mən nəmdə.
Vallah, bir bəhanədi
Cənnət də, Cəhənnəm də.

Hərdən sapanda baxıb
Daş aldadır adamlar.

...Eh, həyat da nağıldır,
Baş aldadır adamlar.

* * *

Zaman atda, mən piyada... saat yox,
Su qabımı kimsə vurdu, dağıldı...
Eh, onsuz da torpaq olur öləndə,
Bəlkə, insan bir abzaslıq nağıldı?

...Atam məni yetim qoydu əbədi,
Anam qəbir daşı oldu sonda da.
Tək can qalıb qoxlamalı, alsalar,
Mən Allahsız olacağam onda da.

Sənin üçün əl açmışdım taleyə,
İndi onu qaxınc edir başıma.
Yuxumdakı ağ duvaqlı qız da ki,
Neçə gündü paltar sərrib daşıma.

Mən Tanrıya soyuq oldum həmişə;
Bilirdim ki, adım qalmaz yadında.
Gözlərimi edam etdi uzaqlar...
Yaxındaymış sevəcəyim qadın da.

...Biz onunla mehribandıq mən bilən,
Baş açmıram neçə gündü cinimdən.
Hər yetənə nicat verdi, mənə yox,
Sonra demə niyə döndüm dinimdən.

* * *

Ağ kölgə kimiyəm gör, neçə vaxtdır,
Bəlkə, hisslərimə kəmər yollayım?
Neynim, üzüm gəlmir əl açım şərə,
Pul ver, öz yasıma nəmər yollayım.

Mən dünən ölmüşəm, indi bilirlər,
Ruhum ilmə tutub hanamdan betər.
Şəklimin yerindən kitab asıblar,
Şeytan ağı deyir anamdan betər.

Duyğumu bükməyə ağ axtarmayın,
Cana işıq verir cuna da, şükür...
Kimsə nalə çəkir bayatı üstə,
Mən "Segah" sevərdim, buna da şükür...

...Hey səni gözlədim ölü rəngində,
Qapımı döyən qız Yetər imiş ki...

Öldüm, elə bildim canım qurtardı...
Ölmək ölməməkdən betər imiş ki...

İki şeytan,
hərəsinin əlində bir süngü
oturub qabaq-qənşər
nərd atır.
Bir kişi də
əllərinin qabarını deşə-deşə
uşağının pul qabına dərd atır.

Ömür yanımdan ötür,
Bir kölgə, bir fon kimi.
Arzular çəp görünür,
Sonuncu vaqon kimi.

Deyən, dərdə xoş gəlir,
Sifətimin ağılığı.
Nə qədər gözləyəcəm?
Burax bu uşaqlığı.

Ürəyin ağ varaqdı,
Bir kəlmə yaz, uzat, qız.
Mən gəlməyən yollara,
Gözünü az uzat, qız.

İqbal NEMƏT

VƏTƏN DEYİB AĞLAMAĞA NƏ VAR Kİ...

Qatan qatdı düşünməyən başını,
Qorumadın torpağını, daşını,
Dəsmal verim sil gözunun yaşını,
Vətən deyib ağlamağa nə var ki.

Yad sularda tənha üzən gəmisən,
Bu həyatda bir əmanət kimisən,
Yüz kasıbın qismətini yemisən,
Bir yetimi saxlamağa nə var ki.

Haramdısı çək qırağa qoy, yemə,
Ac olsan da tut özünü doy, yemə,
Gəlmədisə pis gününə dost demə,
Yaxşı dostu yoxlamağa nə var ki.

Qiyətini verən verdi, beş deyil,
Bəla olan o dilindi, diş deyil,
Yıxılanı baltalamaq iş deyil,
Ölü canı oxlamağa nə var ki.

Söylə, İqbal, taxtını kim devirdi?
Çox sevdiyin üz üzünü çevirdi.
Elə bilmə hər yazdığın şeirdi,
Sözü sözə bağlamağa nə var ki.

BİZİMLƏ GEDİR

Arxamca atdığın daşın
Yarası bizimlə gedir.

Yarı böldük sevgimizi,
Parası bizimlə gedir.

Təpənin, dağın içində,
Diri yox sağın içində,
Bu boyda ağın içində,
Qarası bizimlə gedir.

Nə gəlibsə, söyləmişəm,
Çox götür-qoy eyləmişəm,
Dərdimə toy eyləmişəm,
Balası bizimlə gedir.

BU GECƏ LAYLAMI ÇALMA, AY ANA!

Bu gecə laylamı çalma, ay ana,
Yataram, gedənim gələr, qayıdar.
Mənim yuxularım gözdən asılıb,
Yavaşca yuxumu dərər, qayıdar.

Gözəl avazından, həzin səsindən,
Kövrələr, ürəyim dayana bilər.
Bu gecə laylamı çalma ay ana,
Yatan körpəliyim oyana bilər.

Ayın kölgəsində görünüm deyə,
Qoşulub ulduza axdım, olmadı.
Bu gecə laylamı çalma, ay ana,
Bəlkə, heç yatmağa vaxtım olmadı.

BİZİM SEVGİMİZƏ OXŞAYIR YAĞIŞ...

Bu gün güvəndiyim yerdi göy üzü,
Buludlar içində saxlayım səni.
Axım damcı-damcı göydən yerəcəm,
Qoşulub yağışa ağlayım səni.

Hələ də yaramız hesaba gəlmir,
Torpağın çatını hey sayır yağış,
Gah yağır, gah kəsir, dəyişə bilmir,
Bizim sevgimizə oxşayır yağış.

Bu qədər yaxşının, pisin içində,
Göy üzü görəsən qamçılar kimi?
Gəl sənə yağışı anladım bir az.
Bir az da oynayaq damcılar kimi.

MƏNİMLƏ GƏLİN

Namusu - qeyrəti əsir düşənlər,
Yaddaşı ölənlər, mənimlə gəlin.

Vətənin qırağı, ortası olmaz,
Yerini bilənlər, mənimlə gəlin.

Bu yolun cıdırı, kolu bəllidir,
Bu yolda yağış var, dolu - bəllidir,
Qorxağın, acizin yolu bəllidir,
Öldürə bilənlər, mənimlə gəlin.

İşgal Vətən adlı sözə yaraşmaz,
Əyriyə əyilmək düzə yaraşmaz,
Bu dərdlə ağlamaq bizə yaraşmaz,
Ölümə gülənlər, mənimlə gəlin.

Yadlar deməsinlər ürəyimiz yox,
Gör neçə vaxt keçib, əməyimiz yox,
Bizim bizdən başqa köməyimiz yox,
Qisas gözləyənlər, mənimlə gəlin.

Görməsək, gözümüz cuxura batar,
Bu gün oyanmasa, əbədi yatar,
Mənim bayrağımın üstündə qan var,
Torpağı sevənlər, mənimlə gəlin.

Bir gün qaradadır, bir gün ağdadır,
Aranda gəzdiyin, bəlkə, dağdadır,
Təbrizin açarı Qarabağdadır,
Kişilər, ərənlər, mənimlə gəlin.

Yardımlı

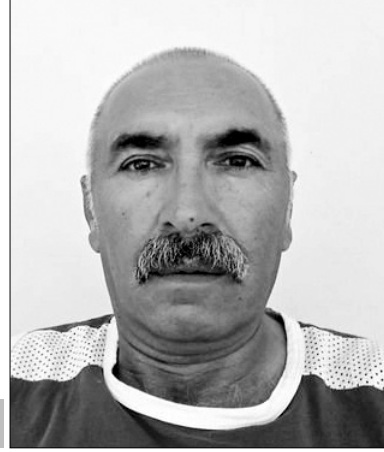

◆ Yeni tərcümələr

Zeynalabidin MAKAS
(Türkiyə)

MURADI GÖZÜNDƏ QALANLAR

◆ Roman

Neçə gündür ki, Qəribin qızı gözlərimin qabağından getmirdi. Tez-tez yuxuma da girirdi. Çox nişan idi. Gözləri nəse axtarırdı. Söz soruşana da cavab vermirdi, eləcə baxırdı. Baxışlarında kədər, qəm, axtarış, umud, kömək istəmək, sevgi, nifrət... nə desən vardı. Hətta mənasızlıq da tapırdı. Mənim: "Yenə oynaqlarınımı ağrıyır?" sualıma, beləcə bir baxışla cavab vermişdi. Çəşib qalmışdım. Mənə qalsa, dərhal gedəcəkdim, çünki dərslərin elə qarışıq vaxtıdır ki, necə deyərler, başımı qaşımağa vaxtım yoxdur. İmtahanlar başlayıb. İmtahanın birindən çıxıb, o birinə giririk. Onsuz da tibb təhsili çətindi. Qanıam yaman qaralıb. Lap dilxor olmuşam. Ona sevinirəm ki, iki imtahan qalıb. Onları da verən kimi evə gedəcəyəm. Sağolmuş atam da zəng eləmir. Görünür, Qəribin qızı öldü; kişinin başı qarışdı. Ürəyimdən çox şey keçir, amma heç birisi də xeyirli deyil. Kitab oxuyanda da bəzən fikrə gedirəm, rəhmətliyin qızı gəlib durur gözlərimin qabağında. Nəse demək istəyir, ancaq deyə bilmir, çox nişanlandı, çox...

Sinfin əlaçılarında biri də mənəm. Heç kəslə problemim yoxdu. Məktəb yoldaşlarımla (bu "yoldaş" sözünə sonra qayıdacağam) aram çox yaxşıdı. Ancaq ən səmimi dostum və yoldaşım Sərdardır. Yaxşı oğlandı. Təmizdi, yalanı yoxdu, işgüzar, dost canlıdı. Dediynə görə, onun da ulu babaları Qafqazdan gəliblər. Əvvəl Sivasda, bir neçə il sonra da Diyarbəkirdə yerləşiblər. Artıq İzmirdə yaşayırlar. Eyni evdə qalırlıq. Bir-birimizdən ancaq yatanda ayrılırlıq. Demək olar ki, artıq bir-birimizi daha yaxşı başa düşürük. Qəribin qızı yuxuma girəndən bəri onunla da maraqlanmıram...

- Neçə gündür ki, səni çox fikirli görürəm, mənimlə də soyuq danışırsan; olmaya bir qələt işləmişəm, səni incitmişəm Əkbər can?

Duruxdum. Matım-qutum qurudu.

- Sənlik bir şey yoxdur, qardaşım, bağışla.

- Sirdir, hə?

- Sirr- filan deyil. Bu günlər Qəribin qızı tez-tez yuxuma girir.

- Nə gözəl!

- Gözəlliyi hardadı? Yuxuda onu heç yaxşı görmürəm.

- Anlaşıldı, anlaşıldı, qardaş, nənənin yağlı yeməyi yadına düşüb. Bir də, onu başa düşə bilmirəm ki, ağzından süd iyi gələnəri niyə qurbətə göndərirlər? Axşam yatmadan əvvəl südünü iç, sonra yat.

- Zarafatın yeri deyil, Sərdar; qanıam çox qaralıb.

- Fikir eləmə. Məktəbdən çıxanda gedib zəng eləyərik.

Elə bil yuxudaydım; oyandım sanki Sərdar bu zəng sözüylə mənim beynimə zəng eləmişdi. Belə hallarda Qəribin qızı: "bəsirətim bağlandı", deyirdi. İndi biz cavanlar bu kəlməni "ağlıni itirmisən" kimi işlədirik.

* * *

- Bəli, mənəm, baba, mənəm.

- Niyə elə tövsüyorsən, səsin heç yaxşı gəlmir, hardan zəng eləyirsən?

- Ata, Qəribin qızı necədir, neçə gündür niyə zəng vurmurdunuz?

- A bala, özünü toxdat. Evdə hər şey qaydasındadır. Qəribin qızı da yaxşıdır.

- Ata, düzünü demirsən. Neçə gündür ki, yuxumda onu yaxşı görmürəm. Ata, səni and verirəm...

- Özünü ələ al, yekə oğlansan, sənə deyirəm ki, hər şey qaydasındadır.

Amma sənin Qəribinin qızı da sənin kimi hər gün yuxu görür. O da çox narahatdı. Dindirmək olmur, hirsələnir, ağlayır, öz -özünə danışır, nəzir deyir, dilənçilərə pul verir. Mənə deyir ki, tezdən gedib Hacı Mir Muxtar ağaya kitab açırdırsan, mənim yuxumu o yoza bilər. Soruşuram ki, nə yuxu? Mənə deməzmi anan yuxusunda nə görüb? "Bir xeyli fikirləşəndən sonra, dedi ki, mən yuxumu əvvəl quyuya söyləməliyəm", dedi. Nə isə... Soraqlaşdıq, ucqar kəndlərin birində bir kor quyuya tapdıq. Aparmışdım, yuxusunu quyuya pıçıldayandan sonra yolda mənə nə desə yaxşıdır? "Oğul, Kərəm, yuxumu sənə də söyləyirəm, amma, qıraq adamlara demə, yaxşımı?" "Demərəm, ana, niyə deyim ki?!" "Onda yaxşı qulaq as; on gündən çoxdur hər gün yuxuda görürəm Qafqazda bizimkilərin yaşadığı yerlərə ağzından alovlar tökülən donuzlar oluşub, hər tərəfi yandırır".

- Ata, səni and verirəm Allaha, düzünü deyirsən?

Bu sualı verəndə səsim haçalandı.

- Bala, atandan indiyə kimi yalan söz eşitmisən?

- Bağışla, ata. Elə demək istəmədim. Özün bilirənsən də, nənəmi necə...

- Bilirəm, bilirəm, dünyada hamıdan çox onu sevirən. O da səni hamıdan artıq sevir. Dünəndən də başlayıb, deyir, mənə apar Əkbərimin yanına. Mən bir yandan, anan bir yandan ancaq bu fikrindən yayındırmışdıq.

- Keşke gələsiniz.

- Necə gələk, a bala? Nənən qoca, həm də xəstə. Üstəlik, oraları bilmirəm, amma bu il bizim bur yerlərə Allahın qəzəbi keçib sanki; qış yaman keçir. Anan deyir, əynini qalın eləsin. Yatanda üstünə iki yorğan örtün. Sən özünə fikir ver; biz hamımız yaxşıyıq. Hələlik. Pulun varmı?

- Var, ata. Soruşanlara salam de, sağ ol.

Qəribin qızı atamın anasıdır. İyirminci əsrin əvvəllərində Qafqazda baş verən müharibələrdə dul qalmış minlərlə gəlindən biri də o olub. Ara qarışb, məzhəb itəndə, o da qoşulur camaata, ana vətəni tərk etmək məcburiyyətində qalır; deyir, bir neçə gün ac, susuz yol gedəndən sonra İrana keçdik. Orada yaşayan həmvətənlərimizin bizə münasibəti əvvəllər pis deyildi. Sonra get-gedə vəziyyət dəyişdi, bizə başqa gözlə baxmağa başladılar. Böyüklərimiz Türkiyəyə keçməyi məsləhət bildilər. Bir gecə sərhədi keçdik. Nələr çəkdiyimizi bir Allah bilir, bir də biz. Cənabi Allah o günləri heç düşmənimə də göstərməsin. Atamla anam da muharibədə şəhid olduqları üçün, əməilə arvadının umuduna qalmışdım. Allah onlara qəni-qəni rəhmət eləsin; mənə sahib çıxdılar. Allah türk hökumətindən də irazı olsun; bizə ev, torpaq verdi; ümid yerimiz oldu. Nənəm bu ifadəni çox işlədir. Mən universitetə qəbul olunanda atama nə desə yaxşıdı? Kərim, oğul, bir ümid yerimiz daha oldu, şükür. Çox oyan-buyanlıq eləyən olsa, gedib təzə ümid yerimdə qalacağam. Atam gülümsünərək başını buladı. Orasını da deyim ki, Qəribin qızının əsl adı Gülsüm idi. Ancaq nədənsə kənddə onu bu adla

çağırın çox az idi. Özü kimi qarımış bir neçə arvaddan başqa bu adı kimse çəkməzdi. Gülsüm nağıl eləyir ki, Türkiyəyə gələndə yeddi aylıq hamilə idim. İki aydan sonra bir oğlum oldu; əmim ona ömrü gödək ərimin adını verdi. Çox istəyən oldu, amma getmədim. Oğlumu göstərib deyirdim ərim budu yanımda. Əmimlə əmidostum onsuz da qocalmışdılar; bir-birimizə qulaq yoldaşı olurduq. Əkib-biçib bir təhər dolanırdıq Allahın altında. Əlimizə iri buynuzlu heyvan da keçirmişdik; inəyimiz, camışımız, toyuq-cücəmiz, hər şeyimiz vardı. Bir neçə ildən sonra onlar rəhmətə getdilər; qaldıq ana-bala. Bir gün qonşulardan biri söz arasında dedi; ay Gülsüm, şükür, Kərim yekəlib. Əlinə beş-on qoyun sal, oğlun otarsın, qoyun bərekətli heyvandır. Dedim mən oğlumu çoban yox, rəsmi dövlət adamı eyləyəcəyəm. Elə də elədim. Oxutdum, vəzifə sahibi oldu, sonra da evləndirdim. Həə... orasını demək yadımdan çıxdı. Ərim şəhid olanda mən bir ilin gəlini idim. Elə ki qırğın düşdü, hərə başını alıb bir tərəfə qaçdı. Məndən üç yaş kiçik Həsənəli adında bir qardaşım vardı. Bilmədim necə oldu.

Evin ən balacasıydım. Həm ərköyün idim, həm də dəcəl. Bir neçə dəfə atamın nənəmi çağıranda "Qəribin qızı" dediyini eşitmişdim. Hələ məktəbə getmədim; amma bəzi şeyləri artıq başa düşürdüm. Bu söz xoşuma gəldi. Başladım mən də ona "Qəribin qızı" deməyə. Əvvəllər mənə acığı tuturdu. Sonra bildi ki, mən onunla zarafat eləmək istəyirəm, o da bu xitaba öyrəşdi.

Gülsüm nənəm and içəndə, qardaşı Həsənəlini nəzərdə tutaraq "itginimin başı, itginimin canı" deyirdi. Nənəm hər kəsin xeyirinə, şərinə kömək edərdi. Əlindən mamaçalıqdan tutmuş, dulusçuluğa, təndir düzəltməkdən, xalçaçılığa qədər hər şey gələrdi. Amma heç kimsədən heç nə istəməzdi. Kimsə ona zəhmətinə görə bir şey vermək istəyəndə qəbul eləməzdi. Deyirdi mənə itginimin tapılması üçün dua elə, bəsimdi. Ona görə, də böyükü-küçüklü, hamı onun xətirini çox istəyirdi. Ərə getmədiyinə görə, yaşlıları ona "kişi qırığı" adını vermişdi. Qəribin qızının haqqında günlərlə danışsam, qurtarmaz.

Bir gün atam, üzündə təbəssüm, içəri girdi. Hər zamankı kimi gedib nənəmin əlini öpdü: "Necəsən, hacı?" deyəndə, nənəm çaşdı.

- Necə yeni hacı? Mən haca getməmişəm; mənə hacı deyib günaha girmə.

- Yox, Qəribin qızı, demək olar ki, artıq hacısən. Buyur, bu da pasportun. Sevincdən hamımız bir yumaq olduq.

- Balalarından görəsən, ay oğul. Çiyində gora gedim.

- Hacı, özü də Molla Rəhimin qrupuna yazdırdım. Yazdıranda, molla bir şey dedi; gərçi ağıma yatmadı, amma molla israrla dedi ki, gərək ananın kəbini birinə kəsilsin, yoxsa olmaz. Görünür, səni ərə verməliyəm.

- Zarafatın yeri deyil, ay oğul! İş belədirsə, onda nə haca gedirəm, nə də ərə. Al, bu dəftəri də kimdən almısan qaytar özünə.

Atam tutuldu. Söhbətin bu yerində, onsuz da çox danışmaqdan xoşu gəlməyən anam söhbətə qoşuldu:

- Ay kişi, indiyə kimi bu mənim qaynanam idi, innən belə də mən bunun qaynanası olacam.

Atam daha da təəccübləndi.

- A Telli, o necə sözdür?

- A kişi, belə hallarda ayrı adama ehtiyac yoxdur; yetər ki, bir nikah olsun; ananı alacam oğlum Əkbərə.

Səhəri gün molla gəldi, ərəbcə nəsə oxudu, şəri qanun yerinə yetirildi. İndi daha da ürəklə nənəmə deyirdim: "Qəribin qızı". Hətta bəzən: "Bu gün bir dadlı xörək bişirərsən, pəncəyimi yaxşı ütülə, mənim icazəm olmadan qonşuya getmə" kimi sifarişlər də verirdim.

Nənəm artıq hacı titulu da almışdı. Onu çağıranda çox adam "hacı" deyirdi. Əvvəllər hacı olduğu yadından çıxırdı. Cavab verməkdə yubanırdı.

- Ay hacı nənə, həmişə doğma yurdundan danışırısan, amma heç hacdan danışmırsan, niyə?

- Orada da itginimi axtarmışam, a bala.

Nənəmin kədərilməsindən başa düşdüm ki, heç bu sualı verməyin yeri deyilmiş. Gərək səhvimi düzəldəm.

- Qəribin qızı, heç Göygöldə çimmisən?

- Çimmək söhbəti hardan çıxdı, ay gədə? Biz Göygölə dincəlməyə, dünyanın ən dilbər sonalı gölünə tamaşa etməyə gedirdik, ruhumuz, gözümüz, könlümüz, bədənimiz dünya gözəlliyi ilə doyurdu. Heç bilirsən o gölün qırağında neçə bulaq var?

Nənəmin bu Göygöl söhbəti azı bir üç-dörd saat çəkəcəkdi. Fürsətdi; başımı onun dizlərinə qoyub, altdan yuxarı üzünə baxmağa başladım. Nə qədər yatdığımı bilmirəm.

- Ayə, ata, dur yerində yat. Sən bu qoca arvadı ağılatmaqdan zövqümü alırsan? Anan yatağını hazırlayıb, düş yat.

Oyandım. Nənəm yaylığının ucuyla gözünün yaşını silirdi.

- Hacı, ağılırsan, göz yaşını üzümə tökmürsən ki, ayılıım.

Atam da mənə hirsəlir.

Bu gün səhər tezdən anam evi səliqə-səhmana salır. Hərəmizə bir iş buyurur.

- Bax, sizə deyirəm; mənə yaxşı - yaxşı qulaq asın; günortadan sonra qonağımız gələcək, özünüzü yaxşı aparın.

- Kim?

Sualı verən böyük qardaşım Qurbanəli idi.

- Qarabağlı Qardaşxan müəllim.

Mahalda Qardaşxan müəllimin adını eşitməyən, demək olar ki, yox idi. O cümlədən də mən... Özünü görməmişdim, amma adını eşitmişdim. Çox bilikli adam imiş, deyilənlərə görə, on iki dil bilirmiş. Təkcə özünün yox, ailə üzvlərinin hamısının ömrünü xalqı üçün fəda edən bir insan kimi tanınırdı. Mahalda ondan çox kitabı olan yox idi. Özü də xeyli kitab yazıbmiş. Oxumağa gücü çatmayan neçə insanı öz hesabına oxudub, çörək, sahibi eləyibmiş. Ondən söhbət düşəndə adını xatırlayamayanlar, "ee.. o yeriyən kitabxana kişini" deyirəm, deyən kimi, o biriləri dərhal onun adını çəkərmiş. İndinin özündə də onun adı çəkiləndə hamı rəhmət oxuyur. Xalqın folklorundan tutmuş, tarixi, dili, sənət əsərləri haqqında məlumatı varmış və bildiklərinin hamısını da yazıya alıb, tez-tez elmi yığıncaqlarda iştirak etmək üçün xarici ölkələrə gedərmiş. Onun köməyiylə oxuyan uşaqlara əvvəl and içdirərmiş ki, sizi oxudanın kim olduğunu ata-ananıza da deməyin. Onun da ata-babaları Qarabağdan gəlibmiş. Elə buna görə də Qarabağlı sözünü soyad kimi götürüblərmiş. Çətinliyinə baxmayaraq, kişinin bir ayağı Sovetlərdə, o cümlədən Orta Asiya və Qafqazda imiş. Oralarda da elmi araşdırmalar aparırmış.

Mahalda özünə hörmət qazananlardan bir də atam idi. O hər nə qədər təvazökarlıq eləsə də, bu belə idi. Atam Qardaşxan müəllimin pərəstişkarlarından biriydi. Onun yazdıqlarını oxuyanlardan idi. Buna görə də, atamla dostluğu olmasa da, tanışlığı vardı. Bizi ən çox təəccübləndirən bu kişinin bizə gelişinin səbəbiydi. Hərə bir şeyə yozurdu.

Küçəyə açılan böyük qapıdan heyətə bir ağ maşın girib, fit çaldı. Dərhal qapıya çıxdıq. Maşından bəstəboy bir adam düşdü. Boy-buxunundan, geyimindən alimdən çox sürücüyə oxşayırdı. Atam hörmətlə kişiyyə təzim eləyib, içəri dəvət elədi. Qonaq otağına keçib əyləşdi.

Anam durub çay-qəhvə hazırlamaq istəyəndə, professor: "Vaxtım azdı, zəhmət çəkməyin", - dedi. Atam xeyli üz vurandan sonra, onu çay içməyə razı saldı. Cibindən əl böyükdə bir varaq kağız çıxarıb atama verdi.

- Sən burada yazılanları oxuyanda, mən də icazənilə sizlərin şəklini çəkəcəyəm. Oxu.

- Öz adı Eldar, atasının adı Həsənəli, babasının adı Qərib, bibisi Gülsüm. Özü Bakıda poçt idarəsində işləyir, atasıgil Xocalıda yaşayır.

Hacı nənəmin ancaq “vay” dediyini eşitdik. Özündən getdi. Hamımız qaldıq nənəmin hayına; amma alimin heç vecinə deyildi; o şək-şük şəkil çəkirdi. Nənəmin üz-gözünə su, odekalon töküb birtəhər ayıldılar. Özünə gələn kimi, professorun ayaqlarına tərəf sürünməyə başladı.

- Qarabağlı müəllim, səndən yaşca böyük olsam da, ayaqlarından öpməyimə icazə verməlisən.

“Büküklərim sızım-sızım sızıldayır” deyib, ayağa qalxmağa taqəti olmayan nənəm, elə bil bir anda cavan bir qıza dönmüşdü.

Müəllim: “Məni günaha salma, nənəm, olmaz” dedisə də, nənəm inadını yeridib, müəllimin ayağından öpdü. Atam başda olmaqla, bizlər də yapışdıq əllərindən. Dedi: “İmkan verin nənənizin bu şəklini də çəkim, sonra öpersiniz”.

- Çək, çək qurban olum, çək. Bu şəkilləri ora aparırsan, qadan alım?

- Yox, Gülsüm xala. Mən parçalanmış yüzlərlə ailəni bir-birinə qovuşdurmuşam, Allahın izniylə. Bu şəkillər, mənim üçün bir sənəddir. Belə səhnələr haqqındakı təəssüratlarımı da yazıb, bu şəkillərlə birlikdə xaricdəki elmi yığıncaqlarda dünyanın bir çox ölkəsindən gələnlərə göstərirəm ki, görün mənfur düşmənlərimiz bu adamları əsrlərdir nə hala salıblar? Sizin səsini də yazdım,- deyib, cibindən bir əlin yarısı qədər bir səsyazan çıxartdı.

- Kərim bəy, lazımlı bilgilərin hamısı o kağızda yazılıdı. Kağızın o biri üzünə də yazmışam. Ünvanları, telefon nömrələri...

“Görüm o şahların şahı sənə yurdunu viranə qoymasın, ay müəllim!” Bu duanı eyləyən həci nənəm idi.

Bir haşiyə. Qardaşxan müəllimə Allah qəni- qəni rəhmət eylesin. Uşaqlarının hamısı, - qızlı, oğlanlı - hamısı atalarını ötüb. Səxavətdə, xeyriyyəçilikdə ataları bir imişsə, bunlar yüzdür. Deyirəm bəlkə də nənəm kimilərin dualarının xatirinə belə olub, kim bilir?!

Qardaşxan müəllim gedəli bəlkə də bir neçə saat olsa da, nənəm hələ özünə gəlməmişdi. Salavat çevirir, öz- özünə danışır, gah gülür, gah ağlayır... Atam harasa zəng elədi: “Hə, ünvanı bilirsen də, cümə axşamı tezdən gətirərsən; kök bir erkək olsun”. Sonra da nənəmə: “Hacı, qurban sifariş etdim”. Nənəm qurban ətindən bir tikə də yemədi. Kim nə qədər üz vurdusa, o: “Yox, əhd eləmişəm, yemərəm” deyib, yemədi ki yemədi.

Atam bir neçə dəfə paytaxta getdi. Səbəbini soruşanda, dövlət göndərir, deyirdi. Novruz bayramından sonra kənddəki evi əsaslı bir şəkildə təmir etdirdi. Hər nə qədər anam bu işə razılıq verməsə də, atam: “yox, xanım, ata yurdu şən olmalıdır” dedi. Evə iki otaq da əlavə etdirdim; lap şah sarayına oxşadı.

Bir gün atam axşam evə gəlib yeməyini yeyəndən sonra, anama: “gəl, mənim çantamı hazırlamağıma kömək elə” deyincə, anamdan başqa hamımız təəccüb içində qaldıq.

- Niyə belə baxırsınız? Dövlətin məmuru, dövlətin kəbinli arvadı kimidi. Hara istəsə, ora göndərə; məni də bir aylığına xaricə göndərir.

- Hansı ölkəyə gedirsən, oğul?

- Hacı, hələ məlum deyil, paytaxtda belli olacaq. Uşaqlar, artıq tətildəsiz, məktəblər bağlanıb, kəndi sahipsiz qoymayın.

Kənddəki evimiz lap əla olmuşdu. Nənəmin kefinə söz yox idi. Səhər tezdən durur, bel-kürəklə yeri eşir, düzəldir, əlinə keçən toxumları yerə səpir; sonra əkdüyü sahəni suvarır, həyə-t-bacanı silib - süpürür, camaata iş buyururdu. “İşləyəndə ağır-sızı yadımdan çıxır” - deyirdi.

Mənim günlərim daha yaxşı keçir. Rənçbərimizin oğlu Heydərle çaydan balıq tutmağa gedirik, atları arabaya qoşur, minib gəzirik, tay-tuşlarımızla muxtəlif oyunlar oynayırıq; axşamlar yorğun-arğın evə qayıdırəm; xörək-çörək yeyəndən dərhal sonra düşüb yatırım.

Nənəmin əkdüyü göy-göyerti artıq yeməli olmuşdu.

“Bu gün də axşam oldu, bu sağ olmuş niyə belə yubandı?” “Ay ana, dövlət işidir, bəlli olmur ki...” Nənəmə bu cavabı verən anam idi. Anamın sözü qurtarmamış həyəətə bir taksi girdi. Taksidən başı papaqlı bir kişi düşdü. Sürücü də yükləri yerə qoydu. Hamımız şaşqın halda baxırdıq. Atamı heç birimiz tanıya bilməmişdik. Gecdən-gec anam dedi: “düz adam sözünün üstünə gəlmiş”. Hacı nənəm həyəcanla: “bıy, bu bizim Kərim deyil?” “Özünü ki var, Qəribin hacı qızı”.

Hamı sarıldı bir-birinə: olduq bir yumaq. Sevinçdən ağlayan kim, gülən kim, səsini başına atıb mənəm kimi bağırən kim...

- Ay oğul, atan da bu papaqdan başına qoyardı; həm də buxara olanından. Torpağı sanı yaşayasan, hardan aldın?

- Ata yurdumdan, ana ata yurdumdan.

- Necə yeni ata yurdumdan, oğul?

Anam: “Azərbaycandan demək istəyir” - deyib, söhbətə qoşuldu.

Mənəli-mənəli anama baxanda, “söz dəyirmandakıdı, oğul; mən bilirdim, yaman çoxbilmişsən” - deyib, üzündən öpdü.

“Necə yeni, sizin hamınız Kərimin Azərbaycana getdiyini bilirdiniz deməli, bu evdə tək qırağ adam mənəm, eləmi?” deyib ağlayan nənəm mindi cin atına. Hərəmiz bir tərəfdən düşdük əl-ayağına ki, onu sakitləşdirək. Mümkün olmadı. İndiyə kimi ona uca səslə xitab etməyən atam səsini ucaldıb, dedi: “Ay hacı, bir balaca özünü toxda, sözümü deyim, sonra neyləyirsən - elə”.

Atam, əvvəl Moskvaya, sonra icazə alıb, Bakıya getdiyini, orada nələr gördüyünü anlatmağa başladı. Hamımız ayrı bir aləmə getmiş kimi kirpik çalmadan onu dinləyirdik. Nənəmin yenə də ürəyi soyumamışdı: “Məni də oraya aparmalıydın, oğul; kim görə, kim görməyə...” “Narahat olma, hacı, dəvətnamə çıxardacam; inşallah gələn il hamı gələcək, düz bir ay burada qalacaqlar; onda nə sualın olsa, onlardan soruşarsan.

Bu xəbərə hamımız sevindik. Sonra atam bağlamaları açdı. Hər kəsə hədiyyə almışdı. Qohumlarımız da hədiyyələr yollamışdı. Nənəmi ən çox sevindiren şəkillər ilə kəlağayı olmuşdu. Ağladı.

- Oğul, dayının şəklini səhər böyütdürərsən, onu öz otağıma asacağam.

- Yaxşı ana, təkçə onun şəklini yox, hamısının şəklini böyütdürəcəyəm.

“Ay kişi, oralar necədir?” deyən anam marağına hakim ola bilmədi.

- Necə olacaq ay arvad elədi də; yağ yaxşı yağdı, heyif it dərisindədi.

- Ata, bu nə deməkdir?

- Vaxtı gələndə öyrənərsən, bala.

Tezliklə qapımız, necə deyirlər, hac qapısına, itiyini axtaranların ümid qapısına dönmüşdü.

Kənddə hər kəs atamdan danışdı.

“Yetim Kərim özünə görə deyilmiş, yaman adammış. Gör gedib haralara çıxdı.” “Bəs deyirlər Urus belə asan icazə vermir, ona necə izin verdi?” “Ağız, deyirlər Urusun agentı olub?” “Nə bilim, ay bacı, hər şey ola bilər.” Nə olur-olsun, neçə adamın itiyini tapıb, buna görə də onu bağışlamaq olar”.

Hərə bir söz deyirdi atam haqqında. Atamın şöhrəti məktəb yoldaşlarıma qədər gedib çatmışdı. Məktəb yoldaşlarımdan bəziləri: “ay, Əkbər, deyirlər atan kommunist olub?”. Bəziləri də istehza ilə: “kommunist yox, yoldaş olub” deyirdi.

Bu yoldaş, kommunist söhbəti məni incitməyə başladı. Köməyimə tarix müəllimimiz çatdı. Bu kəlmələr barədə ətraflı izahat verdi, yoldaşlarım yaxamdan əl çəkdilər. Atamın bu səyahəti mənə təzə bir dünya açmışdı. Atamın anlatdıqlarından başa düşürdüm ki, hər biri bir aləm olan başqa ölkələr, başqa rejimlər, başqa sosial nizamlar da varmış. Bir neçə ay içində öyrəndiklərimi üst-üstə qoyanda, qocaldığımı hiss edirdim.

Atam yalnız nənəmin sualları qarşısında aciz qalırdı. Hamımız bilirdik ki, hacı nənəmin bütün sualları ata yurduna köklənib. Atam, onu cavabsız qoymazdı.

Arada bir dəcəlliyim tuturdu: “Qəribin qızı, atama çox sual vermə, sualın qurtarar. Ümid yerlərin gələndə onlardan nə soruşacaqsan?” “Hə... səni başa düşürəm, deyirsən çox danışırım, eləmi? Dərdli deyingən olar, bala”.

Biz dörd uşaq idik. İki qız, iki də oğlan. Mən evin ən balacası idim. Dörd qardaş aramızda o qərara gəldik ki, cib xərçliyimizdən artırıb, qohumlarımız gələndə onlara hədiyyələr alacağıq. Amma bunu valdeyinlərimizə deməyəcəyik.

Həsretin nə cür bir şey olduğunu o il başa düşdüm. Vaxt keçmir ki, keçmir. Arabir qohumlarımızın şəkillərinə baxıb, həsrəti bir təhər yola verməyə səy göstərsək də, şəkillərə baxdıqca həsrətimiz daha da artırdı. Əslində, bizdə bu həsrət duyğusunu yaradan, nənəmin suallarıydı.

“Ay Kərim, şəkillərin arasında heç dayın Həsənəlinin son illərdə çəkilmiş şəkli yoxdu, hamısı lap cavanlıq şəkilləridi”. “Qəribin qızı, nə veriblər, onu gətirmişəm”.

Əslində, nənəm nədənsə şübhələnirdi, amma deməyə ya cəsəret eyləyə bilmirdi, ya da ürəyimə daman şeyin başına gəlməsindən qorxurdu.

Vaxt keçdikcə həm həyəcanımız artırdı, həm də pulumuz. Qohumlarımıza qarşı xəcalət çəkməyəcək, onlara öz pulumuzla hədiyyələr ala biləcəkdik. Atam rəsmi dəvətnaməni harasa göndərmişdi. Qulağı səsdə idi. Telefonun zəngi çalanda həyəcan keçirirdi. O hələ dəstəyi əlinə almadan nənəm soruşurdu: “kimdi, kimdi, ay Kərim, kimdi?..” Atam zəng eyləyənin kim olduğunu öyrənən kimi əlini dəstəyin səs gələn yerinə tuturdu: “sakit ol, hacı, ayrı adamdı, dayımgil deyil”.

Qohumları qarşılamaq mənə nəşib olmadı. Dərsdəydim. Evə çatanda qapının qabağında xeyli ayaqqabı gördüm. İçəridən də qəribə səslər gəlirdi. Zəngi basdım; qapını təqribən mən yaşda bir qız açdı. Qeyri-ixtiyari bir addım dala çəkildim. İkimizin də dili lal olmuşdu sanki. Amma ikimiz də bir-birimizi şəkildən tanıyırdıq. Qız məndən cəsur çıxdı. “Sən Əkbər olmalısən” dedi. “Sən də - Gülnaz”. “Düzdü, mənim adım Gülnazdı. Gülnaz Həsənəliyeva”.

Sevincli, bir o qədər də həyəcanlı və utancaq bir halda evə girdim. Köməyimə atam çatdı: “Gəl, baba, gəl, gəl tanış ol”. Ancaq Gülnaz ona imkan vermədi: “Bu papamdı, bu da mamam Nərgiz”.

Papa, mama...şaşırdım. Atam üzumdəki ifadəni başa düşüb, dedi: “bala, buna da şükür. Gülnaza “ata, ana” deməyi öyrətmək sənənin boynuna”.

Böyüklərin əllərindən öpdüm. Çox mehriban idilər.

Məktəbin tətillə çıxacağı gün Gülnazı da məktəbə apardım. Hətta müəlliməmlə tanış etdim. Özümü və ən çox da atamı başqalarından fərqli görürdüm. Ona görə ki, atam belə çətin bir işin öhdəsindən gəlmişdi və mən də onun oğlu idim. Çünki nənəmin Eldar dayını sorğu-suala tutmadığı gün demək olar ki, yox idi.

“Bibi, hər dövlətin özünə görə qanun-qaydası var. Ailənin bütün üzvlərinin xaricə getməsinə icazə verilmir. Dövlət iki oğlumla ata - anamı girov götürüb. Əgər biz qayıtmasaq, onlara nəşə edə bilər. Ağlın bura getməsin. Sizdəki sistem ayrıdır. Burada gördüklərim şeylərin çoxundan mənim də hələ başım çıxmır. Bəzi şeyləri qəbul etməkdə çətinlik çəkərəm, hətta bəzi şeylərə inanmıram”.

Nənəmi başa düşürdüm; deyilənə çarəsiz inanıb, ikinci bir suala kimi susurdu. Gözlərinə diqqətlə baxanda, bir gözünün güldüyünü, bir gözünün ağladığını aydın görə bilirdim. Üzündəki qırıqların, ağ tellərinin dilini ancaq onun çəkdiklərini çəkən bilərdi. Bəzən bizə nəsihət edərdi; bala, bir-birinizin qiymətini bilin, təklənməyin, sahiblini sahibi, sahibsizli hər yetən döyer. Biz millətin sahibi yoxdu. Sonra da köksünü ötürüb, bir bayatı deyərdi. Əvvəli yadımdan çıxıb, bayatı belə qurtarırdı:

***Özün bizə sahib ol,
Kimsəsizlər kimsəsi.***

Qonşular gəlib gözdəndirliyi verirdi. "Gözün aydın, ay hacı xala, şükür, itginin tapılıb". "Sağ ol, a bala, Allah Qardaşxan müəllimin ömrünü uzun eylesin, o tapıb" deyib, sağ əlini ordakıların başına çəkərdi: "Sağ əlim sənə başına, inşaallah, sizinki də tezliklə tapılar".

Nənəm hər kəsə belə deyirdi. Görünür, hamının həsrətini çəkdiyi bir itginin varmı. Dəhşət deyilən şey bu olmasın?!..

Atam anamı, Eldar dayını və onun yoldaşını (o, arvadını tanış eyləyəndə bu yoldaş ifadəsini işlədirdi) götürüb, böyük şəhərlərə gəzməyə apardı. Bizə də kəndə getməyi tövsiyə etdi. Kənddə günlər çox əlvan keçirdi. Bizim yerləri əkənin oğlu Heydər də bizə qoşulmuşdu. Qonşu qızları Gülnazı tək qoymurlar. Çox vaxt gəlib evdən çağırırdılar. Atam bostan əkdirmişdi. Heydər atası bostanda qəşəng bir çardağ düzəltdirmişdi. Axşam sə qovuşanda gedib çardağda otururduq. Heydər çardağın yanına bağladığı it də artıq bizi tanıyır, bizi görəndə quyruğunu tovlayırdı. Qarpız qovun da tək - tək yetişmişdi. Heydər atası bir gün nənəmə iki qovunla iki qarpız nubar gətirmişdi. Nənəm: "hərəsindən ancaq birini alaram" deyib, ikisini ona verdi. Sonra da arxasını bizə tərəf çevirdi, düyüncəsindən nəse çıxarıb, Heydərə verib, dedi: "heç kəsə göstərmə, qoy cibinə".

Bir neçə gündən sonra atamgil qayıtdılar. Xeyli hədiyyə almışdılar. Atam balaca bir çantanı Eldar dayının yoldaşına uzatdı: "Bu da bizim uşaqların hədiyyəsidir". Nənəm kövrəldi, elə biz də. Atam iribuynuzlu bir heyvan qurban kəsib, ətinə bütün kəndə payladı. Nənəm bu qurbanın ətindən iki tikə yedi. "Birini özüm üçün, birini də qardaşım üçün yeyirəm" - dedi.

Qonaqları yola salanda nənəm evə yenə şivən saldı. Aradan bir neçə il keçdi, Gülnazdan bir məktub aldım. "Mən həkim olmaq üçün imtahana hazırlayıram" - deyə yazmışdı. Atama göstərdim. "Mənə demir, oğlum, sənə deyir" - dedi. Atamın bu sözü mənim dünyamı darmadağın elədi. Bəli, Gülnaz məni sevirdi. Amma, deyəsən, mən ondan daha çox sevirəm. Artıq evdə hamı bizi adaxlı kimi görürdü. Diplom alandan sonra toyumuz olacaqdı. "Bilirsən, yayda Eldar dayının böyük oğlunun toyu olacaq; bizi də dəvət eyləyiblər. Tibb fakültəsini qazansan, sənə də aparacağam; yoxsa, özündən küs" - atam deyirdi.

Düzdü, əlaçiydim, amma həkim olmağı heç fikirləşməmişdim. Ancaq Gülnazın və atamın sözlərindən sonra neyləmək olardı ki?!..

O gecə nənəmin yuxusu çin olmuşdu. Əcəl Gülnazgili də çəkib oraya aparmışdı. Ağızdan alov tökülən donuzlar ata yurdu qan gölünə çevirmişdilər. Nənəm elə oracıqda infarkt keçirmişdi. Cənazəsində iştirak edə bilmədim. Məni qarşılamaq üçün avtovağzala atam gəlmişdi. İmtahandan keçmişdim; təbrik elədi, görüşdü. Maşına oturanda: "Ata, əvvəl nənəmi görmək istəyirəm" dedim. "Bilirəm, gedək".

Qəbiristanına getdik. Duaları oxuyub, xeyli ağladım. Atam ona qəşəng bir qəbir düzəltmişdi. Qəbrin sinə daşında yazılanlara gözümlə sataşdı.

Adı: Gülsüm (Qəribin qızı)

Doğum tarixi: 1316 (?)

Ölüm Tarixi: 27. 02. 1992

ÜMİD YERİM

- Ata, sənə də, nənəmi də qışqandım.
- Niyə, a bala?
- Nənəmin, şükür, bir qəbri var; sən də bilirsən ki, burada yatan anandı. Bəs mən Gülnazın adını xaraba Xocalıda hansı daşa yazım?!

Azərbaycan türkcəsinə uyğunlaşdırdı:

Q.ƏZİZXANLI

◆ P u b l i s i s t i k a

Şəmsi PƏNAHOĞLU

CEMELLİ KARERİNİN “SƏFƏRNAMƏ” ƏSƏRİNDƏ İSLAM HƏMRƏYLIYI

Bir neçə cümlə Cemelli Kareri haqqında. Milliyyətçə italyan olan Covanni Françesko Cemelli Kareri (1651-1725) ixtisasca hüquqşünasdır; Neapolda Yezuit (*Yezuit-1534-cü ildə yaradılmış İsus Cəmiyyəti (latıncası Societas Jesu). Başqa adı İqnatiya ordeni: Roma katolik kilsəsinin ordenidir. Əks islahatların aparılmasında fəal iştirak etmiş, geniş elm, təhsil və missioner fəaliyyətləri göstərmişdir.*) kollecini (10) bitirmiş və hüquq üzrə elmlər doktoru dərəcəsi almışdır. Lakin dünyanı gəzmək və görmək həvəsi onu Yer kürəsinin ən məşhur səyyahlarından birinə çevirmişdir. Macərəpərəst və avantürist təbiətli C.Kareri 1685-1687-ci illərdə Avropa ölkələrini (Fransa, İspaniya, Almaniya və Macarıstanı) dolaşmış, “Macar şirkətinin məruzəsi” (1689) və “Avropaya səyahət” (1693) əsərlərini qələmə almışdır.

1693-cü ildə dünya səyahətinə çıxan C.Kareri 5 il yarım müddətində Messina, Malta, Türkiyə, İran, Hindistan, Çin, Filippin, Meksika, İspaniya, Fransanı gəzmiş və vətəni İtaliyaya qayıtmış, 6 cildlik “Dünya səyahəti” əsərini (1699) çap etdirmişdir. Cildlər aşağıdakı ölkələri ehtiva edir: I cild-Türkiyə; II cild-İran; III cild-Hindistan; IV cild-Çin; V cild-Filippin; VI cild-Yeni İspaniya.

Bəzən Cemelli Karerini turizmi icad etmiş şəxs adlandırırlar (8).

Cemelli Karerinin “Səfərnəmə” əsəri Azərbaycan tarixinə dair qiymətli mənbələrdən biridir. Lakin obyektiv və subyektiv səbəblər üzündən əsərdə bəzi yanlış fikir və mülahizələr mövcuddur. Bundan başqa, “Səfərnəmə”də islam ölkələrinin həmrəyliyinə mane olma, hətta ayrı-ayrı Avropa dövlətləri tərəfindən onları bir-birinə qarşı müharibəyə təhrik faktları da yer alır. Biz milli və dini ədavəti qızıqdırmaq fikrindən uzağıq. Lakin adıgedən əsərdəki faktlar faktlığında qalır və biz bu məsələlərə diqqət etməyə məcburuq. Bu baxımdan hazırkı məqalədə həmin yanlışlıqlara və faktlara münasibət bildirilmişdir. Məqsəd oxucunu doğru yola hidayət etməkdir.

Tarixi Azərbaycanla bağlı 500-dən artıq səfərnəmənin olduğu təxmin edilir. Onlardan çox az qismi (barmaqla sayıla biləcək qədər) Azərbaycan dilinə tərcümə edilmişdir. Halbuki səfərnəmə ədəbiyyatı tarixə işıq tutması baxımından çox böyük maraq doğurur və ən etibarlı mənbələrdən biridir. Çünki o, hal, hadisə və prosesləri özündən sonrakı nəsillərə daha dolğun şəkildə çatdırır. Düzdür, səfər-

namədə müəllifin subyektiv fikir və münasibətləri də ifadə edilə bilər. Lakin, bununla belə, səfərnaməni yazan şəxs özü o hadisələri görmüş, eşitmiş, bir çox hallarda isə şəxsən yaşamışdır. Ona görə də tarixin, o tarixdə baş verən hadisələrin, tarixi coğrafiyanın, dövrün ictimai, iqtisadi, ədəbi-mədəni və siyasi mənzərəsinin, xalqın (xalqların) həyat təzi, məişəti, inancının, bütövlükdə dil, ədəbiyyat və mədəniyyətinin, dövrün idarəçilik sisteminin, fərdi və ictimai, eləcə də dövlətdaxili və dövlətlərarası münasibətlərin, müəyyən elmlərin, cəmiyyətin və təbiətin digər bütün məsələlərinin öyrənilməsində səfərnamələrin əhəmiyyəti və rolu misilsizdir. Bu baxımdan Cemelli Karerinin "Səfərnamə" əsəri (1) də istisna deyildir.

Ancaq təəssüflər olsun ki, tarixçilərimizin böyük bir qisminin əcnəbi dillərə, xüsusən orta əsr qaynaqları ilə işləməyə imkan verən ərəb və fars dillərinə ya ümumiyyətlə bələd olmaması, ya da onları lazımı səviyyədə bilməməsi tariximiz, xüsusən də onun möhtəşəm Səfəvilər dövrü ilə bağlı gətirilən arqumentlərin və səsləndirilən mülahizələrin yeni tarixi faktlarla, qaynaqlarla möhkəmləndirilməməsinə səbəb olur. Yaranmış vəziyyətdən yeganə çıxış yolu mənbəşünasların və Şərq dillərini yüksək səviyyədə bilən tədqiqatçıların tarixşünaslığımızın köməyinə gəlməsidir. Klassik qaynaqlar aşkarlanıb, dilimizə tərcümə olunmadıqca tarix elminin geniş mənada yeni və ciddi üfqlər fəth etməyəcəyi gün kimi aydındır (6, 12-13).

Göründüyü kimi, tərcüməyə cəlb edilən C.Karərinin "Dünya səyahəti"nin II cildidir. Yəni o, XVII əsrin 90-cı illərində Şah Süleyman Səfəvi vaxtında Osmanlı yolu ilə İrana gəlib, Şah Sultan Hüseynin tacqoyma mərasimində iştirak edib. Güclü qələmə və təsvir qabiliyyətinə sahib olan C.Karəri İranda gördüklərini və eşitdiklərini özünün "Səfərnamə" əsərində işıqlandırıb. Bu əsər 1719-cu ildə Parisdə təkrar nəşr olunub. Abbas Naxçıvani və Əbdüləli Karəng onu fars dilinə tərcümə ediblər. Əsər 1970-ci ildə "II Mədəniyyət və İncəsənət Bayramı" münasibəti ilə Şərqi Azərbaycan Vilayəti Mədəniyyət və İncəsənət Baş İdarəsi tərəfindən Təbrizdə çap edilib (7). Əsərin tərcüməsi adıgedən çapın əsasında həyata keçirilmiş və kitab şəklində çapı yubandığına görə "Palitra" qəzetində hissə-hissə oxuculara təqdim olunmuşdur (9).

41 illik şərqşünas təcrübəmlə Səfəvilər dövrünə aid bəzi məsələlərin cavabını məhz bu əsərdə tapdım. Elə buna görə də onu tərcümə etmək, hörmətli araşdırmaçılarımızın və dəyərli geniş oxucu kütləsinin ixtiyarına vermək qərarına gəldim. Tərcümə dedikdə bir dildə olan mənə və məzmunun başqa dilin qayda-qanunlarına və özünəməxsus ifadə vasitələri və xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq həmin dildə ifadə edilməsi başa düşülməlidir. Tərcümə elə edilməlidir ki, oxucu onun tərcümə olduğunu anlamasın, elə bilsin ki, əsərin əslini oxuyur, yəni əsər məhz onun oxuduğu dildə yazılmışdır. Nəzəri ədəbiyyata əsasən, tərcümə şərti olaraq iki yerə bölünür: ədəbi-bədii tərcümə və filoloji tərcümə. Ədəbi-bədii tərcümədə tərcüməçiyə qismən "müstəqillik" verilir, yəni o, tərcümə etdiyi məzmunu özünəməxsus bir üslubda ifadə edə bilər. Bu tərcümə növündən, əsasən, ədəbi və bədii əsərlərin tərcüməsində istifadə olunur. Filoloji tərcümədə isə hərfi tərcümə həyata keçirilir. Hətta tam və düzgün anlaşılma üçün tərcümənin daxilinə hansı bir söz və ya ifadə artırmaq lazım gəlsə, o, mötərizə içərisində verilməlidir ki, oxucu onun artırma olduğunu anlasın. Filoloji tərcümədən həm ədəbi-bədii, həm də elmi ədəbiyyatın tərcüməsində yararlanılır. Ancaq bütün hallarda, xüsusən də tarixi əsərlərdə, o cümlədən də səfərnamələrdə yazının (əsərin) daxilində verilmiş məzmun (fikir və faktlar) reallığı əks etdirməlidir. Bu baxımdan tərcümə fəaliyyəti ilə məşğul olanlar bu məsələyə xüsusi diqqət yetirməlidir. Çünki əksər hallarda tərcümə olunan ədəbiyyatın, xüsusən də yadellilərin qələmə aldıkları əsərlərin daxilində bilərəkdən və ya bilmərəkdən müəyyən yanlışlıqlar-bizə qarşı yönəlmiş çoxlu məqamlar olur. Tərcüməçi öz savad, səviyyə və erudisiyasına uyğun olaraq tərcümədə onları nəzərə almırsa, yaxud da onlara müvafiq izahat və şərh vermirsə, həmin fikir və faktlar kitaba düşür və "fakt" mahiyyəti kəsb edir.

Bu nöqteyi-nəzərdən Cemelli Karerinin “Səfərnəmə” əsərini tərcümə edərkən orada yer almış çoxlu sayda fikir və ifadə yanlışlıqlarına rast gəldim. Belə fərdi yanaşmaların bəzən təəssübkeşlik səbəbi ilə qəsdən, bəzən isə müəllifin məlumatsızlığı, yaxud da bəhs etdiyi məsələnin mahiyyətinə vara bilməməsi üzündən reallıqdan kənar olması diqqətimi cəlb etdi və onları şərh etməyi, oxucu və mütəxəssisləri məlumatlandırmağı vacib bildim.

Cemelli Kareri “Səfərnəmə” əsərində Ağrı dağından bəhs edərkən onu Ararat dağı kimi təqdim edir (1, 10), halbuki bu dağın əsl adının tarixən Ağrı olduğu hər kəsə bəllidir. Müəllif özü də bunu təsdiq edərək yazır ki, iranlılar və türklər bu dağa “Ağrı dağı” deyirlər (1, 12). Maraqlıdır ki, tarixi gölümüz olan Göyçədən bəhs edən C.Kareri, onun adını doğru olaraq qələmə almışdır. Bu o deməkdir ki, o vaxta qədər ermənilər hələ bu gölün adını “özəlləşdirməmişdilər” (2, 392-402). (*Adlarımızın ermənilər tərəfindən "özəlləşdirilməsi" ilə bağlı baxın: Deportasiya. Azərbaycanlıların Ermənistan ərazisindəki tarixi-etnik torpaqlarından deportasiyası. Bakı: Azərbaycan Ensiklopediyası, 1998, 440 s.*)

“Səfərnəmə”də belə bir qeyd vardır: “Birinci gün əyri-üyrü və qorxulu dərənin ortası ilə yola çıxdıq. Hər döngədə yolkəsənlərin qorxusundan söyüd kimi əsirdik. 15 mil yol getdik, ensiz və dərin bir çaydan keçdik. Burada ilk dəfə olaraq yol gözətçiləri ilə rastlaşdıq. Mən və Per Dominik katolik olduğumuza görə onlar bizdən daha çox pul almaq istəyirdilər. Lakin mən tapançamı belimdən çıxartdım və onları təhdid etdim. Axır mənim yaxamdan əl çəkəndə və Per Dominikə ilişdilər. Mən ikinci tapançamı ona verdim və dedim ki, əl çəkməsələr, atəş aç. Bu minvalla yol gözətçiləri bizdən adambaşına tələb etdikləri əlavə 1 abbasını ala bilmədilər” (1, 13-14). Əvvəla, həmin dövrdə Səfəvilər Şərqi geniş bir ərazisində böyük bir imperiya qurmuşdular və bu imperiyada nisbi əmin-amanlıq hökm sürürdü. Yollarda, C.Kareri dəfələrlə rast gəldiyi yol nəzarətçiləri dolaşır, həm vergi yığır, həm də yolların təhlükəsizliyinə nəzarət edirdilər. Sadəcə olaraq avropalılar, o cümlədən C.Kareri və avropalı yol yoldaşı Şərqi yaxşı tanıyırdılar, ona görə də “...yolkəsənlərin qorxusundan söyüd kimi əsirdilər.” Səyyahın XVII əsrin əvvəlində özü də təbiətinin sərt iqlimindən dolayı insanların da hər cür riyadan və riyakarlıqdan uzaq, sözün müsbət mənasında sərt, lakin nəci və xeyirxah xarakterli olduğu Naxçıvan regionunda yol gözətçilərinə tapança çəkməsi nə dərəcədə həqiqətə uyğun ola bilər?! Halbuki müəllif növbəti səfərlərdə özü etiraf edir ki, “Yol gözətçiləri hər bir at başına məndən 3 abbası yerinə 20 abbası pul tələb etdilər...Belə münasibət təkcə mənə görə deyildi. Buralarda bütün xaricilərə qarşı bu cür rəftar edilir. Ona görə də ələcsiz yolçu belələrinin əlindən qurtarmaq üçün məcbur olur ki, onların istədiklərini versin” (1, 14-15). Bu məqamda bir məsələni vurğulamaq yerinə düşər ki, müəllifin özünün yazdığı kimi, onun üstündə iki tapança olmuşdur. Görəsən, niyə? Məsələ burasındadır ki, ta qədimdən Avropadan Şərqi gələn və bizim səyyah adlandırdığımız insanların, demək olar ki, hamısı xüsusi xidmət orqanlarının əməkdaşları, loru dildə desək, kəşfiyyatçı, yumşaq ifadə ilə missioner olmuşlar. Bu mənada “Səfərnəmə”dəki bəzi qeydlərdən də məlum olduğu kimi, onun müəllifinin statusu (rütbəsi) kifayət qədər böyük olmuşdur. Görünür ki, o, nəinki bütün Avropanı, hətta bütün xristian dünyasını əhatə edən missioner bir təşkilatın, həm də sözükeçən təmsilçisi imiş. Bu fikir onun aşağıdakı qeydindən də üzə çıxır: “Çərşənbə günü Per Ali mənim görüşümə gəldi və məndən xahiş elədi ki, xristian padşahlarının və şahzadələrinin adına məktublar yazım və onlardan xahiş edim ki, onu İran sarayına tövsiyyə etsinlər” (1, 71). Gəldiyimiz gənəti o da təsdiq edir ki, əgər C.Kareri sıradan bir missioner olsaydı, Səfəvilərin paytaxtı İsfahana gələn kimi, o zaman oradakı xristian missiyalarının aparıcı nümayəndəsi-Polşa səfiri onu şahla görüşə aparacağına söz verməz və ilk imkanda bunu gerçəkləşdirməzdi. Çünki həmin dövrdə İranda, xüsusən də paytaxt İsfahanda yüzlərlə missioner fəaliyyət göstərirdi. Məsələ burasındadır ki, missioner məsələsi o qədər ciddi təşkil

edilmişdir ki, bir çox hallarda onların artıq şəxsi həyatları olmurdu və onlar ancaq və ancaq öz vəzifələrini yerinə yetirməyin qayğısına qalırdılar. Görünür, bütün dünyada xüsusi xidmət orqanlarında qəbul edildiyi kimi, onların geriye yolları yox idi. Nəticədə missionerlər bəzi hallarda ölkələrinə geri dönmür, yaşadıkları ölkədə dünyalarını dəyişir və orada da dəfn edilirdilər və onların övladları İran cəmiyyətinə qaynayıb-qarışırdılar. Bu mənada Rəhmətulla xan Mütəmədəlvüzaranın "Urmu dünyanı yandıran müharibə" əsərində (5) oxuyuruq: "Əslən missioner övladı kimi Urmiyada doğulmuş və uzun zaman missionerlik fəaliyyəti ilə məşğul olmuş, daha sonra Amerikanın Fars nümayəndəliyinin rəhbəri kimi çalışmış doktor Villiam Şed, 1918-ci ilin yanvarında Amerika Birləşmiş Ştatlarının Urmiyadakı konsulu təyin olundu (3) Ona Amerikada "İran xristianlarının yetimlərinə və biçarələrinə kömək" adı altında xeyriyyəçi insanlardan diqqətəlayiq bir büdcə toplandı. Bu büdcə bölgədə xristian hərbi birliyinin təşkili işlərində mühüm rol oynadı. Villiam Şedin müavini doktor Heri Pakard Urmu şəhərindəki aysorlardan ibarət hərbi komendant birliyinin rəisi təyin edildi. (4, 60). Məhz amerikan Villiam Şed və o zaman Urmiyada rus konsulu işləmiş əslən fransalı Bazil Nikitin kimi missionerlərin planı və rəhbəriyi altında Urmu vilayətinin 300 minlik əhalisi dünyada misli görünməmiş bir soyqırma məruz qalmışdır. Nəticədə 200 min nəfər qətl edilmiş, yaxud acıdan və soyuqdan öldürülmüş, yaxud da aldıkları müxtəlif xəstəliklərdən, ruhi və psixi sarsıntılardan dünyasını dəyişmişdi, 50 min nəfər vilayətdən qaçmağa müvəffəq olmuşdu. Vilayətdən çıxmaq nədir, zaman-zaman car çəkilir və insanların evlərindən çıxmamaları haqdakı əmrləri bildirirdilər. Vilayətə vurulan maddi və mənəvi xəsarətin həddi-hüdudu yox. Minlərlə qız və qadının irz və namusuna təcavüz edilmişdi. Bu təcavüzlərin əksəriyyəti təcavüzə uğrayanların ailəsinin və yaxınlarının (ata, ana, bacı, qardaş, ər, övlad, qohum, qonşu)gözləri qarşısında baş vermişdi. Məhz elə buna görə də çoxları aldıkları ruhi, mənəvi, psixi və cismani yaralara dözmür və həlak olurdu (5, 354). Bəzi ailə və sülalələrdən bir kimse belə sağ və varis olaraq qalmamışdır (5, 197). 4 il müddətində 200 min nəfərin öldürüldüyü və öldüyü, yüz milyonlarla maddi xəsarətin vurulduğu, hər yerin boz çölə və torpaq yığıntısına döndüyü bir vilayətdə canını bu təhlükələrdən və qətlərdən birtəhər qoruyub saxlamış və hər cür yaşayış vasitələrindən məhrum olunmuş və ölümə məhkum edilmiş şəxslər də ayaq üstə ölüdürlər (5, 222).

Bu sətirlərin müəllifi Rəhmətulla xanın adıgedən əsərini fars dilindən Azərbaycan dilinə çevirdiyi zaman və ondan sonra da uzun müddət bu faciələrin şokunu yaşamış və yaşamaqdadır.

Davamlı İran-Türkiyə müharibələrinə toxunan C.Kareri yazır ki, "Xüsusən türk sultanı IV Murad, yerli əhali, Əli (ə) tərəfdarı olduğuna görə, dini qısqanclıq zəminində Naxçıvandakı bütün tarixi abidələri, xüsusən də məscidləri yerlə bir etdirmiş və bugünkü hala salmışdır. Eyni işi iranlılar da Türkiyədə həyata keçirmişlər. "Tamamilə yanlış bir fikirdir. Əvvəla, iranlılarla (oxu, azərbaycanlılarla) türklər arasında heç bir dini qısqanclıqdan söhbət gedə bilməz, çünki onların hər ikisinin dini birdir, yeni islamdır. İkincisi, xüsusən türklər heç zaman ibadət yerlərini (onlar hətta başqa dinin daşıyıcılarına mənsub olsalar belə) dağıtmamışlar. İstanbuldakı Aya Sofya kilsəsi buna bariz misaldır. Üçüncüsü, məzhəb qısqanclığı zəminində hər hansı məscid dağıdılsaydı, dindarlar dağıdanları daş-qalaq edərdilər. Dağıtdıran padşah öz təbəələri yanında nüfuzdan düşər, üsyanlar başlayar və o, taxtda və hakimiyyətdə duruş gətirə bilməzdi. Çünki dünyada ən böyük təəssübkeşlik dini zəminə olan təəssübkeşlikdir. Müasir dövrdə İraqda, Suriyada, Türkiyədə və digər ölkələrdə insanlıq düşməni qüvvələrin insanların bu təəssübkeşlik hissələrindən sui-istifadə edərək törətdikləri qeyri-insani terror hadisələri və cinayətlər hər kəsə məlumdur. Onu da xatırlatmaq yerinə düşər ki, türklər İstanbulu fəth edərkən (1453), nəinki Ayasofya məbədinə dağıtmamış, əksinə, onun qarşısında ondan da əzəmətli Sultan Əhməd məscidini inşa etmişlər.

Qeydlərinə davam edən Cemelli yazır ki, Səfəvi şahları gürcü şahzadələrini və gürcü əsilli nüfuzlu şəxsləri öz xidmətlərinə cəlb etməkdən ötrü onlara tyul (*Tyul - (mülkiyyət növü); şahın bağışladığı torpaq və ya mülk. Tyulun bağışlandığı şəxs onun vergisindən qazanc götürürdü.*) torpaqları (kəndləri) verirlər ki, özləri və övladları müsəlman olsunlar. Yüzbaşıya qarşı da belə edilmişdi. O, gürcü xanlarından və Qori vilayətinin hakimi idi. Yüzbaşı maddi və vəzifə marağına görə bu işə qol qoymuşdu, yeni müsəlman olmağa razılıq vermişdi. Ancaq onun bacıları və anası dinlərini dəyişməyə razı olmamış və Gürcüstanda qalmışdılar (1, 42). Yüzbaşı ilə söhbətlərimiz əsnasında mən başa düşdüm ki, o, şahın, onun dinini dəyişməsinə məcburən sövq etməsindən daxilən narazıdır. Hətta o, bir gün açıq şəkildə dedi ki, onun milliyətini və dinini dəyişməsinə razılıq verməsi ona görədir ki, məhbus olduğu müddətdə ona təqribən 200 min eko (qızıl sikkə) ziyan dəymişdir. Bu ziyanın dövlət tərəfindən qarşılınmasından ötrü onun müsəlman olması lazımdır. Həmin ziyan qarşılandıqdan sonra o, papa ilə görüşməkdən ötrü Roma şəhərinə gedəcək və yenidən özünün əski dininə-katolikliyə dönəcək və müqəddəs atanın məktubu əsasında imperatorun xidmətçiləri arasında xidmət edəcək, onun qoşununun tərkibində türklərə qarşı döyüşəcəkdir. Xüsusən müharibənin bütün qaydalarına, eləcə də Qara dənizdə baş verəcək müharibələrə tamamilə bələddir. Buna görə də o, belə müharibədə bir nömrəli iştirakçı olacaqdır. Yüzbaşı bunu da məndən gizlətmədi ki, onun qardaşı uşaqlarından biri 10 min eko (qızıl sikkə) ilə İrandan qaçmış və Venetsiyaya sığınmışdır. Yüzbaşının sözlərinə görə, onun islama müşərrəf olmuş adamlarından 6 nəfəri məhz öz ağalarını, yəni onu təqlid etmək xatirinə nigarançılıqla sünnet olmağa razılıq vermişlər. Bütün bunlara baxmayaraq, onların islama inancları çox səthidir. Onlar nəinki islamın qaydalarına əməl etməzlər, hətta bəzən islam peyğəmbərinə qarşı nalayiq sözlər işlədirlər(1, 42-43)

Hər cür təəssübkeşliyinə baxmayaraq, C.Kereri etiraf edir ki, İranda həyat məsrəflərinin səviyyəsi çox aşağıdır. Hər kəs 30 peşiz (metal xırda pul) xərcləməklə rifahlı bir həyata sahib ola bilər (1, 32).

Missioner səyyah qeydlərini belə davam etdirir: "Mən İsfahanda Karmelinin, Yosunun, yaxud da fransız kaposenlərindən (*Kaposen - Fransız missionerlərinin cəmiyyəti*) hansının evində qalacağım barədə düşünürdüm. Çox düşündəndən sonra portuqaliyalıları seçmək qərarına gəldim. Çünki onlarda qalmaqla Avropa xalqlarının Şərqi Hindistan və Çin imperatorluqlarında əsas dili kimi tanınan portuqal dilini öyrənə bilərdim. Portuqallar məni sonsuz mehribanlıqla qarşıladılar. Yaşıl bağçalı iki yataq otağını mənim ixtiyarıma verdilər. Otaqların tağları qızılı və mavi rənglərlə bəzədilmişdi. Burada bir portuqaliyalı aşpaz ləzzətli yeməklər bişirirdi. Ondən başqa 12 nəfər xidmətçi xidmət göstərirdi. Onlardan 3 nəfəri qərbli, 2 nəfəri ərəb, 3 nəfəri erməni, 4 nəfəri isə hindistanlı idilər" (1, 50). XVII əsrin əvvəlində İsfahanda portuqaliyalı missionerlərin saxladığı 12 nəfər xidmətçidən cəmi 3 nəfərinin iranlı, həm də məhz erməni olması da insanı düşündürən bir məsələdir, deyilmi?

Erməni xidmətçilərdən söz düşmüşkən, C.Karərinin ermənilər haqqında fikirləri maraqlıdır. Müəllifin, İsfahanda şahidi olduğu hadisələrdən biri də bu olmuşdu ki, katoliklər, İsfahanın Culfa rayonunda öz üslublarına uyğun balaca bir kilsə tikmək və onu öz dini ənənələrinə görə idarə etmək üçün inşaata başlayırlar. Ermənilər əvvəlcə səs-küy salmağa və etiraz etməyə girişirlər. Ancaq kilsənin tikintisinin getdikcə irəli getdiyini görüncə 2000 nəfərə qədər erməni bir yerə toplanıb ruhani pedroların evlərinə hücum çəkərək onları qarət edirlər. Bundən xəbər tutan Polşanın İrandakı səfiri dərhal özünün silahlı mühafizə dəstəsini ermənilərin üstünə göndərir və çox böyük çətinliklə ermənilərin hərəkətlərini qarşısını almağa və onları dağıtmağa müvəffəq olur. Əgər Polşa səfiri hadisələrə müdaxilə etməsəydi, bərpası mümkün olmayan ziyanlar meydana gələcəkdi. C.Kareri yazır ki, birinci gün Culfa və İsfahan erməniləri tərəfindən katolik

missionerlərin əksəriyyətinin, xüsusən də ruhani pedro səfil Elikarmin əleyhinə törədilən iğtişaslardan sonra böyük qalmaqla xristianları Culfadan çıxartdılar. Bu müddətdə bu iki dəstə arasında toqquşmalar da baş verdi. Hətta iş o yere çatdı ki, İsfahanın divanbəyi və hakimi hadisələrin qarşısının alınması üçün bura gəldilər. Milliyyətçə italyan olan C.Kareri bu məsələ ilə bağlı fikrini belə yekunlaşdırır: "Ermənilərin digər xristianlara qarşı məkri və düşmənçiliyi bu hadisənin mahiyyətindən də aydın olur (1, 57-58). Bu fikri, bir türk, bir müsəlman deyil, XVII əsrdə yaşamış, dünyanın böyük bir hissəsini gəzmiş, əlahiddə səlahiyyətlərə sahib olmuş, xüsusi təyinatlı, ziyalı, dövrünün kifayət qədər tanınan avropalı bir səyyahı-missioneri yazır. Bu məqamda ortaya belə bir təbii sual çıxır. Öz din qardaşları olan xristianlara qarşı məkri və düşmən olan bir xalq (ən azından onun böyük kütləsi) başqalarına, daha dəqiq ifadə ilə, başqa dindən olanlara qarşı necə ola bilər?! Ermənilər tarixən türklərə, azərbaycanlılara, ümumən müsəlmanlara, eləcə də yəhudilərə qarşı törətdikləri soyqırım və cinayətləri ilə bu sualın cavabını çoxdan vermişlər. Nə yazıq ki, hələ də Avropa və hətta bütün dünyada güc və söz sahibi olan dövlətlərin rəhbərlərinin əksəriyyəti hələ də bu cavabı görməzdən gəlməkdə davam edirlər.

C.Karerin yazdığına görə, Səfəvi padşahı gözəllərə qarşı düşkündür və hər zaman məsti-xumardır. O, hər səhər saray əhlinin arasında dünən gecəki məstlikdən ayrılmamış axşama qədər Şiraz şərabından vurur və bütün günü kefli olur. Şah hətta gezinti zamanı da şərab içməkdən əl çəkmir. O, şərabı elə aludədir ki, həmişə yarımyuxuludur. Bu üzündən hökumət şurasının iclasları çox zaman bir qərar qəbul edilmədən sona çatır. Aydındır ki, belə bir ölkədə real hakimiyyət bir dəstə hiyləgər nədimin (*Nədim - yüksək rütbəli məmur, dövlət xadimi*), ixtiyar sahibləri və xacəbaşının (*Xacəbaşı - hərəmxana xidmətçilərinin başçısı*) əlində olur. Onlar hər bir fərmana, xüsusən də pul qarşılığında verilən fərmanlara şahın imzasını atdırırlar (1, 60). Çox qəribədir ki, müəllif, "Səfərnəmə"nin başqa hissələrində İranda cinayət işlərində ədalət və qanunun sürətli və güclü bir şəkildə icra olunmasından bəhs edir və göstərir ki, burada quldurları da kin, qəddarlıq ilə və bağışlanma ümidi olmadan mühakimə edir, onları müxtəlif yollarla sındırırlar. Bütün küçələrdə çoxsaylı insanların hərəkət etməsinə baxmayaraq, oğurluq hallarına az təsadüf edilir. Ancaq əgər oğurluq baş verərsə, hakim və ya xana oğrunu tapması üçün 10, yaxud da 40 gün möhlət verilir. Bu müddət ərzində oğru tapılmalı və oğurlanan mal alınıb sahibinə təslim edilməlidir. Əgər bu müddət ərzində oğru tapılmazsa, o zaman hakim və ya xan oğurlanmış malın dəyərini özü şəxsən zərər çəkmişə ödəməlidirlər. Ona görə də hakim və ya xan oğurluğun şahın qulağına çatmasından ehtiyat edərək oğurluq nəticəsində dəymiş zərəri tez bir zamanda ödəyir, sonra oğrunu axtarmağa başlayır (1, 108-109). Əsərdəki başqa bir qeydə görə, hətta imkansızlar və hakimlərin hökmü ilə yer dəyişikliyi edilənlər də şikayət üçün bura gəlirdilər. Şah özü şəxsən ona pənah gətirənlərin şikayətlərinə baxır, öz vəzifə və səlahiyyətlərindən sui-istifadə edənləri cəzalandırır (1, 63-64).

Əlbəttə, aydın məsələdir ki, ədalətin hökm sürdüyü bir ölkədə şah şərab düşkünü ola bilməzdi! Əgər belə olmasaydı, C.Karerin də etiraf etdiyi kimi, hakim və ya xanlar, oğurluğun şahın qulağına çatmasından ehtiyat edərək oğurluq nəticəsində dəymiş zərəri tez bir zamanda ödəyib, sonra oğrunu axtarmağa başlamaz, şahın özü şəxsən ona pənah gətirənlərin şikayətlərinə baxa, öz vəzifə və səlahiyyətlərindən sui-istifadə edənləri cəzalandırmazdı!

Əsərdə xüsusi diqqət edilməli bir məqam da var. Yuxarıda Polşa səfirinin öz mühafizə dəstəsini ermənilərin üzərinə göndərməsindən bəhs etmişdik. İran dövləti bunu səfirin ölkənin daxili işlərinə qarışması kimi dəyərləndirərək, onun ölkəni tərk etməsi barədə qərar verir. İsfahanda fəaliyyət göstərən missionerlər vidalaşmaq üçün səfiri nahara dəvət edirlər. Nahar əsnasında səfir belə bir açıqlama verir ki, vəzifəmi uğurla yerinə yetirmədən Polşa kralının hüzuruna

qayıtmağa məcburam. **Çünki mənim bütün söylərimə baxmayaraq, İran şahı Osmanlı türklərinə qarşı müharibə elan etmədi** (1, 62).

Bu mövzu ilə bağlı müəllifin aşağıdakı başqa qeydləri də var. O, yazır ki: **“Süleyman şahın hakimiyyəti dövründə portuqaliyalılar tərəfindən dəfələrlə ona təklif edilmişdi ki, Türkiyəyə qarşı müharibə elan etsin.** Elə hallar olmuşdu ki, şah Türkiyəyə qarşı müharibə elan edə və kiçik bir hərbi dəstə ilə diqqətəlayiq uğurlar qazana və böyük qənimətlər qazana bilərdi. Lakin o, bunu etməirdi və hər dəfə deyirdi ki, türklər ondan sülh xahiş etmişlər. O, bu xahişi qəbul edib, söz verib və öhdəlik götürübdür. Əhdi sındırmaq namərdlikdir. Beləliklə, şah heç vaxt osmanlılara qarşı uyğun fürsətlərdən istifadə etmədi (1, 74). **Bəli, acı da olsa, bu, bir həqiqətdir ki, bütün zamanlarda yad dövlətlər, xüsusən müsəlman ölkələrində “Parçala və hökm sür” şüarını həyata keçirməyə çalışmışlar. Təəssüflər olsun ki, bu günkü dünya siyasətində də bu məsələ qırmızı xətlə keçir.**

“Səfərnəmə” əsəri öz dövrü üçün çox qiymətli bir məxəzdir. Bir yazı çərçivəsində onun verdiyi bütün informasiyaları dəyərləndirmək imkan xaricindədir. Bununla belə, bir məsələni də qeyd etmək yerinə düşər ki, C.Karərinin qeydlərindən o da məlum olur ki, həmin dövrdə polis tərəfindən erməni keşişi Atin Vertabiyənin evinə axtarış aparılarkən onun evindən iki ədəd islam əleyhinə kitab çıxmışdır. Onlardan birinin müəllifi Atin Vertabiyə idi. 30 il əvvəl çap olunmuş bu kitabda **islam və Məhəmməd peyğəmbər (s) əleyhinə saysız böhtanlar və uydurmalar yazılmışdı** (1, 69).

C.Karərinin yazdığına görə, İran səltənətinin qəribə, inanılması çətin və bir barbarlıq əlaməti olan çox biabırçı qaydasına uyğun olaraq, şah, istəyinə uyğun olaraq, özünün məşuqəsi olan kənzilərini çox alçaq adamlara bağışlaya bilər (1, 73). Əlbəttə, Şərqdən, xüsusən türk əxlaqından xəbəri olan bilir ki, türklər hər şeyi bağışlaya bilərlər, ancaq özlərinə aid olan məşuqələrini əsla! Çox güman ki, C.Karəri də bu həqiqəti bilirdi. Əgər belə olmasaydı, öz qeydində “inanılması çətin” ifadəsinə yer verməzdi. Bir avropalı üçün inanılması çətin olan bir məsələ (həm də söhbət namus, ləyaqət və şərəfdən gedir!) Şərqdə, həm də bu məsələdə təəssübkeşlikləri, daha doğrusu, qısqançlıqları ilə dillərə dastan olmuş türklər-azərbaycanlılar arasında necə rəvac ola bilər? Düşünürəm ki, C.Karərinin ağı Avropaya və avropalılara getmişdir!

“Səfərnəmə”nin müəllifinin başqa bir qeydinə görə, iranlıların aşura ongunlüyü adlandırdıqları mərasim boyu türklərdən *(Belə görünür ki, müəllif sünni türkləri nəzərdə tutur. Halbuki nə o zaman, nə də indi İranda sünni türk, demək olar ki, olmamışdır)* heç kəs evindən çıxmır. Onlar, başlarının heç nədən güdaza getməyindən qorxurlar. Bazar ertəsi iti sürətlə camaatın əlindən qaçmış bir türkü gördüm. Yəqin ki, qaçıb canını qurtarmasaydı, daş-qalaq edəcəklərdi. Bu, iranlıların sünnilərə (türklərə qarşı) güclü nifrətinin göstəricisidir. Tək günü Əlinin tərəfdarları tərəfindən qəribə bir hadisə törədildi. Onlar şəhərin bütün məhəllələrində samandan adamcıq düzəldilər. Bir müddət onu tamaşaya qoydular. Sonra bir uzunqulağın üzərinə oturdular və məhəllədə dolandırdılar. Camaat bu adamcıqı Ömər bin Mərcan adlandırırdı. İnsanlar o qədər qəzəbli idilər ki, onu uzunqulaqla birlikdə yandırdılar. Uzunqulağın yandırılması göstərilən tamaşanın (şəbehin) əsasını təşkil edirdi və bu, səfirin, Per Ali və mənim uğunub getməyimizə səbəb oldu (1, 99-100). Göründüyü kimi, burada balaca, lakin əhəmiyyətli bir şərhə ehtiyac vardır. Əvvəla, “Əlinin tərəfdarları” ifadəsi artıqdır, çünki həm o zaman, həm də indinin özündə İsfahanda başqa tərəfdar olmamışdır və yoxdur, yəni əhalinin hamısı əhli-şiedir, Əli tərəfdarıdır. İkincisi, müsəlmanlar haqqında deyərlər ki, onların ürəyində Allah xofu vardır (şielər haqqında da deyərlər ki, onların ürəyində Əli xofu vardır). Həm bu baxımdan, həm də Qurani-Kərimin müvafiq ayələrinin tələbi ilə müsəlmanın nəinki uzunqulağı diri-diri yandırması, hətta bir canlıya əziyyət verməsi cayız və mümkün deyildir. İkincisi,

belə hala, yəni uzunqulağın yandırılmasına uğunub gedənlərə nə ad vermək olar!? Məncə, ən azından onları insan adlandırmaq mümkün deyildir!

İranlılar, türklər kimi, ona inanırlar ki, insan öləndən və torpağa tapşırıldıqdan sonra inkir və minkir adlı iki mələk onların yanına gəlir, onları qurşağa qədər dirildir və həyatları boyu elədikləri yaxşı və pis əməllərin hesabını sorurlar. Sonra onlar əzaba düşər olurlar və Dəccalı öldürəcək, onun tərəfdarlarını və xələflərini cəhənnəmə göndərəcək Sahibəzzamanın zühur etməsinə qədər orada qalırlar. Dəccalın tərəfdarlarından kimsə cəhənnəmdə bir müddət qalandan sonra (yer üzündəki) əməllərindən peşman olsa, cənnətə qaytarılır. Ancaq bu zaman onların alınlarında iki balaca buynuz çıxır. O zaman həyatın yenilənməsi günü yetişir. Həmin gün hər bir cəsəd yenidən öz ruhuna qovuşur və böyük hakimin hüzuruna yetişməyə hazır olur. Əməllərə baxılması Səratülmüstəqim körpüsünün (cənnətlə cəhənnəm arasında olan qıl körpü - tərcüməçi) kənarında həyata keçirilir. Əməlisalehlər rahatlıq və asanlıqla Sərat körpüsündən keçirlər. Ancaq kafir və günahkarların ayaqları sürüşür və əllərində caynaqları olan dəhşətli divlərlə dolu çaya düşürlər. Divlər onlara macal vermir və caynaqları ilə çəkə-çəkə cəhənnəmə aparırlar. Bu inam iranlılarda o dərəcədə güclüdür ki, onlardan kimsə öz dininin tələblərinə əməl etməsə və ya öz dinini inkar eləsə, onu Sərat körpüsünün başındakı mühakiməyə tapşırır və deyirlər ki, Sərat körpüsünün başında sənin ətəyindən (yaxandan) yapışacağam.

İranda cənnətin qapıçısına Rizvan deyirlər. O, cənnətin qapısını əməlisalehlərin üzünə açır, onlara kövsər suyunun yolunu göstərir. İslam peyğəmbəri behiştə daxil olan hər bir əməlisalehə bir fincan kövsər suyu mərhəmət edir. Cənnətdə əməlisalehlər üçün çoxlu sayda gözəl xanımlar da var. Behiştin sakinləri cürbəcür ləzzətli yeməklərdən də istifadə edirlər. Onların mükafatı təkcə qaragözlülərlə ülfət, dadlı və ləzzətli meyvə və yeməklərdən istifadə ilə məhdudlaşmır, onların yedikləri yeməklərin tullantıları ətirli tərlərlə onların bədənlərindən çıxır. Bu gülməli söhbətləri mənə böyüklərdən biri danışdı (1, 102-103). Son səmavi dinin daşıyıcılarının inanclarını "gülməli söhbət" adlandırmaq nə dərəcədə məntiqlidir və bunun şərhə ehtiyacı varmı?

Yuxarıda qeyd olunanlar, islam həmrəyliyi məsələsinin islam ölkələri üçün nə dərəcədə həyati önəm daşdığını bir daha əyani şəkildə ortaya qoyur.

QAYNAQLAR

1. Cemelli Kareri. Səfərnəmə. Tərcüməçi: Şəmsi Pənahoğlu. Əlyazması hüququnda. Bakı: 2017, 181 s.
2. Deportasiya. Azərbaycanlıların Ermənistan ərazisindəki tarixi-etnik torpaqlarından deportasiyası. Bakı: Azərbaycan Ensiklopediyası, 1998, 440 s.
3. Mary Lewis Shed. The Measure of a Man. N.Y. George H. Doran Co., 1922, 226 p.
4. Michael P.Zirinsky. American Presbyterian Missionaries At Urmia During the Great war, pp. 22-24 / Materialhaye gerdhəmayiye "İran və Cəngə Cəhaniyə Əvvəl", Tehran: Edareye Pejuheşiye Beynolmeləli və Siyasi, 1376. op. cit., 68p.
5. Rəhmətulla xan Mütəmədülvüzara. Urmu dünyanı yandıran müharibədə. Tərcüməçi: Şəmsi Pənahoğlu. Bakı: 2017, 498s. Əlyazması hüququnda.
6. Şah İsmayıl Səfəvi. Tarixi-diplomatik sənədlər toplusu. Bakı: "Şərq-Qərb" Nəşriyyat Evi, 2014, 400 s.
7. و صنعت، 1348، 97 ص. جملي كاررى. سفرنامه. ترجمه از دکتر عباس نخچوانى و عبدالعلى كارنگ. تبریز، اداره كل فرهنگ
8. https://it.wikipedia.org/wiki/Giovanni_Francesco_Gemelli_Careri(25.04.2016).
9. <http://palitrnews.az/news.php?id=39874> (25.04.2016).
10. <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%98%D0%B5%D0%B7%D1%83%D0>(25.04.2016).

◆ Tənqid və ədəbiyyatşünaslıq

Qorxmaz QULİYEV

KONTEKST VƏ KOD¹

Ədəbi-bədii mətndə deyilməmiş (verballaşmamış), ifadə olunmamış, lakin deyilməklə, ifadə olunmaqla üzə çıxarılması mümkün olan, resipiyentin mətnin elementləri əsasında qurduğu kontekst vasitəsilə gerşəkləşir. Resipiyent ədəbi-bədii nümunədən aldığı təəssüratları qismən daxili və zahiri nitqlə, qismən də emosiyaları ilə ifadə edir.

Kontekstə verilən klassik tərif aşağıdakı kimidir: "Kontekst mənə baxımından bitkin yazılı yaxud şifahi mətn parçasıdır; kontekst ona daxil olan ayrı-ayrı sözlərin sözlərin yaxud cümlələrin mənasını müəyyən etmək üçün zəruridir". Bütün təriflər kimi kontekstin də tərfi onun əsas cəhətlərini ehtiva etsə də, kontekstin müəyyən mühüm xassələri burada öz əksini tapmamışdır. Hər şeydən əvvəl kontekst bitkin mətn parçası kimi nisbi səciyyə daşıyır, yəni S. Vurğunun "Azərbaycan" şeirinin bir misrasının timsalında sübut etməyə cəhd etdim ki, daha böyük kontekst daha kiçiyi ehtiva edəndə axırının bitkinliyi və özgürlüyü ləğv olunur və kiçik kontekst bir növ böyük kontekstin içində əriyib gedir. İkincisi, kontekstin tərifindən məlum olur ki, o bir tərəfdən parça qismində çərçivədir, digər tərəfdən sözlərin və cümlələrin bir-birilə qaynayıb-qarışdığı qabdır. Lakin bu qab qapalı deyil: istənilən vaxt müəyyən söz yaxud cümlə, bəzən konteksti təşkil edən bütün cümlələr sistemi kontekstin hüdudlarını tərk edib ixtiyari şəkildə digər kontekstlərdəki sözlər və cümlələr ilə əlaqə və münasibətə girə bilərlər. Söz və cümlə, yəni verbal vasitələr kontekstin formalaşması üçün həqiqətən vacib şərtidir. Lakin artıq yuxarıda qeyd edildiyi kimi verbal vasitələrlə varlıqla) yanaşı kontekstin formalaşmasında qeyri-verbal vasitələr (müvəqqəti yoxluq, varlığa çevrilmək potensiyası olan yoxluq) da iştirak edirlər. Bir məqamı da qeyd etmək lazımdır: istər bədii mətnin daxilində sənətkarın yaratdığı kontekstlər, istərsə də mətnlə resipiyentin birgə səyi nəticəsində yaranan kontekstlər diaxronik səciyyəyə malikdir: bəlli misrada "bilir" zaman etibarilə "el"dən sonra gəlir, yaxud əvvəl sənətkar bədii mətn yaradır, sonra isə oxucu onu kontekst-kontekst özününküləşdirir.

Beləliklə, kontekstlə bağlı xüsusilə ədəbi-bədii mətn üçün əhəmiyyət kəsb edən bir neçə məqamı nəzərdən keçirək: a) kontekst mətnin bir hissəsi (parçası) olmaqla yanaşı həm də nisbi bütövdür, daha doğrusu, kontekst daim bütövləşməyə can atan hissədir: hər bir bütövləşən kontekst dərhal və labüd şəkildə daha geniş, daha əhatəli kontekstin tərkib hissəsinə çevrilir. Bu, xüsusidən ümumiyyə,

təkdən cəmə can atmaq əbədi prosesdir, kontekstin mövcudluğunun əsas şərtidir; b) kontekst nisbi bütövlük olmaqla yanaşı həm də nisbi sistemdir; sistem qismində sözlər və digər elementlər kontekstin hüduqlarında bir-birilə çulgalasırlar, bir-birilə “dil tapırlar”, bir-birini mənalandırırlar; c) kontekst təkcə verbal vahidləri deyil, iyerarxiya prinsipi ilə müxtəlif səciyyəli elementləri də əhatə edib “mənalandıra” bilir. Qeyri-verbal səciyyəli fonemlərin məhz kontekst daxilində sözə çevrilməsi buna misal ola bilər. Lakin bu da bir həqiqətdir ki, kontekstin daxilində bütün “elementlər”, o cümlədən susqunluğun (yoxluğun) özü də son nəticə etibarilə oxucunun reaksiyasında verballaşaraq gerçəkləşmək imkanına malikdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, konkret hallarda kontekst özünü mərkəzəqaçma meyhlərinə meydan açan amil kimi bürüzə versə də, donuq, hərəkətsiz mərkəzə/nüvəyə malik deyildir və paradoksal şəkildə kontekst yaranan kimi müxtəlif istiqamətlərdə yeni-yeni kontekstlərin meydana gəlməsinə şərait yaradır. Bir poetik nümunə - M. Füzulinin məşhur bir qəzəlinin ilk beyti (“Pənbəyi-dağı-cünun içrə nihandır bədənim. Diri olduqca libasım budur, ölsəm kəfənim”) əsasında kontekstlərin hərəkətini - yaranmasını və dağılaraq yenilər üçün meydan açması prosesini izləyək. Artıq birinci misranın ilk sözü (“pənbə”) kontekst anlayışına ambivalent münasibəti ifadə edir: birincisi, bu fars dilindən dilimizə çevriləndə “pambıq” mənasını verən söz, misranın, beytin, bütün şeirin korpusundan kənarında, təcrid olunmuş şəkildə aparıcı mənası baxımından məhsulundan parça hazırlamaq mümkün olan bitkini bildirir. Lakin bu söz şeirdən təcrid olunmuş statusda da lüğət tərkibinin üzvü kimi müxtəlif kontekstlərdə müxtəlif mənalarda işləmə bilmək potensiyasını nümayiş etdirir. Məsələn, “pənbə” sözü klassik poeziyamızda, xüsusilə XX əsrin əvvəllərində romantik deyimdə həm bilavasitə (bitki, bitkinin məhsulu), həm də bilvasitə (ağ rəng, təmizlik simvolu və sairə) mənalarında, müxtəlif konnotativ münasibətlər sistemində rəngarəng semantik məqamlarda geniş işlənmişdir. Yeri gəlmişkən, keçən əsrin 20-ci illərindən başlayaraq “pənbə” əvəzinə “pambıq” sözündən istifadə olunması onun bir sıra simvolik-metaforik mənalarda işlənməsinə son qoydu. Lakin sovet dönməndə faktiki olaraq ədəbi-bədii dövriyyədən çıxmış “pənbə” sözü son iyirmi il ərzində Türkiyə türkcəsi ilə intensiv əlaqələrin yaranması və inkişaf etməsinin nəticəsi kimi yenidən ədəbi-poetik dövriyyəyə qayıtmışdır və daha çox çəhrayı rəng mənasında işlənir. Təbii ki, müasir oxucu Füzulinin qəzəlində bu sözlə rastlaşanda şüurlu şəkildə yaxud təhtəşüür səviyyəsində onun başına gələnləri (“sərgüzəştlerini”) ehtiva etmək və bu günkü deyim funksiyası ilə əlaqələndirmək üçün müxtəlif kontekstlər - “pənbə” klassik poeziyamızda”, “pənbə XX əsrin əvvəllərinin romantizmində”, “sovet dönməndə “pənbə” sözünün taleyi və sairə kontekstlər ətrafında düşünməyə məcburdur.

Yeri gəlmişkən, Füzuli “pənbə” sözünü (ilk baxışdan!) birbaşa və konkret mənada işlətməmişdir: indi də yaranı kənar müdaxilədən təcrid etmək üçün təbabətdə onu pambıqla (pənbə ilə) örtmək praktikası tətbiq olunur. Şair sanki “pənbə” deyəndə yalnız cismani yarasının ağrısını yüngülləşdiirən materialdan başqa bir şey görmür. Lakin sənətkar bu sözü yaratdığı bədii kontekstdə digər sözlərlə elə “hörür” ki, onun simvolik-metaforik mənaları (təmizliyi, ağılı) verballaşmadan ifadə olunurlar.

Tarixdən məlumdur ki, misranın ikinci sözü (“dağ” “dağlamaq” felindən) qəzəlin mətnindən təcrid olunduqda ilk öncə ev heyvanlarının mənsubluğunu bildirmək üçün əlahiddə qəddarlıqla damğalamaq mənasında işlənirdi və işlənməkdə davam edir. Təbii ki, canlı orqanizmdə dözülməz cismani ağır ilə assosiasiya yaranan bu söz mənəvi sferaya nəql olunaraq bir sıra frazeologizmlərin yaranması üçün meydan açdı. “kimə isə dağ vurmaq”, “kiminsə ürəyini dağlamaq” frazeologizmləri buna misal ola bilər. Burada istər-istəməz digər bir “fövqəlmantik” bir assosiasiya da işə düşür: məlumdur ki, Azərbaycan dilində “dağ” sözü omonimdir - “dağlamaq”la yanaşı “hündür zirvə” mənalarına malikdir. Bu iki ilk

baxışdan bir-birilə semantik baxımdan bağlı olmayan söz səslənmə müstəvisində bir-birinə “hörüle” bilər və həqiqətən də oxucu assosiasiyasında cismani ağrının mənəvi ağrıya - “zirvə-ağrı”ya çevrilməsinə meydan açır. Bu baxımdan Füzulinin qəzəlində “dağlamaq” bir tərəfdən canlı bədəne vurulan qaynar damğanın daxililəşməsidir, ikinci tərəfdən məcazi planda ruhi xarakter kəsb etməsidir. Lakin sənətkarı burada “dağlamaq” sözü ilə bağlı zaman-zaman formalaşmış, cismani ağrıdan tədricən mənəvi-ruhi ağrının mümkün konnotasiyaları maraqlandırmır: “indi” və “burada” toplumun normal bəşər övladı haqqında təsəvvürlərinə cavab verməyən bir şəxs heyvan kimi dağlanır-damğalanır.

Misranın üçüncü “cünun” sözü də ədəbi-bədii nümunənin mətnindən kənarında, məsələn, lüğətlərin “dondurulmuş” kontekstlərində bir-birilə bağlı, bir-birini tamamlayan iki mənaya malikdir: bu söz, bir tərəfdən, “ruhi xəstə” mənasında işlənir, ikinci tərəfdən isə, Nizamidən üzü bəri Yaxın Şərq klassik poeziyasında başlanan və Füzulidə öz zirvə ifadəsini tapmış bir tendensiyaya “ruhi xəstə”nin - divanənin, şübhəsiz ki, ilk növbədə Məcnunun baş qəhrəmana, sənətkarın, ümumiyyətlə humanist fikrin rüporuna çevrilməsini ifadə edir. Bu misrada kontekst daxilində “cünun” sözü əvvəlki (“pənbə” və “dağ”) sözlərlə əlaqəyə girərək, onları semantik baxımdan özünə pərçimləyərək bu poetik nümunə daxilində ilk konteksti yaradır. İlk baxışdan Füzuli “cünun” sözünün bütün potensial konnotativ mənalarından imtina edir: konkret zamanda və məkanda yaşayan lirik “mən” “indi” və “burada” ağır ruhi xəstəlik durumundadır: Orta əsrlərdə Yaxın Şərqdə ruhi xəstələri müalicə etmək üçün ona tətbiq olunan müalicə üsulları heç bir nəticə vermir.

“Cünun” sözü semantik nüvə qismində “pənbə” və “dağ” sözlərini özünə pərçimləyərək poetik nümunənin (qəzəlin) paradoksal şəkildə bir tərəfdən müəyyən məna müstəqilliyinə malik olan, digər tərəfdən daha böyük poetik vahidin tərkib hissəsi qismində çıxış edən bədii-poetik kontekst yaradır. Hələlik qapalı olan bu kontekstdə müxtəlif yönümlərdə özünü büruzə verən sərt, ilk baxışdan sarsılmaz iyerarxiya sistemi qurulmuşdur. Bu yönümlərdən bir-birilə bağlı, bir-birini tamamlayan ikisi üzərində dayanaq: 1) zaman ardıcılığına söykənən iyerarxiya - lirik “mən” əvvəlcə divanəlik mərzinə tutulur (“cünun”), sonra onu sağaltmaq üçün müəyyən terapevtik vasitədən istifadə olunur (“dağı”) və nəhayət bu acılı-ağrılı müalicəni gigiyenik baxımdan tamamlamaq üçün tədbir görülür (“pənbə”). Gerçəklikdə (real zamanda) insan əvvəlcə divanəlik mərzinə mübtəla olur, sonra onu sağaltmaq üçün dağlayırlar, sonra ağrını yumşaltmaq və ətraf mühətdən təcrid etmək məqsədi ilə yaraya pambıq basılır. Lakin poetik zaman bərəks hərəkət edir: Füzuli əvvəlcə “pənbə”, sonra “dağ” və nəhayət “cünun” sözündən istifadə edir. Real və poetik zaman konsepsiyalarının bir-birilə zidiyyət təşkil etməsi kontekstin bədii ifadəlilik səviyyəsini yüksəldir. 2) semantik ardıcılığa söykənən iyerarxiya - kontekstin məna nüvəsini lirik “mən”in daxili divanəlik durumu təşkil edir: o, Məcnundur. “Dağlanmaq” Yaxın Şərq təbabətinin müalicə vasitəsi kimi mərzə münasibətdə kənarında yerləşir; bir tərəfdən sağaltmaq məqsədi ilə tətbiq olunur, ikinci tərəfdən son dərəcə təcavüzkardır, təkə divanəlik durumunu aradan qaldırmaqla kifayətlənmir, şəxsiyyətin bütövlüyünü, onun düşüncə tərzini və emosional təməlini məhv etməyə yönəlmişdir. “Ağrı” sözü kontekstdə birbaşa ifadə olunmasa da, cismani və mənəvi ağrı sözlərdə, sözlərin arasındakı fasiləsizlikdə bar-bar bağırır: lirik “mən” divanəlik durumunu özünün normal durumu hesab edir. Bir tərəfdən toplumun bu durumu aradan qaldırmaq üçün təbiətinə müdaxiləsi, mənəvi və cismani vücudunun vəhdətini pozmaq cəhdi kimi qəbul etmir, digər tərəfdən sınaq kimi məmnuniyyətlə ağrılara dözür.

Kod nədir? Kod universal məhfumdur, bütün semiotik sistemlərdə işarələnəndən işarələyəne informasiyanın ötürülməsi prosesini təmin etmək üçün onun “qablaşdırılması” üsuludur. U. Eko sadə, lakin problemin mahiyyətini açıqlayan

əyani, mexaniki səciyyəli bir misalın əsasında - güclü quraqlıq zamanı su anbarında suyun səviyyəsinin təhlükəli həddə aşağı düşməsi haqqında informasiyanı lampanın yanması ilə xəbərdarlıq etməsi timsalında kommunikasiya hadisəsini izah etməyə cəhd göstərmişdir. Bu halda kod işarələyən (yanan yaxud sönmüş lampanın) işarələnən (suyun səviyyəsi) arasında müəyyən uyğunluq yaradır. Elə bu misalın əsasında da italyalı alim siqnalın (kodun) nəql olunması prosesində meydana gələ bilən, kommunikasiya prosesini qismən yaxud tamamilə əngəlləyə biləcək maneələr (informasiya nəzəriyyəsində “küy” adlanır) haqqında söhbət açır; buna müxtəlif səbəblərə görə cərəyanın yoxa çıxması, naqilin qırılması, lampanın sıradan çıxması misal kimi göstərilə bilər.

Maksimum dəqiqliyə can atan təbiət elmlərində də informasiyanın nəql olunması və qəbul edilməsi prosesində də oxşar xassəli küylərin meydana gəlməsi mümkündür. Məsələn, anlayışlar sistemində, xüsusilə bir elmi sistemdən digərinə keçərkən müşahidə olunan qeyri-müəyyənlik, ünvanlayanın öz fikirlərini aydın şəkildə ifadə edə bilməməsi qarşıya qoyulan problemin axıra kimi çözülməməsi və sairə səbəblərə görə küy meydana gəlir. Bütün bu hallarda informasiya nəql olunma kanalında bu və ya digər dərəcədə təhrif oluna bilər.

Elmi informasiyanın nəql olunması prosesində yaranan küylə ədəbi-bədii mətnin spesifikasiyası ilə bağlı meydana gələn küyün arasında bir sıra oxşar və fərqli cəhətlər mövcuddur. Bir sıra hallarda hər iki növ informasiyada küy ünvanlayanın niyyətinə və iradəsinə rəğmən yaxud başqa səbəbə görə öz fikrini aydın şəkildə ifadə edə bilməməsi nəticəsində meydana gəlir. Elmi problemin nəqli prosesində küy bir qayda olaraq müəllifin çözməyə cəhd etdiyi problemin bütün cəhətlərini ehtiva edə bilməməsi, onun dərinliklərinə vərə bilməməsi ilə bağlı meydana gəlir. Ədəbi-bədii mətnə isə bu bir qayda olaraq müəllifin üzleşdiyi həyat materialını seçdiyi qəlibə zorla yerləşdirmək yaxud özünün dünyagörüşünü, ideoloji mövqeyini gerçəklilyə qəbul etdirmək cəhdləri ilə bağlı meydana gəlir.

Ədəbi-bədii informasiyanın ötürülməsi prosesində durum köklü şəkildə fərqlənir. Birincisi, U. Ekonun gətirdiyi misaldan fərqli olaraq ədəbi-bədii mətnin həm işarələyən (ünvanlayanı), həm də işarələnən (ünvanlananı) canlı və şüurlu insanlardır. Bu isə labüd şəkildə həm informasiyanın ötürülməsində, həm də qəbulunda emosional-dəyərləndirmə faktorlarının meydana gəlməsinə və həlledici rol oynamasına səbəb olur. Yeri gəlmişkən, ədəbi-bədii mətnin formalaşmasında və ötürülməsində ünvanlayan şüurlu şəkildə bu faktordan istifadə edir. İkincisi, hər iki tərəf eyni koda (dilə) köklənməyə və ondan istifadəyə məhkumdur. Üçüncüsü, həm mexaniki, həm də elmi informasiyanın ötürülməsi prosesində ən azı ideal şəkildə küyün aradan qaldırılması mümkündürsə, ədəbi-bədii mətnin ötürülmə kanalında və qəbulunda bir neçə köklü səbəbə görə küyün meydana gəlməsi labüddür. Ədəbi-bədii mətnin nəql olunması prosesində ünvanlayan (yazıçı) ideal ünvanlanan (oxucunu), ünvanlanan da öz növbəsində ideal sənətkar tərəfindən yaradılmış, bütün bədii-estetik tələblərinə cavab verən ideal mətni arzulayır. Lakin bu iki tərəfin istəyi heç vaxt həyata keçmir, çünki, nə ideal mətn yarada bilən sənətkar, nə də mətni tamamilə sənətkarın istədiyi kimi dərk etmək iqtidarında olan ideal oxucu mövcuddur. Bu, yazıçının və oxucunun fərqli məkanlarda və zamanlarda qərarlaşması, müxtəlif dünyaduyuma və dünyagörüş mövqeyinə və saysız-hesabsız digər səbəblərə görə qeyri-mümkündür. Bu fərqlər şübhəsiz ki, ədəbi-bədii informasiyanın nəql olunma kanalında müxtəlif səciyyəli küylərin meydana gəlməsinə səbəb olur. Ünvanlayanla ünvanlanan arasında məkan və zaman məsafəsinin artması ilə labüd şəkildə küy də artır. Dördüncüsü, ədəbi-bədii kommunikasiyanı təmin edən. Onun kontekstini müəyyənləşdirən və kodunu formalaşdıran zamanda və məkanda dəyişən dilin özü də çoxsaylı küylərin yaranmasının mənbəinə çevrilir. XVIII əsrin sonlarından başlayaraq ədəbi dilin “türkləşməsi” və danışiq dilinə maksimum yaxınlaşması klassik Azərbaycan ədəbiyyatı ilə müasir oxucu

arasında bir sıra maneələrin meydana gəlməsinə səbəb oldu. Beşincisi, əgər vaxtı ilə ünvanlayan (aed, ozan) ünvanlananlara (dinləyicilərinə) birbaşa toplum şəklində müraciət edirdisə, müasir ünvanlayan (yazıçı) özündən və bir-birindən zamanda və məkanda təcrid olunmuş fərdlərə müraciət edir. Qeyd etmək lazımdır ki, fərd-toplum problemi hələ antik dövrdə filosofların diqqətini cəlb etmişdi: yunan mütəfəkkiri Solon deyirdi ki, ayrıca götürülmüş afinalı hiyləgər tülküdür, lakin afinalılar xalq yığıncaqlarına toplaşanda qoyun sürüsünə çevrilirlər. Resipiyyentin fərd-fərd formalaşması dövründən başlayaraq ünvanlayan saysız-hesabsız fərdlərə müraciət etmək məcburiyyətində olmuş, bu da öz növbəsində saysız-hesabsız kommunikasiya kanallarının və onlarda ünvanlayanla ünvanlanan arasında saysız-hesabsız boşluqların yaranmasına və nəticədə yeni-yeni, müxtəlif səciyyəli küylərin meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur.

Bütün bunlarla yanaşı küy ədəbi-bədii mətnin mənimsənilməsində, xüsusilə oxucu kütləsinin fərd-fərd ayrılmasında və ədəbi-bədii mətnin özünüküləşdirilməsində əvəzsiz rol oynayır. Ədəbi-bədii mətnin nəqli prosesində yaranmış küyləri (əngəlləri) dəf etmək zəruriyyəti zəruriyyəti ünvanlayanı yaradıcılığa sövq edir. Bu baxımdan küyün iki növü mövcuddur: birincisi, müəllifin bu və ya digər səbəbə görə bilərəkdən bir tərəfdən oxucudan gizlətməyə, digər tərəfdən ona dolayısı ilə çatdırmaya (ezop dili) cəhd göstərdiyi bədii informasiyanın neql olunması zamanı yaranan küy. Bu halda müəlliflə oxucu arasında əlaqə yaratmağa köklənmiş poetik kod küyün dəf olunmasına deyil, ondan rəşional şəkildə istifadəyə hesablanmışdır. Əhməd Cavadın məşhur "Göy göl" şeirində ezop dilinin ortaya qoyduğu imkanlardan məharətlə istifadəsi kod-küy münasibətlərinin bu növünə misal ola bilər: əsər bir tərəfdən gözəl poetik nümunə, digər tərəfdən müəllifin poetik kodun üzvi tərkib hissəsi qismindəki fayət qədər "şəffaf" küy vasitəsilə son dərəcə təlatümlü bir dövrdə - XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan xalqının arzu və ümidlərini, başının üstünü alan təhlükələri ifadə edir. İkincisi, oxucunun ədəbi-bədii mətnə küyün yaratdığı maneələri dəf etmək və müəllifin ifadə etdiyi mətləbləri bu və ya digər səbəbə görə dərk etmək iqtidarında olmaması. Bəzən müəlliflər bədii kodda küyün xüsusi çəkisini son dərəcə artırmaqla özləri ilə oxucu arasında keçilməz manee yaradırlar və bilərəkdən oxucunu özlərindən təcrid edirlər. C. Coysun "Uliss" və xüsusilə "Finneqan üçün yas" romanları buna nümunə ola bilər.

U. Eko haqlı olaraq göstərirdi ki, dili öyrənmək onu suala tutmaq deməkdir. Həqiqətən də insan doğma yaxud əcnəbi dildə danışarkən qarşısına qoyduğu problemi həll etmək üçün dilə müraciət edir, onun potensialını səfərbər etməklə məqsədinə nail olmaq istəyir. Əgər dilin mövcud durumu insana istədiyini həyata keçirməyə şərait yarada bilmirsə, o, yaradıcı şəkildə dilin imkanlarını genişləndirir. Məlum olduğu kimi dilin təcəssüm imkanlarını genişləndirmək və zənginləşdirmək ədəbi-bədii yaradıcılıq prosesinin aparıcı vəzifələrindəndir; ədəbi-bədii yaradıcılıq prosesində dil sadəcə olaraq ona aramsız şəkildə verilən suallara cavab verməklə kifayətlənmir, eyni zamanda öz cavabları ilə mətn müəllifini dil yaradıcılığına sövq edir.

U. Eko "söz işarə deyil" müddəası ilə ilk baxışdan semiotikanın təməl prinsipini pozur. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, bu halda alim dilin ümumiyyətlə misli görünməmiş hərəkiliyindən, ilk növbədə isə dil-ədəbiyyat münasibətlərinin spesifikasiyasından çıxış edir. Söz əlbəttə ki, işarədir, çünki o, dildə bu və ya digər predmeti işarələmək üçün əsas vasitədir. Lakin bu da bir həqiqətdir ki, söz hədəfini işarələyən kimi dərhal hərəkətə gəlir, denotativ statusundan məhrum olur, saysız-hesabsız kontekstlər çərçivəsində yeni-yeni konnotativ mənalar kəsb edir. Yeri gəlmişkən qeyd etmək lazımdır ki, söz özünün denotativ statusunu, yeni mənə dəyişməzliyini və statikliyini bu və ya digər dərəcədə yalnız sırf elmi səciyyəli anlayışlarda qoruyub saxlayır. Semantik dinamikliyə sözə bir yerdə qərarlaşmağa imkan vermir, söz nəfəsini dərmədən cəvə kimi müxtəlif istiqamətlərdə hərəkət

edir, yeni-yeni kontekstlərdə yeni-yeni sözlərlə əlaqəyə girir. Həm özü qismən dəyişir, situativ məna kəsb edir, həm də əlaqəyə girdiyi sözləri dəyişdirir; söz hərisdir, doymaq bilmir, daim özündə və ətrafında boşluqlar hiss edir və onları doldurmağa ehtiyac duyur. Lakin bəzi hallarda, xüsusilə ədəbi-mətnlərdə sözlər arasında boşluqları doldurmaq yox, dəf etmək tələb olunur. Bu halda sözlər qısaqapanma yolu ilə bir-birinə yaxınlaşır, metaforik kontekstdə bir-birilə biləşirlər. Bu halda sözlərin özlərinin ilkin mənalılarından uzaqlaşmaları daha radikal xarakter kəsb edir. "Təmiz" "işarələnən" - "işarələyən" əlaqə və münasibətlərinə yalnız "cansız", yəni insan dilinə aid olmayan semiotik sistemlərdə təsadüf etmək mümkündür. Məsələn, yolu keçməyi qadağan edən qırmızı işıq bütün hallarda və birmənalı şəkildə yasaq deməkdir. Dildə isə işarələyənin denotativ statusundan məhrum olub konnotativ sistemin tərkib hissəsinə çevrilməsi labüddür.

Hər bir yeni kontekstdə söz yeni, çox zaman gözlənilməz məna kəsb edir. Ədəbi-bədii deyim sözün konnotativ imkanlarından məqsədyönlü, mən hətta deyərdim, "şüurlu" tərzdə maksimum istifadəyə əsaslanır. Özü də bu proses iki istiqamətdə cərəyan edir: birincisi, söz "intihar edir" - özünə qapılaraq, müvəqqəti olaraq başqa sözlərlə əlaqəsini kəsir, səs-səs parçalanır. Bu sözün "hələlik" məna vəhdətinin pozulmasına gətirib çıxarır. İkincisi, söz yeni kontekstin tələbi ilə hüdudlarından kənara çıxır, digər sözlər və ifadələrlə əlaqəyə girir.

İlk baxışdan bu iki prosedur bir-birinin əksini təşkil edir: birincisində söz öz üzərinə qapanır, ikincisində isə söz birbaşa digər sözlərə açılır, onlarla əlaqə və münasibət yaratmaq üçün üsul və vasitələr arayır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, sözlərin həm özlərinə qapanmaları, həm də hüdudlarını tərk etmələri nə qədər fərqli görünsələr də, onların hər ikisi bir-birinə əks istiqamətlərdən sözün işarədenotativ statusunu sarsıtmağa yönəlmişlər.

Təbii ki, bu prosedurların hər biri fərqli gerçəkləşmə üsul və vasitələrinə - kodlarına malikdirlər. İlk baxışdan sözlərin səslərə - "bölünməz atomlara" parçalanması son nəticə etibarilə bir-birindən təcrid olunmuş, heç bir məna ifadə etməyən vahidlərin - monadaların meydana gəlməsinə səbəb olur. Lakin bu yalnız ilk baxışdan belədir. Mahiyyət etibarilə belə bir parçalanma müştərək səslərin əsasında (fonoloji səviyyədə) birləşən sözlər poetik kontekst formalaşır: bu halda gerçəkliyin müxtəlif tərəflərinin inikas olunmasında sözlərlə yanaşı səslər də fəal şəkildə iştirak edirlər- səsləryalnız köməkçi vasitə olmaqla kifayətlənmir, həm də gerçəkliyin təsvirini səs vasitəsi ilə əyaniləşdirir və tamamlayırlar: səslərin ön plana çəkilməsi ilə sözlər yeni semantik kontekstdə birləşib sözlərin və səslərin harmoniyasına söykənən harmonik kontekst yaranır. S. Vurğunun "Muğan" poemasında "Car çəkir çarxların çaxnaşığı səsi" misrası buna misal ola bilər. Bu misrada poetik kod sözlərin ifadə etdikləri məna ilə təşkil olunduqları səslərin çulğalaşmasının əsasında təşəkkül tapmışdır.. "C" və "ç" samitlərinin və "a" ilə "ə" saitlərinin bəzən birləşərək, bəzən də ayrılaraq bir-birini əvəzləmələri çoxsaylı mühərriklərin, qurğuların, dəzgahların səs-səsə verərəkeyni zamanda işlədikləri tikinti meydançasının işgüzar mənzərəsinin oxucunun gözləri önündə canlandırılmasında böyük rol oynayır. Bu misrada ünvanlayan (müəllif) ünvanlananla kommunikasiyanı təkcə sözlərin mənası ilə deyil, onları paradoksal şəkildə tikinti meydançasında hökm sürən xotik gediş-gəlişin, səs-küyün görüntüsünü gizli ahəngdarlıqla çulğalaşdırmağa nail olmuşdur. Bu misal sübut edir ki, poetik nümunələrdə səslərin bir-birini izləməsi poetik kod qismində yalnız harmoniyayı yox, disharmoniyayı da, onların dialektik vəhdətini də təcəssüm edə bilər. Bu halda poetik kod təkcə sözlərin mənasına, səslərin harmoniyasına deyil, həmçinin bu harmoniyanın pozulmasına söykənir. Bu isə bədii-poetik informasiyanı daha tutumlu, daha əyani şəkildə dərk etməyə imkan verir.

Müəyyən hallarda şeirin vəznə və ritmə də ünvanlayanla ünvanlanan arasındakı əlaqəni təmin edən kodun formalaşması prosesinə "qoşula" bilər. Bu baxımdan M. Müşfiqin məşhur "Yenə o bağ olaydı" şeirinin ritmi maraqlı doğurur:

***Yenə o bağ olaydı,
Yenə yığışaraq siz, o bağa köçəydiniz.
Biz də muradımızca
Fələkdən kam alaydıq, sizə qonşu olaydıq.***

Şeirin bu və bütün sonrakı mısralarının ritmi Xəzər çimərliklərində heç də həmişə insana müyəssər olmayan, ona görə də yüksək dəyərləndirilən sakit havada ağarmış başlarını aşağı salmış yorğun dalğaların ləngər vura-vura bir-birini əvəz etməsinin ritmini təkrar edirlər və sənətkarın hisslərinin həzinliyinin bədii mənzərə təsvirini bədii söz və bədii ritm təsviri ilə "dəstəkləyirlər". Şübhəsiz ki, ünvanlayan (Müşfiq) burada poetik informasiyanın rəngarəngliyini ehtiva edən kod formalaşdırmağa nail olmuşdur və ünvanlanan bu kodun daşdığı poetik informasiyanı şüursuz şəkildə özünüküləşdirərək dərk edir.

İnformasiya nəzəriyyəsində kodun mürəkkəbləşməsi küyün təhrifmə səviyyəsini aşağı salmağın ən səmərəli yolu hesab olunur. Həqiqətən də informasiya kanalında, məsələn, müəyən elementlərin təkrarı ilə kodun mürəkkəbləşdirilməsi küy təhlükəsini azaldır. Ədəbi-bədii mətnin nəql olunması prosesində isə bu qanun özünəməxsus şəkildə "işləyir".

Hər şeydən əvvəl qeyd etmək lazımdır ki, ədəbi-bədii mətnin ünvanlayandan ünvanlanana ötürülməsi prosesində kodun mürəkkəbləşməsi iki cür həyata keçirilir: birincisi, ünvanlayan ünvanlananla indi və burada rahatlıqla təmasa girmək üçün sadə bədii koddan istifadə edir. Lakin bədii informasiyanın özü ümumbəşəri və universal səciyyə daşdığına görə zaman-zaman və məkan-məkan zənginləşir və mürəkkəbləşir. Kodun belə bir mürəkkəbləşməsi prosesini "aposteriori mürəkkəbləşmə" adlandırmaq olar. Belə ki, çox güman ki, Şekspir "Hamlet" faciəsini yazarkən konkret teatr truppasının konkret ehtiyaclarını ödəmək üçün artıq ingilis səhnəsində özünə yer almış məlum rəvayətin süjetindən istifadə etmişdir. Lakin sənətkarın bu əsərdə bilərəkdən yaxud bilməyərəkdən toxunduğu problemlər Avropa İntibahının insan konsepsiyasının iflası, insan amilin ön plana çəkilməsi ilə bağlı özgələşmənin labüd şəkildə dərinləşib get-gedə antaqonist xarakter kəsb etməsi, faciənin müxtəlif zamanlarda müxtəlif sosial-ideoloji kontekstlərdə öz ifadəsini tapması əsərin zaman-zaman və məkan-məkan mənimsənildikcə əsərin bədii kodu tədricən mürəkkəbləşdi, Şekspirin üstündən, ingilis, hətta Avropa İntibahının üstündən bəşər nəslinin XVII əsrdən sonrakı bütün zamanlarına və bütün məkanlarına mesajla çevrilməsinə səbəb oldu.

Yaxud Nizami "Leyli və Məcnun" əsərini yazarkən, sadə süjetə malik bir ərəb rəvayətinə - gənc oğlanla gənc qızın faciə ilə başa çatan sevgi əhvalatını qələmə almaq niyyətindən çıxış etmişdir. Lakin zaman keçdikcə bu rəvayət Yaxın Şərqi müxtəlif sənətkarları tərəfindən təkrar-təkrar qələmə alındıqca, yeni-yeni epizodlarla, rəngarəng ideoloji məqamlarla, bir tərəfdən müəllifin ideolektinə, digər tərəfdən milli deyim ənənələrinə söykənən üslublarla zənginləşdikcə, "Leyli və Məcnun" əhvalatı söz sənətinin hüduqlarını tərk edib musiqinin - Ü. Hacıbəyovun operasına, Q. Qarayevin simfonik poemasına, saysız-hesabsız təsviri incəsənət nümunələrinə, xalq dastanlarının mövzusuna çevrildikcə onun bədii kodu da zamanla get-gedə mürəkkəbləşmişdir: sadə kod mürəkkəb koda çevrilmişdir. Kodun müxtəlif səciyyəli informasiyaları ehtiva etmək və kontekstdən asılı olaraq onları açıqlamaq imkanları nəzər nöqtəsindən bu sadə əhvalatda Yaxın Şərq gerçəkliyi ilə, insan-insan, qadın-kishi münasibətlərinin ziddiyyətli xarakteri ilə bağlı köklü dəyişikliklər dayanmışdır. Müxtəlif dövrlərdə yaşamış sənətkarlar problemin yeni-yeni aspektlərini işıqlandırdıqca onun vüsəti üzə çıxmış və kodun mürəkkəbləşməsinə səbəb olmuşdur. Lakin bədii kodun bu şəkildə, yeni zaman və məkan kontekstində mürəkkəbləşməsi paradoksal şəkildə onun aydınlaşmasına və şəffaflaşmasına ünvanlanan tərəfindən daha dərinə və hertərəfli şəkildə mənimsənilməsinə gətirib çıxarır.

Ünvanlayan müxtəlif səbəblərə görə özü ilə ünvanlanan arasında əngəllər yaratmaq üçün bədii kodu öncədən mürəkkəbləşdirir. Bu prosesi şərti olaraq "apriori mürəkkəbləşmə" adlandırmaq olar. Bununla ünvanlayan dolayısı ilə kütləyə deyil, elitar auditoriyaya müraciət etdiyini nümayiş etdirir və çoxsaylı əngəllər yaratmaqla ünvanlananları saf-çürük edir. C. Coysun "Uliss" və "Finneqan üçün yas", M. Prustun "İtirilmiş zaman axtarışında", T. Mannın "Ecazkar dağ", U. Folknerin "Səs-küy və qəzəb" bu öncədən mürəkkəbləşdirilmiş koda söykənən ədəbi-bədii nümunələrə aid oluna bilərlər.

Beləliklə ünvanlayan küyü aradan qaldırmaq, yeni təcəssüm etdiyi gerçəklik haqqında daha ətraflı, daha dəqiq və geniş məlumat vermək üçün kodu mürəkkəbləşdirməklə gerçəklik haqqında müxtəlif məlumatlar əldə edir və bununla da mətnin ezoterikliyinə xüsusi çəkisini artırır, lakin eyni zamanda oxucunun seçim və yaradıcılıq imkanlarını məhdudlaşdırır.

Lakin kodun mürəkkəb səciyyəli olması, statusu etibarilə "qeyri-elitar" hesab olunan, lakin "həris" oxucunu bir tərəfdən bu mürəkkəbliyi dəf etməyə, digər tərəfdən intellektual potensialını səfərbər etməyə sövq edir.

Ədəbi-bədii mətnin nəql olunması prosesində kodun mürəkkəbləşməsi mexaniki kod sistemindən fərqli olaraq məlumatın tamamilə, yaxud qismən təkrar olunması ilə deyil, bədii kodu təşkil edən elementlərin semantik və emosional baxımdan maksimum "yüklənməsi" ilə həyata keçirilir. Kodun lay-lay müxtəlif mənalarla yüklənməsi bir neçə yolla həyata keçirilə bilər. Birincisi, müəllifin özü bilərəkdən/ **bilməyərəkdən ikili mənaya malik yaxud potensial şəkildə polisemantik səciyyə daşıyan simvollara yaxud simvollar** sistemində müraciət edir. Dünya ədəbiyyatında müxtəlif dövrlərdə yaradılmış təmsillər və müxtəlif səbəblərə görə ezop dilində danışmağa məcbur olan sənətkarların əsərləri bu ikili koda söykənən ədəbi-bədii nümunə hesab oluna bilərlər. Bu baxımdan Əhməd Cavadın açıq şəkildə öz amalını nümayiş etdirdiyi, məhz buna görə də çoxsaylı şərhələrin hədəfi olmuş "Göy göl" şeirini nəzərdən keçirək. Hər şeydən əvvəl qeyd etmək lazımdır ki, əsərdə bədii praktikada bir qayda olaraq müxtəlif kontekstlərdə işlənən iki fərqli kod sistemindən istifadə olunur. Kodlardan biri poeziyada geniş işlənən təbiət təsvirinə, digəri isə cəmiyyətimizin repressiv təzyiqlərə məruz qaldığı dövrdə öz ideoloji mövqeyini ifadə etmək üçün istifadə etdiyi ezop dilinə köklənmişdir. Bu kodlar bəzən ayrı-ayrılıqda işlənirlər, bəzən də birləşib vəhdət təşkil edirlər. Şeirin birinci bəndi ilk baxışdan "təmiz" təbiət təsviridir; həqiqətən də burada ezop dili koduna söykənən semantik plana təsadüf olunmur:

**Dumanlı dağların yaşıl qoynunda,
Bulmuş gözəllikdə kamalı, Göy göl.
Yaşıl gərdənbəndi gözəl boynunda,
Əks etmiş dağların camalı Göy göl.**

Lakin sənətkarın təkidlə birinci və üçüncü misralarda "yaşıl" sözünü işlətməsi təsadüfi xarakter daşımır və onun müəyyən semantik məqsəddən ötrü oxucunun yaddaşında həkk olunmasına xidmət edir. Həqiqətən də sonrakı bəndlərdə bu söz təkcə Göy gölü əhatə edən meşələrin rəngini təsbit etmək üçün deyil, Cümhuriyyətin bayrağında öz əksini tapmış, xüsusilə sovet hakimiyyətinin ilk illərində ateizmin misli görünməmiş təqiblərinə məruz qalan və sıxışdırılan islam dininin simvolik rəngidir. Lakin bütün hallarda təbiət təsvirinin kodu birinci bəndin kontekstini müəyyən edən əsas amildir.

Əsərin ikinci bəndində müəllif təbiət təsviri kodundan demək olar ki, imtina edir və ilk baxışdan ümumi şəkildə, heç bir konkret və gerçəkliyi təmsil edən detala müraciət etmədən Göy gölün füsunkarlığının insanlarda doğurduğu əks-sədanı təcəssüm etdirir:

**Yayılmış şöhrətin şərqi, şimala,
Şairlər heyrandır səndəki hala.**

Tərənnüm funksiyası ilə yanaşı, bu misralar həmçinin Göy gölün şair tərəfindən şeirin korpusunda müəllif tərəfindən bircə dəfə də olsun adı çəkilməyən bütün Azərbaycanın, Azərbaycanın Göy gölün simvoluna çevrilməsinə xidmət edir: Göy gölün timsalında Azərbaycanın şöhrəti şərçə, şimala yayılır, şairlər Göy gölün timsalında bütün Azərbaycana heyran olurlar. Bu bənddə implisit şəkildə Kəpəzin ətəyində yerləşən Göy göl hüduklarını aşib genişlənir, bütün bir ölkəni təmsil edir, Azərbaycan da sıxılıb yığıcmlaşır: Göy gölə çevrilir. Göy gölün azərbaycanlaşması, Azərbaycanın göygölləşməsi bu anlayışları nəinki mücərrədləşdirmir, bəlkə də, onları daha da konkretləşdirir. Məhz bu bənddə təbiət təsviri kodu təcricən fərdi ideoloji kodla əvəz olunur, daha doğrusu, onun daha əyani, daha inandırıcı şəkildə təqdim olunmasına xidmət edir, son nəticə etibarilə onunla çulğalaşib tərkib hissəsinə çevrilir. “Dumanlı dağlar” ifadəsi bu keçidi təmin edən körpü rolunu oynayır. Təbiət təsviri leksikonundan götürülmüş bu ifadə bir növ məcazi mənə kəsb edir, vətənpərvər sənətkarın ölkənin indisi və sabahı üçün, “Göy gölün/Azərbaycanın zəvvarı olmuş” “böyük ölkə”nin özü ilə gətirə biləcəyi və həqiqətən gətirdiyi fəlakətlərlə bağlı idi. Şeirin semantik baxımdan son dərəcə dolğun ikinci bəndində tətbiq olunan ikili koda söykənən “oxu” taktikası sonrakı bəndlərin dərkinin istiqamətini müəyyən edir. Məsələn, “Qoynunda yer vardır ulduza, aya” misrası bir tərəfdən Göy gölün gecə mənzərəsini canlandırır, digər tərəfdən Azərbaycanın və Türkiyənin bayraqlarında öz əksini tapmış “ay” və “ulduz” simvollarını təcəssüm edir və faktiki olaraq Göy gölün bütün Turan ellərinin timsalına çevrilməsinə meydan açır.

Bu əsər bir nəzər nöqtəsindən də maraq doğurur: ilk bənd “təmiz” təbiət təsviri kodu ilə təqdim olunması və müəllifin faktiki olaraq öz ideoloji mövqeyini daim gözəgəlimli təbiət təsvirləri ilə dəstəkləməsi poetik əsərin bircə kod əsasında oxunmasının ortaya qoya biləcəyi fəsadlarla bağlı oxuculara xəbərdarlıq edir; axı gerçəkliyin özü son dərəcə mürəkkəb və ziddiyyətlidir və bizimlə eyni zamanda saysız-hesabsız kodlarla “danışır”. Düzdür, ünvanlayanın öz dünyaduyumundan və dünyagörüşündən çıxış edərək seçdiyi kontekst artıqəsərin təklif etdiyi və təklif edə biləcəyi kodları saf-çürük etməyə və onların əksəriyyətindən imtina etməyə gətirib çıxarır. Ünvanlanan tərəfindən seçilmiş və tətbiq olunmuş kodların ortaya qoyduqları məhdudiyyətlərin özləri də ünvanlananın “əl-qolu”nu bağlayır. Lakin bununla belə yalnız əsərin təklif etdiyi müxtəlif kodlardan maksimum istifadə etməklə poetik nümunənin adekvat şəkildə dərkinə və yaşanmasına nail olmaq olar.

Bu o deməkdir ki, mətnin ünvanlanan tərəfindən aprioriseçim sərbəstliyinin ortaya qoyduğu imkanları yüksəkdir. Bununla bağlı kodun məhdudlaşdırıcı-nizamlayıcı fəaliyyətinə ehtiyac duyulur. Əhməd Cavad dəqiq şəkildə müəyyən etdiyi kod sistemi vasitəsilə “xəbərdar” oxucunana kod seçimini və kodların kombinasiyasını özünəməxsus şəkildə qurmaq imkanlarını öncədən məhdudlaşdırmışdır. Oxucu sənətkarın təklif etdiyi kodlardan imtina etdiyi və yaxud bu və ya digər səbəbə görə onları başa düşmədiyi halda “Göy göl” şeirini adekvat şəkildə dərk etmək iqtidarında deyil. Lakin bu heç də əsərin sırf lirik təsviri nümunə kimi oxunmasını və dərkinə istisna etmir.

İnformasiyanın siqnalla və sözlə nəql olunması prinsiplərinin müqayisəsi prosesində bu iki “ötürülmə” üsulu arasında mövcud olan bir sıra ümumi və özəl cəhətlər özlərini büruzə verirlər. Birincisi, hər iki üsulda informasiyanın mənbəyinin mövcudluğu zəruridir. Mənbə təkca informasiyanı formalaşdırmaqla kifayətlənmir, eyni zamanda onun çərçivəsini (mövzusunu və məzmununu) müəyyən edir. Deməli mənbə məqsədyönlülük prinsipindən çıxış edərək gerçəklikdə mövcud olan saysız-hesabsız informasiyanı “xəlbirdən keçirir” və seçdiklərini kod vasitəsilə ünvanlanana ötürür. Lakin artıq bu mərhələdə mənbənin xarakterindən asılı olaraq informasiyanın məzmunu və deyim tərzini dəyişir: sadə (siqnalın

ötürülməsinə hesablanmış) kommunikasiya sistemində informasiya mənbədən ünvanlanana nəql olunduğu kanalda faktiki olaraq dəyişikliyə uğramır. Halbuki ədəbi-bədii informasiyanın nəql olunduğu kommunikatív kanalda informasiya artıq formalaşma mərhələsində - mənbədə polisemantik səciyyə kəsb edir. Hər şeydən əvvəl mətnə öz inikasını tapmış gerçəkliyin özü təcəssüm dərəcəsindən asılı olmayaraq, çoxaspektlidir və hər bir real hadisəni müxtəlif nəzər nöqtələrindən öyrənmək və şərh etmək mümkündür. İkincisi, ötürülmə vasitəsi olan dilin özünün elementləri öz təbiətləri etibarilə çoxsaylı konnotativ münasibətlərə meydan açır, eyni informasiyanı müxtəlif şəkildə "oxumaq" və şərh etmək üçün şərait yaradır. İnformasiyada müşahidə olunan bu yaygınlıq ünvanlanana öz ideoloji, estetik və digər prioritetlərindən çıxış edərək seçim etməyə məcbur edir. Məhz bunun nəticəsində ünvanlanan ünvanlayanın görə bilmədiyini, nəzərdə tutmadığını, görmək iqtidarında olmadığını informasiyanı sezib şərh edə bilər. Lakin bununla yanaşı ünvanlayan ünvanlananın müəyyən etdiyi hüdudlarda hərəkət etməyə, cızılmış çərçivədə informasiyanı özünü küləşdirməyə məcburdur; Dostoyevskini Tolstoy kimi və əksinə oxumaq mümkün deyil.

Beləliklə ünvanlayan informasiyanın invariantını təklif edir, ünvanlanan onun əsasında öz variantlarını ortaya qoyur. Deməli, informasiya qəbul olunma prosesində şəxələnilir, oxucu-oxucu "səpələnilir", müxtəlif dərəcədə dəyişikliklərə məruz qalır.

Sadə kommunikatív strukturda ünvanlayan və ünvanlanan eyni koda köklənmişlər, məsələn, yuxarıdakı kommunikatív strukturda suyun səviyyəsinin aşağı düşməsi lampanın yanmasında öz ifadəsini tapır, yəni mənbədən qəbul ediciyə ötürülmə prosesində açarlar dəyişir. İnformasiyanın məzmununa gəldikdə, onun dəyişilməz qalması tələb olunur. Halbuki ədəbi-bədii informasiyanın nəqlində kodun formalaşmasında da, açılmasında da eyni açırdan - dildən istifadə olunur, mətn nə forma, nə də məzmun baxımından dəyişilməz şəkildə ünvanlayandan ünvanlanana nəql olunur. Lakin ünvanlayan və ünvanlanan eyni işarəni, mətnin mövzusunu, ideyasını müxtəlif şəkildə şərh etdikləri üçün faktiki olaraq ədəbi-bədii informasiyanın forması dəyişilməz qalsa da, məzmunu labüd şəkildə dəyişir.

Sadə kommunikatív strukturda informasiyanın nəql olunub-olunmaması, kommunikasiya kanalında küyə məruz qalıb-qalmaması nə ünvanlayana, nə də ünvanlanana "narahət edir"; onların yeganə vəzifəsi əvvəlcədən müəyyən olunmuş proqrama uyğun olaraq informasiyanı ötürməklə və qəbul etməklə bağlıdır. Sadə kommunikatív strukturun elementləri yaradıcılıq funksiyasına malik deyillər və yalnız informasiyanın ötürülməsini və qəbul olunmasını təsbit etməklə kifayətlənirlər. Prosesə nəzarət isə strukturun kənarında yerləşən instansiyalar tərəfindən həyata keçirilir.

Ədəbi-bədii mətnin ötürülməsində ünvanlayanın özü nəql etdiyi informasiyanın ünvanlanan tərəfindən adekvat şəkildə qəbul olunacağını apriori şübhə altına alır; onun "ideal oxucu", "ideal auditoriya" ilə bağlı bu və ya digər şəkildə ifadə olunmuş arzu və istəklərinin əsasında məhz bu şübhə durur. Yazıçının "ideal oxucu" istəyi prinsip etibarilə reallaşa bilməz, çünki "ideal oxucu" olmaq üçün "müəllifləşmək" tələb olunur, bu isə qeyri-mümkündür.

Ədəbi-bədii mətni tək-cə oxucular "dəyişdirmir", sosial-ədəbi prosesə xas olan faktorlar da onun məzmunun gözlənilməz tərəflərinin açıqlanmasında mühüm rol oynaya bilərlər. Məsələn, XX əsrin 50-ci illərində Fransada absurd teatrın nümunələri meydana gəlməseydi və qısa zaman kəsində ümumdünya şöhrəti qazanmasaydı, C. Məmmədquluzadənin "Dəli yığıncağı" əsəri, dünya teatr sənətinə və deyim tərzinə köklü yenilik gətirmiş bir əsər kimi yox, mövhumata və cəhalətə qarşı yönəlmiş təbliğat səciyyəli sıradan bir dramatik nümunə kimi dərk olunmaqda davam edəcəkdə və təbii ki, əsərin mühüm bədii-semantik qatı

resipiyyət tərəfindən qavranmaqdan və tədqiqatçılar tərəfindən təhlil olunmaqdan kənar qalacaqdı. Deməli, İoneskonun və Bekketin pyesləri azərbaycanlı dramaturqun əsərində gizli ekzistensial məqamların üzə çıxarılmasında mühüm rol oynadılar. Beləliklə, sadə kommunikativ kanalda işlədilmiş koddan fərqli olaraq ədəbi-bədii informasiyanın bütün elementləri kimi onun nəql olunma kodu da dinamik səciyyə daşıyır: hər bir resipiyyət bir tərəfdən onun həqiqətini qəbul edir, digər tərəfdən şübhə altına alıb öz dünyaduyumuna və dünyagörüşünə uyğun olaraq onu dəyişir. Sadə kommunikativ strukturda istifadə olunan birölçülülük, denotativ koddan fərqli olaraq ədəbi-bədii informasiya kanalında sözlərin semantikasına əsaslanan, onların saysız-hesabsız konnotasiyalarına meydan açan ikinci kod sistemindən, yaxud U. Ekonun təbirincə desək, "leksikod"dan istifadə olunur. Sırf elmi səciyyəli informasiyanın nəql olunması istisna olmaqla bütün dilə əsaslanan kommunikativ sistemlərdə məcazlardan istifadə nəticəsində konnotasiyaların meydana gəlməsi və sözlərin mənə-mənə şaxələnməsi labüddür. Lakin bu meylin ifrat təzahürünə poetik nümunələrin yaranması və təbii ki, nəql olunub qəbul edilməsi prosesində təsadüf olunur. Sözlərin öz hüdudlarını aşdığı digər sözlərlə birləşməsi nəticəsində yaranan kontekstdə yeni mənə kəsb etməsi (metafora), yaxud özünə qapanıb "qara deşik" saydığı digər sözlərin mənalarını udub özünü küləşdirməsi (metonimiya) poetik kodun formalaşmasının və onun informasiyanın ötürülməsi prosesində fəaliyyətinin şərtidir. Bu halda oxucu kodun tələblərindən çıxış edərək ədəbi-poetik nümunənin bilərəkdən yaxud bilməyərəkdən ortaya qoyduğu bədii-semantik tapmacanı həll etməyə məhkumdur.

Poetik qısaqapanma nəticəsində meydana gələn, ilk baxışdan, heç bir məntiqə sığmayan və buna görə gözlənilməzlik təsiri bağışlayan metaforalar və metonimiyalar tədricən toplum tərəfindən "həzm-rəbedən keçirilərək" adiləşirlər və leksikoda çevrilirlər. Lakin poetik dil daim adiləşmə prosesinə müqavimət göstərir, aramsız şəkildə yeni-yeni metaforalar və metonimiyalar yaratmaqla dilin bu özünəməxsus entropiyasını dəf etməyə çalışır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, böyük sənətkarların yaratdıqları məcazlar heç də həmişə entropiyaya asanlıqla təslim olub leksikoda çevrilmirlər: gözlənilməzlik faktoru nə qədər güclü olsa, məcazın müqavimət əmsalı bir o qədər güclü olur. Belə ki, Füzulinin bir neçə yüz il bundan əvvəl yaratdığı metaforaları bu gün də öz ilkin gözlənilməzlik tərvətini qoruyub saxlayıblar.

Yeni dövr poeziyamızda M. Müşfiqin poeziyasında bol-bol təsadüf olunan məcazlar klassik ənənənin uğurlu davamı hesab oluna bilər. Bu baxımdan onun məşhur "Sənin gözlərin" şeirinin poetik qısaqapanma nəticəsində sözlər arasındakı məsafəni "sıxaraq" yoxa çıxaran iki misrasını nəzərdən keçirək:

***Qara qış üstümə tökər qarını,
Nərgiz gözlərindən mənə ayırsan.***

Büllur şəffaflıq təsiri bağışlayan bu misralar əslində kifayət qədər mürəkkəb struktura malikdirlər və təbii ki, poetik informasiyanı nəql etmək üçün müvafiq koda müraciət etməli olurlar. Birinci misra mənşəi etibarilə faktiki olaraq metafora olsa da, uzun müddət dövriyyədə olub artıq oturmuş, danışq dilli faktı kimi qəbul olunan, "sərt, soyuq keçən qış" mənasını verən, təbiiyyətinə və asanlıqla qavranıldığına görə leksikoda çevrilmiş "qara qış" ifadəsi ilə başlayır. İlk baxışdan, bu ifadə təbiət hadisəsinin bədii təsviridir. Lakin sənətkar metaforanın bu yeganə mənası ilə kifayətlənmir. Onun konnotativ imkanlarından istifadə etməyə çalışır. Əsərin ideya məzmunundan çıxış edərək sənətkar metaforanın xarici sərtliyini qoruyub saxlamaqla yanaşı, onu "daxililəşdirir": oxucu açıq-aydın hiss edir ki, bu təbiət təsvirinin arxasında lirik "mən" in əhval-ruhiyyəsi dayanır. Şənkəkar buna qara qışın qarını yerə yox, məqsədyönlü şəkildə lirik "mən" in üstünə tökür; onu həm cismən, həm mənən "üşütməyə" məruz edir. Nəticədə təbiət hadisəsi səciyyəsinə qoruyub saxlamaqla yanaşı, həm də əhval-ruhiyyə hadisəsinə çevrilir. Yeri

gəlmişkən, bu dinamik kontekst “qara qış”ı bərəks də şərh etməyə əsas verir: insanın ovqatı - daxili “qara qış”ı o qədər güclü-qüdrətlidir ki, “xariciləşib” təbiət hadisəsinə çevrilmişdir. Müşfiq sənətinin ecazkarlığı nəticəsində lirik “mən”in həm xarici, həm də daxili üşüməsi oxucuya nəql olunur. Bu birbaşa yox, dolayısı ilə ifadə olunan daxililəşmə implisit məcaz yaradır.

Lakin şair bununla kifayətlənmir, ikinci misrada üşümənin səbəblərini üzə çıxartmağa cəhd edir. Məlum olur ki, “qara qış”ın ilk baharı əvəz etməsi vüsəlın ayrılıqla əvəz olunmasının nəticəsi kimi meydana gəlir: ayrılıq dünyanın mövcud düzümünü pozur - “təbiətin qız vaxtı” (Q. Qasımzadə) qarlı-çovğunlu qışla əvəz olunur. Zamanın saat əqrəbi əks istiqamətdə hərəkət edir. Bu isə o deməkdir ki, zaman öz geriyə dönməz xarakterindən məhrum olur, insan ovqatının axarına tabe olur - bəşəriləşir.

Beləliklə, lirik “mən” birinci misrada paradoksal şəkildə qışın bir tərəfdən yağcam, digər tərəfdən dolğun (mən hətta deyərdim, qışın bütün əsas atributlarını ehtiva edən) təsviri vasitəsilə implisit şəkildə öz əhval-ruhiyyəsini ifadə edir.

Bu baxımdan ikinci misra birincinin tam əksini təşkil edir: bu “nərgiz gözlər” məcazında təcəssüm olunur. Birbaşa sözlə öz ifadəsini tapmasa da, hiss olunur ki, bu məcaz güllü-çiçəkli baharın aparıcı atributlarını ehtiva edir. Özü də bu ifadədə təbiət hadisəsi (“nərgiz”) insana xas olan (“gözlər”) elementlə çulğalaşır və əvvəlki misrada “qara qış”ın təbiət hadisəsi olmaqla yanaşı antropomorfik səciyyə kəsb etməsini əsaslandırır. Misli görünməmiş böyük təzyiq gücünə malik poetik qısaqapanmanın sayəsində ilin fəslə sıxılıb lirik “mən”in sevgilisinin “nərgiz gözləri”nə - ilk baharın simvoluna müncər olunmuşdur: bu “sıxılmış” obrazda gül-çiçək fəslinin rəngarəngliyi də, tərəvəti də, rahiyyəsi də duyulur. Bununla da müəllif təbiətin və insanın üzvi vəhdətini təcəssüm etməyə nail olur.

Təbiətin bu iki bir-birinə zidd, bir-birini inkar-təsdiq edən durumunu təcəssüm etməyə xidmət edən məcazlar sistemi mahiyyət etibarilə lirik “mən”in iki mümkün fərqli ovqatının bədii-poetik ifadəsidir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, lirik “mən”in qərarlaşa biləcəyi durumun - fəslin özü maraq doğurur. Müəllif lirik “mən”in bu iki misrada təcəssüm olunmuş durumlarını şərtləndirən gərgin münasibətlərini felin şərt şəklinin yaratdığı semantik imkanlardan istifadə etməklə təcəssüm etməyə nail olmuşdur. Felin bu şəkli lirik “mən”in sevgilisini itirmək vahiməsi nəticəsində baharın gözəlliyindən həzz almaq, ürək dolusu yaşamaq imkanından məhrum olmasını təcəssüm etməyə imkan yaradır və oxucuların nəzərləri qarşısında virtual “qara qış”ın dəhşətlərini canlandırır. Bu misralarda M. Müşfiq təbiətin və insanın əhval-ruhiyyəsinin üzvi vəhdətini təcəssüm etməyə nail olmuşdur və özünəməxsus şəkildə klassik ədəbiyyatımıza xas olan deyim tərzini davam etdirmişdir. Bu baxımdan M. Müşfiqin yuxarıda təhlil olunan misralarını Füzulinin məşhur

***Tutuşdu qəm oduna şad gördüyün könlüm,
Müqəyyəd oldu ol azad gördüyün könlüm. -***

beyti ilə müqayisə etmək maraqlıdır.

Bu misralarda Füzuli xələfi M. Müşfiq kimi lirik “mən”in iki diametral şəkildə bir-birinə əks olan durumunu təcəssüm edir. Lakin əgər M. Müşfiq öz ovqatının durumlarını təbiət hadisələri ilə “ört-basdır” etməyə cəhd göstərsə, Füzuli öz düşüncələrini birbaşa ifadə edir. Füzulidə qəzəlin həm ideya, həm poetik vəhdəti keçmiş zamandakı “şad” durumunun indiki zamanda “qəm” durumu ilə əvəz olunur. Bu iki durumun, daha doğrusu, müxtəlif kontekstlərdə kədərin sevincə əvəz olunması əsərin həm məzmununu, həm də strukturunu müəyyən edir. Füzuli poetik vəhdətə nail olmaq üçün özünəməxsus ritorik vasitələrdən istifadə edir: artıq qəzəlin ilk beytində (ekspozisiyasında) zidd durumlar hər bir misranı bir-birilə üz-üzə duran, bir-birilə toqquşan, bir-birini bərəks tamamlayan iki yere bölürlər və paradoksal şəkildə maksimum ümumiləşdirməyə və yağcamlıqə nail olurlar. Bütün sonrakı beytlərdə bu yağcamlıq müxtəlif aspektlərdən işıqlanaraq

fərqli kontekstlərdə açıqlanır. Açıqlanma prosesində hər bir durum yarım-misra ilə kifayətlənmir, bütün misranı zəbt edir. Bu halda durumların misra-misra əvəzlənməsi əsasında lirik "mən" in ömür yolunun dinamik mənzərəsini yaradır. Bir durumdan digər duruma keçid insanın iradəsindən asılı deyil, fatalist səciyyəli, "qəzavü-qədər" xarakterlidir. Şair şadlıq durumunun qəmginlik durumuna keçidini dəfələrlə, təkidlə təkrar etməklə bu prosesin geriyəqaytmaz xarakterə malik olmasını vurğulayır. Bu geriyəqaytmazlıq formal cəhətdən felin xəbər şəkli vasitəsilə təsbit olunur. Yeri gəlmişkən, müəllif əsərdə yalnız keçmiş zaman formasından istifadə etməsinə baxmayaraq, şadlıq durumu ilə bağlı feillər semantik baxımdan uzaq keçmişdə, qəmginlik durumunu əks edən feillər yaxın keçmişdə baş verirlər. Poetik yığcamlıq Füzuliyə sözlərdən istifadə olunmadan qəmginliyi yaxın keçmiş zamandan indiki zamana nəql etmək imkanı verir. Təkcə kəskin şəkildə bir-birindən fərqlənən, bir-birinin əksini təşkil edən iki durum yox, eyni zamanda xəbər şəklinin uzaq keçmiş zamanı hermetik şəkildə bir-birindən təcrid edirlər. Beləliklə, qəzəldə bədii ifadəsini tapmış lirik "mən" in əhval-ruhiyyəsi bu kontekst ilə onun mənəvi durumların təzadına, həm də bu təzadın felin xəbər şəkli ilə təsbit olunmasına əsaslanan kodla ünvanlayandan (Füzulidən) ünvanlanana (oxucuya) ötürülür. Bu kod, əlbəttə ki, müxtəlif zaman kəsirlərində ortaya qoyduqları düzənlər vasitəsilə bir neçə əsr ərzində poetik informasiyanı müntəzəm şəkildə müxtəlif dünyagörüş mövqelərinə, estetik zövqə malik oxuculara ötürülməsini təmin edir.

Böyük sələfindən fərqli olaraq, M. Müşfiqin misralarının poetik kodu "qara qış" in mümkün çovğununa, qiyamətinə baxmayaraq, mahiyyət etibarilə nikbinliyə köklənmişdir. Ayrılığın atributu "qara qış" in gözləntisinə rəğmən, lirik "mən" ümidini itirməmişdir; o, hələlik "nərgiz gözlər" in hüzurundadır, deməli bahar hələlik davam edir. Lakin təhlükə hələ sovuşmamışdır, çünki "ümidin qapıları" ("Mənim ümidimin qapılarını, Neçin gaha açırısan, gah qapayırsan?") uzun müddət bağlansa, lirik "mən" ümidini itirib əbədlilik "qara qış" a düşər ola bilər. Bu sübut edir ki, bu bəndin, müəyyən mənada bütün şeirin semantikasını "mənim ümidimin qapıları" məcazında cəmləmişdir: "qara qış" in qayıtması ehtimalı da, "nərgiz gözlər" in simvolizə etdikləri baharın bərqərar olması da gözlərin qırpınmasından asılı imiş. Amma onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, üçüncü misradakı məcazın şeirin strukturunda mərkəzi mövqe tutması təkcə semantik amillərlə deyil, həmçinin müəllifin feilin müxtəlif şəkillərinin potensial üslubi imkanlarından ustluqla istifadə edə bilməsi ilə bağlıdır. Burada müəllifin feilin xəbər şəklinin indiki zaman formasına müraciət etməsi bəndin iki ilk misralarındakı feilin şərt şəkli üçün meydan açır: "ümidin qapıları" nın açılıb-bağlanması lirik "mən" in ovqatının dinamikasını - yaxın keçmişlə ifadə olunmuş şadlıq durumunun indiki zamandan gələcəkdə mümkün qəmginlik durumuna (feilin şərt şəkli məhz buna xidmət edir) keçməsinə təmin edir.

Ədəbi-bədii mətnin kommunikasiya kanalında ötürülməsini təmin etmək üçün ünvanlayan müvafiq kontekst düşünüb ortaya qoyur və mətni apriori müəyyən etdiyi kodla kontekstə "hörür". Bir qayda olaraq, mətnin invariantı (ideya məzmunu) ünvanlanan tərəfindən ünvanlayanla razılaşb-razılaşmamasından asılı olmayaraq əsasən qorunub saxlanılır, mətnin "təklif etdiyi" saysız-hesabsız variantlar potensialından öz dünyaduyumuna, dünyagörüşünə, zövqünə uyğun gələnlərdən birini seçir, onu dəyişərək özünüküləşdirir, öz kontekstinin parametrlərini müəyyən edərək onu yenidən "hörür".

Burada ünvanlananın ədəbi-bədii informasiyanın özünüküləşdirmə prinsipi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Mahiyyət etibarilə ədəbi əsərin iki "oxu" növü mövcuddur: a) sıradan oxucunun statusunu müəyyən edən "əsasən özüm üçün oxuyuram" prinsipi; b) tənqidçinin yaxud ədəbiyyatşünasın statusunu müəyyən edən "əsasən auditoriya üçün oxuyuram" prinsipi. İlk baxışdan oxucunun statusu onun oxu koduna-açarına təsir etməməlidir. Axı onların hər ikisi ünvanlanan

tərəfindən müəyyən olunmuş kontekstdəki "hörgüleri sökməli" və öz dünya-duyumlarına, bilik səviyyələrinə və dünyagörüşlərinə uyğun olaraq yenidən "hörgürlər". Deməli, oxucu əsərin kontekstini immanent prinsiplər əsasında müəyyənləşdirir və onun əsərə reaksiyasının təsiri bir qayda olaraq yaxın çevrəsi ilə məhdudlaşır. Halbuki tənqidçi/ədəbiyyatşünas öncədən auditoriyaya müraciət etməli olduğunu nəzərə almalıdır. Bu, sözsüz ki, onun deyim tərzinə təsir edir: tənqidçinin şərhı geniş auditoriyaya ünvanlanmışdır. Bu təkə kodun vüsətinə deyil, həmçinin onun "iddiası"na da təsir edir. Statusuna görə oxucu "təvazökar" olduğuna görə öz nəzər nöqtəsini yalnız ən yaxınlarına qəbul etdirməklə kifayətlənir. Halbuki tənqidçi geniş auditoriyaya müraciət etməyə məcburdur. O, oxucu olmaqla yanaşı həm də ünvanlayınla ünvanlanan arasında mediator-vasitəçi funksiyasını həyata keçirir, oxucunu "səfərbər" edərək təhlil etdiyi ədəbi-bədii nümunəni oxumağa təhrik etmək məqsədindən çıxış edir. Bu "səfərbərlik" aktı iki yolla həyata keçirilə bilər: birincisi, tənqidçi oxu və şərh kodu vasitəsilə ünvanlananların onun nəzər nöqtəsini qəbul etdirməyə can atır, ikincisi, tənqidçi oxucuya təqdim etdiyi məlumatı mətndə əks olunan gerçəkçəkliyin rəngarəngliyini və ünvanlayanın bu gerçəkliyini özünəməxsus şəkildə təcəssüm etdiyini açıqlayır, yeni ədəbi-mətni müxtəlif yönümlərdən oxunmasını təlqin edir. Əlbəttə ki, bu prosesdə tənqidçi özünün şəxsi nəzər nöqtəsini ifadə etməyi yaddan çıxarmır.

Məlumdur ki, sıradan informasiya deyiləni/deyilənləri yox, deyilə biləni/deyilə bilənləri nəzərdə tutur. Deməli, informasiya mahiyyəti və strukturu etibarilə seçim imkanındır -ünvanlanan ona təklif olunan variantlardan birini seçir. Bu baxımdan mənbə(ünvanlayan) bir növ passiv mövqedən çıxış edir, müxtəlif variantlar təklif etməklə kifayətlənir, ünvanlanan isə ona təklif olunan variantlardan birini seçmək məcburiyyəti ilə üzləşdiyinə görə fəallıq nümayiş etdirir. Bu halda ünvanlayan da, ünvanlanan da eyni kontekst sistemində formalaşmış koddan istifadə edirlər.

Ədəbi-bədii informasiyanın ötürülməsində və qəbulunda vəziyyət köklü şəkildə dəyişir. Hər şeydən əvvəl informasiyada istifadə olunan material həm kəmiyyət, həm də xüsusilə keyfiyyət baxımdan adi informasiyadan fərqlənir: homogen materiala söykənən adi informasiya yekcinsdir, ədəbi-bədii informasiyanı təşkil edən dil materialı isə rəngarəngdir, həm də hərəkəti səciyyə daşıyıb aramsız şəkildə dəyişir və ötürülmə prosesində məhz bu rəngarəngliyin və hərəkətiliyin ötürülməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Ünvanlayanın özü də həm informasiyanın seçimində və formalaşmasında, həm də ünvanlayana münasibətdə fəal mövqedən çıxış edir. Belə ki, ünvanlayan mahiyyət etibarilə ünvanlananın dəqiq ünvanını müəyyən etmək iqtidarında deyil, lakin onun ideal ünvanlanan arzusu virtual fəallığından xəbər verir. Yazıçı əsərində öz dünyaduyumunu və dünyagörüş mövqeyini ifadə etməklə yanaşı bir çox cəhətdən potensial ideal oxucudan asılıdır: virtual oxucu onun yaratdığı mətnin məzmununa, ideya istiqamətinə, deyim tərzinə dərin təsir göstərir: ünvanlayan subyektiv dünyaduyuma, dünyagörüş mövqeyinə malik şəxsiyyət kimi nəql etdiyi informasiyaya öz münasibətini ifadə edir və bununla da aşılamaq istədiyi dəyərlərin və prinsiplərin ünvanlananın tərəfindən əxz olunmasına can atır. Qəbul instansiyasında ədəbi-bədii materialın oxucu-oxucu həm sinxron, həm də diaxron planda şaxələnməsi birtərəfdən müəllifin öz əsərində nəzərdə tutduqlarının müəyyən hissəsini görmək iqtidarında olmadığına və yaxud görmək "istəmədiyi" nə görə bütünlüklə özünü küləşdirməyə nail ola bilmir və bu təbii ki, son nəticə etibarilə mətnin "yoxsullaşması"na gətirib çıxarır. Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, ünvanlanan ünvanlayan tərəfindən nəql olunmuş informasiyada öz əksini tapmış semantik invariantı (ideyanı, məzmunu, fabulanı və sairəni) demək olar ki, olduğu kimi saxlayır. Lakin bununla yanaşı ünvanlanan nəql olunan informasiyanı özünü küləşdirmək prosesində labüd şəkildə mətnə öz dünyagörüşünü, heyat mövqeyini, dövrünün problemlərini əlavə etməklə onu

zənginləşdirir. Beləliklə, ünvanlayan ədəbi-bədii informasiyanın məzmunu və ideyasından çıxış edərək onun nəqlolunma kodunu formalaşdırır. Ünvanlanan da, öz növbəsində, informasiyanı qəbul etmə və özününküləşdirmə prosesində çoxsaylı obyektiv və subyektiv faktorlardan asılı olaraq özünün fərdi kodunu yaradır.

Ədəbi-bədii nümunə dil materialının istifadəsi baxımından nə qədər rəngarəng olsa da, xüsusilə nəsr əsərlərində müxtəlif üsullardan istifadə edərək sözlərin semantikasını məhdudlaşdırmağa, onların konnotativ imkanlarına meydan açmamağa çalışır. Lakin əsər oxucunun ixtiyarına verilən kimi - üstündə oxu imkanı yaranan kimi qapıdan qovulan konnotasiya pəncərədən geriye qaydır, yəni müəllif onun rəng-rəng, məna-məna açıqlanmaq hüququnu əlindən ala bilmir. Bu iki səbəbə görə baş verir: birincisi, ünvanlayan özü bilərəkdən konnotativ münasibətlərin reallaşması üçün meydan açır. Yuxarıda Füzulinin bəlli beytindən gətirdiyimiz misalda müəllif denotatlar "pənbə" (bitki) sözünü təmizlik, "cünun" (ruhi xəstə) sadıqlıq simvollarına çevirməklə onların konnotativ mənalarını ortaya qoyur. İkincisi, sonrakı "oxu" prosesində ünvanlayanın nəzərdə tutmadığı, lakin müxtəlif səbəblərə görə yeni-yeni mənalar meydana gəlirlər. Yəni də Füzulinin bir sıra əsərlərində ciddi mətləbdə deyilmiş bir sıra məqamlar parodiya obyektinə çevrilir.

Ünvanlananın (tənqiçinin, oxucunun) bədii əsərin rəngarəngliyini heç olmasa potensial şəkildə ehtiva etməyən koda münəcər etməsi, onu birölçüləşdirməsi, yəni ona bu və ya digər semantik damğanı vurması, ən azı əsərin dünyaya açılmaq, ona başqa rakursdan nəzər salmaq, başqa kontekstdə ifadə olunmaq, başqa məna variantlarını üzə çıxara bilmək imkanlarını məhdudlaşdırmaq, onu qapalı sistemə çevirmək cəhdidir.

F. dö Sossür şahmat oyunu ilə bağlı göstərirdi ki, hər bir gedişlə fiqurlar arasında qarşılıqlı əlaqələr sistemi dəyişir. Bu baxımdan şahmat oyununun qanunauyğunluqları başqa kommunikasiya sistemlərində də özlərini büruzə verməklə yanaşı həm də onların spesifik cəhətlərinin üzə çıxarılmasına yardım edirlər. Belə ki, şahmatda mövcud sistemə hər bir müdaxilə bütün digər fiqurların mənasını dəyişdirirdi kimi, məsələn, müəllif-oxucu kommunikasiyasında hər bir oxucunun mətnə müdaxiləsi həm müəllifin təklif etdiyi mətni, həm də oxucunu dəyişir. Bu iki şəkildə həyata keçirilir: birincisi, oxucu-tənqidçi/ədəbiyyatşünas mətnin yeni semantik qatlarını açıqlamaqla yaxud mətni dövrün kontekstində şərh etməklə onu dəyişdirir-zənginləşdirir. İlk baxışdan fikirlərini bəyan etmək imkanına malik "açıq" tənqidçidən fərqli olaraq "qapalı" sıradan oxucu ünvanlanan mətnə təsir edə bilməz. Lakin, bir tərəfdən, oxucu mətnlə bağlı düşüncələrini yaxın çevrəsi ilə bölüşə bilər, digər tərəfdən, mətn oxucunun özünün dünyaduyumunu və dünyagörüşünü dəyişir, deməli, bilavasitə mətnin sosial kontekstlə zənginləşməsinə səbəb olur. İkincisi, şahmat oyununda tərəf-müqabillər barışmaz rəqiblər qismində bir-birini məğlub etməyə, "məhv etməyə" hazırdırlar. Halbuki müəllif-oxucu aralarındakı münasibətlərbütün ziddiyyətlərə və anlaşılmazlıqlara baxmayaraq əməkdaşlıq, "qarşılıqlı anlaşma" prinsiplərinə əsaslanır. Bu baxımdan ədəbi-bədii mətni şahmat taxtasına bənzətmək olar. Bu "taxta"da oyunçu müəllif həm sinxronik, həm də diaxronik planda virtual şəkildə saysız-hesabsız oyunçu oxucularla " oynayır". Bu prosesdə gedişlər müəllifin özü üçün, hər bir oxucunun da özündən ötrü yaratdıqları kodlar əsasında həyata keçirilir.

SON

Cəlil NAĞIYEV

AZƏRBAYCAN ROMANININ ƏSAS İNKİŞAF TƏMAYÜLLƏRİ

I MƏQALƏ

KLASSİK ROMAN

Romanın tarixinə dair (giriş əvəzi). Dünya ədəbiyyatı yarandığı dövrdən (Qədim Şərq) bu günə qədər enişli-yoxuşlu, daşlı-kəsəkli bir inkişaf yolu keçmiş, keçdiyi bu yolda bəzən müəyyən inqilabi sıçrayışlar, bəzən də itgilər olmuşdur. Dünya ədəbiyyatının inkişafı tarixində, bəlkə də qazandığı ən böyük uğurlardan biri də məhz roman janrının yaranması, kəşfi ilə əlaqədar olmuşdur. Bəli, romanın yaranması, bu ədəbi janrın, bu epik nəsr növünün «kəşf edilməsi» ədəbiyyat tarixi üçün sözün əsl mənasında inqilab sayıla bilər. İlk növbədə bu ona görə kəşf sayılmalıdır ki, ibtidai icma quruluşundan başlayaraq, yazılı ədəbiyyat ilkin olaraq epos (dastan), lirika, bir qədər sonra - quldarlıq dövründə isə dram şəklində yaranmış və əsasən poetik formada mövcud olmuşdur. Poetik forma ilkin bədii ədəbiyyatın ənənəvi yaradıcılıq şəklidir. Yalnız sonralar yavaş-yavaş nəsrin müxtəlif növləri yaranmağa başlamış və bu yaradıcılıq forması əvvəlcə fəlsəfə, tarix, coğrafiya kimi elm sahələrində (elmi nəsr - analitik üslub), sonra isə bədii yaradıcılıq şəklində (bədii nəsr - narrativ üslub) özünü göstərmişdir. Qədim dövrdə bədii nəsr ilk növbədə əvvəlcə təmsil (Ezop), sonra isə roman (Lonq, Kallisten, Apuley) formalarında meydana gəlmişdir. Beləliklə, görüldüyü kimi, roman janrı bədii ədəbiyyatın başlıca aparıcı istiqamətləri olan epik, lirik və dramatik növlərinə nisbətən daha gənc, nisbətən yeni bir ədəbi yaradıcılıq forması kimi meydana gəlmişdir.

Roman janrı yarandığı gündən etibarən ədəbiyyat tarixində özünəməxsus mövqeyə malik olmuş və bu bədii yaradıcılıq forması, vaxtilə Aristotelin «Poetika»sında müəyyən edilən bədii yaradıcılığın üç növündən (epos, lirika, drama) birinin (epik növün) tərkibinə daxil olmuşdur. Roman janrının bütün inkişaf mərhələlərində bu bədii yaradıcılıq forması ilə əlaqədar çoxsaylı nəzəri konsepsiyalar və metodoloji yanaşmalar meydana gəlmişdir. Professor T.Hüseynoğlunun da qeyd etdiyi kimi: «İndi dünya ədəbi prosesi özünün elə bir inkişaf mərhələsindədir ki, çağdaş romanın yaradılışı haqqında nəzəriyyələr, fikirlər, konsepsiyalar, meyillər, münasibətlər durmadan artır» (*Tofiq Hüseynoğlu. Zamandan məkana və ya əksinə...*, bax: *Müasir ədəbiyyat məsələləri. Roman janrının tarixi və poetikası, III, Bakı: "Elm və təhsil", 2014, səh. 16*). Bir qrup tədqiqatçı bu janrı bəzən şərti olaraq bədii ədəbiyyatın dördüncü növü (V.D.Dneprov) kimi də qiymətləndirir. Bəzi tədqiqatçılar isə vaxtilə görkəmli roman ustası L.N.Tolstoyun bu barədə söylədiyi fikirdən çıxış edərək «romanı sərbəst forma kimi qəbul edir»

(T.L.Motilyeva). Professor T.Salamoğlu bu konsepsiyalardan çıxış edərək roman janrının polifonikliyinə işarə edərək yazır: «Roman «dünya modeli»dir. Roman sərbəst formadır. Roman dördüncü ədəbi növdür. Roman bədii sistemdir. Bütün bunlar çağdaş ədəbiyyatşünaslıqda romanı fərqli idrak hadisəsi kimi dərk etmənin müxtəlif formullarıdır» (*Təyyar Salamoğlu (Cavadov). Ən yeni Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri, Bakı: "Səda" nəşriyyatı, 2012, səh.3*).

Roman janrı, deyildiyi kimi, «sərbəst janr» olsa da, bütün digər ədəbi janrlar və növlər kimi özünün sabit ədəbi prinsipləri, estetik qanun-qaydaları olan bir bədii yaradıcılıq növüdür. Bu bərdə bəhs edən Salidə Şərifova yazır: «Romanın fabulası və süjeti ilə bağlı hadisələrlə zəngin olan sabit əsas mövcuddur ki, bu da romanın janr formasının sabitləşməsinə gətirib çıxardır» (*Salida Şarifoğlu. Жанрковая смешение в романе: коммуникативно-социоконгнитивный подход, М., 2011, стр. 83*).

Bu janra məxsus olan bir sıra «sərbəst» xüsusiyyət onun nizamsız, qaydasız bir yaradıcılıq növü olmasını iddia etməyə heç də əsas vermir. Doğrudur, o da bir həqiqətdir ki, roman janrı bütün digər ədəbi janrlarla müqayisədə daha mütəhərrik, daha universal və daha polifonik səciyyəli bir bədii yaradıcılıq növüdür. Roman janrının nəzəri əsaslarının müəyyən edilməsini şərtləndirən səbəblərdən biri də, onun məhz «sərbəst janr», «dünya modeli» olması ilə əlaqədardır. Ona görə ki, o, həqiqətən də, həm forma və məzmun, diskurs və semantika parametrlərinə görə «sərbəst»dir, həm də əhatə etdiyi problemlərə, mövzu dairəsinin rəngarəngliyinə görə də dünyanın özü kimi («dünya modeli») sonsuz və intəhasızdır. Məhz elə bu xüsusiyyətlərinə görə də roman janrı polifonik səciyyəlidir, universal sənət növüdür. Roman həm də «qarışıq janr»dır (epistoliar-roman, novella-roman, epopeya, mənzum roman, kiçik roman, roman-mif, fəlsəfi roman, fantastika, detektiv, macəra və s. və i.). Romanın forma-quruluş (struktur) və ideya-məzmun xüsusiyyətləri ilə əlaqədar artıq sabitləşmiş «qarışıq janr» konsepsiyası da formalaşmışdır. S.Şərifova bu problemin araşdırılmasına ayrıca bir monoqrafiya da həsr etmişdir (*Salida Şarifoğlu. Жанрковое смешение в романе: коммуникативно-социоконгнитивный подход, М., 2011*). Bu məsələ ilə bağlı mövcud araşdırmalara istinad edən tədqiqatçı roman janrının eposla, folklorla, mifologiya ilə əlaqələrini göstərməklə yanaşı (yeri gəlmişkən qeyd etmək lazımdır ki, bu xüsusiyyətlər demək olar ki, bütün epik (bəzən hətta qeyri-epik) səciyyəli, süjetli ədəbi janrlara xas olan xüsusiyyətdir), roman-epopeya, roman-povest əlaqələrindən də bəhs etmişdir. Bütün bunları nəzərə alaraq S.Şərifova yazır: «Roman kifayət qədər qısa bir dövr ərzində (roman janrı tarixinin ölçüləri baxımından) «böyük ədəbiyyatdan» kənarda qalmış, öz əhəmiyyətinə görə janrdan dördüncü ədəbi növ (?) olmaq iddiası ilə aparıcı ədəbi janra çevrilmişdi (kursiv mənimdir - C.N.). Buna baxmayaraq, romanın janr xarakteristikası bu günə qədər tam aydınlığı ilə müəyyən edilməyib. Təsədüfi deyil ki, biz ədəbiyyatda povest adlandırılan irihəcmli nəsr əsərləri ilə, bəzən də həcmcə elə də böyük olmayan və «kiçik roman» kimi tanınan nəsr nümunələri ilə qarşılaşırıq. Bu roman janrının digər janrlardan fərqləndirən səciyyəsinə müəyyən etmə problemini kəskinləşdirir» (*Yenə orada, str. 54*). Bu gətirdiyimiz sitatda problem düzgün qoyulsa da anlaşılmaqlıq da var: «dördüncü ədəbi növ» ifadəsi yerinə düşməyib, kursivlə verdiyimiz «janrdan» «ədəbi janra çevrilmə» nə deməkdir?

Roman janrı bədii ədəbiyyatın digər janrlarından fərqli olaraq daha mürəkkəb və keşməkeşli bir inkişaf yolu keçmiş, müxtəlif zaman kəsiklərində həyatın və mühitin ağır sınaqları ilə qarşılaşmış, şəkildən şəkklə düşmüş, daim qızgın mübahisələrin obyektinə çevrilmişdir. Bütün bu qızgın mübahisələrə, ziddiyyətli və çox vaxt anlaşılmayan münasibətlərə baxmayaraq, roman janrı, elmi-texniki tərəqqinin bu günkü səviyyəsində belə yenə də ən populyar, ən geniş yayılmış bir ədəbi janr olaraq qalmaqdadır. Təbii ki, hələ bu gün də, roman janrı ilə əlaqədar olaraq qızgın müzakirələr, mübahisələr davam etməkdədir. Məşhur bir ifadə var, «həqiqət mübahisələr zamanı üzə çıxır». Məhz elə buna görə də romanla əlaqədar

mübahisələrin olması və daim davam etməsi, əslində bu janrın daha da inkişaf etməsi, təkmilləşməsi və cilalanması yolunda mühüm rol oynayır.

Romanın yaranma tarixi, inkişaf mərhələləri ilə bağlı bədii ədəbiyyatın bu janrının tədqiqatçılarının fərqli mövqeləri mövcuddur. Roman tədqiqatçılarının bir qismi bu janrın lap yaxın keçmişdə, yəni Avropa Maarifçiliyi dövründə (XVIII əsr) yarandığını iddia edir. Bəzi tədqiqatçılar isə «əsl» romanın XIX əsrdə yarandığını deyir. Bunlarla yanaşı, romanın hələ lap qədim dövrdə (antik dövr) mövcud olduğunu göstərənler də var. Bundan başqa, roman janrının Orta əsrlər Şərq ədəbiyyatında (məsələn, Nizami Gəncəvi yaradıcılığında) olduğunu da iddia edən mütəxəssislər mövcuddur. Əlbəttə, bütün bu konsepsiyaları irəli sürən tədqiqatçılar müəyyən elmi-nəzəri və ədəbi-estetik prinsiplərə əsaslanır. Bununla belə, romanın genezisi ilə əlaqədar fikir söyləyən bütün tədqiqatçılar bir məsələdə yekdil-həmrəydir: roman yeni, daha gənc janrdır. Bütün bu sadalanan problemlər hazırkı tədqiqatın əsas araşdırma obyektinə olmadığına görə onların hər birinin üzərində ayrı-ayrılıqda dayanılmayacaq. Amma, bununla belə, bu araşdırmada son onilliklərin tədqiqatları nəticəsində əldə edilən elmi ümumiləşdirmələrdən çıxış edərək roman janrının forma-məzmun, quruluş (stuktur)-semantik, ideya-üslub xüsusiyyətlərinə və eləcə də tarixi-inkişaf mərhələlərinə görə təsnifatını aparmağa cəhd göstəriləcək.

Beləliklə, son gələnən qənaət belədir ki, klassik roman janrı bəsit (ilkin) formada antik dövrdə Avropada yaranmış, sonrakı inkişaf mərhələlərində daha da cilalanaraq formalaşmış, püxtələşmişdir. Bu baxımdan roman janrının inkişaf mərhələlərini antik roman, Orta əsrlər romanı (cəngavərlik romanı, alleqorik roman, anonim roman, müəllifli roman və s.), İntibah romanı, XVII əsrdə klassisizm və barokko romanı, XVIII əsrdə Maarifçilik romanı (bu tərkibə sentimental və qotik romanı da daxil etmək olar) və ən nəhayət XIX-XX əsrlərdə yaranmış romantik və realist roman, yeni naturalist roman və nəhayət son modernist və postmodernist roman bölgülərinə ayırmaq olar. Romanın inkişaf təmayülləri və mərhələləri barədə bəhs edən görkəmli rus alimi M.Baxtin «Epos və roman (Roman tədqiqinin metodologiyası haqqında)» adlı əsərində yazır: «O dövrlərdə ki, roman janrı aparıcı janr olub, onda xüsusilə maraqlı hadisələrin baş verməsi müşahidə olunmuşdur. Onda bütün ədəbiyyat demək olar ki, bərpa prosesi və «janr kritisizminə» mübtəla olmuşdu. Bu, ellinizmin bəzi mərhələlərində, Orta əsrlər və İntibah dövründə, xüsusilə də daha parlaq və güclü şəkildə XVIII əsrin ikinci yarısında özünü daha parlaq şəkildə göstərmişdir» (*Бахтин М. Эпос и роман (О методологии исследования романа)*, см.: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Literat/bahtin/epos_roman.php, стр. 2).

Roman ətrafında mübahisələr. Tarixin elə bir dövrü olmuşdur ki (məsələn XIX əsrin sonları-XX əsrin ortaları), roman «dəbdən» düşməyə başlamış və geniş oxucu kütləsinin irihəcmli əsərlər oxumağa «vaxtı və həvəsi olmadığı» üçün daha «kiçik», mobil roman modelinin tapılması ehtiyacı yaranmışdı. Hətta bu günün özündə də Qərbdə dünya ədəbiyyatının bir çox məşhur irihəcmli romanların qısaldılmış, xülasələşdirilmiş variantını (SMS roman, mobil roman və s.) çap edirlər. Beləliklə, «çoxsaylı roman tipinin inkişafı» (*Салида Шарифова. Жанровое смешение в романе: коммуникативно-социоконгнитивный подход, стр. 76*) nəticəsində elə təsəvvür yarana bilər ki, guya dünya ədəbiyyatı tarixində roman janrı sanki «öz əhəmiyyətini itirməyə», «ölməyə», «məhv olmağa» başlayır. Görkəmli rus şairi Osip Mandelştam 1922-ci ildə çap etdirdiyi məşhur «Romanın sonu» məqaləsində yazır: «Fəaliyyət göstərmək, qalib gəlmək, məhv olmaq, sevmək üçün insana məxsus olan zaman hissi - həmin o zaman hissi ki, Avropa romanının məğzini təşkil edir, bu, bir daha təkrar edirəm: romanın kompozisiyasının ölçü vahidi - insan bioqrafiyasıdır» (*О.Мандельштам. Конец романа. См.: Собрание сочинений в трех томах, том второй. Проза, Мюнхен: Международное Литературное Содружество, 1971, стр. 269*). Sonra bu fikrini davam etdirən şair yazır: «Bioqrafiyasız insan romanın mövzu əsasını təşkil edə bilməz, digər tərəfdən də,

ayrı-ayrı insan taleyini, fabulasını və onu müşayiət edən heç bir şeyi ağıla belə gətirmək olmaz. Bundan başqa, ruh düşkünlüyünü ifadə edən roman psixoloji əsaslanmaya maraqla - ustalıqla sığınacaq tapdığı yerdə, artıq özünün məhvini öncədən hiss etməyə başlayır - saatbasaat psixoloji əsaslanmanın daha qəddar şəkil aldığı, yaxınlaşmaqda olduğu psixoloji əsaslanmanın qarşısında kökündən sarsılır və nüfuzdan düşür» (*Yenə orada*).

Sonra o, yazır: «Müasir poman həm fabuladan, başqa sözlə desək, ona məxsus olan şəxsiyyət, zamanı daxilində hərəkət edən faktordan, həm də psixologiyadan məhrum olub, ona görə ki, o, heç bir hərəkəti əsaslandırmır» (*Yenə orada*). «Nasirlərin əksəriyyəti romandan tamamilə imtina ediblər, onlar qəzetçilikdən və günün aktuallığına uymaq qınağından çəkinmədən qeyri-şüuri olaraq xronikalar yazırlar (Pilnyak, serapinovçular və s.)» (*O.Мандельштам. Конец романа. http://rvb.ru/mandelstam/dvuhtomnik/01text/vol_2/01prose/0644.htm, cmp.4*). Qərbi Avropa ədəbiyyatşünası L.Fidler isə romanın «ölməsindən» bəhs edərək yazır: «Ənənəvi roman... ölüdür, yox o, ölüm yatağında uzanmayıb, o, sadəcə olaraq ölüdür» (*Leslie Fiedler. Das Zeitalter der neuen Literatur. Die Wiedergeburt der Kritik// Christ und Welt? - 1968? 13.09, - P. 10*). ABŞ-ın görkəmli ədəbiyyat tənqidçisi Con Oldric müasir Amerika ədəbiyyatında baş verən bu proseslə əlaqədar yazır: «1890-cı ildən başlayaraq və təxminən 1940-cı ilə qədər olan ədəbiyyat tarixini bizdə roman ədəbi formasının yoxolma dövrü adlandırmaq olar... Bununla belə, bu dövrün ədəbiyyatının sadəcə oxunuşu zamanı görmək olar ki, bəlkə də ən böyük və hətta ən görkəmli əsərlər elə bu zaman yaranmış, bəlkə də yazıçılar məhz bu zaman daha fədakarlıqla roman janrının imkanlarının genişlənməsini aşkar etməyə çalışmışlar.

Bu faktı onunla izah etmək olar: o zaman ki, roman ölməyə məhkum edilmişdi, o, bir sıra görkəmli yazıçının yaradıcılığında yeni şəkil aldı, o, adi təkhiyə formasından daha üstün şəkllə düşdü, elə bir şəkllə ki, o, yalnız yazıçı ilə onun tərəfdarlarının auditoriyası arasında birbaşa əlaqə yaratmaqdan əlavə həm də yazıçının öz prinsiplərini oxuculara təlqin etmək imkanı yaratdı» (*Джон Олдридж. После потерянного поколения, М.: "Прогресс", 1981, стр. 39*). T.Hüseynoğlu haqlı olaraq bu konsepsiyaya qarşı çıxaraq yazır: «XIX əsr fransız və rus romanlarını xatırlamaq lazım gəlir. O romanları ki, indi də dünyanın ən yaxşı roman nümunələrini təşkil edir. Məhz bu romanlar dünya polifonik romanlarının sırasında bizim günlərdə də örnək ola biləcək bir gücə malikdir, öz dəyər və əhəmiyyətini nəinki saxlamaqdadır, hətta gündən-günə artırmaqdadır. Yəni keçən XX əsrin ortalarında olduğu kimi, roman artıq Hamletin «Olum, ya ölüm?» sualı qarşısında qalmayıb. Roman üçün «Olum, ya ölüm?» sualı artıq bir növ qarışıb, keçmişdə qalıb. Roman janrının yaxşı və yeni nümunələrinin sayı gündən-günə artmandadır» (*Tofiq Hüseynoğlu. Zamandan məkana və ya əksinə..., səh. 15*). Romanın inkişafına olan belə bir münasibət çox da uzun çəkmədi, roman janrı simurğ (feniks) quşu kimi, öz külündən alışaraq yenidən alışıb yandı, yenidən dirildi, yaşadı.

Roman nədir? (tarxi-metodoloji araşdırma). Roman janrı yaranandan bu günə kimi çox böyük bir inkişaf yolu keçmiş, müxtəlif dövrlərdə və müxtəlif ictimai-siyasi və sosial-tarixi şəraitlərdə fərqli formalarda təzahür etmişdir. Roman janrı öz forma və məzmun xüsusiyyətlərinə görə çox mürəkkəb bir struktura malikdir. Romanın srukturu, ədəbi sistemi haqqında olan mövcud elmi ədəbiyyatda bu janrın konkret forma və məzmun paradıqmaları hələ də tam olaraq müəyyən edilməmişdir. Məhz elə buna görə də roman janrı ilə əlaqədar təqdim olunun konsepsiyalarda müəyyən anlaşılmazlıqlar özünü göstərməkdədir.

Bəzən həm Şərq, həm də Qərb Orta əsrlər ədəbiyyatlarında olan bir çox epik dastanları, poemaları da poman janrına aid edirlər. Azərbaycan romanının tanınmış tədqiqatçısı professor Himalay Ənvəroğlu görkəmli rus tədqiqatçılarının bu sahədə olan fikirlərinə istinad edərək, Orta əsrlər Yaxın Şərq (ərəb, fars və türk)

poemalarının roman janrı olması tezisi ilə razılaşıb (Bax: *Himalay Ənvəroğlu. Azərbaycan romanının inkişaf problemləri*, Bakı: "Nurlan", 2008, səh.: 36-51).

Roman janrının adının generaziasiyası ilkin olaraq Orta əsrlərdə Qərb dünyasında yaranmışdır. Məlum olduğu kimi, Orta əsrlərdə Qərbi Avropa ədəbiyyatında (həm şifahi, həm də yazılı) bir sıra süjetli kiçik həcmli həm poetik, həm də nəsrə əsərlər yaranmışdır. Orta əsrlər Avropa ədəbiyyatının bu tipli süjetli əsərləri sırasına novellinoları, foblioları, şvankları, fasetləri və s. daxil etmək olar. Həmin dövrdə, demək olar ki, bütün süjetli əsərlər poetik formalı novellino janrının adından götürülən novella adı ilə adlandırılmışdı. Novellinolarla yanaşı, bu tipli süjetli əsərlərin sırasına poetik formalı ballada və romanserolar da daxil idi və müəyyən müddətdən sonra Avropa ədəbiyyatında qismən daha böyük həcmli, çoxşaxəli, mürəkkəb süjetli əsərlərin adları roman, qismən kiçik məhdud süjetli əsərlərin adları isə novella kimi sabitləşmişdir.

Bu prinsipə əsaslanaraq, bəzi tədqiqatçılar hətta F.Ə.Gürğaninin «Vis və Ramin»ini, Ə.Firdovsinin «Şahnamə»sini, N. Gəncəvinin «Xəmsə»sini, X.Şirvaninin «Mədain xərabələri» və «Töhfətül İraqeyn» poemalarını, C.Ruminin «Məsneviyə-mənevi»sini, M.Füzulinin epik əsərlərini, Ş.Rustavelinin «Pələng dərisi geyinmiş pəhləvan»ını, «Tristan və İzolda»nı, «Okassen və Nikolet»i, «Fluar və Blanşeflor»u və s. bu qəbildən olan bir çox əsəri də roman janrının nümunəsi hesab edənlər var. Orta əsrlərin həm Şərq, həm də Qərb ədəbiyyatlarında olan bu tipli epik əsərlərin (poema, dastan və s.) roman adlandırılmasını görkəmli roman ustası T.Mann belə əsaslandırır: «Şübhə yoxdur ki, müdriklik və al-əlvanlıqla dolu olan fars (kursiv müəllifindir - C.N.) romanı epik formanın tənəzzülünün bir nəticəsi kimi yalnız Nizami və Firdovsi kimi klassiklərin epik əsərindən sonra meydana gəldi; amma bunlarla yanaşı, «Dekameron»dan və Bandellonun novellalarından əvvəl meydana gələn iki yüz əlli erotik silsilə hekayələrdən ibarət olan «Tutuquşunun nağılları» yaranmışdır» (*Томас Манн. Искусство романа, Собрание сочинений в десяти томах, том десятый. Статьи, М.: Государственное издательство "Художественная литература", 1961, стр. 275*).

Fabula və süjet faktoruna aludə olaraq bütün epik səciyyəli əsərləri əlbəttə ki, roman adlandırmaq düzgün deyil. Hətta bəzi tədqiqatçılar bir qədər də irəli gedərək, antik dövrün məşhur alimləri Herodotun, Fukididin, T.Livinin, Plutarxın tarix əsərlərini, hətta Strabonun «Coğrafiya»sını, ayrı-ayrı səyahətnamələri belə roman adlandırırlar. Əlbəttə, bütün bu tədqiqatçıların fikirlərinə hörmətlə yanaşaraq, bildirmək istəyirik ki, bütün süjetli və ya süjetsiz bədii əsərlərin hamısını roman adlandırmaq düzgün deyil. Xüsusilə də antik dövrün tarix (elmi) əsərlərini. Məlum faktıdır ki, qədim dövrdə elmin müxtəlif sahələri ilə məşğul olan mütəfəkkirlər öz elmi əsərlərinin oxunaqlı, daha anlaşıqlı olması, populyarlaşması naminə poetik ədəbi üslubdan və digər bədii təsvir vasitələrindən istifadə edirdilər. Bu ənənə və tendensiya həm Şərq, həm də Qərb elminə xas olan xüsusiyyət idi. Roman janrı ilə əlaqədar hökm sürən terminoloji qarışıqlığa və bəzi anlaşılmazlıqlara aydınlıq gətirmək üçün romanın əsl məğzinin dərk edilməsi vacibdir.

Məşhur fransız alimi Rolan Bart 1965-ci ildə çap etdirdiyi «Dram, poema, roman» məqaləsində A.Dantenin tərcüməçisi (1841) Ş. Deleklyuza istinad edir və göstərir ki, Dantenin «Yeni həyat» əsəri «qəribə əsərdir, ona görə ki, onda eyni zamanda üç müxtəlif forma (xatirələr, roman və poema) istifadə olunub» (*Ролан Барт. "Драма, поэма, роман", См. в кн.: Называть вещи своими именами. Программные вступления мастеров западно-европейской литературы XX века, М.: Издательство "Прогресс", 1986, стр. 134-135*). Bu mövqedən çıxış edən R.Bart sonra yazır: «Bununla belə, Dramda şəxsiyyəti bizim qarşımıza çıxara biləcək hətta elə bir Beatrice də yoxdur: burada həm bizim şüurumuz, həm də bizim hissələrimiz tam olaraq öz-özlüyündə roman müəmmasına cəlb edilmiş olur - ona görə ki, Dram roman janrının sitatlar toplusundan başqa bir şey deyil» (*Yenə orada*). Deleklyuzun bu mövqeyi ilə razılaşımayan R.Bart fikrinə davam edərək

yazır: «... əslində, roman elə bir geniş təhkiyə formasının tarixi növlərindən biridir ki, buraya onunla birgə əsatir, nağıl və epopeya da daxildir...» (*Yenə orada*).

Yeri gəlmişkən, görkəmli Azərbaycan dramaturqu və mütəfəkkir yazıçısı M.F.Axundzadə hələ XIX əsrin ortalarında dramla romanın özünəməxsus bağlılığından bəhs etmişdir. H.Ənvəroğlu bu barədə yazır: «Məlum olduğu kimi, vaxtilə M.F.Axundzadə romanı dramaturgiyanın bir növü hesab etmişdir» (*Himalay Ənvəroğlu. Göstərilən əsəri, səh. 127.*). Ədəbi növ, janr məsələlərini araşdırarkən M.F.Axundzadə yazırdı: «...bu gün millət üçün faydalı və oxucuların zövqü üçün rəğbətli olan əsər drama və romandır. Roman da drama fənninin bir qismidir ki, izahı uzun şərhe möhtacdır» (*M.F. Axundov. Seçilmiş əsərləri, 3 cildə, 3-cü cild, Bakı: Azərnaşr, 1989, səh. 115*).

Təsadüfi deyil ki, XX əsrin bir sıra görkəmli mütəfəkkir yazıçısı özlərinin ədəbiyyat haqqında araşdırmalarında tez-tez «ədəbiyyat nədir», «roman nədir» suallarını vermiş bu suallara qanədici cavab axtarmağa çalışmışdır. Nobel mükafatı laureatı, məşhur fransız filosofu və yazıçısı J.-P.Sartr əvvəlcə «Ədəbiyyat nədir» (*Жан-Поль Сартр. Что такое литература, С.-Пб.: Издательства "АЛЕТЕЙЯ", 2000; Идиот в семье. Густав Флобер от 1821 до 1857, С.-Пб.: Издательства "АЛЕТЕЙЯ", 1998*), sonra isə irihəcmli «Ailədə səfeh. Qustav Flober 1821-dən 1857-yə qədər», alman yazıçısı, Tomas Mann isə «Roman sənəti» (*Томас Манн. Искусство романа, Собрание сочинений в десяти томах, том десятый, стр. 272-287*) əsərlərini yazmışlar. Bundan başqa, bu əsrin görkəmli roman ustaları V.Vulf, («Müasir ədəbi nəsr»), C.Qolsuorsi («Romançının inancısı»), R.Bart («Dram, poema, roman») və bir çox digər adlı-sanlı yazıçılar da bu suallara cavab axtarıblar (*Называть вещи своими именами. Программные выступления мастеров западно-европейской литературы XX века, Издательство "Прогресс", 1986*).

«Roman sənəti» məqaləsində Tomas Mann roman janrının bir sıra aktual aspektlərinə nəzər salmış, mütəfəkkir bir yazıçı müdrikliyi ilə bu sahədə qiymətli fikirlər söyləmişdir. Qədim dövrün romanlardan bəhs edən yazıçı Qədim Misir ədəbiyyatının nümunəsi olan «Sinuxetin macərası», «İki qardaş haqqında povest» əsərlərini bu janrın nümunələri adlandırmaqda yanaşı, Qədim Roma yazıçısı Apuleyin «Qızıl eşşək» («Metamorfoza») romanı haqqında yazır: «Tərkibinə Amur və Psixeya haqqında məftunedici novellanın da daxil olduğu Apuleyin «Qızıl eşşəyi» dünya ədəbiyyatında ən parlaq romanlar sırasına daxildir» (*Томас Манн. Искусство романа, стр. 274-275*).

Roman haqqında düşüncələrini davam etdirən bu yazıçı fars və Azərbaycan ədəbiyyatının nümayəndəsi olan Firdovsi və Nizami haqqında da maraqlı fikirlər söyləmişdir. T.Mann yazır: «Bəs görək roman nədir, bu anlayışı necə müəyyən edək? İngilis dilində hamı tərəfindən qəbul edilmiş «novel», «fiction», bəzən «romanse» kimi səslənən, alman dilində - «Roman», fransız dilində - «roman», italyan dilində - «romanzo» kimi səslənən bu ad, bu istilah haradan yaranıb? İlkin olaraq o, roman xalqlarının birinin ana dilində yaradılmış təhkiyə əsəri anlayışını vermişdir. «İlahi komediya» bu mənaya daxil olur: latın dilində «lingua parlata» (*Lingua parlata - danışiq dili (ital.)*) yazılmış bu poema xalq üçün əlçatandır, elə məhz ona görə də o, Orta əsrlərə deyil, yeni dövrə daxil olur; müasir italyan dilinin mənbəyi olan bu dini epos sözün tam mənasında «romanzo», roman anlayışına uyğun gəlir» (*Томас Манн. Искусство романа, стр. 275*). **T.Mann «eposun dahisi»** (seçdirmə müəllifindir - C.N.) adlandırığı romanı ilə əlaqədar olaraq verdiyi - «roman nədir?» sualını konkret olaraq belə cavablandırır: «Bu - qüdrətli və möhtəşəm ruh, geniş əhatəli (hər şeyi əhatə edən), həyatın özü kimi zəngin, yeknəsək şəkildə uğuldayan dəniz kimi ucsuz-bucaqsız, eyni zamanda əzəmətli və dəqiq, ahəngdar və dərrakəlidir; o, tək-tək təsadüf edilən detallarla, ayrı-ayrı epizodlarla kifayətlənə bilməz, ona özünün çoxsaylı epizodları və təfərrüatları olan tamlıq faktoru lazımdır və sanki bütün bu epizodlar və bəlli təfsilatlar onun üçün

xüsusi əhəmiyyət kəsb edir və o, fədakarlıqla onların üzərində dayanır» (*Yenə orada, səh. 276*).

Roman sənəti öz məzmun və forma tərkibinə görə nə qədər mürəkkəb bir bədii yaradıcılıq hadisəsidirsə, bir o qədər də mütəhərrik və dinamik ədəbi janrdır. Belə ki, artıq deyildiyi kimi, hələ antik dövrdə yaranmağa başlayan roman janrı, bütün sonrakı inkişaf dövrlərində də getdikcə cilalanmış, formalaşmış və dəyişmişdir. Roman, bəlkə də yeganə bədii yaradıcılıq nümunəsidir ki, o, yarandığı bütün dövrlərin tələbləri ilə səsleşmiş, yeni-yeni formalara düşmüş, həmişə də modernist (yenilikçi) səciyyə daşmışdır. Bütün dövrlərin «öz postmodernizimi» olduğu kimi, həm də öz avanqarizmi (modernizmi) və modern romanı (U.Eko) (*Умберто Эко. Заметки на полях "Имени розы", С.Пб.: "СИМПОЗИУМ", 2005, стр. 75-76*) olmuşdur. Beləliklə, yeniliyə can atmaq, yeni ifadə formaları və təfəkkür tərzini nümayiş etdirmək cəhdləri roman janrına xas olan, onu digər ədəbi janrlardan fərqləndirən başlıca xüsusiyyətlərindən biridir.

Bu gün dünya ədəbiyyatında roman janrının çoxsaylı istiqaməti, növü, forması mövcuddur. Rus alimi L.N.Tselkova «Müasir roman» adlı tədqiqatında roman janrının təsnifatı ilə əlaqədar yazır: «Romanın janr tiplərini müəyyənləşdirmək həmişə mürəkkəb və hətta qarışıq iş olmuşdur. İndiyə qədər romanın janr tipologiyasını əsaslandıran əsas prinsip ortada yoxdur. Məzmun janr təsnifatının prinsipi ola bilər» (*Л.Н. Целкова. Современный роман, М.: "Знание", 1987, стр 4*). Sonra o, fikrinə davam edərək bu janrın məzmununa və janr formalarına görə növ və formalarını göstərir və belə bir nəticəyə gəlir: «...roman janrı ilə bağlı istənilən təsnifat, istənilən janr müəyyənliliyi bu və ya digər dərəcədə şərti olacaq» (*Yenə orada, səh. 5*). Mövcud roman təcrübəsindən çıxış edərək bu janrın təsnifatını və generaziasiyasını aşağıdakı kimi göstərmək olar:

I - dövrlərə görə

a) antik roman, b) Orta əsrlər romanı, c) İntibah romanı, d) XVII əsr romanı e) XVIII əsr romanı, f) XIX əsr romanı, g) XX əsr romanı;

II - ədəbi cərəyanlara görə

a) dini-sxolastik roman, b) İntibah dövrünün klassik romanı, c) klissizm və barokko (marinizm) romanı, e) maarifçi və sentimentalist roman, d) önromantizm (qotik) romanı, f) romantizm romanı, g) tənqidi realizmin klassik (ilkin) dövrü romanı, h) XIX əsrin sonları - XX əsrin əvvəlləri neoromantizm, modernizm romanı, i) tənqidi realizmin yeni mərhələsinin romanı, j) sosialist realizmi romanı, k) modernist (şüur axını, ekspressionist, sürrealist, ekzistensialist), roman, l) postmodernist və post-postmodernist (postkolonial, intellektual, professor və fentezi) roman, maqik realizm romanı;

III - İdeya-məzmun xüsusiyyətlərinə görə

a) əxlaqi-etik, b) macəra, c) cəngavər (kurtuaz), d) alleqorik, e) satirik-yumoristik, h) fəlsəfi, i) ictimai-siyasi, j) sosial, k) epistoluar, i) tarixi, m) psixoloji, n) detektiv, p) elmi-fantastik roman;

IV - həcminə görə

a) kiçik roman (roman-povest), b) böyük roman, c) silsilə roman, d) roman-epopeya, e) davam edən roman;

V - istiqamətlərinə görə

a) mifoloji roman, b) folklorik roman, c) ailə-məişət romanı, d) fəlsəfi roman, e) fəhlə həyatından roman, h) roman-bioqrafiya, i) kənd həyatı romanı, m) detal romanı, n) epistoluar roman, p) sənədli roman;

Romanların təsnifatını aparan zaman bir cəhətə də xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. Bu, artıq dünya ədəbiyyatında birmənalı şəkildə qəbul olunmuş romanın iki tipinin olmasıdır: keçmiş (klassik) və yeni, müasir (modernist) roman. Digər bir rus tədqiqatçısı N.S.Leytes «İnsan və dünya münasibətlərindəki gerçəkliyi və müəllif mövqeyi ilə varlığın münasibətlərinin ifadə üsullarını» (*Тәyyар Саламоғлу. Мүасир Азәрбајҗан романının поетикасы, Баки: "Elm", 2005, səh.109*) əks etdirən

romanı iki tipə ayırmağa təklif edir: birbaşa təsvir üsulu ilə yaranan romanlar və dolaylı təsvir üsulu ilə yaranan romanlar (*H.C.Лейтес. Происхождение романа, Пермь: Пермский государственный университет, 1985, стр. 70-72*).

Təbii ki, bütün bu bölgülər roman janrının növ çalarlarını tam əhatə edə bilməz, müəyyən qədər L.N.Tselkovanın da qeyd etdiyi kimi, «şərti səciyyə» daşıyır və hətta bir qədər mübahisə də doğura bilər. Burada ayrı-ayrılıqda verilmiş roman növləri bəzən bir-birinin içərisində ola bilər ki, onları bir-birindən ayırmaq çox vaxt qeyri-mükün olur (realizm-modernizm, romantizm-realizm, psixologizm-modernizm-realizm və s.) Bundan başqa, janr generalizasiyası ilə bağlı da bəzi mübahisəli məqamlar mövcuddur: məsələn, povest və roman bölgüsü tam dəqiq olmaya bilər. Rus tədqiqatçısı A.Zveryev «Amerika povestləri» toplusuna yazdığı «Dörd rakursda» adlı ön sözündə bu problemlə bağlı yazır: «İngilis leksikonunda «povest» anlayışı yoxdur, onu buna bənzər olan sözlər əvəz edir: «qısa roman», yaxud «tarix», yaxud «pirtça». Novella ilə epikanın haradasa arasındakı kəsişmədə meydana gələn nəsrin janrının müəyyən edilməsinin çətinliyi açıq-aşkardır» (*A.Зверев. В четырех ракурсах, см. в кн.: Американские повести: Сборник, М.: Радуга, 1990, стр.5*). A.Zveryev bu fikrini belə yekunlaşdırır: «Əlbəttə, povestin romandan ayırmasının çox çətin olması halları tez-tez olur» (*Yenə orada*).

Göstərilən bu roman növləri daha çox və əsasən Qərbi Avropa, Afrika (CAR) və Amerika (ABŞ və Latin Amerikası) ədəbiyyatlarında geniş yayılsa da, Şərq (Yaxın və Uzaq Şərq) ölkələrində də kifayət qədər özünü göstərməmişdir.

Həm Asiya, həm də Avropa (Şərq-Qərb) ədəbiyyatları sırasına daxil olan Azərbaycan ədəbiyyatında bədii nəsr, eləcə də klassik roman janrı Qərb ədəbiyyatları ilə müqayisədə xeyli gec yaranmağa başlamasına baxmayaraq, qısa bir zaman kəsiyində böyük bir inkişaf yolu keçmişdir. Doğrudur, yuxarıda göstərilən roman növlərinin hamısı Azərbaycan ədəbiyyatında müşahidə olunmur, amma formalaşmağa başladığı dövrdən etibarən və bütün sonrakı inkişaf mərhələlərində bu janrın bir sıra nümunəsi milli ədəbiyyatımızda yaranmışdır. Azərbaycan ədəbiyyatında müəyyən bir dövr ərzində (xüsusilə də sovet hakimiyyəti illərində) dünya ədəbiyyatının müəyyən istiqamətləri lazımi səviyyədə inkişaf etməmişdir. Sosializm realizmi «metodu» buxovu əksər sovet ədəbiyyatlarında olduğu kimi, Azərbaycan ədəbiyyatının da tam dolğunluğu ilə inkişaf etməsinə imkan verməmişdir (məsələn, modernist ədəbiyyat (roman) mürtəce istiqamət sayılmışdır. Əlbəttə, sovet dövrü milli ədəbiyyatımızın üstündən xətt çəkmək də düzgün olmazdı. Belə ki, bu dövrdə Azərbaycan ədəbiyyatının bir sıra korifeyi yazıçısı yetişmiş, sosialist realizmi hakim olduğu müddətdə dramaturgiya (C.Cabbarlı, H.Cavid, S.Rəhman), poeziya (M.Müşfiq, S.Vurğun, R.Rza, S.Rüstəm, M.Rahim) və nəsr (C.Məmmədquluzadə, Ə.Haqqverdiyev (sovet dövrü yaradıcılığı), Y.V.Çəmənzəminli, M.S.Ordubadi, S.Rəhimov, M.İbrahimov, M.Hüseyn, Mir Cəlal, Ə.Vəliyev, Ə.Ələkbərzadə (Əbülhəsən), İ.Əfəndiyev, İ.Hüseynov (Muğanna), İ. Şıxlı, B.Bayramov) sahələrində ustad sənətkarlarımız qiymətli əsərlər yazmışlar. Ədəbi tənqid, folklorşünaslıq və ədəbiyyatşünaslıq elmimiz də (S.Mümtaz, M.Rəfili, H.Araslı, M.A.Dadaşzadə, Ə.Sultanlı, C.Xəndan, M.C.Paşayev, Ə.Ağayev, M.H.Təhmasib, A.Zamanov, M.Cəfər, Ə.Mirəhmədov, P.Xəlilov, B.Nəbiyev, Y.Qarayev və s.) formalaşmış və kifayət qədər yaxşı inkişaf etmişdir. Bu dövrdə Azərbaycanda rəssamlıq (S.Bəhlulzadə, T.Salahov, M.Abdullayev, T.Nərimanbəyov), musiqi - bəstəkarlıq, ifaçılıq, (Ü.Hacıbəyov, M.Maqomayev, Q.Qarayev, F.Əmirov, Bülbül, R.Behbudov, A.Məlikov, T.Quliyev), teatr (Ü.Rəcəb, A.M.Şərifzadə, Ə.Ələkbərov), memarlıq (M.Hüseynov (Useynov), S.Dadaşov), heykəltaraşlıq (F.Əbdürrəhmanov, M.Rzayeva və s.) sahələri də kifayət qədər yüksək səviyyədə inkişaf etmişdir.

Azərbaycan roman ənənəsi də bədii yaradıcılığın və incəsənətin bütün sahələri kimi yeni yaradıcılıq formasıdır. Yuxarıda da deyildiyi kimi, bəzən Azərbaycan romanının yaranma tarixini XI-XII əsrləri aid edərək, onu Xaqani və Nizaminin yaradıcılığından başlayır, Füzulinin bəzi epik əsərlərini roman hesab edir, hətta

M.F.Axundzadənin «Kəmalüddövlə məktubları»nı roman (fəlsəfi roman) janrının nümunələri sayırlar. Əslində isə, roman janrının bütün parametrlərinə cavab verən, «əsl», «xalis» Azərbaycan romanı XIX əsrin sonları - XX əsrin əvvəllərində yaranmışdır və bu janrın ilk parlaq nümunələrini Marağayi, Talibov, Y.V.Çəmənəminli və M.S.Ordubadı yaratmışlar.

Maraqlı faktlardan biri də budur ki, Azərbaycanda roman janrının ilk nümunələri tarixi roman növündə yaranmışdır. Bu, ilk növbədə, keçən yüzilin əvvəllərində Azərbaycanda baş verən mürəkkəb ictimai-siyasi hadisələrin zənginliyi və intensivliyi ilə izah oluna bilər. Belə ki, Azərbaycanda milli özünüdərk, mədəni dirçəliş prosesi genişlənməyə başlayanda, milli burjuaziya formalaşanda kapitalist üsul-idarəsi genişlənənir, çar Rusiyasının müstəmləkəsi olan vətənimizdə milli mətbuat, teatr, milli musiqi, memarlıq Qərb modelində formalaşmağa başlayır. Bu dövrdə Şərqdə ilk olaraq Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti yaranır. Amma, əfsuslar olsun ki, bu müstəqilliyimiz uzun sürə bilmir, iyirmi üç aydan sonra işğalçı sovet ordusu Azərbaycana soxulur, milli dövlətimizi məhv edərək, onun yerində Azərbaycan Sovet Respublikası yaradır. Sovet hakimiyyətinin ilk illərində Azərbaycanın mədəniyyəti və ədəbiyyatı hələ köhnə mənəviyyat və mədəniyyət ehtiyatları sayəsində öz inkişafını davam etdirir, amma tezliklə bu dövrün ən görkəmli ədəbiyyat və incəsənət adamları sovet siyasi repressiyasının qurbanı olur, xalqımızın yüzlərlə görkəmli ziyalı (millətin qaymaqları) sovet siyasi maşınının qurbanı olmur. Belə bir güclü və qorxulu təzyiqa baxmayaraq, yenə də bütün sovet məkanında olduğu kimi, Azərbaycanda da əsl sənət, yüksək yaradıcılıq kriteriyaları ölməmiş, ən sərt siyasi rejim şəraitində belə bəzən açıq-aşkar, bəzən də üstüörtülü şəkildə çox qiymətli bədii ədəbiyyat nümunələri (Ə.Haqqverdiyev, C.Məmmədquluzadə, Y.V.Çəmənəminli, H.Cavid, M.Müşviq, S.Vurğun, R.Rza və s.) yaranmışdır.

Sovet siyasi rejiminin neqativ cəhətləri həddindən artıq çox olmuşdur. Bununla belə, onu də danmaq olmaz ki, Azərbaycan mədəniyyətinin, ədəbiyyatının inkişafında, onun qabaqcıl Avropa, rus mədəniyyətlərinə inteqrasiya etməsində bu dövrün böyük rolu da olmuşdur. Eyni zamanda onu da qeyd etmək lazımdır ki, rus dili vasitəsilə Azərbaycan ziyalıları və sənətkarları dünya mədəniyyətinə qovuşmaq, dünyada baş verən mədəni və ədəbi proseslərlə qismən də olsa yaxından tanış olmaq imkanları əldə etmişlər. Təcrid olunmuş xalq və mədəniyyət (ədəbiyyat) yoxdur və ola da bilməz. Hətta uzun müddət dünyanın böyük bir hissəsindən (Avropadan və Yaxın və Orta Şərqdən) təcrid olunmuş bir sıra Uzaq Şərq ölkələri (Yaponiya, Koreya və s.) uzun müddət yeni tipli yüksək sənət əsərləri yarada bilməmiş, yalnız Qərbə açılan pəncərə sayəsində sürətli inkişaf yolu keçmişlər. Azərbaycan mədəniyyətinin və ədəbiyyatının XIX əsrin ortalarından başlayaraq, xüsusilə XX əsrin əvvəllərindən etibarən, müasir ifadə ilə desək, Qərbə inteqrasiya etməsi, qloballaşmağa başlaması nəticəsində milli mədəniyyət və ədəbiyyatımız xeyli inkişaf etmişdir. Azərbaycan mədəniyyətinin və ədəbiyyatının, eləcə də Azərbaycan romanının inkişaf etməsində Qərb və rus ədəbiyyatının rolunu inkar etmək olmaz. Bu barədə bəhs edən professor T. Hüseynoğlu yazır: «Bu gün romançıların (Azərbaycan romançıları nəzərdə tutulur - C.N.) içərisində istedadlı və təcrübəlilər çox olduğu kimi, yaxşı bir hal olaraq bizdə də gənc adlandırılmalı biləcək, savadlı qələm sahibləri az deyil. Azərbaycan romançılığı inkişafının gələcəyi barədə nıkbın fikirlər doğurur. Bu bir də onunla əlaqədardır ki, yazıcılarımız yaradıcılıq dünyasına xüsusi hazırlıqla, dünya romanı tarxini və təcrübəsini mənimsəyərək daxil olmağa çalışırlar» (*Tofiq Hüseynoğlu. Zamandan məkana və ya əksinə.., bax: Müasir ədəbiyyat məsələləri. Roman janrının tarixi və poetikası, III, Bakı: "Elm və təhsil", 2014, səh. 16).*

◆ Söz sənəti korifeyləri

Etibar KƏRİMLİ

HOMERİ OXUYARKƏN...

Homerin yaradıcılığı qədim dövrün ən gözəl ensiklopediyasıdır.

N.İ. Qnediç

Onun şəxsiyyəti haqqında çox az bilgi var. Hətta antik dövrün ədibləri, filoloqları (məs., İskəndəriyyə kitabxanaçıları) doğulduğu dəqiq tarixi və yeri haqqında mübahisələr edirdilər. Müasir dövrün klassik filoloqları isə adətən doğum tarixi kimi e.ə. IX əsrin sonu -VIII əsrin əvvəllərini qeyd edirlər. Doğum yeri kimi isə İoniya ərazisini - indiki Anadolu yarımadasının cənub-qərb sahillərində və yaxın adalarda yerləşən qədim yunan şəhərlərini (əsasən Xios göstərilə də, daha bir neçə şəhər Homerin vətəni adına iddia edir və onların siyahısı müxtəlif zamanlarda müxtəlif olmuşdur) göstərilir. Nəzərə almaq lazımdır ki, o zamanlar bu ərazilər qüdrətli Hett dövlətinin təbəçiliyində idi və yunanlar burda yalnız e.ə. X əsrdən etibarən məskunlaşmağa başlamışdılar. "Homer" də yunan adı deyil, əslində. Yəni onun mənşəcə yunan olması belə sual altındadır... bu yerdə, fikrimizcə, "İliada" eposunun yunan və troyalı qəhrəmanlarını müqayisəli təhlil etmək yerinə düşər. Xüsusilə, Axilles və Hektoru. Müəllif şərqli-troyalı Hektoru eposunun baş qəhrəmanı Axillesdən heç də zəif qəhrəman kimi təsvir etməyib. Tam əksinə, Hektor başlıca rəqibi Axillesdən fərqli olaraq, Troya savaşına şan-şöhrət, ad-san qazanmaq üçün yox, vətəninə müdafiə etmək üçün məcburən qatılmışdır.

Eposda vətənpərvərliklə dolu emosional səhnələri bir neçə yerdə görmək mümkündür. Məsələn, Hektor guya allahların göndərdiyi hansısa əlamətə görə (qartal göydə uçarkən dimdiyindəki ilanı yerə salır) döyüşə getməyə çəkinən sərkərdələrindən biri Pulidamanta belə deyir: "Əlamətlərin ən yaxşısı - vətən üçün savaşmaqdır" ("İliada", XII nəğmə). O, ailəsini də vətəni qədər sevir və hər ikisi üçün canını qurban verməyə hazırdır. Hektorun arvadı Andromaxa və hələ lap körpə olan oğlu ilə vidalaşma səhnəsi hətta müasir kosmos və robotlar dövrünün ən daşqəlbli insanını belə rıqqətə gətirməyə bilməz. Görəsən, niyə Homer yalnız "İliada"nın deyil, bir çox digər miflərin də əsas yunan qəhrəmanını yox, məhz troyalını bu cür təsvir etmişdir?

Ümumiyyətlə, eposda yalnız Axilles deyil, başqa əsas yunan obrazları da müəllif tərəfindən üstüörtülü şəkildə olsa da qınanır. Məsələn, yunan ordusunun başında duran Aqamemnon özünün həddən artıq təkəbbürü və tamahkarlığı üzündən az qala müharibəni uduzacaqdı. Odisseyin başlıca fərqləndirici

keyfiyyəti hiyləgərliyidir. Menelay, ilk baxışdan, zərər çəkən tərəf (arvadı Yelenanı qaçırmışlar) olsa da, gözəl Yelenanın Parisə qoşulub qaçması, yəqin ki, səbəbsiz deyil... Yunan allahları da Homer tərəfindən həddən artıq "realist" üslubda göstərilmişdir. Onların əksəriyyəti qəddarlıq, paxıllıq, simiclik, əyyaşlıq, fitnəkarlıq və bir çox digər mənfi insani keyfiyyətlərə malikdir. Hətta sonrakı dövrlərdə allahları bu cür "kobud" təsvir etdiyinə görə bir sıra məşhur yunan filosofları (məs., Platon) Homeri tənqid atəşinə tutmuşlar. Bütün bunlar təsadüfmü, yoxsa müəllifin düşünülmüş mövqeyi? Bəlkə, müəllif öz simpatiyalarını bu cür üstüörtülü nümayiş etdirməklə, əslində, özünün qeyri-yunan mənşəyinə işarə edirdi?.. Birmənalı demək çətin olsa da, hər halda, bunun bir fərziyyə kimi yaşamaq haqqı var, zənnimcə...

Homer, böyük ehtimalla, yaşadığı dövrə də pessimist yanaşırdı. Eposlarında qəhrəmanlar və allahların birlikdə yaşadığı, bir-birinin həyatına qaynayıb-qarışdığı, bir-birilə bəzən savaştığı, bəzən də sevişdiyi qədim dövrü qələmə alırdı. O, həmin dövrə aid nə varsa, hər şeyi ideallaşdırır, hətta əxlaqi cəhətdən o qədər də yüksəkdə durmayan insanları belə, qəhrəmana çevirir, onları mədh edirdi. Görəsən, niyə Homer əsərlərinin hansısa bir yerində müasiri olduğu dövrə aid, kiçik səhnə, yaxud obraz belə yaratmayıb? Bu suala heç bir homerşünas bu zamana qədər doğru-dürüst cavab verə bilməyib. Bəlkə ona görə ki, keçmişin yarıallah qəhrəmanları ilə müqayisədə öz dövrünün insanlarını, yaxud ətrafında baş verənləri o qədər cılız sayırdı ki, onları əbədləşdirməyə layiq bilmirdi? Homerin bu aristokratizmini sonrakı dövrlərdə bütün tədqiqatçılar qeyd etmiş, hətta bəzi sovet klassik filoloqları onu "saray şairi" belə adlandırmışlar. Homer müxtəlif bədii vasitələrlə özərxaikləşdirilmiş və ideallaşdırılmış qəhrəmanlarını adi insan obrazlarından fərqləndirir. Onlar həmişə himayəçi allahları ilə bilavasitə əlaqədədir, lazım gəldikdə onlardan məsləhət alır, yardımlarından istifadə edirlər. Məsələn, ilahə Afrodita Menelayla təkbətək savaşa məğlub olan Parisi döyüş meydanından qaçırır ("İliada", III nəğmə), yaxud Briseidanın əlindən alınmasına qəzəblənən Axilles qılıncı ilə Aqamemnonun üstünə atılmaq istərkən, ilahə Afina onu sakitləşdirir ("İliada", I nəğmə). Allahlarla əlaqədə olmamaq, onlardan məsləhət və göstəriş almamaq insanın əsil-nəcabətsizliyindən, yüksək zümrəyə mənsub olmamasından xəbər verir. Məsələn, Fersitin yunan döyüşçülərini öz evlərinə qayıtmağa səs-ləyən məşhur çıxışı onun öz alçaq təbiəti ilə əlaqələndirilir ("İliada", II nəğmə). Müəllif sanki öz müasiri olduğu dövrünün fersitləri ilə uğraşmamaq üçün mifoloji qəhrəmanlar dünyasına müraciət edir, həmin dövrün geniş epik mənərəsini yaratmaqla müasirlərinə nümunə üçün lazım bildiyi istiqaməti göstərirdi. Zətən fersitlər hər zaman olmuş və yəqin hələ bundan sonra da olacaq. Müasir dövrümüzün savaşaqlarında onların prototiplərinə bol-bol rast gəlmişik... Homeri bütün dövrlərdə müasir edən cəhətlərdən biri də bu deyilmi?.. Əsərləri klassik insan xislətlərinin antik, həm də müasir qalereyasıdır desək, çoxmu yanılmış olarıq?..

Homer "İliada" və "Odiseya"da yaşadığı dövrdən ən azı 4 əsr əvvəlki zamanın hadisələrini canlandırmışdır. Həvəskar arxeoloq Henrix Şlimanın 1870-ci ildə başladığı və ölümündən sonra da müəyyən fasilələrlə II dünya müharibəsinə qədər davam etdirilən qazıntılar nəticəsində aşkarlanmışdı ki, eposlarda Troya kimi adlandırılan qala-şəhər e.ə. 1250-ci ildə dağıdılaraq yandırılmış, sonra həmin ərazidə Avropadan gələn insanlar məskunlaşmışlar. Homərə qədər keçən dörd yüz illik zaman ərzində həmin tarixi hadisələr mifə çevrilmiş, daha sonra o miflərdən şifahi xalq ədəbiyyatının epik nəğmələri bəstələnmiş, nəhayət, xioslu kor aed o nəğmələrdən öz eposlarını yaratmışdır. Belə çıxır ki, o zamana qədər yazılı ədəbiyyat nümunələri olmamışdır?.. Qərbdə ədəbiyyat tarixinə dair dərsliklərdə hələ də Homeri yazılı dünya ədəbiyyatının banisi kimi təqdim edirlər. Görəsən, həqiqətənmi bu belədir? Axı, eposlarda istifadə olunan bədii-sənətkarlıq xüsusiyyətləri, əsərin dili, ədəbi yazı texnikası, üslub özəllikləri aşkar

sübut edir ki, poemalar özündən əvvəlki kifayət qədər zəngin ədəbi ənənəyə dayaqlanır. Niyə bu ənənənin heç bir izləri qorunub saxlanmamışdır? Nəinki qorunub saxlanmamış, onların mövcudluğu haqqında hətta qədim dövrün filoloqları da heç nə bilməmişlər. Bu da Homer haqqında müəmallı suallardan biridir və bu müəmmalar zaman-zaman bir yerə toplanaraq, qərb klassik filologiyasında böyük "Homer sualı"nı yaratmışdır.

Hələ antik dövrün özündə "İliada" və "Odisseya"nın bir müəllif tərəfindən yazılmasından şübhələnən, hətta bunun mümkünsüzlüyünü bildiren müəlliflər (Ksenon, Hellanik və b.) olsa da, ilk dəfə antik nəğməkar haqqında bütün cavabsız suallara sistemli şəkildə aydınlıq gətirməyə çalışan alim alman klassik filoloqu Fridrix Avqust Volf idi. "Homərə giriş" əsərində (1795) alim hesab edirdi ki, poemalar improvizator nəğməkarlar - aedlər tərəfindənəsrələr boyu nəğmələr şəklində şifahi şəkildə yayılmış və yalnız e.ə. VI əsrdə Afina hökmdarı Pisistratın rəhbərliyi altında xüsusi olaraq bir yerə toplanaraq, ciddi redaktədən sonra yazıya köçürmüşdür. Daha bir alman filoloqu Karl Laxman Volfun dediklərini təsdiq edərək, daha da irəli getmiş, Homer eposlarının əsasında duran və ayrı-ayrı naməlum müəlliflər tərəfindən yaradılmış 18 nəğməni ayırmışdır. Laxman hesab edirdi ki, məhz bu nəğmələr sonradan aedlərin improvizəsi nəticəsində eposlara çevrilmiş, VI əsrdə isə onları Homer (onun da aed olması istisna edilmirdi) adlı birisinə aid etmişlər.

Lakin heç də bütün tədqiqatçılar Homer əsərlərini kollektiv yaradıcılıq məhsulu hesab etmirdilər. Onların arasında "unitarlar" adını almış qrup da vardı ki, bura daxil olan filoloqlar hər iki eposun ayrıca bir fərdə məxsus olması fikrini müdafiə edirdilər. Yeri gəlmişkən demək lazımdır ki, alman klassik fəlsəfəsinin zirvəsi olan G.V.F. Hegel də "unitarlar"dan biri idi və hesab edirdi ki, "Homer poemalarında həqiqi, daxilən məhdudlaşdırılmış epik bütövlük var ki, bunu da yalnız ayrıca fərd yarada bilər". "Volfçular"dan fərqli olaraq, "unitarlar"da yalnız hər iki eposun eyni şəxsə aidliyi mübahisəli qalırdı. Son dövrlərin tarixi araşdırmaları nəticəsində aşkarlanmış daha bir məlumat "unitarlar"ın arqumentlərini möhkəmləndirmişdir. Sübut olunmuşdur ki, Homerin yaşadığı VIII əsrdə İoniya ərazisində geniş yayılmış yazı mədəniyyəti mövcud idi. Bununla "volfçular"ın əsaslandıqları "yazı olmayan yerdə irihəcmli əsərlər yaradıla bilməz"arqumenti puç olmuşdur. Bu yerdə şəxsi fikrimi də söyləyim...

***Ulu Zevs qış fəslində səmadan qar yağdıranda,
Qüvvətini-qüdrətini insanlara göstərməkçün
Lopa-lopa qara çulğar yer üzünü hər bir yanda.
Küləkləri yatırdaraq, fasiləsiz səpər qarı -
Dik dağlara, dənizlərə uzanan dar burunlara,
Bərəkətli zəmilərə, gül-çiçəkli çəmənlərə...
Dənizlərin sahilində körpüləri bürüyər qar,
Yalnız coşub-daşan dalğa udar onu bircə anda,
Qalan hər yer qar altında...- Zevs belə qar yağdırar.
İndi burda hər tərəfdən daş yağırda qar yağantək.
(“İliada”, XII nəğmə)***

Belə misraları heç bir kollektiv yarada bilməzdi. Onları yaradan "dənizlərin sahilində"ki qar bürümüş körpüləri gəzib müşahidə etmiş böyük şairdir. Fikrimcə, poemaların kollektiv tərəfindən (nəğməkar-aedlər) deyil, ayrıca şəxs tərəfindən yaradılmasını ən gözəl sübut edən elə əsərlərin özüdür: ilk növbədə, eposların təhkiyəsi, burada bir çox və rəngarəng obrazların verilməsi, bəzən mürəkkəb süjet xəttinin olması. Bütün bu bədii xüsusiyyətlər folklor nəğməsinin deyil, məhz yazılı ədəbiyyat nümunəsinin əlamətləridir. Homerdə epik təhkiyə folklor ədəbiyyatına nisbətən daha yüksək səviyyədədir. Bəli, o əsərlərini aed nəğmələri materialında yaratmışdı, lakin həmin materialı daha fərqli bədii səviyyədə və daha

mürəkkəb estetik tələblərə uyğun yenidən işləyərək, bizə dünya ədəbiyyatı tarixində silinməz izlər buraxmış dahiyənə poemalar bəxş etmişdir.

Burdan çıxış edərək, milli ədəbiyyatımızla bağlı bir məsələyə də münasibətini bildirmək istərdim. Məncə biz "Kitabi Dədə Qorqud" və "Koroğlu" kimi irihəcmli dastanlarımızı da birmənalı olaraq şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri kimi təqdim etməməliyik. Onların da təhkiyyə üslubu Homer eposları kimi, kollektiv deyil, məhz müəllif yaradıcılığı məhsulu olmasından xəbər verən elementlərlə zəngindir. Xüsusilə, "Kitabi Dədə Qorqud" bu baxımdan fərqlənir. Şəxsən mən bu dastanı oxuduğum ilk gündən bu vaxta qədər onun şifahi xalq ədəbiyyatı nümunəsi olmasına şübhə ilə yanaşmışam. Əsərin müəllifinin naməlum olması heç də onu kollektiv əməyin məhsulu kimi təqdim etməyə əsas vermir. Sadəcə, bu sahədə tədqiqatlar aparılmalı, boyların üslubu, dil xüsusiyyətləri, obrazlar aləmi arxasında gizlənən müəllifin adını olmasa da, heç olmasa təfəkkür tərzini, dünyagörüşünü, dəyərlər sistemini aşkarlamalıyıq. Bu işdə dastanın Homer eposları ilə müqayisəli təhlilini davam etdirmək, fikrimizcə, ortaya bir çox maraqlı məqamları çıxara bilər. Xatırlatmaq istərdik ki, milli dastanları olan bir çox xalqlar bu işi görmüş, dastanlarını bütünlükdə antik ədəbiyyat nümunələri və xüsusilə Homer yaradıcılığı ilə müqayisəli təhlil predmetinə çevirmişlər. Bizdə isə bu işə başlayanlar olsa da, etiraf etməliyik ki, aparılan tədqiqatlar yetərsizliyi ilə fərqlənir.

Qədim antik ədəbiyyatın digər böyük nümayəndəsi Hesioddan fərqli olaraq, Homer əsərlərində özü haqqında heç bir məlumat saxlamayıb. "Odisseyə"dəki feakların kor aedi Demodoku nəzərə almasaq. Bəziləri müəllifin bu obraz vasitəsilə özünü əbədləşdirdiyi fikrindədirlər. Lakin bu, sadəcə bir ehtimaldır; şəxsiyyəti haqqında heç bir doğru-dürüst məlumat olmayan, haqqında yalnız əfsanələr dolayan, hətta əsərlərinin müəllifliyi zaman-zaman şübhə altına alınan, amma özündən sonra yaranmış dünya ədəbiyyatına bu dərəcədə güclü təsir göstərmiş ikinci bir sənətkar tapmaq çətindir? Mən tanımıram və tanıyanlarla da bu haqda diskussiya aparmağa hazırım. XIX əsrin görkəmli rus ədəbi tənqidçisi və maarifçi-mütəfəkkiri V.Q. Belinski Homerə heyranlığını belə bildirirdi: "Homeri oxuyarkən, siz bədii kamilliyin son həddə çatmış bütövlüyünü görürsüz; lakin o, sizin bütün diqqətinizi cəlb etmir və siz məxsusi olaraq tək ona heyrətlənmirsiniz: Homer poeziyasına yayılmış qədim ellin dünyaduyumu və qədim ellin dünyasının özü sizin daha böyük hörmətinizə və marağınıza səbəb olur. Siz Olimpdə - allahlar arasında, döyüşdə - qəhrəmanların yanındasız; siz ordakı alicənab sadəliyə, bir zamanlar bütün bəşəriyyətin təmsilçisi olmuş xalqın qəhrəmanlıq əsrindəki zərif patriarxallığına mat qalırsız; şair özü isə sanki kənardadır və onun bədiiliyini siz poemanın ayrılmaz tərkib hissəsi kimi qəbul edir, ona görə də bu bədiiyyət üzərində xüsusi dayanmaq, ona heyrət etmək heç sizin ağılnıza belə gəlmir".

Fikrimizcə, Homer haqqında məlumat azlığının əsas səbəblərindən biri burada gizlənməmişdir: böyük şair özü qəsdən bu yolu seçmiş, müəllifliyini kölgədə saxlamağa üstünlük vermişdir ki, daha vacib məsələ - əsərlərinin bədii keyfiyyətləri və bundan da mühüm olan xalq qəhrəmanlığı göz önündə olsun. Qoy hamı Homerdən deyil, poemalardan və bu poemaların əsas məzmununu təşkil edən xalqdan danışsın. Deyəsən, o, öz məqsədinə artıqlaması ilə çatmışdır. Çünki artıq bir neçə minillikdir ki, bütün dünya həm "İliada" və "Odisseyə", həm yunan xalqı, həm də Homerin özü haqqında usanmaq bilmədən danışır.

◆ Ədabi irsimizdən

Paşa ƏLİOĞLU

Klassik poeziyamızda qocalıq mövzusu

Azərbaycan poeziyasının bir sıra görkəmli nümayəndələri ömürlərinin ixtiyar çağında qocalığın gəlməsindən, ecəlin qapını döyməsindən bəhs etdikləri, Tanrıdan günahlarının bağışlanmasını istədikləri misilsiz əsərlər yazmışlar. Nizaminin ömrünün son dövrlərində qələmə aldığı bəzi qəsidələri bu mövzuda yazılan ən dəyərli əsərlərdir. Qəsidələrindən birində Nizami qəddinin əyilməsindən, saçının ağarmasından, dişlərinin tökülməsindən, ömrünün sona yetməsindən, cavanlığı yad edərkən, gözlərindən yaşlar axmasından, günahlarının bağışlanmasını istəməsindən danışır. Dahi şairin acı bir təəssüflə yüksək bədii formada yazdığı bu şeiri həm də etiraf ədəbiyyatının əvəzsiz nümunəsidir.

XVII əsrdə yaşamış şairlərimiz qocalığa həsr etdikləri şeirlərində öz həyatlarından danışmış, ibrətamiz fikirlərini, mütərəqqi dünyagörüşlərini ifadə etmişlər. Səfəvi hökmdarlarından Şah Səfi (1629-1642) və II Şah Abbasın (1642-1666) hakimiyyəti dövründə yüksək dövlət vəzifələrində işləmiş, "Zəfər" təxəllüsü ilə şeirlər yazmış Mürtəzaqulu xan Şamlu (1591-?) 1669-cu ildə tamamladığı türkcə divanının sonunda yaşının səksənə çatdığını söyləyir. Cəmi 839 beytdən ibarət olan anadilli divanının bir sıra yerlərində Zəfər qocalığından danışır, ömrünü nəzərdən keçirir, oxucusuna ibrətamiz fikirləri ilə müraciət edir. Şeirlərindən Mürtəzaqulu xanın çox səmimi bir şair olduğunu, tərcümeyi-halının məqamlarını cəsarətlə, şüurlu surətdə əsərlərinə köçürdüyünü, XVII əsr poeziyamızda özünəməxsus yerə malik olduğunu görürük. Onun bəzi qəzəlləri süjetli şeirin gözəl nümunələridir. Şairin divanının fotofaksimilesini ilk dəfə kitab halında oxuculara təqdim edən görkəmli türk alimi İsmayıl Hikmət ön sözdə onun səmimiyyətini xüsusi qeyd edir: "Zəfər heç şübhə yox ki, bu yazdıqlarını yaşayan adamdır. Səfəviyyə İranının bu anlı-şanlı xanının bu tərzdə hissələrini əyan və fikirlərini bəyan etməsi həqiqi bir zəfərdir".

Qeyd edək ki, yaradıcılığında bioqrafik məqamlar şair barədə təzkirələrdə deyilənlərlə uyğun gəlir. Məhəmməd Tahir Nəsrabadinin təzkirəsində verdiyi məlumata görə, Mürtəzaqulu xan Şah Səfi zamanında İrəvana yürüş vaxtı göstərdiyi şücaətə görə əvvəlcə eşikağasıbaşı, sonra divanbəyi vəzifəsinə təyin edilmişdi. II Şah Abbas zamanında qorçubaşı, Kerman vilayəti valisi vəzifəsinə yüksəlmişdi. Qəzvinəki hərbi əməliyyatlar zamanı xoşagəlməz bir hərəkət düşmənləri tərəfindən onun adına çıxıldığına görə Mürtəzaqulu xan vəzifəsindən azad edilmiş, guşənişin həyat keçirmişdir. Bir müddət sonra günahsızlığı məlum olur və II Şah Abbas onu Şeyx Səfiəddin türbəsinə mütəvəlli (başçı, nəzarətçi)

və Ərdəbil vəziri təyin edir. Nəsrabadinin dediyinə görə, təzkirəsini yazan zaman (1672-1679) Mürtəzaqulu xan həmin vəzifəni icra edirdi.

Çox yaşamış, həyatda çox şeylər görmüş, döyüşlərdə şücaət göstərmiş, yüksək vəzifələrə ucalmış, taleyin sərt zərbəsinə məruz qalaraq saray intriqları nəticəsində vəzifədən uzaqlaşdırılmış, guşənişin həyat sürmüş, günahsızlığı sübut edildikdən sonra yenidən vəzifəyə təyin edilmiş qocaman şair ixtiyar yaşlarında ana dilində tərtib etdiyi divanında bütün bunları oxucuları ilə bölüşür. Zəfər şeirlərində tez-tez təəssüflə qocaldığından, əldən düşdüyündən danışır:

**Heyf kim, keçdi şəbabi-ömr, gəldi vəqti-şəb.
Baş ağardı, diş töküldü, beldə qüvvət qalmadı.
Şəbabi-ömr keçdi, ey könül, gəl yarı tərək eylə.**

Şeirlərindən birində şair qoca halını təsvir edir, keçirdiyi həyəcanları, düşdüyü psixoloji vəziyyəti səmimiyyətlə izhar edir:

**Bahari ömr keçdi, titrəşir cismim xəzən görgəc,
Ağardı muyi-sər qəmdən, cəsəd pozular tuman görgəc.
Tükəndi badeyi-işrət, dizimdə qalmadı qüvvət,
Mənə kar eylədi qürbət, gözüm ağlar cavan görgəc.**

Ömür yoluna ibrət gözü ilə baxan şair qezəllərindən birini həyatın ona vurduğu zərbələrdən şikayət notları ilə başlayır:

**Bir nəfəs dövri-fələkdən xatirim şad olmadı,
Qəm əlindən xəstə könlüm bir dəm azad olmadı...
Gah işrət yerinə yetişdi tir ilən tufəng,
Heç kimə mənim təkubu qism bidad olmadı.**

Həyatın keşməkeşlərindən danışan Zəfər qezəlini nikbin əhvali-ruhiyyə ilə bitirir, dünya görmüş ixtiyar şair deyir ki, hər qəmin, iztirabın sonunda şadlıq vardır. Onun həyat təcrübəsi bunu sübut edir:

**Ey Zəfər, şad ol ki, hər bir möhnətin yüz əcri var,
Kim ki qəm çəkdi bu gün, olmaz ki, dilşad olmadı.**

Mürtəzaqulu xan şeirlərində tez-tez cahan mülkündən usandığını, bir künce çəkilmək istədiyini bildirir:

**Hökümət eylədim çox, bu cəhan mülkündən usandım,
Mənə künci-qənaət mənzilin dar eyləmə, yarəb.
Cəhanda çox hökümət eylədim, gördüm vəfası yox,
Çəkildim küncə, lütfün kəsməgil ta müntəha, yarəb.**

Şair bir tərkiqbəndində taleyi tez-tez rəngini dəyişdirən buqələmunə bənzədir, oxucunu həyatın çətin məqamlarında ruhdan düşməməyə çağırır:

**Düşübdü gərçi mənimlə bu çərxi-buqələmun,
Zəfər tapıb eylədi bəxt rayətini nigun,
Könül cəfayə dözüb, vəz?in etdi digərgun,
Yenə vəfayə dönüb eylədi bəsi gərdun,
Budur həmişə onun işi, olmağil məhzun.**

Oxucusunda mübarizlik ruhu aşılamaq istəyən müəllif burada taleyini özü dəyişdirdiyindən danışır. Göstərir ki, çərxin, taleyin ona qarşı durduğu məqamlar oldusa da, o, qələbə çaldı, zəfər tapdı (Zəfər bir sıra şeirlərində təxəllüsünün hərfi mənasından istifadə etmişdir), bəxtin rayətini (bayrağını) əks istiqamətə çevirdi. Və bəxti yenidən vəfalı olmağa, üzünə gülməyə başladı. Bəxt hər bir zaman insandan üz döndərə bilər, buna görə məhzun olmağa, kədərlənməyə dəyməz.

Bəzi şeirlərində elə bil ki, həyatına yekun vurmaq istəyən sənətkar ona bəxş etdiyi uzun ömrə, verdiyi həyat nemətlərinə görə Yaradana şükr edir, o dünyada Tanrının mərhəmətinə ümid etdiyini bildirir:

**Xarü zəlil etmədi bu xəlq ara məni,
Ömrüm çox etdi, verdi əcəldən aman mənə.
Ənam etdi bizə bu dünya gözəllərin,
Lütfilə verdi nitqü şüürü bəyan mənə...**

**Şad ol, Zəfər, könüldə dəxi üqdə qalmadı,
İki cəhanda ömür verir cavidan mənə.**

Şair Yaradana şükr etməklə bərabər, həyatda etdiyi səhvlərə görə günahlarının bağışlanmasını istəyir, tövbə etdiyini bildirir (Kiçik məsnəvilərindən biri tövbə-namədir). Tanrıdan rica edərək qiyamət günündə əfv edilməsini istəyir, "Etmə zəif canımı düzəx şərəəsi" deyir. Həyatda yaşadığı xoş və kədərli zamanlar elə bil ki bir-bir gəlib Zəfərin gözləri önündən keçir. Qeyd etdiyimiz kimi, Mürtəzaqulu xan yüksək vəzifədə çalışdığı zaman şərlənərək vəzifədən uzaqlaşdırılmış, bir müddət guşənişin yaşamış, günahsızlığı üzə çıxdıqdan sonra yenidən yüksək vəzifəyə təyin edilmişdir. Şair üçün ciddi sınaq olmuş həyatının bu məqamı onun yaradıcılığında əksini tapmışdır. Zəfər deyir ki, uzun müddət qüsursuz işlədiyi halda cəzalandırılması ona həsəd aparanların fitnəsi nəticəsində olmuşdur. Mənsəb, yüksək vəzifə heç vaxt həsədsiz olmur:

**Mənsəbi-dünya həsədsiz olmaz, ey rövşənzəmir,
Fitnə etmək peşəsidir, gözləməz bürnavü pir.
Əlli il çəkdim cəfasın, axırı qıldı əsir,
Bir ulu sultan ikən etdi məni zarü həqir.**

Bütün bunları xatırlayan Mürtəzaqulu xan onu da deyir ki, sonradan bəxt üzünə gülmüş, düşmənləri xar olmuşdur. Buna görə də kədərlənmək, ağlamaq əvəzinə gözə rəhm etmək lazımdır.

Zəfər öz həyat yoluna ibrət götürmək nöqtəyi-nəzərindən baxır və bunu oxucunun diqqətinə çatdırır. O, belə hesab edir ki, yaşadığı həyat, keçdiyi yol doğru olmuşdur:

**Həzar şükr kim, doğru yol üstədir səfərim,
Bu yoldan özgə əgər var, getmədim, batil.**

Hədislər və Quran ayələri ilə yoldaşlıq edən qocaman şair özünü Həzrət Əlinin qulu hesab edir, başqalarına da bu yolu məsləhət görür:

**Hədisü ayeyi-Quran kimi rəfiqim var,
Bu söhbət ilə cəhan içrə olmuşam kahil.
Zəfərlə yar olub Mürtəza Əli quluyam,
Göz açılan yumicək ondan olmadım qafil.**

Dünya görmüş Mürtəzaqulu xan ömrünün xəzan çağında həyat təcrübəsinə əsaslanaraq insanlara məsləhət görür ki, dünyanın malına-dövlətinə uymasınlar. Çünki insana bununla bərabər mülkü malın fikri, qayğısı da verilir. Səylə toplananların hamısı bir gün məhv ola bilər, iki gün rahat yaşadığıdan sonra aylarla, illərlə əziyyətə düşə bilərsiniz. Zəfərona görə özündən, həyatından razıdır ki, həyatda çox şeyə nail olsa da dünya malının əbədililiyinə aldanmayıb, gözütöx yaşayıb, yaxşılıq edib ("Yaxşıya yaxşı gəlir, yamanlara gəlir yaman" (4, s.66), gəncliyində xeyirxah toxumlar əkdiyinə görə, indi də bunun bəhrəsini görür, heç kim ona zərər yetirə bilmir:

**Hər kim nə əksə töxm, həm ol əkdüğün biçər,
Mən əkdüğüm nihəl veribdür səmər mənə.
Bir zərrəyəm ki, pərvərişim gün şüaidir,
Həhs əqrəbin nühusəti etməz əsər mənə.**

Məzmunca yaxın olduğuna görə deyə bilərik ki, Mürtəzaqulu xanın anadilli divanına daxil olan şeirlərinin əksəriyyəti (bəlkə də hamısı) müəllifin ixtiyar çağlarında yazılıbdır. Öz həyatını gerçəkçi boyalarla, olduğu kimi təsvir etməyə çalışması, şeirlərindəki nikbinlik notları Zəfərin lirikasını realizmə yaxınlaşdırır.

XVII əsrin böyük şairi Saib Təbrizinin (1601-1677) qocaqlıq mövzusunda həsr etdiyi

**Ömr keçdi, səfər əsbabını amadə qılın,
Hər nə sizdən kəsə tiği-əcəl, andan kəsibin**

-mətləli qəzəli Füzulinin

***Ey Füzuli, qədimiz qıldı fələk xəmə, yəni,
Vəqtdir çıxmağa dünya qapısından, əgilin***

-məqtəli qəzəlinə nəziredir. Şair burada Füzulinin bəhr və qafiyəsindən istifadə etmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, Füzuli qəzəlinin yalnız son beytində qocalıqdan söz gedirsə, Saibin şeiri bütövlükdə qocalığa həsr edilib (Saibin bu şeiri məzmunca Füzulinin "Könül, yetdi əcəl, zövqi-rüxi-dildar yetməzmi" misrayla başlanan qəzəli ilə daha çox səsleşir).

Şair bu qəzəlinde qocalmış insanın səfərə - o dünyaya köçməyə hazırlaşmalı, əcəlin hökmünə boyun əyməli olduğundan danışır. Müəllif burada deyir ki, zaman qocalmış şəxsi həyat meydanından aparmamışdan əvvəl o özü gün çıxandan sonra buxarlanan şəh kimi həyat çəməninədən çəkilməlidir. Bu yaşda adamın quru istiğfarı (günahlarının bağışlanmasını istəməsi) onun günahlarını bir az da artırır. Bu tozu ancaq peşmançılıq yaşları ilə yumaq olar:

***Ta sizi dövri-zəman eyləməyüpdür pamal,
Gün sarı şəbnəmi-gül tək bu çəməndən çəkilin...
Artırır gərdi-məasini quru istiğfar,
Bu zəmingər tozu əşki-nədəmətlə silin.***

Şair bu sonuncu beytdə çox sevdiyi təmsil poetik fiqurundan istifadə edir, quru istiğfarın mümkünsüzlüyünü, göz yaşı ilə müşayiət olunduğunu göstərmək üçün beytin ikinci misrasında bunu torpağın tozunun su ilə aradan götürülməsinə bənzədir.

Füzulinin haqqında danışdığımız qəzəlinin məqtəsi ilə daha çox səsleşən bir beytində şair deyir ki, yaş qocaların qamətini onların sözüne baxmayan, itaətsiz edibdir. Buna görə də qövşşəkili çərx əyilmədən onların özləri bellərini əyməlidirlər. Kədərli bir mövzuya, ömrün xəzan çağına həsr edilən bu qəzəldə də müəllif oxucusunu təslim olmamağa, möhkəm dayanmağa çağırır:

***Tuta gər qönçə kimi çevrənizi nəştəri-xar,
Verməyin gül kimi əldən qədəhi-mey, açılın.***

Şair oxuculara deyir ki, hər tərəfdən tikan neştəri ilə əhatə olunsanız belə, həvədən düşməyin, mey qədəhini əldən qoymayın, gül kimi açılın. Burada həyatın təhlükələrinə boyun əyməyən adam güllə (qızıl güllə) müqayisə edilmişdir. Müəllifə görə, insan da tikanlarla əhatə olunmuş gül kimi açılmalı, tikana əhəmiyyət verməməlidir.

Xoşbəxt yaşamaq istəyən gənclərə qocaların qədrini bilməyi nəsihət edən beytindən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, bu şeiri şair yaşlı vaxtlarında yazmışdır:

***Gər umarsız ki, cəvanbəxt olasız axiri-ömr,
Qocalar qədrini, zinhar, igidlikdə bilin*** (5, s.164).

Şairin yaradıcılığının tədqiqatçısı Balaş Azəroğlu "Saib Təbrizinin sənət dünyası" adlı kitabında həm də bu beytə əsaslanaraq belə bir fikir söyləyir ki, Saib əlimizdə olan türkcə qəzəllərinin hamısını "ömrünün və yaradıcılığının kamil dövründə yazmışdır". Buna əlavə olaraq onu da deyə bilərik ki, şeirin sonuncu misrasında "Saibin qədrini, ey əhli-xərabat, bilin" deyən şair elə bil ki, dünyayla, insanlarla vidalaşır.

XVII əsrdə yaşamış digər bir Azərbaycan şairi Mirzə Məhəmməd Rəfi Vaiz Qəzvini (1617-1678) yaradıcılığına Saib Təbrizinin güclü təsiri olmuşdur. Vaiz də Saib kimi şeirlərində "hind üslubu"nun nümayəndəsidir. Onun qocalıqdan bəhs edən bir qəzəlini və ayrı-ayrı beytlərini nəzərdən keçirdikdə bunların şairin yetkin yaşlarında yazdığını və Saibin təsirini görə bilərik. Şeirlərindən birində şair qocalıqdan əyilmiş belini orağa bənzədir və belə nəticəyə gəlir ki, indi bu yerdən biçilmək, yəni o dünyaya köçmək vaxtı gəlmişdir:

***Vaiz, əgildİ qəd qocalıqdan orağ tək,
Yəni, bu yerdin indi biçilmaq çağıdır.***

Başqa bir şeirində Vaiz yaşlandığından, saçının ağardığından, artıq heç bir işə yaramadığından danışır. Beytlərdən biridən şair qoca vaxtı dimağın (beyin) səhər çırağına bənzədiyini, yəni lazımsız vəziyyətə düşdüyünü deyir:

**Ağardı baş tüki, Vaiz, nə iş gəlir dəxi səndin,
Dimağ bu qocalıqda səhər çırağına bənzər.**

Qəzəllərindən birində Vaiz Qəzvini bədəninin işdən düşdüyünü, ömrünün çətin keçdiyini bildirir:

**Tən qocaldı, Vaiz, əldən düşdülər əqlü həvəs,
Ömr əz bəs tünd keçdi, qaldılar yoldaşlar.**

Şairin

**Ey səhiqəd, keçdi igidlik, xəmə olmaq çağıdır,
Yetdi bu tumar payanə, bükülmaq çağıdır**

-mətləli qəzəlində Saibin haqqında danışdığımız qocalığa həsr edilmiş qəzəlinin təsirini görürük. Vaiz də şeirində qocalığın gəldiyindən, vəziyyətlə bərişib ölümə hazırlaşmaq zərurətindən danışır:

**Kəs təəllüq cismi-xakidin, budur, gəldi əcəl,
Cani-şirinim, bu süzgəcdən süzülmaq çağıdır.**

Şair ömrünə müraciət edərək deyir ki, ruzigara bir-iki gün də dözüb, çox da təlaş etmədən bu dünya ilə üzülüşmək vaxtıdır. Başqa bir beytdə müəllif çox da məyus olmamağı məsləhət görür. Təmsil poetik sözişlətmə sənətindən istifadə edən şair ikinci beytdə həyatdan mümkün qədər kam almağı tövsiyə edir, çünki artıq bostanın pozulmaq vaxtıdır:

**Ömr keçdi, cani-şirinim, keçinmə təlxkam,
Kam özindin al ki, bostanın pozulmaq çağıdır.**

Məlumdur ki, təmsil poetik fiquru tətbiq edildikdə beytin birinci misrasında müəyyən bir fikir söylənilir, ikinci misrada isə onu izah edən misal, real həyatdan fakt verilir. Burada qocalıq bostanın pozulan vaxtı ilə müqayisə edilir. Sona çatan ömür mənasında "bostanın pozulan çağı" deyilməsi istiarə poetik sözişlətmə üsulundan istifadə edildiyini göstərir.

Saibdən fərqli olaraq Vaiz şeirində qocalmış adamın vəziyyətinin təsvirinə daha çox yer verir. Beytlərindən birində o, qocanın dişləri tökülmüş ağızını ilan yuvasına bənzədir və deyir ki, belə ağızla gülmək deyil, yalnız ağlamaq olar:

**Döndü ağız tişsizlikdən ilan süraxına,
Ağla, ağla bu ağız birlə nə gülmaq çağıdır.**

Şair qocanın dizlərinin qüvvədən düşdüyündən, oturaq həyat tərzi keçirməyə məcbur olduğundan danışdığı beytin ikinci misrasında onun bu vəziyyətini köhnəlmiş binaya bənzədir:

**Getdi qüvvət dizlərdən, oturaq olmaq gərək,
Çün bina sustaldı, divarın tökülmaq çağıdır.**

"Hind üslubu"nun digər nümayəndələri kimi Vaiz də burada təmsil poetik fiqurundan istifadə etmiş, beytin birinci misrasında dediyi fikrini ikinci misrada həyatdan konkret bir misalla izah etmişdir.

Qocalığın hüzn, kədər gətirdiyini göstərmək istəyən şair poetik obrazlardan istifadə edərək bu zaman qocalıq qarının yağdığını, qəmin bərk soyuq küləyinin əsdiyini deyir, buna görə də üzə qırıqlar düşməsinə təbii sayır:

**Güclü yağar qarılıq qarı, əsər qəm sərsəri,
Necə yüz çin tüşməsin, yüzgə pozulmaq çağıdır.**

Şeiri oxuduqca görürük ki, burada söhbət sadəcə ölümün gəlişini xətilatmaqdan getmir. Şair ölümü dərk edib, ona psixoloji cəhətdən hazır olmağı özünə də, oxucularına da tövsiyə edir:

**Kəs təəllüq cismi-xakidin, budur, gəldi əcəl,
Cani-şirinim, bu süzgəcdən süzülmaq çağıdır.**

Beytdə müəllif şirin canına, ruhuna müraciət edərək deyir ki, artıq əcəl gəlmişdir, mahiyyətcə torpaq olan cismə, bədənə əlaqəni kəsmək lazımdır. Burada "cism" və "can" sözləri ilə təzad yaradılmışdır. Bu fani dünyanı "süzgəc" adlandırmaqla şair istiarədən istifadə edibdir.

Sonuncu, məqtə beytində Vaiz öz ömrünə müraciət edərək deyir ki, artıq bizi bu dünyada çox görmüşlər, başlardan sovlmaq vaxtı gəlib çatmışdır:

***Xəlqi-ələm içrə, Vaiz, çox mükərrər olmuşuz,
Başə gəl, ey ömr, başlardan sovlmaq çağıdır.***

Burada “başə gəl” ifadəsi başa çatmaq mənasında işlədilibdir. “Başlardan sovlmaq” ifadəsi çıxıb getmək, aradan çıxmaq mənasını bildirir. Dilimizdə “sovlmaq” sözü nəyisə (məsələn, samanı) havaya qaldırmaq, səpələmək, məcazi mənada boş yerə, hədə yerə xərcləmək anlamında işlənir (8, s.366). Sözün çoxmənalılığından məharətlə istifadə edən Vaiz ömrün hədə yerə sərf edildiyinə işarə etməklə beytin təsir gücünü, ifadə etdiyi təəssüf hissini daha da artırmışdır.

XVIII əsr Azərbaycan poeziyası realistik meyllərin, dünyəvilinin güclənməsi, mövzu dairəsinin genişliyi, şifahi xalq ədəbiyyatı ilə sıx əlaqəsi, canlı danışq dilindən qidalanması, Molla Pənah Vaqif (1717-1797) kimi dövrün müqtədir şairlərinin yaradıcılığında nikbin əhvali-ruhiyyəsi ilə diqqəti cəlb edir. M.P.Vaqifin nikbinliyi həm də onun xalq gülüşü, xalq yumoru ilə bağlı olduğu ilə izah edilməlidir. Diqqətəlayiq haldır ki, Molla Vəli Vidadi (1709-1809) kimi şeirlərində kədər, qüssə notları kifayət qədər geniş yer tutan şairin də əsərlərində qocalığın gəlməsinin gülüşlə qarşılınması məqamlarına rast gəlinir. Vaqifə müraciətən yazdığı bir qoşmasında Vidadi qocaldığına görə gözəllərin yanında hörmətdən düşdüyündən danışır. Lakin bu qocalıqdan şikayətdə bir yumor, Vaqiflə zarafatlaşma vardır:

***Puç olsun qocalıq, gördün ki, necə,
Bir pulca xublara gəlməzmiş vecə,
Gündüz fikr etdiyün baş tutmaz gecə,
Tamam puçdur hər nə söhbət eylərsən.***

Vidadi ilə Vaqifin müşairəsində də səmimi bir gülüşün, zarafatın şahidi oluruq. Dostların hər ikisi qocalığın gəlişini yumorla qarşılıyır, lakin onların gülüşündə fərdiyyətlərini əks etdirən fərq vardır. Vaqif qocalmış Vidadini ağlamaqdan, kədərəlməkdən çəkəndirmək istəyir, deyir ki, qocalsan da, dirisənsə, yaşayırınsansa, deməli, padşahsan, özünü tox tutmalısən. Bir bənddə isə deyir ki, yetmiş yaşında belə ağlayıb-sıtqayan adam yüz yaşına çatsa necə müsibət qoparar? Vidadi isə cavabında deyir ki, mənim kimi sən də əynək taxmağa məcbur olsən, uşaqlar qocaldığına görə sənə gülsələr, sən də acıqlanıb ağlırsən. Qeyd edək ki, bu bənddə yumor da, şairin qocalığı reallıq kimi qəbul edərək bununla barışması da vardır:

***Elə ki, taxıldı burnuna çeşmək,
Qocalıq əl verib, dəxi nə şişmək...
Uşaqlar içində düşər gülüşmək,
Sənin də acığın tutar, ağlırsən.***

Vaqif iki müxəmməsində gözəllərin yanında onu hörmətdən salan, qocalıq əlaməti olan saqqaldan söz açır. Əvvəldən axıra qədər gülüşlə müşayiət olunan bu şeirlər elə bil ki, şairin yaşlıları arasında zarafatla etdiyi söhbətin nəzmə çəkilməsidir. “Saqqal” rədifli müxəmməsində şair saqqalın ağarma ehtimalından onu gözəllərdən ayıra biləcək bir təhlükə kimi danışır. Şeirin danışq dilində yazılması ilkin diqqəti cəlb edən cəhətlərdəndir:

***Qaradır, belədi, Vaqif, gələ gör kim, ağara,
Adəmi döndərəcək ağzı ağarmış zağara,
Bu sifətlə gələ gör kim, gedə toya, mağara,
Novcəvanlar edə söhbət, çala kusü nağara,
Edə aləmdə səni didəsi gıryan, saqqal.***

Vaqifin “İçinə” rədifli müxəmməsində də saqqalın ağararaq qocalıqdan xəbər verəcəyindən qorxu yumorla ifadə olunmuşdur:

***Qorxum oldur ki, sabah ağ düşə saqqal içinə,
Hər sənəm görsə deyə kim, ... çal içinə.***

Şair deyir ki, özünü qurban etsən də, necə bəzənib-düzənsən də xeyri yoxdur, əgər saqqalın ağarıbsa gözəllərin yanında heç bir qiymətin olmayacaqdır:

***Etməyə bir sənəmin kim, səni heç könlü qəbul,
Sən ona istər isən eyləyəsən canını qul,
Canına rəhm eləməz, yanasan oda yüz yol,
Saqqalı ağ olanın qiymətidir bir qara pul,
Gərçi girsən bəzənib gündə yaşıl, al içinə.***

XIX əsr poeziyamızın görkəmli nümayəndələrinin yaradıcılığında Vaqifin təsiri özünü göstərməkdədir. Qasım bəy Zakirin şeirlərindəki qocalığın gəlişinin gülüşlə qarşılınması məqamlarında Molla Pənah yaradıcılığı ilə səsleşmələri görməmək mümkün deyil. "Əfsus, günüm keçdi şərü şur ilə daim" misrasıyla başlanan müstəzadında Zakir qocalıqda əhvalını, dost və həmdərdlərini itirib tək qaldığını, dişlərinin töküldüyünü, arvadının onu saymadığını deyir. Müəllif dişləri tökülmüş ağızını uçuq qəbrə bənzətməklə ("Ağzımda uçuq qəbrə dönüb otuz iki diş") orijinal bir obraz yaradır. Sonda şair tam hörmətdən düşməkdənsə ölməyin daha yaxşı olduğundan danışır. Belə bir kədərli sonluğa baxmayaraq şeirdə qocalığa yumorlu münasibət açıq-aydın görünməkdədir. "Ağarıbdır" rədifli müxəmməsində də saqqalının ağardığından danışan şair, bunu oxucuya faciə deyil, məzhəkə kimi təqdim edir, gülüş obyektini kimi diqqəti özünə cəlb edir. Buradan öyrənirik ki, artıq otuz iki - otuz üç yaşlarından şairin saqqalı ağarmağa başlayıb və o, bunu gizlətmək üçün xəlvətdə ağ tükələrini çıxarıbmış, lakin artıq onun başının da tükü ağardığına görə indi bunun gizlədilməsi müşkül məsələyə çevrilibdir. Gülüş yaratmaq üçün şair saçlarının ağardığını gizlətmək məqsədilə ağ tükələrin çıxardılmasını plov bişirilərkən toyuğun tükünün yolunmasına bənzədir:

***Demmi, deməyimmi ki, bu ildən ağarıb baş,
Müşkül burasıdır ki, nihan sirr olacaq faş,
Nifrət edəcək yarü rəfiq, həmsərü sirdaş,
Yolmaq diləsən dəxi gərəkdir qoyasan aş,
Çəkməkdən ötüb başı, bütün sal ağarıbdır.***

Saça, saqqala həna qoyulması da Qasım bəyə görə məsləhət deyil. Çünki bir-iki gündən sonra həna yavaş-yavaş çəkilib gedir, saç-saqqal ala-bula görünür, bundansa düm ağ saç daha yaxşıdır. Ala-bula rəngli saqqalı şair itin quyruğuna bənzədir:

***Ol xanəxərabın tükü bir rəng ola bari,
Nə qarədi, nə qırmızı, nə ağ, nə də sarı,
Əsli bu ki, bir... döğü, kəssin onu tarı,
Bir hal ilə ağ olsa idi səhl idi karı,
Amma bu parax quyruğu bədhal ağarıbdır.***

"Qocalıq" rədifli müxəmməsində əlli yaşınadək qəm-qüسسə görmədiyindən danışan şair, qocalıqdakı təqətsizliyini təsvir edir, indi gözəllərin, həyat yoldaşının yanında hörmətdən düşdüyünü bildirir. Sanki bir insanmış kimi, onu dünya həvəsindən salan qocalığa üz tutaraq "tuf sana" deyir:

***Tuf sana kim, mənə sən zövqü səfadən saldın,
Nəzəri-mərhəməti-mahiliqadən saldın.***

Şeirinin sonunda müəllif Ağqız oğluPiri, Qaralı Şəmmi, Hatəm ağa kimi qocalıb el içində məsxərə obyektinə çevrilən adamların halına düşmək istəmədiyini deyir. Şair heç də naşükür deyildir, o, maddi vəziyyətindən, ev-əşiyindən, övladlarından çox razıdır. Qocalıqdan başqa onun heç bir dərdi yoxdur.

XIX əsrdə yaşamış Mirzə Həsən Qarabağının (1824-1904) "Qocalıq" rədifli müxəmməsində Zakirin eyni rədifli şeirinin təsirini görürük. Şair əvvəlki cavan çağlarını həsrətlə xatırlayır, onu indiki vəziyyəti ilə müqayisə edir, kədərənir. Qoca Mirzə Həsənin xəstəliyi o qədər çoxdur ki, bədəni bir xəstəxanaya dönübdür:

***Bir mərixanədi guya bu təni-pürmühənim,
Gəh guruldar qulağım, gəh sizildar bədənim,
Başıma gəldi mənim şurişi-məhşər qocalıq***

Şairin dişləri tökülmüş, gözlərinin nuru getmiş, bədəni taqətdən düşmüşdür. O, əvvəlki günləri həsrətlə yad edir, indiki vəziyyətinə, həmdəmlərindən uzaq düşdüynə görə qocalıqdan acı-acı şikayət edir.

XIX əsrdə yazılmış Cənubi Azərbaycan şairi Mirzə Mehdi Şükühinin (1831-1896) "Qocalıq" rədifli müxəmməsi Q.Zakir və M.H.Qarabağinin eyni rədifli şeirləri ilə səsleşsə də fərqli cəhətləri ilə diqqəti cəlb edir. Şair qocalığı rəngi solmuş, nəfəsi tənq, əlində əsa olan, ardınca gəlib ondan əlçəkməyən bir şəxsə bənzədir, "Nə gəlırsən dalımızca bu dili-təngin ilə" deyir. Mirzə Mehdi qocalığı hər kəsin taleyi, aqibəti kimi təqdim edir, şeirini ona müraciət formasında qurur. Şükühi sanki qocalığı, onun ardınca gələn ölümü aldatmaq istəyir, "ünvanı səhv salmısan" deyir:

***Sən hara. mən hara, zülmət hara və nur hara?
Gülü gülzar tamaşası hara, zavıyeyi-gur hara?***

Şair qocalığı özündən o qədər "kənarlaşdırır" ki, sanki qocalan o deyil. O qocalığın xoşagəlməz tərəflərini sadalamaqla, elə bil ki, onu utandırmaq, bununla ondan yaxa qutarmaq istəyir:

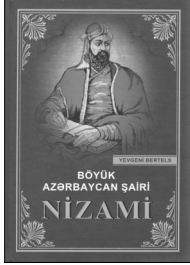
***Get bir ayinədə öz surəti-əhvalına bax,
Bir bu çövkənə. bu kövhənə dönəndalına bax,
Qıl kimi boynuni gör, yun kimi saqqalına bax,
Öz-özündən bir utan, sinninə bax, salına bax.***

Şükühi öz qocalığından bəhs etdiyi şeirində sanki özü ilə qocalıq arasında mənəvi bir sədd yaradır. Bu səddin bir tərəfində özü və cavanlığı, sağlam çağları, digər tərəfində isə qocalığı qalır. Qocalığın bu cür "aldadılması", əlbəttə ki, oxucuda gülüş doğurur.

XVII əsr Azərbaycan şairləri qocalıq mövzusunda yazdıqları şeirlərində ibrətəməz fikirlər söyləmiş, qoca insanın vəziyyətini təsvir etməklə bərabər, ölümə, dünyanı dəyişməyə hazır olmağın vacibliyini vurğulamışlar. Onlar oxucuya əcəlin gəlişini sakit qarşılamağı məsləhət görürlər. Qocalmış insanın fiziki və psixoloji vəziyyətini, hiss və həyəcanlarını real cizgilərlə təsvir edən bu şairlər nəzərdən keçirdiyimiz şeirlərində realizmə yaxınlaşmışlar. XVIII əsr poeziyamızda, əsasən Vaqifin şeirlərində qocalıq, qoca insanın vəziyyəti gülüş obyektinə çevrilir. Nikbin bir şair olan Vaqif dəvətsiz gələn qonağı, qocalığı, onun ardınca gələn ölümü gülüşlə, yumorla qarşılamaq qərarına gəlir. Ondan sonra XIX əsrin bir sıra şairləri, o cümlədən, Q.Zakir, M.H.Qarabağı, M.M.Şükühi qocalığa həsr etdikləri şeirlərində eyni yolu tutmuşlar. XIX əsrdə yaşamış bir sıra realist şairlərimizin yaradıcılığında Vaqifdən gələn bir yumorlu nikbinliyi müşahidə etmək mümkündür.

◆ K i t a b r ə f i

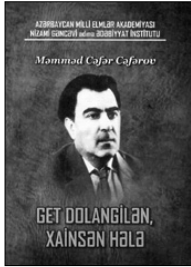

YEVGENİ BERTELS
BÖYÜK AZƏRBAYCAN ŞAİRİ NİZAMİ
Bakı, "Təhsil" nəşriyyatı, 2017

Dünya ədəbiyyatşünaslığında görkəmli bir nizamişünas kimi tanınan, professor Y.Bertelsin (1890-1957) bu monoqrafiyası, adından göründüyü kimi, dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin həyat və yaradıcılıq yoluna həsr edilmişdir. Kitabda "Nizaminin epoxası", "Həyatı", "Yaradıcılığı", "Lirikası", "Dili və texniki ustadlığı" bölmələri

vardır.

Elmi redaktoru Məmməd Arif Dadaşzadə, "Ön söz"ün müəllifi Xalq yazıçısı Elçindir.

MƏMMƏD CƏFƏR CƏFƏROV
"GET DOLANGİLƏN, XAİNSƏN HƏLƏ"
Bakı, "Elm və təhsil" nəşriyyatı, 2017

Görkəmli elm xadimi, akademik M.C.Cəfərov (1909-1992) bədii yaradıcılıqla da məşğul olmuş, satirik hekayələr, pyeslər də yazmışdır. Onun 1905-ci ildə qələmə aldığı "Get dolangilən, xainsən hələ" tagikomediyasında elmi-tədqiqat institutlarının birində baş verən hadisələr, keçmiş sovet cəmiyyətindəki ziddiyyətlər təsvir olunur.

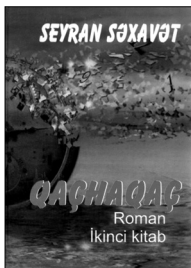
Əsəri çapa hazırlayan və ön sözün müəllifi akademik İsa Həbibbəylidir.

BİR KİTABLIQ SÖZ. MUSTAFA ÇƏMƏNLİ.
BAKI, "TƏHSİL" NƏŞRİYYATI, 2017

Bu məqalələr toplusu tanınmış yazıçı - publisist Mustafa Çəmənlinin 70 illiyinə həsr olunub. M.Çəmənlinin nəsr və publisistik əsərləri haqqında müxtəlif illərdə qələmə alınan məqalə və resenziyalar kitabda əks olunub. Yavuz Axundlunun, Vaqif Yusiflinin, Əli Əmirinin, Alxan Bayramoğlunun, Əbülfət Mədətoğlunun, Mənzər Niyarının, Nazif Qəhrəmanlının və b. müəlliflərin yazılarında M.Çəmənlinin ayrı-ayrı roman, povest və publisist yazıları təhlil olunur.

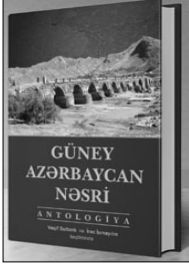
Kitabı Ceyhun Mustafayev tərtib etmişdir.

SEYRAN SƏXAVƏT
QAÇAQAÇ
Bakı, "Vektor" Beynəlxalq Nəşrlər Evi, 2017

Seyran Səxavətin "Qaçqaq" romanı yazıçının həyat yolu, yaradıcılıq taleyi ilə bağlı sənədli-publisistik bir əsərdir. Müəllif ədəbiyyata, şeirə ilk addımlarından söz açır, bu yolda ona qayğısını əsirgəməyən insanları xatırlayır. Sonra düşdüyü Bakı mühiti, buranın qaynar ədəbi həyatı, ayrı-ayrı qələm sahibləri haqqında xatirələrini danışır, nəsrə keçidi, roman, povest və hekayələrlə ədəbi ictimaiyyətin diqqətini cəlb etməsini qələmə alır. Kitab müəllifin qısa "Ön söz"ü ilə başlayır.

Redaktoru Xəyalə Zərrabqızıdır.

GÜNEY AZƏRBAYCAN NƏSRİ (ANTOLOGİYA).

Bakı, "Nurlar" nəşriyyatı, 2017, 570 s.

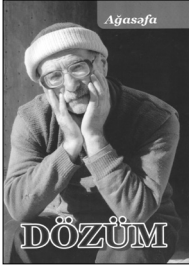
Bu günlərdə "Nurlar" nəşriyyatı "Güney Azərbaycan nəsrini" antologiyasını çap etmişdir. Vaqif Sultanlı və İrəc İsmayılın təqdimi və ön sözü ilə yayınlanan antologiyaya başlanğıcdan bu günə qədər Azərbaycanın Güneyində yaranmış zəngin bədii nəsr örnəklərindən seçmələr daxil edilmişdir.

Kitabda Zeynalabdin Marağayi, Mirzə Əbdürrəhim Talıbov, Seyid Cəfər Pişəvəri, Həmzə Fəthi Xoşginabi, Pənahi Makulu, Həbib Sahir, Gəncəli Səbahi, Səməd Behrəngi, Qulamhüseyn Səidi, Rza Bərahəni, Nasir Mənzuri kimi tanınmış, görkəmli simaları ilə yanaşı, orta və gənc nəslə təmsil edən Əlirza Zihəqq, Əli Daşqın, Ruqiyə Kəbiri, Eyvaz Taha, Aqşin Ağkəmərlı, Səməd Niknam, Güntay Gəncəli, Vali Gözətən, Fəranək Fərid, Küyülü Səid Nəccari, Toğrul Atabay, Həmid Arğış, Valeh Şiri, Məlihə Əzizpur, Ruqiyə Səfəri, Ulduz Sadiq, Saleh Ətəyi, İlqar Müəzzinzadə və b. kimi gənc yazıçıların yaradıcılığı da yer almışdır.

Antologiyaya daxil edilən bədii nəsr örnəkləri janr baxımından rəngarəngdir. Burada hekayə, miniatür, mənsur şeir, memuar, həmçinin romanlardan verilmiş parçalar əksini tapmışdır.

Bütövlükdə Güney Azərbaycanın türk və fars dillərində yaranan bədii örnəklərini əhatə edən antologiyada ayrı-ayrı müəlliflərin fotosu və haqqında yığcam məlumat da verilmişdir. Ədəbi əsərlərin seçimində mümkün qədər bədii və milli dəyər daşıyan örnəklərə üstünlük verilmişdir.

Kitabın nəşri parçalanmış Vətənin diqqətdən kənar qalan zəngin ədəbi irsinin sistemli şəkildə tanınması, Bütöv Azərbaycan bədii nəsrinin canlı mənzərəsinin yaradılması məramına söykənir.

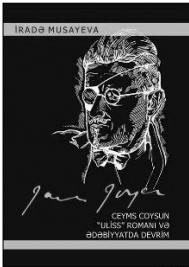

AĞASƏFA DÖZÜM

Bakı, "Şirvanəşr", 2017

Ağasəfa Yəhyayev müasir Azərbaycan poeziyasının tanınmış nümayəndələrindən biridir. O, hal-hazırda doğulduğu Xızı rayonunun Qarabulaq kəndində yaşayır. Yeni şeirlər kitabı olan "Dözüm"də müəllifin müxtəlif illərdə qələmə aldığı lirik və satirik şeirləri toplanmışdır.

Xalq şairi Nəbi Xəzrinin vaxtilə (1984-cü ildə) Ağasəfa haqqında yazdığı "Nəslin nəğməsi - əsrin nəğməsidir" məqaləsi kitabın giriş sözü kimi verilmişdir.

İRADƏ MUSAYEVA CEYMS COYSUN "ULISS" ROMANI VƏ ƏDƏBİYYATDA DEVRİM

Bakı, "Elm və təhsil" nəşriyyatı, 2017

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, tənqidçi İradə Musayevanın İrlandiya yazıçısı Ceyms Coysun "Ulyss" romanından bəhs edən bu kitabı məşhur yazıçının həmin əsərinin dünya roman sənətində rolu, mövqeyi və özünəməxsus xüsusiyyətləri haqqında söz açıq.

Kitabın elmi redaktoru professor Məmməd Qocayevdir.

